

Güz / Fall 2021
Sayı / Issue: 7
e-ISSN: 2651-4605

KARATAY
SOSYAL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Journal of Karatay
Social Research

PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ'E
ARMAĞAN

KTO KARATAY
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sahibi / Owner of Journal

KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM
Dekan / Dean

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Chief Editor

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Editörler / Editors

Prof. Dr. Caner ARABACI
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN
Arş. Gör. Berkay ÇETİN

İngilizce Editörü / English Editor

Öğr. Gör. Hakan ALKAN

Elektronik Yayın Sorumlusu / Electronic Publication Officer

Dr. Öğr. Üyesi Döne AYHAN

Sekretarya / Secretariat

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

İletişim Adresi / Contact Adress

KTO Karatay Üniversitesi
Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad. No: 130 / 42020 – Karatay / KONYA
Tel: +90 444 1251 / Faks: +90 332 202 00 44
E-Posta: karataysad@karatay.edu.tr

Sayfa Tasarımı / Page Design

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Mustafa KÜÇÜKER

*Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of Karatay Social Research,
KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Yayınıdır.
Yılda iki kez yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir.*

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Serhat YENİCE.....	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Koray ÖZCAN.....	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih BERK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ.....	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU.....	KTO Karatay Üniversitesi

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI.....	KTO Karatay Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI.....	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU.....	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ.....	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAFES.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Naim ŞAHİN.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TASA.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra ODABAŞI.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan YÜKSEL.....	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Şahin ARSLAN.....	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KURT.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge AFŞAR.....	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile TEKİN.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Betül CAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Göksel ŞİMŞEK.....	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İlker IŞIK.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÇALIK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNDÜZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜLTEKİN AHÇI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DALMIŞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice HARMANCI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SÖNMEZ.....	KTO Karatay Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÇAKIR.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit ÇAKIR.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ.....	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali POLAT.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan GEDİK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyida ERKEK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ERUYAR.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜNAYDIN.....	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin ŞERİFOĞLU.....	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAYAR.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ARSLANTÜRK.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Yaşar ERDEMİR.....	Emekli Öğretim Üyesi
Öğr. Gör. Dr. Esra DAŞCI.....	Kastamonu Üniversitesi

7. Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Caner ARABACI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KURT.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ.....	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile TEKİN.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan YILDIZ ÇİÇEKLER.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research**Yayın İlkeleri**

1. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi yayını olan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research, “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda iki defa olmak üzere Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) dönemlerinde yayımlanır.
2. Yayımlanacak yazılar, sosyal ve beşeri bilimler alanındaki tüm disiplinler (Arkeoloji, Antropoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Dilbilim, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Felsefe, Halkbilim, İletişim Tasarımı ve Yönetimi, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Tarih, Tiyatro, Türk Dili ve Edebiyatı) ile ilgili, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı ve özgün olmalıdır.
3. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere değerlendiriliyor olmamalıdır. Yazının dergimize yayımlanmak üzere gönderilmesi, yazarın bu konudaki taahhüdü olarak kabul edilir.
4. Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında tam metin olarak yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Tam metin bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar her ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz.
5. Yazılar “Microsoft Word” programında hazırlanıp Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research Yayın Kurulu’na DergiPark sistemi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/karataysad>)
6. Yazarlar, ad ve soyadlarını, unvanlarını, görev yaptıkları kurumlarını, iletişim bilgilerini (telefon ve e-posta) ve “ORCID” bilgilerini sisteme girmelidirler.
7. Derginin yayın dili Türkçedir, bununla birlikte bilimsel iletişim işlevini gören yabancı dillerdeki çalışmalara da yer verilmektedir. Ancak yabancı dillerdeki çalışmaların yayımlanması, dergi Yayın Kurulu’nun kararına göre belirlenir.
8. Türkçe veya yabancı dillerden herhangi birinde yazılmış olan makalenin başına, Türkçe adı, makalenin yabancı dildeki adı, en az 200, en fazla 350 kelimelik Türkçe ve İngilizce özetleri ile en az 3 adet, en fazla 5 adet anahtar kelime (Keywords) eklenmelidir.
9. Kaynakça çalışmanın sonunda APA usulüne göre yer almalıdır. APA usulünde APA 6. sürüm esas alınmaktadır.
10. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi’ne gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından öncelik sırasına konur ve yazılar derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluğu bakımından değerlendirilmeye tabi tutulur. Bilimsellik ölçütlerine ve yayın ilkelerine uyulmadığı, olağanın üzerinde yazım yanlışlarının bulunduğu tespit edilen yazılar, hakeme gönderilmeden önce, yayın ilkeleri doğrultusunda düzeltilmesi için yazarına iade edilir.

11. Yayın Kurulunca yapılacak ilk değerlendirmeden sonra yazılar “çift-kör hakemlik” sistemi uyarınca yazar adı metinden çıkarılarak hakemlere gönderilir. Bu bağlamda yazara da yazının hangi hakemlere gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda yazının yayımlanmasına veya yazardan raporlar çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yazının geri çevrilmesine karar verilir ve yazar durumdan en kısa sürede haberdar edilir. Hakem raporlarında düzeltme istenmesi durumunda yazar, sadece belirtilen düzeltmeler çerçevesinde değişiklikler yapabilir.
12. Yazardan düzeltme istenilmesi hâlinde, düzeltilen metnin DergiPark üzerinde yazara verilen süre uyarınca sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazar, hakemler tarafından önerilen düzeltmeleri yaptıktan sonra tekrar gerekirse hakem denetimine başvurulur. Hakem raporunun olumsuz olması durumunda, incelenmek üzere başka bir hakeme daha gönderilir. Bu hakemin de olumsuz rapor vermesi durumunda makale yayımlanmaz.
13. Çeviri olarak gönderilen çalışmanın yayımlanmış olduğu dildeki asıl nüshası ile birlikte Yayın Kurulu’na gönderilmesi gerekir. Ayrıca bu çalışmanın çevrilen yabancı eserin yazarından ve/veya yayın haklarına sahip kişi veya kurumlarından yazılı yayım izni alınması ve bu iznin Yayın Kurulu’na iletilmesi gerekmektedir.
14. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayın hakları KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi’ne aittir.
15. **Sayfa yapısı:** üst ve alttan 6’şar cm; yanlardan 4,5’ar cm olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan yazılar kural olarak 35 sayfadan fazla olmamalıdır. Çalışma metni ve -varsa- dipnotlar iki yana yaslı olmalıdır.
16. **Metin yazıları:** Times New Roman karakteri ile 11,5 punto tek satır aralığı, ilk satırı özel 1,25 cm değerinde paragraf, paragraf arası boşluklar öncesi ve sonrası 3nk olmak üzere iki yandan hizalı yazılmalıdır. Başlık 1 biçimi sadece yazının ana başlığı için kullanılmalıdır. Yazının ana başlığı 12 punto ve tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Yazar adı, ana başlığın altına sağa dayalı olarak “Adı SOYADI” biçiminde yazılmalı, gerekli açıklamalar (6. maddede belirtilmiştir) ‘*’ işareti kullanılarak dipnotta yazılmalıdır. Arapça makaleler, Traditional Arabic yazı tipi ile 16 punto yazılmalıdır.
17. **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır. 12 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır. İngilizce ana başlık ise, eğer çalışmanın özgün dili İngilizce değilse, ilk harfleri büyük olacak şekilde 11,5 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır.
Ara başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sola yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Alt başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/lerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sola yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar numaralandırılacak, numara ve başlıklar, şekillerin ve fotoğrafların altına, tabloların ise üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılacak, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilecektir. Şekil, tablo ve açıklamaların isimleri 11 punto olmalıdır.

18. Atıf Usulleri: Atıflar APA usulüne göre yapılmalıdır. APA 6. Sürüm göz önünde bulundurularak, metin içi atıf gösterimi ve kaynakça yazımı düzenlenmelidir.

Metin İçerisinde Kaynak Gösterme:

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde “yazarın soyadı, eserin yayın yılı, ‘s.’ sayfa numarası” sırasıyla verilmelidir. Örnek: (Okay, 1990, s. 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. Örnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28)

İki yazarlı kaynaklarda, yazarların soy adlarının arasına “ve” bağlacı konulur. Örnek: (Şafak ve Öz, 2003, s. 15)

Üç, dört, beş yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde ilk alıntıda parantez içerisinde bütün yazarların soy adları verilir. Metnin içinde tekrar atıf yapıldığında sadece ilk yazarın soy adına yer verilir ve “ve diğerleri” ibaresi kullanılır. Örnekler:

Metin içerisinde ilk atıfta: (Yılmaz, Esen, Akpınar ve Özcan, 2005, s. 157)

Metin içerisinde aynı kaynağa diğer atıflarda: (Yılmaz ve diğerleri, 2005, s. 157)

Altı ve daha fazla yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde sadece ilk yazarın soy adının verilmesi yeterlidir. Örnek: (Demir ve diğerleri, 2013, s. 28)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. Örnek: (1990, s. 28)

Yazarın aynı yıl yayımlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (İlhan, 2003a, s. 25), (İlhan, 2003b, s. 58)

Soyadları aynı olan iki farklı yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, soyadından sonra adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A., 2003, s. 46),

VIII

(Demir, H., 2003, s. 27) Yahut metin içerisinde yazarın ismine yer verilip yalnızca tarih ve sayfaya atıf yapılır. Örnekler: “A. Demir (2003, s. 46) ve H. Demir’in (2003, s. 27) çalışmalarında bahsettikleri üzere (...)”

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: Örnek: Köprülü’nün çalışmasında (aktaran Çelik, 1998, s. 25)

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. Örnek: (Ahmedî [yz.], 1410, 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BOA, Mühimme 15, s. 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (Kaya, 2000, s. 15). Dipnotlarda 10 punto Times New Roman yazı tipi kullanılmalıdır.

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. 40 kelimedenden az alıntılar cümle arasında, 40 kelimedenden uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, blok hâlinde ve yine tırnak içerisinde verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynakçada Kaynak Gösterme:

Sürelî Yayınlardaki (Dergi) Makalelerde:

DOI numarası varsa: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları. DOI Numarası:

DOI numarası yoksa ancak erişim adresi varsa: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları. Erişim Adresi:

Sürelı Yayınlardaki (Popüler Dergi vb.) Makalelerde:

Basılı ise: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları.

Çevrimiçi ise: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları.

Kitaplarda:

Basılı eser: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Eserin ismi. Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Elektronik eser: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Eserin ismi. Yayımlandığı yer: Yayınevi. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi:

Kitap İçi Bölümlerde/Makalelerde:

Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kitap bölümünün/makalenin ismi. Editörün Adının İlk Harfi. Soyadı (Ed.). içinde, Kitabın ismi (s. sayfa aralıkları) Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Yukarıda yer almayan örnekler için APA kitapçığını kontrol edebilirsiniz:
<https://apastyle.apa.org/>

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yayın Etiği İlkeleri

Genel İlkeler

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce başka bir platformda yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eş zamanlı olarak herhangi bir platforma gönderilmemiş olmalıdır.
2. Gelen makaleler editör kurulu tarafından ön incelemeye tabi tutulur. Derginin yayın amacına uygun olmayan yazılar doğrudan reddedilebilir ya da hakem değerlendirmesine alınmadan yayın amacına ve yayın kurallarına uygun hâle getirilmesi amacıyla yazara geri gönderilebilir.
3. Hukuken suç teşkil edecek herhangi bir ifadenin yer aldığı makale doğrudan reddedilir.
4. Dergi kapsamına uygun görülen yazılar çift-kör hakem değerlendirme sürecine alınır. Editör kurulu, hakem yorum ve önerileri doğrutusunda dergiye gönderilen yazılarına yayına hazırlanması aşamalarında gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri önermeye, yapmaya ya da herhangi bir aşamada yazıyı reddetmeye yetkilidir.
5. Dergi kapsamında yazarlarca gönderilen makaleler, hakemlere gönderilmeden önce Turnitin programında taramaya tabi tutulur. Oranın %20 ve üstü olması yahut intihal tespit edilmesi durumunda, makale hakemlere sunulmaksızın reddedilir.
6. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

Yazar Sorumlulukları

1. Yazarlar gönderdikleri yazıların özgünlüğünü teminat altına almalıdırlar. Yazarlar yazının daha önce herhangi bir yerde, herhangi bir dilde yayımlanmadığı ya da yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınmış olmadığını beyan etmelidir ve geçerli telif hakkı sözleşme ve yasalarına uymalıdırlar.
2. Dergide tablo, Şekil ya da diğer katkı sunan alıntılar gibi telifli materyal ancak geçerli izin ve telif onayı ile yayımlanır.
3. Makale yazarı, makalede kullandığı tabloların, Şekillerin ve diğer materyallerin hakkının kendisinde olduğunu kabul eder.
4. Makalenin yazarları, sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Yazar, yayımlanmış yazısında anlamlı bir bilimsel hata ya da uygunsuzluk saptadığında, yazıyı geri çekme ya da hatayı düzeltme amacıyla olabildiğince hızlı bir Şekilde ilgili editör ile temasa geçme yükümlülüğünü taşır.

Hakem Sorumlulukları

1. Hakem, gelen yazıları, sadece bilimsel içerik açısından, nesnel bir biçimde değerlendirir.
2. Hakem açısından, yazarlar ya da destekleyiciler ile ilgili bir çıkar çatışması yahut rekabet ilişkisi bulunmamalıdır.
3. Hakem, makalenin yazım sürecine katkıda bulunmuşsa makaleyi değerlendirmeyi reddetmelidir. Bu durumda, makale, başka bir hakeme sunulmaktadır.
4. Hakem, makale değerlendirme formunu eksiksiz ve ayrıntılı bir biçimde doldurmalıdır. Ret kararı vermesi hâlinde gerekçeli bir rapor hazırlamalıdır.
5. Hakem, hakemlik süreci sırasında elde ettiği bilgileri kendisinin ya da başka herhangi bir kişinin ya da kurumun avantajı için kullanmamalı ya da başkalarının aleyhine olacak bir biçimde ya da başkalarını itibarsızlaştırma amacıyla bunlardan istifade etmemelidir.
6. Hakem, yazar tarafından atıf yapılmamış yayımlanmış ilintili yayınları belirtmelidir. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin gizli tutulması ve yazar tarafından yapılan telif hakkı ihlali ve intihal durumlarının farkına vardığında ilgili editöre bildirilmesi ile yükümlüdür.
7. Hakem, gönderilen bir yazının içeriğinin kendi bilimsel alanı ya da birikimi ile uyumsuz olduğunu düşündüğünde ya da hızlı bir değerlendirme yapamayacağı durumlarda ilgili editörü bilgilendirmeli ve değerlendirme sürecinden çekilmelidir.

Editör Sorumlulukları

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi Editör Kurulu dergiye gelen yazıları, sadece bilimsel açıdan değerlendirir. Değerlendirme esnasında öznel bir tutum takınmaz.
2. Editör, gönderilen yazıların yayımlanması için adil bir eş değerlendirme sürecinin yürütülmesini sağlar.
3. Editör, gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin yayımlanana kadar gizli tutulmasını garanti altına alır.
4. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde hakem atamasından ve yazıların yayımlanması ile ilgili olumlu ya da olumsuz sonuç kararından Editör Kurulu sorumludur.
5. Editör, kendisine gelen makaleye ilişkin değerlendirme sürecini geciktirmeksizin başlatmalıdır. Değerlendirmeler en az iki hakem görüşüne dayanılarak yapılır, bir kabul bir ret olması hâlinde üçüncü bir hakem görüşü alınır.
6. Editör, alanlarında güçlü yayınları olan, etik değerlere bağlı ve derginin yayın süreçlerini aksatmayacak hakemleri tercih etmelidir.
7. Gönderilmiş bir makalede açıklanan yayımlanmamış bilgiler, argümanlar veya yorumlar, yazarın izni dışında editörün kendi araştırmasında kullanılmamalıdır.
8. Editör, dergiye başvurusu yapılan bir makaleye katkı sağlamışsa makalenin değerlendirme süreci bir başka editör tarafından yürütülür.

EDİTÖRLERDEN

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, son sayısında iki işi birden yapmaya gayret ediyor: Bilimsel, hakem süzgecinden geçen makaleler yanında, hatıra yazılarına yer veriyor. 7. Sayı bu yönüyle sıradan bir hakemli derginin ötesine geçerek tarihe not düşmek istiyor. Zira bilim insanı olarak dünya çapında saygınlığı, üniversitede öğretim üyesi olarak yetiştirdiği talebeleri ile öne çıkan Prof. Dr. Nejat Göyünç (18.11.1925-1.7.2001), vefatının yirminci yılında bu hatıra sayısı ile yâd edilecek. Milli eğitimde kısa bir süre öğretmenlik, ardından birçok üniversitede hocalık yapan Nejat Göyünç, insani yönü ile anıldı, sevildi. Öğrencileri başta olmak üzere temas kurduğu insanlar tarafından benimsendi, saygı gördü. Bu sevgi ve saygı duygularının sebebi, yalnızca akademisyen kimliğine değildi. Anadolu insanındaki belki batılılaşma ile artan kendi kültür ve değerlerine yabancılaşmayla okumuş nobranlığına duyulan öfkeyi ortadan kaldıracak bir sıcaklık ve içtenliği gösterebilmişti. İnsanları ötekileştirmiyor, asla küçümsemiyor, insan olma hasletiyle onlara değer verdiğini hissettiriyordu. İlişkilerinde öne çıkan incelik ve nezaketi, ortamı güzelleştiriyor, farklı kesimlerden insanların görüşmelerine, birlikteliklerine yol açıyordu. Bu hali, Osmanlı Arşivinde çalışmış, Arşivi Genel Müdürlüğü yapmış, Osmanlı tarihçisi bir bilim adamı olarak ona, sanki Osmanlı Barışı'nı (Pax Ottomana) inşa rolünü veriyordu. Osmanlı, onlarca farklı dil, din, ırk ve kültürden insanları asırlarca bir barış çatısı altında yaşatmıştı. Doğal mirasçılarının ise, ideolojik kamplaşmaların sivriltilmesiyle aynı kültür ve kökenden oldukları halde ilişkileri sorunlu idi. O, İstanbul beyefendisi tavrıyla dengeyi, insan olmayı, sevgiyi hatırlatıyordu. Sevgiye, saygıya herkesin ihtiyacı vardı. Yaşı ne olursa olsun talebelerine, o sevgi zenginliğinden ikramda bulunurdu. Birilerine gösterdiği hak edilmiş ikramları yüzünden, sevgi hazinesinde eksilme olmazdı. Bu tutumu, bilim adamlığı ciddiyeti ve gayreti ile birleşince, etrafında oluşan sevgi hareleri, dalga dalga büyürdü.

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Göyünç'ün ardından çok sayıda anma, hatıra sayısı ve kitabı çıkarıldığı halde (Selçuk Üniversitesi *Ata Dergisi Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı*, S. 7, 1997; Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan* (2013) kitabı ..) yirminci vefat yılında, onu yeniden anmayı görev bildi. Hatıra yazılarını okuyunca böyle bir çabaya konunun değdiği görülecektir.

Nejat Göyünç'ün yönlendirdiği, tarih alanında belli yerlere gelmiş öğrencilerinden değerli katkılar geldi. Yalnız öğrencilerinin hepsine zaman ve mekân itibarıyla ulaşmak mümkün olmadı. Ulaştıklarımızdan, sağlık ve meşguliyetleri elvermediği için istedikleri halde yazılarını yetiştiremeyenler oldu. Ama gayret ederek, konu Nejat Hoca olduğu için, yazılarını yetiştiren talebeleri oldu. Bunlardan Prof. Dr. Hasan Bahar, hayat hikâyesini hatıralarla da bezeyerek kaleme aldı. Okuyanda içeriden yaşanmışlık hissi uyandıracak hayat hikâyesi, hocanın insani yönüne vurgularıyla önemli. Oğlunda hocasının adını yaşatan Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ'ın hatıra yazısı, tarihe not düşer nitelikte. O, hocasının akademik terbiye ve titizliğini bir ömür yaşatma görevini, üstlenmiş gibi. Belge ve fotoğraflarla yazısını zenginleştiren öğrencisi, aynı zamanda oda arkadaşı Prof. Dr. Alaaddin Aköz'ün hatıraları, Hoca'ya duyulan özlemi, yüreklerde bir iç sızısı gibi hissettirecek içtenlikte. Akademisyen de

olsa şahısların özlem duygusu, deruni sevginin dışa yansması kabul edilmeli. Hatıra yazılarına, Prof. Dr. Caner Arabacı ve Doç. Dr. Mustafa Arıkan'ın yazısının da eklendiğini vurgulamamız gerekiyor. Arıkan, hayatına “dokunan eli”, içten, edebî bir üslupla tavsif ediyor.

Derginin “Makaleler” kısmı, bu sayıda önemli bir yer tutuyor. Hasan Bahar'ın “Botsa (Güneydere) Erken Tarihi”, Yusuf Küçükdağ ve Eşref Temel'in “Osmanlı Aksaray'ında Tekke ve Zaviyeler (XVIII-XIX. Yüzyıllar)”, Bilal Dedeyev'in “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân Adlı Eserinde Osmanlı'da Yaşamış Azerbaycanlı Hattat, Nakkaş ve Mücellitler”; İbrahim Yılmaz'ın “Osmanlı Son Döneminde Narenciye Üretim ve Dış Ticareti”, Mehmet Gök'ün “Bir İhtilâlcî Olarak Ali Süavi”, Abdullah Akın'ın “Osmanlı Sonrası Balkan Devletlerinde Bazı İslami Gelişmeler ve Din Eğitimi”, Esmâ Özdemir ve Hatice Yalçın'ın “Anne-Baba Tutumlarının Ergenlerdeki Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerine Etkisi” başlıklı yazıları, alana değerli katkılarda bulunacak mahiyette.

Bilim ve bilgiyi kanatlandıracak, yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Prof. Dr. Caner ARABACI

Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN

Arş. Gör. Berkay ÇETİN

FROM THE EDITORS

Journal of Karatay Social Research is making an effort to handle two different missions in its last two issues. In addition to scholarly, peer-reviewed articles, it also includes memoirs. On that sense, 7th issue would like to lie beyond being a peer-reviewed journal and to leave its mark in the history. With his international reputation as a scholar and the students he trained as a faculty member at the university, Prof. Dr. Nejat Göyünç (18.11.1925-1.7.2001) will be remembered in the twentieth year of his death with this commemorative issue. Nejat Göyünç, who worked as a teacher in state schools for a short time and then as a scholar at numerous universities, was remembered and loved for his humanistic attitude. He was embraced and respected by the people he brought into contact with, particularly by his students. His academic identity was not the only reason for these feelings of appreciation and respect. He was able to show a warmth and sincerity that could eliminate the anger felt by the Anatolian people towards the alienation to their own culture and values, which was perhaps increased with westernization, and arrogance of the educated. He never marginalized and underestimated people but made them feel to be valued as human beings. The gracefulness and kindness that stood out in his relations made the atmosphere alluring and led to meetings and unison of people from different walks of life. He, as an Ottoman historian served in the Ottoman Archives, and worked as the General Director of the Ottoman Archives, may have fulfilled the role of building *Pax Ottomana* with this demeanour. The Ottoman Empire housed numerous different languages, religions, races and cultures altogether in peace for ages. Its natural inheritors, on the other hand, despite being from the same culture and origin, had really problematic relations because of political polarizations. With his Istanbulite gentleman attitudes, Göyünç always reminded being a human, affection and balance. Everyone needed affection and respect. He always shared his lushness of affection with his students regardless of their age. When his attitude was combined with the seriousness and effort of being a scholar, the circles of love around him would grow in waves.

Journal of Karatay Social Research feel honour-bound to commemorate him in twentieth year of his death, even there have been many different memoirs and books in the memory of Göyünç (Selçuk University, *Journal of Ata*, Nejat Göyünç Özel Sayısı, S. 7, 1997; cSelçuk University, Institute of Studies in Turcology, the book of *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan* (2013) ..) One who reads the memoirs will see that the subject is worth such an effort.

Nejat Göyünç's students who proved their value in the field of history contributed precious articles. However, it was not possible to get in touch with all of his students because of time and place issues. From the ones we have got in touch with, there were some who could not manage to complete their articles because of their health problems or occupations even though they wished so much. But, since it's about 'Nejat Teacher', others could make contributions with tremendous efforts. Among them Prof. Dr. Hasan Bahar committed Göyünç's biography by embellishing it with memories to paper. His biography, which will evoke a sense of experience in the reader, is important with its emphasis on the human side of Göyünç. Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, who evokes Göyünç's memory by giving the

professor's name to his son, aimed to leave a mark in the history with his memoir. It was as if he had undertaken the task of keeping his teacher's academic discipline and rigor alive for a lifetime. Enriching his writing with documents and photographs, his student, as well as his roommate, the memories of Prof. Dr. Alaaddin Aköz sincerely reveal the longing for Göyünç. The yearning of individuals, even if they are academicians, should be accepted as an outward reflection of inner affection. We must emphasise that the memoirs of Prof. Dr. Caner Arabacı and Assoc. Prof. Dr. Mustafa Arıkan are also included in the issue. Arıkan describes Gövünç's impact on him in a sincere and literary style.

The "Articles" part of the journal plays an important role in this issue. The articles; "The Early History of Botsa (Güneydere)" by Hasan Bahar, "Tekkes and Zawias in the Ottoman Aksaray (18th and 19th Centuries)" by Yusuf Küçükdağ and Eşref Temel, "Azerbaijani Calligraphers, Miniaturists and Bookbinders lived in the Ottoman Empire in Mustafa Ali's Book *Menakib-i Hunerveran*" by Bilal Dedeyev, "Production and Foreign Trade of Citrus in the Late Ottoman Period" by İbrahim Yılmaz, "Ali Süavi as a Revolutionary" by Mehmet Gök, "Some Islamic Developments and Religious Education in the Post-Ottoman Balkan States" by Abdullah Akın, "The Effect of Parental Attitudes on Depression, Anxiety and Stress Levels of Adolescents" by Esmâ Özdemir and Hatice Yalçın, are to make precious contributions to their fields.

Hope to meet you in new issues that will enrich science and knowledge.

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Prof. Dr. Caner ARABACI

Dr. Birol BÜYÜKDOĞAN

Research Assistant Berkay ÇETİN

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERDEN.....XII-XV

ARMAĞAN YAZILARI

OSMANLI SEVDALISI VE CUMHURİYET ÂŞIĞI
BİR BİLİM ADAMI: PROF. DR. HASAN NEJAT GÖYÜNÇ.....1-24
Hasan BAHAR

ÖRNEK BİLİM ADAMI: PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ.....25-36
Yusuf KÜÇÜKDAĞ

ONU TANIMAK BİR BAHTİYARLIKTIR.....37-54
Caner ARABACI

İLMİN VE İNSANLIĞIN ZİRVESİNDE BİR İSİM:
PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ.....55-73
Alaattin AKÖZ

BİR HAYATA DOKUNMAK.....75-79
Mustafa ARIKAN

MAKALELER

BOTSA (GÜNEYDERE) ERKEN TARİHİ.....81-108
Hasan BAHAR

OSMANLI AKSARAY'INDA TEKKE VE ZAVİYELER
(XVIII-XIX. YÜZYILLAR).....109-127
Yusuf KÜÇÜKDAĞ & Eşref TEMEL

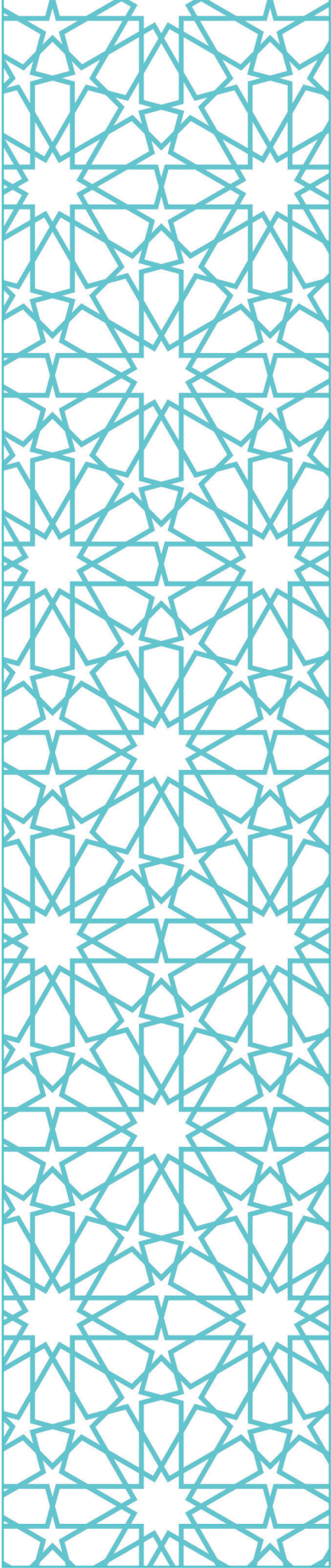
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN MENÂKIB-I HÜNERVERÂN ADLI
ESERİNDE OSMANLI'DA YAŞAMIŞ
AZERBAYCANLI HATTAT, NAKKAŞ VE MÜCELLİTLER.....129-148
Bilal DEDEYEV

OSMANLI SON DÖNEMİNDE NARENCİYE ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİ.....149-172
İbrahim YILMAZ

BİR İHTİLALCI OLARAK ALİ SÜAVİ.....173-198
Mehmet GÖK

OSMANLI SONRASI BALKAN DEVLETLERİNDE
BAZI İSLAMİ GELİŞMELER VE DİN EĞİTİMİ.....199-228
Abdullah AKIN

ANNE-BABA TUTUMLARININ ERGENLERDEKİ DEPRESYON,
ANKSİYETE VE STRES DÜZEYLERİNE ETKİSİ.....229-248
Esmâ ÖZDEMİR & Hatice YALÇIN

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ'E
ARMAĞAN

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

OSMANLI SEVDALISI VE CUMHURİYET ÂŞIĞI BİR BİLİM ADAMI: PROF. DR. HASAN NEJAT GÖYÜNÇ

Hasan BAHAR*

Çocukluk Dönemi

Hasan Nejat, 18 Kasım 1925 tarihinde Beşiktaş Serencebey Yokuşu'nda dünyaya geldi. Babası Ali Rıza Numan Bey, Nevşehir Ürgüp kökenliydi. Yine Ürgüp kökenli olan dedesi Hasan Efendi, mderristi. Nejat Hoca, Hasan adını bu dedesinden almalıdır. Babası Ali Rıza Bey, doğum sırasında annesini ziyaret etmeye gittiğinden, oğlu Hasan Nejat'ı nüfusa 4 Aralık 1345'te kayıt yaptırabilmiştir.

Ali Rıza Numan Bey, Cemile Hanım'la 1922 yılında dünya evine girmiştir. Cemile Hanım, İstanbul doğumlu olmakla birlikte ataları Erzurum İspir'den gelmiştir. Daha sonra eşi Ali Rıza Numan Bey lnce Hasan Nejat'm eğitimi için Erzurum'a bu yüzden gitmiş olmalıdır.

Hasan Nejat'tan önce bir de ablasının olduğu biliniyor. İki kardeş, küçük yaşta babalarını kaybetmişlerdir. Babaları Ali Rıza Numan Bey, Kasımpaşa arkibaşı Okulundan mezun olmuştur. Ancak bu görevde, ailesinden uzak deniz yolculukları yapmak istemediğinden Heybeliada Sanatoryumunda röntgen makinisti olarak göreve başlamıştır. Fakat burada çıkan bir yangın sonucu ağır bir şekilde yaralanmış, kaldırıldığı hastanede dört gün sonra vefat etmiştir (Karakoç, 2003).

Hasan Nejat, ilk çocukluk yıllarını İstanbul ve Erzurum'da geçirir. Nejat Hoca, hatırlanması zor olan acı dolu o çocukluk yıllarından pek fazla söz etmezdi. Ancak bazı öğütlerinde sözleri arasına, bu yetimlik duygusu yerleşirdi. Sıkça devlete olan bağlılığını, "Beni bu devlet yetimken aldı, okuttu, profesör yaptı. Hizmet etmeyeyim mi?" diye vurgulardı. O, hayatını devlete ve millete hizmet için adamıştı.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
hbahar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3456-9188.

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

İlk Okul Yılları: Gurbet Yolculuğu

İstanbul Moda'dan başlayan ilkokul yılları, Erzurum'a kadar uzanır. 1933-1937 yıllarında İstanbul Moda İlkokulu'nda okuduktan sonra, annesiyle 1937 yılında Erzurum'a taşınır. Erzurum Gazi İlkokulu'nda eğitim ve öğretimini tamamlar. Mezun olunca önce Erzincan Askeri Okulu sınavına girer. Muayenesi sonucunda gözlerinde kusur bulununca okula gidemez. Bunun üzerine Kars Yatılı Ortaokulu sınavlarına girer. Ortaokul eğitimine burada başlar ve ikinci sınıfta, Haydarpaşa Lisesinin Orta kısmına yatılı öğrenci olarak yatay geçiş yapar.

Lise eğitim ve öğretimini de Haydarpaşa Lisesinde gerçekleştirir. Lisesinin Edebiyat Bölümünden 1943 yılında mezun olur. Bu yıl girdiği üniversite sınavlarında Ankara Siyasal Yüksek Okulunu yatılı olarak kazanmıştır. Fakat not ortalamasının yetersizliğinden bursu kesilince, okulu bırakıp İstanbul'a döner. 1944 yılında girdiği üniversite sınavlarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazanır. Bu aynı zamanda onun tarihçiliğe attığı ilk adımı olur.

Tarihçiliğe Adım; Üniversite Başlangıç

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden sonra mezun olunca, 1948 yılında vatani görevini yapmak üzere askeri görevine gidip, 1949 yılında terhis olur.

Hocası Prof. Dr. Cavit Baysun'un yardımı ile 1949 ve 1951 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğünde, Telhisci olarak görev yapar. Bu görevinde çok değerli kazanımlar elde ettiğini, ilerideki yıllarda sıkça öğrencileriyle paylaşmıştır. Arşivde kendine özgü yapmış olduğu fişlemeler, aldığı notlar; yöntem olarak daha sonra burada çalışan öğrenciler ve araştırmacılar için yol gösterici olmuştur (İpşirli, 2003).

Anadolu'nun Çağırısı; İnsanlarla Kucaklaşma

Parasız Yatılı okuduğundan, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 12 yıllık mecburi hizmeti yapması için, 1951 yılında Mardin Lisesine öğretmen olarak atanır. Anadolu'ya, daha önce öğrenci olarak başlattığı seferini, bu kez de yetişmiş bir öğretmen olarak gerçekleştirecektir.

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

1951-1954 yılları arasında görev yaptığı Mardin’de sadece öğretmenlik yapmaz. Bölgede alan çalışmaları yaparak, ileride akademik hayatına zemin teşkil edecek olan “XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı” adlı doçentlik tezinin alt yapısını oluşturur. 1969 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları içinde yayımlanan kitabının Ön Söz’ünde belirttiğı gibi; aynı zamanda çok sevdiği Mardin halkına bir vefa borcudur. Onu bu çalışmaya ilk yönlendiren, o yıllarda Mardin Cumhuriyet İlkokulu başöğretmeni bulunan Gani Taşkent’tir. Hocamızın, bu konuda kitabının Ön Söz’ünde, çalışmalarında katkısı olan her kim olursa teşekkür ettiği görülür. Burada Gani Taşkent’e ve yardımı dokunan diğer kişilere yazdığı bu minnet dolu sözleri, öğrencilerine örnek olabilecek bir inceliğı içerir:

“İnceleme mahalli olarak Mardin Sancağı'nın seçilmesinde, tamamen, 1951-1954 yılları arasında Lise Tarih Öğretmeni olarak bulunduğumuz bu sevimli yurt köşesinin hatırşinas ve kadirbilir halkının gösterdiği teveccüh ve yakınlığa karşı tarafımızdan duyulan sevgi ve minnettarlığın kentlerinin ve çevresinin tarihi ile ilgili bir araştırma yapmak sureti ile ifadesi arzusu başlıca rolü oynamıştır. Bu arada, beni daha 1952-53 yıllarında Mardin'in tarihi ile uğraşmağa teşvik eden, o tarihlerde Mardin'de Cumhuriyet ilkokulu başöğretmeni olan merhum Gani Taşkent'i de anmak yerinde olur” (1969, s. X).

Nejat Hoca, Mardin’le olan bağlarını, bu dönem öğrencileri ve daha sonra değişik okullarda karşılaştığı buradan gelen öğrenciler aracılığıyla sürdürmüştür. Mardin bir bakıma Anadolu insanını tanıma ve kucaklama dönemidir.

İyi Bir Aile Babası

Nejat Hoca, 1954 yılında bir ömür hayatı birlikte paylaşacağı Servet Ayten (Ekler) Hanım’la evlenmiştir. Bu evlilikten iki çocuğı; Armağan Ekrem (1955) ve Ayşe Nihal (Güres, 1956) dünyaya gelmiştir. Her ikisini de Nejat Hocamızla ilgili Konya’da 23 Aralık 2013 tarihinde Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Edebiyat Fakültesi işbirliğı ile yapmış olduğumuz bir anma toplantısında tanıma şansımız oldu. Üniversite yönetiminin, eski öğrencilerinin, hocamın oğlu ve kızı, gelini ve iki torununun yer aldığı bu anma gününde Tarih Bölümü dershanelerinden birine, hocamızın adı verildi.

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Rahmetli Ayten Teyzemizin yıllar sonra, Konya’da bizlerle bir sohbetinde Mardin günlerini anlattığı bir anısını sizlerle paylaşmak isterim. Zira bu anekdot, sadece hocamın fedakarlığını ve idealistliğini göstermez. Hep yanında, arkasında olan sevgili eşi Ayten Hanım’ın da ona destek olduğunu gösteren bir anısıdır. 1990’larda Ayten Teyzem bize o günleri, tebessüm içinde, yarı sitem, yarı övgü ve gururla Hocamızın fedakarlıklarını anlatırken, aslında öyle bir eşe sahip olduğunun mutluluğunu yaşıyordu:

“Çocuklar, Hocanız ilk günden evimize öğrencilerini çağırıyordu. Yeni evlendiğimiz sırada Mardin’e gitmiştik. Evde henüz eşya yok. Masa, sandalye yok. Evimize gelen öğrencileri, benim çeyiz sandığına sırt sırta oturup ağırlayabiliyorduk.”

Ayten Teyzemiz o sahneyi anlattıkça bizim 1983’te Boğaziçi’nde Atatürk İlkelerinde Yüksek Lisans Hazırlık okurken arkadaşlarla hocamın Üsküdar’da evinde Boğaz’a karşı ikram ettikleri çaylar, kekler gözümüzün önüne gelirdi. Gerçekten de Hocamızın öğrencisi olup da o balkonda çay sohbetlerine katılmayan yoktur. Bu sohbetlerde ne siyaset ne dedikodu yapılır, sadece tarih konuşulurdu tabi ki!

Yurt Dışına İlk Çıkışı

Hocamız ilk kez yurt dışına 1954 yılında Türk-Amerikan Derneği’nin bir bursuyla Amerika’ya gidecektir. Bir süre Türk-Amerikan Derneği’nde kurslara katılarak hazırlık yapıp 1954-55 yıllarında gittiği ABD’de dokuz ay kalmıştır. Oradan döndüğünde Ankara Bahçelievler Lisesinde 1957 yılına kadar öğretmenlik yapmıştır.

Hocamızın ikinci kez yurt dışına çıkışı; 1957 yılında Milli Eğitim Bakanlığının 1416 Sayılı Kanun gereği yurt dışında doktora yaptırmak üzere açmış olduğu sınavı kazanarak Almanya’ya gitmesiyle olmuştur.

Almanya’da akademik çalışmaları öncesi Goethe Enstitüsü’nde kısa süreli Almanca kursları aldığı görülür. Akademik çalışmalarında Göttingen Üniversitesinden Prof. Dr. Walther Hinz’in danışmanlığında doktora çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çalışmalarında resmi bir muhasebe defteri olan; İmad es-Sahavi’nin, “1340 tarihli Camii’l-hesab” adlı kitabı üzerine bir tez hazırlamıştır. Bu konuda daha sonra bir makale yayımlamıştır (İpşirli, 2003; Karakoç, 2013). Bu çalışması, onun ileride

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Osmanlı Arşiv Defterleri zerine yaptığı çalışmalarında önünü açacak
başlıca deneyimlerinden biri olmuştur.

Üniversitede İlk Görev Yeri ve İlk alışmaları

Hocamız, 31 Ağustos 1962 tarihinde İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti
Tarihi Kürsüsünde Asistan Dr. Olarak görevlendirildi. Hocası Prof. Tayyib
Gökbilgin tarafından kurulan bu kürsüde -o sırada Bölümler Krs olarak
adlandırılmaktaydı- 1971 yılına kadar çalıştı ve bu görevi sırasında, 1
Aralık 1966 tarihinde, “*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*” (1969) adındaki
doçentlik tezini tamamladı.

Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri temelli bu çalışması, kendisinin de
belirttiğı gibi, bu konuda nc çalışmalardandır:

*“Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinden devrimize intikal eden on
binlerce defter arasında Tapu-Tahrir Defterleri'nin, bu imparatorluğun
hakiki yapısını, sosyal bünyesini ve müesseselerini meydana çıkarmak
bakımından olduğu kadar, bu muazzam Türk İmparatorluğunun yayıldığı
Ülkelerin de mahalli tarihlerini, kültürel, ekonomik ve sosyal durumlarını
aydınlatmak bakımından büyük önem taşıdıkları malmdur. Bu husus
Çeşitli fırsatlarda belirtilir, durur. Böyle olmasına ve Türk Tarih
Kurumu'nun bu defterlerin yayınlanması hakkında 1947'de bir karar almış
ve iş bölümü yapmış olmasına rağmen, bu sahadaki neşriyat, 1943'te L.
Fekete'nin Estergon Sancağı Mufassal Defteri hariç, H. İnalçık, T. Halasi-
Kun ve H. şabanovi'inkilere münhasır kalmıştır”* (1969, s. X).

Osmanlı Dönemi Tapu-Tahrir alışmaları üzerine bir
değerlendirme yazısında Prof. Dr. Erhan Afyoncu, içinde hocamızın *XVI.
Yüzyılda Mardin Sancağı* adlı eseri de olmak üzere şu ifadelerde bulunur
(2003, s. 267):

*“Türkiye'de mer Lütfü Barkan'ın nc çalışmalarıyla önemi fark
edilen tahrir defterleri, daha sonra birçok araştırmada kullanıldı. Halil
İnalçık'ın çalışmaları defterlerin sistemini kavramaya yardımcı oldu ve
Özellikle Balkan lkelerinin tarihi için bu defterlerin ne kadar önemli
olduğunu ortaya koydu. Nejat Göyünç'n ve ardından İsmet Miroğlu'nun
tahrir defterlerine dayanarak yaptıkları şehir tarihi araştırmaları bu
sahada yapılacak araştırmaların önünü açtı. Daha sonra bu sahada zer
Ergenç, Bahaeddin Yediyıldız, Heath Lowry, Mehmet Ali nal ve Feridun*

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

Emecen'in yaptığı araştırmalar belirli bir metodolojinin oluşmasını sağladı" (Afyoncu, 2003, s. 267-268).

Hocamızın öğrencilerinden olan Prof. Dr. Mehmet İpşirli de hocamızın *XVI Yüzyılda Mardin Sancağı* adlı kitabı hakkında;

"Bu çalışma esas itibariyle Tahrir defterleri ve diğer arşiv malzemesine dayanmakla birlikte vekayinameler, seyahatnameler gibi eserlerden faydalanarak hazırlanmış, XVI. yüzyıl Tahrir Defteri ağırlıklı şehir incelemelerinin ilklerinden olarak daha sonrakilere model teşkil etmişti" (İpşirli, 2003, s. 35) demektedir.

Nejat Hoca'nın hazırladığı *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, yalnızca Osmanlı Dönemi Kent Tarihçiliği yönünden değil genel anlamda Tarih Çalışmaları konusunda da yöntem olarak örnek alınacak bir kitaptır. On dört sayfalık "Giriş" kısmında, Mardin'in "Coğrafi Yeri", "Tarihi İsim ve Yazılışları", "Mardin İsmiinin Menşei Hakkında Rivayetler" ve "Mardin ve havalisinin Osmanlılara kadar kısa tarihçesi" adlı alt başlıklarında bölgenin coğrafyası, antik dönemlerden Osmanlı dönemine kadar uzanan tarihçesi ve antik, Orta Çağ ve Osmanlı dönemlerine bağılı olarak, Asurca, Grekçe, Ermenice, Süryanice, Arapça ve Farsça kaynakların yer aldığı, içlerinde Almanca, İngilizce ve Fransızca olmak üzere birçok yabancı yayına referans bulunmaktadır.

Bu çalışması, sonraki yıllarda kent ve bölge tarihçiliğinde yöntem olarak araştırmacıların sıklıkla başvurduğu bir yapıt olmuştur. Bu eserinde coğrafyadan tarihe, yerli yabancı birçok arkeolojik, filolojik ve edebi kaynak kullanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin alanla ilişkili bir şekilde kullandığı bu çalışmada, şahsi gözlemleri ve yerel sözlü kaynaklara da başvurulmuştur. Kaynak zenginliğini yansıtmaları bakımından arşiv kaynakları ile ilgili açıklamalarını sizinle paylaşmakta yarar görüyorum:

Arşiv Kaynakları:

"a. Tapu defterleri (TD) : Başbakanlık Arşivi'nde Diyarbekir ve Mardin'e ait 64, 134, 200, 310, 764 ve 998 numaralı defterler. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme kısmında 97 ve 117 numaralı defterler.

b. Evkaf Tahrir Defteri {E TD): Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme kısmında 552 numaralı defter.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

c. Maliye Defterleri (MAD) : Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bu tasnife ait 20.000 deftere ait fişler teker teker incelenerek 100 kadarı tetkik edilmiş ve Mardin'le ilgili kayıtlara tesadüf edilenlerden bir kısmı metinde haşiyelerde gösterilmiştir.

d. Mühimme Defterleri (MÜD): Başbakanlık Arşivi'nde 1-75 numaralı defterler (Topkapı Sarayı'nda bulunan 12321 numaralı ve 951-952 tarihlerine ait Mühimme'de Mardin ile ilgili kayıt yoktur).

e. Ruûs Defterleri (Ruûs): Başbakanlık Arşivi'nde Kepeci Tasnifi, 207-257 numaralı defterler.

f. şer'iyye Sicilleri (řS): Mardin'e ait şer'iyye sicilleri Diyarbakır'da Ziya Gökalp Müzesi'nde bulunmaktadır, 179- 266 numaralı defterler incelenmiştir. Bunlardan sadece 255 numaralısında 996 (1588) tarihine ait bir kaç sahife vardır (s. 21- 24 arası). Diğerleri daha sonraki yıllara, yüzyıllara aittir. Metnin haşiyelerinde istifade edilenlerin numaraları ayrıca verilmiştir.

g. Ali Emîri ve Fekete tasniflerine ait münferit vesikalardan da faydalanılmıştır. Başbakanlık Arşivi'ndeki numaraları haşiyelerle belirtilmiştir.” (Göyünç, 1969, Giriş)

Kitabın sonunda Mardin kenti ve çevresinin Osmanlı dönemindeki Padişah Hasları, Diyarbakır Beylerbeyi Hasları ve Timarlar numaralandırılarak lejantlarla haritada verilmiştir. Metin içinde de bu yerleşmeler hakkında açıklayıcı bilgiler olduğu gibi, kendisi bizzat alanda gezerek günümüzde yerleşimin sürdürüldüğu ve sürdürülmediği yerleşimler belirtilmiştir.

Bu gezilerinde yöreyi bilen bir kişi olarak kendisine rehberlik eden Mardinli dostları ve öğrencilerine teşekkürleri her zaman olduğu gibi vefa duygusunun tezahürüdür. Burada günümüzde giderek azalan emeği küçümseyen bir kuşağın çığla arttığı bir dönemde, onlara örnek olması bakımından hocamın bu teşekkürlerini paylaşmak gerekliliğini duyuyorum:

“Çalışmalarımızı, büyük bir hoşgörölülükle madden ve manen destekleyen hocam Prof. M. T. Gökbilgin'e, zaman zaman fikirlerinden faydalandığım veya çeşitli yardımlarını esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Doç. Dr. B. Kütükoğlu'na, Doç. Dr. C. Orhonlu'ya, Doç. Dr. M. Özergin'e, Ermenice'den Mardin'le ilgili bir parçanın tercümesi zahmetine katlanan sayın Bay H. Andreasyan'a, harita ve plânın nefis bir

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

şekilde çizilmesine büyük çaba harcayan aziz arkadaşlarım Asistan Dr. M. Bener ve Asistan K. Göçmen'e, Mardin'e son yıllarda yaptığım müteaddit gezilerde bana çevreyi görmek ve tanımak imkânını sağlayan başta Veysi ve İsmet Muharremoğlu kardeşler olmak üzere bütün Mardinli dostlara, halen çeşitli vazifelerde bulunan eski öğrencilerime, Mardin şehrine ait haritada tarihî eserlerin yerlerinin tesbitinde yardım eden öğrencim Lutfullah Artık'a, kitabın basılmasını uygun gören Fakültemiz Yönetim Kurulu üyeleri ile dizgi ve baskı işlerine büyük bir titizlik gösteren Edebiyat Fakültesi Basımevi mensuplarına burada açık teşekkürlerimi belirtmek benim için mutluluktur (1969, Önsöz, XI).

Bu ve benzeri çalışmalar ışığında, Osmanlı Devlet Arşivleri üzerine birçok araştırma ve yayın, bilim dünyasında yerini almıştır. Artık gururla söyleyebiliyoruz ki, günümüzde yurt içi ve dışında değişik üniversite ve enstitülerde Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası üzerine arşiv kaynaklı onlarca kitap ve dergi yayımı bulunmaktadır. Bu konuda yapılan akademik kongre ve sempozyumlar da dikkat çekici bir artış içindedir.

Üniversitelerarası Bir Meslek Hayatı

Hocamızın hayatını bilenler, sıkça üniversite değişikliği yaptığının farkındadırlar. Bu değişikliklerin kimi kendi isteği, kimi de sürgün denilebilecek mahiyettedir. Bazen bu değişiklikleri, bazı önyargılı kimseler dışarıdan, hocamızdan kaynaklanan bir geçimsizlik gibi göstermeye çalışsalar da onu yakından tanıyan bizler çok iyi biliyoruz ki, onun haksızlığa karşı boyun eğmeyen dik duruşundan kaynaklanmaktadır. Biliyoruz ki, hocamızın şefkat dolu, güler yüzlü, cana yakın, mütevazı, çoğu tanıyanların söylediği gibi, “İstanbul Beyefendisi” kişiliği altında haksızlığa boyun eğmeyen bir kişilik vardır. O, maddi çıkara, makama, statüye itibar etmez!

Üniversite değişikliklerinden ilki, 1971 yılında kendi isteği ile İstanbul Üniversitesinden Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'ne geçmekle olmuştur. Bu ani gidişine bazı öğrencileri anlam verememiş olsa da o, bu yeni üniversitede öğrencilerine yeni ufuklar açmak istemiştir. Zeki Arıkan ve Ahmet Yaşar Ocak gibi öğrencilerini buraya davet ederek asistanlık sınavlarına girmesini tavsiye etmiştir (Karakoç, 2008; Akyol, 2014).

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Burada 27 Mart 1973 tarihinde profesörlük kadrosuna geçti. Dört yıllık bir hocalığın ardından 1977 yılında İstanbul niversitesine geri döndüğünde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsü Başkanlığına getirilmişti.

Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü

Bu görevinde iken 1979-1980 yıllarında, Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğüne ataması oldu. Arşivde Cumartesi günlerinin açık olması, süreli bir dergi çıkarılması, çalışma sırasında çay ve kahve içiminin yasaklanması gibi bazı köklü değişiklere gitmiştir. Buradaki kısa süreli görevi sırasında çıkarmaya çalıştığı dergi konusunda başarılı olamayınca bunu, *Osmanlı Araştırmaları/Ottoman Studies* olarak kendi gayreti ile dışarıdan çıkarmayı sürdürmüştür.

Bu görevde iken hocamı tanı mıyordum. Ancak yıllar sonrası, bu görevi ile ilgili kendisinden ve arşivde çalışan bilim insanlarından çok dinlemişizdir.

Özellikle sevgili eşi Ayten Teyzemizin bir arşiv ziyareti sonrası yaşadığı bir anısını anlatması hala kulağımızda ınlar:

“Bu hocanız var ya bu hocanız, beni makam arabasına bindirmezdi!” diye başlayıp Hocamızın 1979 yılında Arşivler Genel Müdürü olduğu sırada onu aracına almayıp evlerine otobüs bileti vererek gönderdiğini şu şekilde sözlerine devam etmişti.

“Kendisi Sultanahmet’teki Arşiv Binasından makam aracına binip bana otobüs bileti vererek; ‘Sen Belediye otobüsüne bin. Sirkeci Araba Vapurunda buluşalım’ dedi. Ben orada onu bekledim. O makam aracıyla geldi, vapura binmek için jetonumuzu alıp vapurla şkdar’daki evimize geçtik..” diyor ve bir yandan da hocamın tepkisini ölçmek için ona bakıyordu.

Rahmetli Hocam bu sırada gülerek; “ocuklar ne yapayım? Makam aracına eşimi bindirsem, ‘Hoca eşini makam arabasıyla Sultanahmet’te gezdireyor’ derler”, demişti.

“Hocam neden Sirkeci’de iniyorsunuz? şkdar’daki evinize kadar makam aracınıza binseniz olmaz mı?” diye sorduğumuzda da “ocuklar, devletin arabası o kadar yolu gidip yakmasın. Aslında ben hiç

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

kullanmayacağım ama, ‘Araca gerek yok!’ diye şoförü içten çıkarırlar. Zavallı işsiz kalmasın diye biniyorum’, diye açıklamada bulunuyordu.

Ayten Teyzemiz ve Hocamızın bu anlattıkları, her birimize tarih dersleri kadar hayat dersi de veriyordu.

Hocamı Tanıdığım Yıllar

Hocamı ilk seçmeli ders olarak seçtiğim, Yakın ağ ve Cumhuriyet Tarihi Kürsüsü derslerinde tanıdım. 1978-1979 döneminde başladığım niversitemizin birinci sınıfında, asıl krsmz olan Eski ağ tarihinin hazırlık derslerini almıştık. O yıllarda İstanbul ve Ankara niversiteleri Tarih Bölümlerinde Krs sistemi vardı. Bir ğrenci, daha önceki öğrencilerin doğrudan başladığı Tarih Bölümü yerine, Krs olarak bir bakıma şimdi Ana Bilim Dalı olarak bildiğimiz kürsülerde derslere başlardı. Tarihi çok sevmemden dolayı diğer krsleri de yazmıştım. Ancak ilk sırada Eski ağ Tarihi Kürsüsü olduğu için onu kazanmıştım. Bir de diğer kürsüler sözel puandan ğrenci alırken Eski ağ Tarihi Kürsüsü eşit ağırlıklı puanla ğrenci alıyordu. Bu sistem, YK’n kuruluşu olan 1982 yılına kadar ancak dört yıl sürdü. Yani tam bizim öğrencilik yıllarımıza denk geliyor. İkinci sınıfta,  kürsüden oluşan yardımcı sertifika seçiyorduk. Öğrenciler, seçtikleri bu dersleri, üç yıl sürecek asıl sertifika dersleri ile birlikte sadece iki yıl alıyorlardı. Ben de bazı hocalarımızın tercihleri Arkeoloji, Prehistorya ve Önasya Arkeolojisi Krslerini sememi arzu etmelerine rağmen bazı arkadaşlarımın ve başka kürsülerden hocalarımın etkisi ile Tarih Bölümünden kürsülere ynelmiştim. Böylelikle Orta ağ, Umumi Türk Tarihi ve Orta Asya Tarihi, Yakın ağ ve Cumhuriyet Tarihi Krslerini seçtim.

Bu arada ikinci sınıfta, Yakın ağ ve Cumhuriyet Tarihinden Nejat Hocamın Türkiye Tarihi ve bütün fakülte öğrencilerine verdiği İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri derslerine başladım. Dersleri, bizimle sohbet eder gibiydi. Tatlı bir anlatımı, babacan, şefkatli bir kişiliği ile dikkatimizi çekiyordu. Anlattığı bilgiler ve tavsiye ettiği kitapların birçoğu halen aklımdadır. Özellikle tavsiye ettiği şevket Süreyya Aydemir’in, *Suyu Arayan Adam* ve Falih Rıfka Atay’ın *Zeytin Dağı* benim de öğrencilerime tavsiye ettiğim kitaplar arasında oldu.

Fakülte ğrencilerinin ortak aldıkları İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri dersi ise, farklı düşüncelere sahip olan; özellikle lkc bilinen

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Tarih ve Edebiyat Krsleri ğrencileri ile sol bilinen Felsefe Krsleri ğrencilerinin birlikte ders yapmalarından dolayı gergin geçen derslerdi. Amfi içinde gerilim içinde geçen dersler, teneffüs aralarında büyük kavgalarla bitiyordu. Zira 1980 askeri darbesi öncesi sıkıyönetim günlerinde ders içinde yapılacak kavganın iki ay, ders çıkışı koridorda olması 15 günlük bir gözaltına alınacağı konusunda öğrenciler arasında bir görüş vardı. Böyle bir günde, herkes dersten çıkınca koridorda büyük bir kavga başlamıştı. Henüz sağ ya da sol olarak tam tanıyamadığım öğrencilerin kavgası arasında kalmıştım. Sağdan, soldan yumruklar atılıyordu. O anda ne olduysa tüm öğrenciler sağa sola kaçıştılar. Meydan boşalmıştı. Meğer kapıda görevli olan askerler içeri girmişlerdi. Ben şaşkınlık içinde beklerken bir asker tüfeğin namlusunu karnıma doğrultmuştu. Bu arada gözüm askerin tetiği çeken parmaklarına ilişti: “Eyvah karnımdan vuruluyorum!” diyerek balıklamasına koridorun kaygan beton zeminine kendimi attım. Neden sonra tüfek patlamıştı. Koridorda güçlü bir ses çınlaması içerisinde, ellerimi karnıma götürdüm. Karnımda herhangi bir yaralanma yoktu. Başımı yukarı kaldırdığımda tavanda bir delik açıldığını gördüm. Demek ki asker, tetiğe tam basacağında namluyu üzerimden tavana çevirmişti. Tavandaki namlu deliği, eğitim hayatım boyunca dört yıl kaldığı gibi, daha sonra fakülteyi ziyaretlerimde birkaç yıl daha kaldı. Kısacası o günlerde ne derslerimizin ne de hocalarımızın kıymetini anlayacak durumda değildik. Rahmetli hocam, bu gerginliklere rağmen hiçbir zaman güler yüzünü bizden eksik etmedi.

Nejat Hocamın o günlerde dikkatimi çeken bir yönü de Beyazıt’ta, niversitenin ana giriş kapısında bulunan yemekhanesine öğle yemeğine giderken sağında ve solunda koluna takıp yemeğe gtrdđđ insanlar olurdu. Bunlardan biri de sıkça kitap aldığım fakültenin ayniyat memurlarından mer Bey’di. Daha sonraki yıllarda Boğaziçi ve Selçuk’ta bizi de yemeğe götürmesinden gördük ki, ona göre memur ya da hoca, asistan fark etmezdi. Herkesle kol kola yürüyebilir, herkesi yemeğe davet edebilirdi. Gariban babası, gönül adamıydı. Yine bu konuda o tarihlerde katıldığım Prof. Dr. Afif Erzen Hocamızın Van Kazıları’ndaki bir anımı paylaşmak istiyorum. O sırada Afif Hocamız bölgede kurduğu, İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeolojik Araştırma merkezindeyiz. Merkezin temizlik ve yemek işlerine bakan görevlileri Bekir ve Danyal, daha önce İstanbul’da Edebiyat Fakültesinde işçi olarak çalıştıklarından

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

söz açtılar. Bana, “Fakültede bir hocamız vardı, her sabah erkenden fakülte girişinde onun yolunu beklerdik. Adeta kapı önünde içtima olurduk. Keşke onun öğrencisi olabilseydin, keşke onu tanısaydın”, diyorlardı. Ben, “Kim?” diye sorunca, “Nejat Göyünç” demezler mi? Ben de hocamla ilgili bu sözleri duymaktan mutluluk duyarak, “O benim de hocam, tanımaz mıyım?” diye cevap verdim. O yıllarda hocamı biraz uzaktan tanıyordum, ama zamanla daha yakından tanıma şansı bulacaktım.

Boğaziçi Üniversitesi’nde Kesişen Yollarımız!

1980-1982 yıllarında İstanbul Üniversitesinde görevi sırasında yarı zamanlı ders aldığı Boğaziçi Üniversitesi’ne, Rektör Prof. Dr. Ergun Toğrol’un daveti üzerine, 1982 yılında Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü kurucu müdürü olarak geçmişti.

O sıralar, 1982 yılı Haziran ayında üniversiteden mezun olmuşum. Eski Çağ Tarihi Kürsüsünün yapmış olduğu Yüksek Lisans ve Araştırma görevlisi sınavlarına girmiştim. Kürsümüze o sırada ne Yüksek Lisans öğrencisi ve ne de Araştırma görevlisi olarak eleman alınmamıştı. YÖK’le birlikte ilk kez yapılan bu sınavlarda diğer kürsülere de o yıl öğrenci alınmadığını duymuştum. Araştırma görevliliği sınavında, önüme Prof. Dr. Afif Erzen ve Prof. Dr. Oktay Akşit hocamızın Cambridge Ancient History’sinin kalın çitlerinden birinin ortasından rastgele açarak, “Burayı çevir” dedikleri metin, bir hayli zordu. Sınavla ilgili başka bahanelerim de olabilir, ama belli ki yabancı dilim zayıftı. Dil eğitimi almalıydım ama nasıl?

İstanbul’da öğrencilik yıllarımda yaptığım işportacılığı da sürdürüyordum. Dil eğitimim için planlar yapmaktaydım. Bu nedenle, köye dönüp dönmemekte tereddüt ediyordum. Ancak o sırada ekonomik sıkıntılarının olduğunu yakından bilen köyümüzde Ortaokul Müdürlüğü yapan ve ihtilalle birlikte Belediye başkanı olan Müslim Öztürk Hoca, bana bir mektup yazdı. Yakın bir köyde vekil öğretmenlik olduğunu söyleyip köye davet ediyordu. Bu mektup üzere kasabamıza döndüm ve kendisine, ortaokulda Sosyal Bilgiler öğretmeni olup olmadığını sordum. O da olmadığını, Sosyal Bilgiler Dersleri ile birlikte öğretmeni olmayan Din ve Ahlak Derslerine de girebileceğimi söyledi. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bu derslere girebilmem hususunda bir dilekçe vererek derslere başladım. Öğretmenliğimin ilk günü, 24 Kasım Öğretmenler

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

Günü Anma etkinliği yapılıyordu. Öğrenciler büyük bir sınıfta toplanmıştı. Öğretmenler odasından Müdür Cihangir Uçak ve öğretmenlerle sınıfa geçtik. Cihangir Hoca, sınıfa girince öğrencileri selamlayıp, “Bu yıl Öğretmenler Günü ile ilgili konuşmaları köyümüzün ilk öğretmeni Ramazan Sakarya Hocamızla, ilk öğretmenlik gününü yaşayan Hasan Bahar Hoca yapacaklar demez mi? Her şey doğaçlama gelişmişti. Hiçbir hazırlık yapmamıştım. Eğitimci olarak köyümüzde tanıdığımız benim de ilk hocam olan Ramazan Sakarya, konuşmalarını yaparken ben de kafamda konuşmamı hazırlayarak ondan sonra konuşma yaptım. Konuşmamda Antik Dönemlerden günümüze dünya ve Türk tarihlerinde her bir büyük adamı yetiştiren hocalardan söz edip durumu kurtardım.

Kasabamda vekil öğretmenliğe başladıktan sonra her gün kahveye gelen gazeteleri tarayıp Yüksek Lisans ve Araştırma Görevlilikleri sınav ilanlarını araştırmaya koyulmuştum. Bir gün gazetelerden birindeki ilanda, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsünün, Yüksek Lisans öğrencisi alacağından söz ediliyordu. O sırada Nejat Hoca'nın Enstitünün Müdürü olduğunu bilmiyordum. İlane müracaat etmek üzere, bir aylık öğretmenliğim sonunda istifa ederek İstanbul'a döndüm. Ancak ben Eski Çağ Tarihi Kürsüsü mezunuydum. Acaba Enstitü sınavına kabul edilecek miydim? İlanda her hangi bir bölüm şartı yoktu. Bu endişelerle sınava müracaat ettim.

Maceralı bir günün arkasından Enstitüye müracaat edip bir hafta sonra sınava girdim. Sorular, son dönemlere ait dünya ve Türkiye tarihi ile ilgiliydi. Sınava, neredeyse Sosyal Bilimlerin bütün alanlarından 250 kadar kişinin girdiğini duymuştuk. Sınavlar sonunda 15 kişi sınavı kazandık. Çoğunluğumuz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencileri olmak üzere diğerleri İstanbul Üniversitesi Hukuk, Siyasal Bilgiler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu öğrencilerden oluşmaktaydı. İstanbul Edebiyat Fakültesinden sınavı kazanan arkadaşlarımızdan dördü, Tarih Bölümünün farklı kürsülerindendi. Diğerleri de Sosyoloji ve Felsefe bölümlerindendi.

Hocamızın burada almış olduğu öğrenciler içinde, Boğaziçi Üniversitesi mezunu olmaması dikkatimizi çekiyordu. Biz, bir yıl hazırlıkta yabancı dil eğitimi aldıktan sonra geleceğin Araştırma Görevlileri olacaktık. Hocamız, farklı disiplinlerden öğrenciler aldığı için zaman zaman eleştiriliyordu. Bu bizim de bulunduğumuz ortamlarda dile geliyordu. Hocamız da bu eleştirileri duymuş olmalı ki, “Cumhuriyetimiz

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

sadece Tarih alanında değil Hukuk, Siyasal, İktisat, Felsefe vb. gibi tüm bilim alanlarında yenilikler yapmıştır. Biz, bu enstitüde tüm bu yenilikler üzerine araştırmalar yapacağız” diyordu. Bu görüşleri sanırım tarihçiler arasında tartışıldığı gibi, diğer alanlarda da tartışılıyor olmalıydı. Hocamın bu yöndeki tercihleri, daha önce İstanbul Üniversitesi ve sonraki yıllarda Selçuk Üniversitesinde almış olduğu yabancı dil mezunlarından seçtiği Yüksek Lisans ve Doktora öğrencileri için de eleştirilmişti.

Hocam bu eleştirilere de “Evladım, İngiliz arşivleri için İngilizce, Alman arşivleri için Almanca, Rus arşivleri için Rusça bilen öğrencilere acilen ihtiyaç var. Biz onlara Osmanlıca öğretim tarih misyonu vermeliyiz. Bakın Sözde Ermeni Soykırımı Meselesinde, kaç tane dil bilen, dışarıda bizim hakkımızı savunan adam var? Bizim bu konularda devletimizin davasını dışarıda anlatacak elemanlara ihtiyacımız var..”

Hocamızın farklı dil bilenlerin farklı ülkelerde bizi savunacağına inanıyordu. Her alanda devletimizin yanında olacak çok disiplinli tarihçilere ihtiyaç vardı. Bu görüşlerinden meslek hayatı boyunca vazgeçmediği, farklı disiplinlerden tarihçiler yetiştirmeye devam etmesinden anlaşılmaktadır.

Hocamızın farklı disiplinlerden öğrencilerle çalışması batıda interdisipliner çalışmalar yapılan enstitülerde çalışmasından da kaynaklandığını sanıyorum. Bu konuya bir örnek olarak vermemiz gerekirse, En yakın arkadaşlarından Prof. Dr. Wolf Dieter Hütteroth’la Almanya’daki interdisipliner çalışmalar üzerinde konuşmalarımızda kendisinin Coğrafya, Tarih ve Siyaset Bilimi üzerine çalıştığını, Yüksek Lisans aşamasında her bir öğrencinin en az üç disiplinde çalışması gerektiğini belirtmişti.

Boğaziçi Üniversitesi’nde ilk yıl biz hazırlık sınıfında olduğumuzdan hocamızla fazla görüşemiyorduk. Ancak hocamız Enstitü adına konferanslar, konserler, resim yarışmaları düzenliyor; biz de bu faaliyetlerde kendisine yardımcı oluyorduk.

Hocamızın ilk yılı yoğunluk içindeydi ve odasına kendisini görmeye gittiğimizde nerdeyse yoğunluktan görüşmek olanaksızdı. Ancak bir yaz günü hocamı ziyaret için odasına gittiğimde onun müdürlükten ayrıldığını söylediler. Enstitüdeki odasından başka bir binadaki odada geçici olduğu belli ki gözden irak bir yerde bir oda vermişlerdi. Hocamın kapısını çalıp içeride gördüm. Mahzun, kendi başına oturuyordu. Selam

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

verip hatırını sorduğumda, o hiç uzatmadan “Beni sürdürler evladım, İnönü’ye gideceğim. Seni de götürüyüm”, dedi. “Hocam, yabancı dilimi tam halledemedim. Burada dilimi halledersen sizin yanınıza gelirim. Ama malum bakıma muhtaç kardeşlerim var. Konya’ya gitseydiniz keşke!” demiştim. “Konya da büyük bir yer. Bir süre Malatya’da kafamı dinlerim hiç olmazsa!” deyip konuyu kapattı. Havadan sudan konuşmaya başladık.. Koluma girdi, konuşarak Rumeli sırtlarından Bebek’e indik. Durakta bir süre bekleyip gelen körüklü bir belediye otobüsüne binerek ayakta yine kol kola Sirkeci’ye geçtik. Oradan Hacıbekir Tatlıcısına uğradık.. “Sana bir demirhindi söyleyim evladım” dedi. “Hocam yıllarca ben bu caddede işportacılık yaptım. Hacıbekir’den çok limonata, vişne içtim. Ama Demirhindi nedir bilmiyorum” dediğimde; “Padişah içeceğidir, beğenirsin” dedi. Demirhindiyi içince beğenmişim. Her Hacıbekir’den geçişimde hocamın ruhu için bir Demirhindi içmeden oradan geçmiyorum. Bir ara karşılaştığım öğrencilere de oradan Demirhindi söyledim. “Ama hocama dua edin!” dedim devamında. Onun adına masamdaki şekerleri de ikram ederim. Bize kazandırdığı güzel hasletlerden biri de odur. Odasına giren her öğrencisine şeker ikram ederdi. Bazen sınıfta da ikramları olurdu. Aslında onun güler yüzü, ikramların en güzeliydi.

Hacıbekir’den kol kola yürüyerek Cağaloğlu Yokuşu’nu tırmandık. Basılmakta olan “Osmanlılar Dönemi Ermeniler” adlı kitabını merak ediyordu. Yayınevine uğradık, baskısını inceledi ve Sahaflar üzerinden Beyazıt ve eski fakültemize geçtik. Fakültede olan birkaç hoca ile görüştük, Yine yaya olarak Beyazıt’a döndük. O gün uzunca bir gün geçirmiştik, ama benim için beş dakika kadar kısa geçti. Hocam için de öyle olmalı ki evine davet etti. Ben Cağaloğlu’nda vedalaşırken, “Evladım eve gidelim bizde kalalım” diyordu. Ben de “Hocam Küçükpazar’da köylüler var. Onlarla kalacağım, beklerler” dedim. Aslında ben de kalmak istiyordum. Ama üzerimde ne gecelik kıyafet ne ayağымda düzgün ayakkabı ne de sağlam bir çorap vardı. Hocam kınamazdı, biz utanırdık. Geçmişte her evine gidişimizde Üsküdar’da Cami şadırvanında ayağımızı yıkar yeni çoraplarımızı giyerdik. Hocama şimdi, “Durun hocam, ben şadırvana mı gideceğim” diyecektim?

Neyse detaya boğmadan hocamızla görüşmemize dönelim. Bu beraberlik, hocamı Boğaziçi öğrenciliğimde son görüşüm oldu. O Malatya’ya gitti. Bense bir süre kaldım Boğaziçi’nde. Bu süreç için de İstanbul Üniversitesi’nden hocalarımın ısrarı ile memleketim olan Konya

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

müracaatım oldu. İstanbul'dan ayrılmak istemeyerek gitmişsek de bazı yanlış anlamalardan dolayı kabul edilmedim. Aradan iki yıla yakın bir zaman geçti. Bu sürede yedek subay olarak askerlik yaparken, hocam Malatya'dan Konya'ya sürülmüş. Bu sürgünlük olayını, o zaman Selçuk Üniversitesi rektörü olan Prof. Dr. Halil Cin'le olan bir sohbetinde anlatmıştı. Dinlemiş olduğum bu anısını yazılı hale getirmesini, hocam için Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yayımlayacağımız armağan bir kitapta (Bahar vd., 2013) yazmasını rica ettik.

Halil Cin Hocamız, telefonda kendisin aradığımda durumu anlatmış el yazısı ile gönderebileceğini belirtmişti. Ben de “Tabi Hocamın Konya'ya gelişi ile ilgili anınızı, bir Tarih Bölümü ziyaretinizde Hocam, Arkadaşı W. D. Hütterorth ve bizim de bulunduğumuz bir toplantıda anlattığını, bu anısını gelecek kuşaklarla da paylaşmasının önemli olduğunu ve bilgisayar ortamına aktarabileceğimizi belirttim. Sağ olsun, hastanede bacağı kırılmış yatan sevgili eşine refakat ederken bize yazısını hazırlayıp ulaştırdı. Yeniden kendisine teşekkürlerimizi ilettik.

Sayın rektörümüz Halil Cin'in o günleri anlattığı yazısı:

“Merhum Nejat Hocayı Selçuk Üniversitesi Rektörü olduğum sırada 1987 yılında tanımak zevkine nail oldum. O yıllarda 2547 sayılı Kanununun 7/L maddesinin uygulanması çok yaygındı. Bu maddeler genelde rektörlerin istekleri üzerine YÖK tarafından kararlaştırılırdı. Rektörler bazen YÖK üyelerinden birinin isteği veya YÖK'ün eğilimine göre öğretim üyelerinin bir başka üniversitede görevlendirilmesi işlemi yapılırdı. İdeolojik görüş ayrılıkları veya idare ile çeşitli sebeplere dayalı sürtüşmeler 7/L maddesinin uygulama gerekçesi yapılırdı. Görevlendirmeler genelde görevlendirilen öğretim üyesinin görüşlerine zıt veya yönetimde başarılı bir rektörün üniversitesine yapılırdı.

..Hocaya ceza gibi uygulanan tayin bizim için nimet olmuştu. Hoca Selçuk Üniversitesi'nin eğitim öğretim kültürel faaliyetlerin içinde aktif olarak yer aldı. Tarih Bölümü'nde master ve doktora çalışmaları yaptı. Birçok değerli insan yetiştirdi. Hoca gerçek anlamda bir kâmil insan, değerli bir hoca, seçkin bir bilim adamı, müstesna, hakşinas, kadir bilir bir dosttu. Bana bir gün sevgili kızının yapmış olduğu güzel bir tabloyu hediye etti. Bana her zaman rahmetli hocayı hatırlatır.” (Cin, 2013, s. 13-15).

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

Malatya günleriyle ilgili Nejat Hocam fazla konuşmamıştı. Ancak bazen; “Çocuklar, insanları statülerine göre değerlendirmeyin. Benim görevime profesörler son veriyordu. Ama bir aycı kurtardı. aycı, doğru tanıklık edince kurtuldum” diye, bu olayı da örnek göstererek, insan ilişkilerinde makam ve mevkie itibar etmemiz konusunda bize sürekli öğütler verirdi.

Hocamız iyi ki de Malatya’dan sürülmüş!

Bu sözümü, geçen gün bir arkadaşım da söyledi. “İyi ki Hocam Malatya’dan sürülmüş. En güzel günlerini Konya’da geçirdi. En çok tarihçiyi burada yetiştirdi. O olmasaydı biz nasıl olurduk?” diyordu.

Konya’da En Güzel Yıllar!

Hocamız, Konya’da 1985-1994 yıllarında görev yaptı. En uzun süreli görevde bulunduğu bu yıllar, en güzel günlerini kapsar. Görevi, 1994 yılında sona ermesine rağmen Konya’daki öğrencileri ile bağlantısını kesmemiştir.

Hocam, Bilecik’te yedek subaylığım sırasında Konya’ya gelmişti. Bu sırada çalışma alanım Eskiçağ Tarihi alanı ile ilgili asistanlık sınavı açılmıştı. Askeri görevim sırasında bir hafta sonu gelerek katıldım. Kazanmış olduğumu birkaç hafta sonra haber aldım. Eylül ayında kazanmıştım. Ama Aralık başına kadar askerliğim devam etti. Askerlik görevim sonunda, o sırada Zindankale’de bulunan Fakültemize uğradım. Hocam beni görünce, orada boş bulunan bir masayı göstererek, “Evladım, bak masan seni bekliyor. Oturup görevine başla” dedi. Ben, “Hocam valizim otogarda emanette. Köye geçmem lazım, askerlik şubesine uğramalıyım. Birkaç gün müsaade eder misin?” dediğimde. “Köyüne her zaman gidersin. şimdi sen hemen görevine başla!” dedi. Hocam rica edince kırılır mıydı? Göreve ayağımın tozu ile başladım. Böylece yıllarca ğrencisi olduğum hocamla çalışma imkânı da bulmuştum.

Yüksek Lisans derslerimde Hocamdan, “Osmanlı Diplomatığı” derslerini tercih ederek, bu şekilde ğrencisi olmayı sürdürdüm. Aldığım bu ders sayesinde, hocamla Httheroth’un yürüttüğü Osmanlı Tahrir alışmaları Projelerine katılma şansım oldu. Bu dönemde Nejat Hocamla Httherorth’un çabaları ile Konya’da Osmanlı Defteroloji Kongreleri başlatıldı. 1990-1991 yılında Konya’da düzenlenen alıştaylar, 1994

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

yılında Erlangen’de yapılacak olan Uluslararası Defteroloji Kongresi için bir adım oldu. Hocama olan saygım ve onun bana güvenmesi sonucu bu çalışmalarda görev aldım.

Yurt dışına ilk çıkışım da ‘‘Osmanlı Defterlerini Bilgisayar Ortamına Aktarma Projesi’’ ile ilgili olarak 1992 yılında Almanya’nın Erlangen Coğrafiya Enstitüsünde Prof. Dr. Wolf Dieter Hütterorth ve Bayreuth niversitesinden Prof. Dr. Arno Kleber ile çalışmalarda bulundum. Ne yazık ki bu çalışmalarımız, Hütterorth’un çalıştığımız günlerde beyin kanaması geçirmesi ve enstitüden emekli olmasıyla sekteye uğradı. Ancak iki yıl sonra onun ve hocamızın gayretleriyle Erlangen’de Uluslararası Defteroloji Kongresi düzenlendi. Bu abalar, Osmanlı Defter alışmalarının Uluslararası düzeyde gündeme gelmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur.

Hocam Konya’da bulunduğu sürede Halil Cin hocamızın da belirttiği gibi, tam bir bilim maratonu başlatmıştı. Her hafta yurt içi ve dışından konuşmacılar davet ediyor, her konferansta rektör bey hazır oluyor, TRT’nin de ilgisiyle buradaki faaliyetler, Türkiye gündeminde yer alıyordu.

Hocam bütün bu yoğunluğuna rağmen İstanbul’daki ailesini ihmal etmiyordu. Haftada bir ya da 15 günde bir tren yolculuğuyla İstanbul’a gidiyordu. Onun için bu yol, uzun gelmiyordu. Aksine yol boyunca Anadolu insanı ile yolculuk yapmak, hoşuna bile gidiyordu. Yolculuğu, uzun sohbetlerle geçiyor olmalı ki bazen, ‘‘Evladım, bu yolculukta - eşimden dolayı- senin Sarayönü’nden bir hemşerimle yolculuk ettim, selamı var’’ gibi selamlar getiriyordu.

Hocamın her tren dönüşü omuzunda, mutlaka kitaplardan oluşan bir çantası olurdu. Bu kitaplar yüksek lisans ve doktora yapan öğrencileri için kitaplığından taşıdıklarıydı. ‘‘Hocam taşıyalım’’ dediğimizde de ‘‘Evladım ben taşıyacak gteyim’’ der ve çantasını vermek istemezdi. Bu sırada, ‘‘Hocam, bizim için taşıdığımız kitaplar, lütfen taşıyalım’’ diye ısrar ederse taşımamıza izin verirdi.

Hocamız hiçbir zaman kendisine ait bir işi, başkasına yaptırmazdı. Notlarını kendi tuttuğu gibi uzatma yazılarımızda bile bize raporumuzu yazdırmazdı. Bunun bir nedeni de bize yazdığı raporlarda övgüler yazabilmek içindi.

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

“Hocam mahcup oluyoruz. Çok güzel övgüler yazmışsınız” dediğimizde, “Evladım, bu övgüyü siz hak ediyorsunuz. Dosyanızda bulunsun, bu ileride işinize yarayacak!” diyordu.

Hocamız, hayatımızın her yönüyle ilgilenir, özellikle sigara içenimizle müthiş bir kovalamaca içerisine girerdi. Hocam sigara içtiğimi anlamasın diye, onunla görüşmeler öncesinde sigara içmiyordum. Bir gün görüşmemi yapmış sigara içmek için kendimi dışarı zor atmıştım. Tam sigaramdan çekerken, aniden kapıyı açıp beni yakalamaz mı? Tam o sırada yaşadığım mahcubiyetin etkisiyle elimde sigara, kolum yukarıda donup kalmaz mı? Hocam bu sırada gülerken, “Evladım ne yapayım, şeytan gör dedi. Ben de sizi utandırmak istemiyorum. Ancak gençsiniz, ciğerlerinize üzülüyorum”, diyerek hafifçe yanağımı okşadı. Hocamızın bu yaklaşımı ile nasıl sigara içebilirdik ki? Ona olan saygımızdan yokluğunda dahi artık sigara içemiyorduk.

Hocamla ilgili çok şeyler anlatılabilir. Ancak sınırlı bir zaman ve mekân içinde ne kadarını söyleyebiliriz? Hocamla ilgili yazılarda ortak değerlendirmelerden bazı başlıklar yazarak bazı meziyetlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

-Şefkatlidir, Babacandır, Vefalıdır, Mütevazıdır, Yardımseverdir, Cömerttir, Tasarrufludur, Fedakardır, Vatanperverdir, Adaletlidir, Hakşinastır, Vefalıdır, Devletçidir, İnançlıdır, Cumhuriyetçidir, Milliyetçidir, Halkçıdır, Yufka Yürekli.

Bu meziyetlerinin her biri ile ilgili başımızdan geçen birçok olayı anlatabilirim. Ama burada Hocamın tasarruf ve yufka yürekliliğiyle ilgili bir anımı paylaşmak isterim:

1990 yılında Prof. Dr. Wolf Hütterorth, o sırada bölümümüzde araştırma görevlisi olan Ali Galip Baltaoğlu ve İzzet Sak’la Konya’nın 140 km. güneyinde bulunan kasabamız Gezlevi (Korualan)’ye gidiyoruz. Yolda Sarıoğlan’da kahvede mola verip çay içiyoruz. Garson çocuk, masada çayda şeker kullanmayan hocalarımızın biriken şekerlere el atınca, Hocam bileğinden yakalayıp, “Evladım, bu şeker bizim, parasını ödediklerimiz” deyince garson da biz de biraz bozulduk. Bunun üzerine hocam, cebinden çıkardığı sarı zarfa şekerleri koyarken, “Evladım biliyorum, hepimiz benim bu davranışma bozuldunuz. Ama bu çocuk, bu şekerleri çöpe atacaktı. Memleketimizin için israf.. Bunu alamayanlar da var. Ben bu şekerleri topluyorum, evde kalan öğrencilerime veriyorum.”

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Gerçekten de daha sonraki yıllarda hocamın belirttiğı gibi masada bıraktığımız şekerleri garsonların birçoğunun çöpe attığını gördüm.

Sarıoğlan'daki çay molamızdan sonra yol boyunca tarihi birçok yerleşimleri de inceleyerek Bozkır üzerinden kasabamıza ulaştık. Kasabamız idarecileri ve akrabalarımın bulunduğu bir küçük topluluk, bize İnbaşı denilen mağara önünde bir yemek daveti verdi. Bizim için kesilmek üzere bir de keçi getirdiler. Keçinin kesimine gelince hayvan, korku içinde “mee meee!” diye melemeye başlamıştı. Hocam bu durumu görünce hayvanı kesenlerden kesmemeleri için ricada bulundu. Ancak hayvanı kesmeye karar verenleri kararından döndüremedik. Bu keçi, konuklar için kesilmeliydi.

Hocamın; “Bırakın hayvanı, bakın! ‘İmdat imdat!’ diye bizden yardım istiyor!” demesini belki de onlar şaka zannettiler. Hayvan kesildi. Ahşap çubuklara dizilip şiş yapılırken, geriye kalanı da kazanda kavurma yapıyordu. Ancak hocam o sırada çok kötüydü, şaka yapmıyordu. Önüne yemek konduğunda, hayvanın etinden hiç almadığı gibi, diğer yemekleri de gönülsüz yiyordu. Dönüşte üzgündü. “Hocam iyi misiniz?” diye sordüğümüzde, “Çocuklar, bugün keçinin imdat çığılıklarına karşı yardım edemedim, iyi değilim”, diye üzüntüsünü dile getirdi. Bu olaydan çıkardığımız bir deneyim sonucu, bir daha hocamızın yanında hiçbir canlı hayvan kesilmedi.

Hocamın saymakla bitmez meziyetlerini yazmaya devam edersek;

-O bir Osmanlı münevveri, bir Cumhuriyet aydınıydı.

-O, Osmanlı tarihine sevdalı ve aynı oranda Cumhuriyetin ilke ve inkılâplarına bağlıydı.

-O, Cumhuriyetimizin köklerini Osmanlıda, Osmanlının tacını Cumhuriyetimizde görürdü.

-Tam bir Atatürk hayranıydı. Akademik varlığını ona borçlu olduğunu, her seferinde dile getirirdi. Atatürk'ün ülkemiz için yaptıklarını her fırsatta anlatırdı. Öğrencilik yıllarımızda Şevket Süreyya'nın, *Suyu Arayan Adam* kitabını da bu yüzden tavsiye etmişti. Osmanlının son dönemlerinde ülkemizin eğitim ve ekonomi olarak çöküşünü, Şevket Süreyya burada çok iyi gözlemleyip anlatıyordu. Osmanlılık, Turancılık ve komünistlik gibi birçok ideolojiyi yol olarak seçen Şevket Süreyya, bütün bunlardan vazgeçerek sonunda asıl suyun kaynağını Ankara'da

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

bulduğunu, kitabında betimliyordu. Genç Cumhuriyet tek çıkar yolumuzdu.

-Hocam Cumhuriyete minnettardı. Onu, yetimlikten profesörlüğe yetiştiren oydu.

-O'na göre, akademisyen bir hoca için paranın lafi olmazdı. Para için yazmak, ders vermek utanılacak şeydi. Geçenlerde hocamla ilgili bir web konferansında, birlikte çalıştığı bir hocamız, Nejat Hocamın odasına geldiğinde Hocanın, “Bugün çok utandım” dediğini anlatır. Hocamıza “Hocam neden utandınız, bir şey mi oldu?” deyince de “Evladım, üniversitede hocalar para konuşuyordu. Bir hoca para konuşur mu, bundan utandım” dediğinden söz etmişti.

Vefatı

Sevgili eşi Ayten Teyzemizin vefatından sonra yazdıkları, hocamın son anına kadar mesleği, arkadaşları ve ailesi ile birlikte olduğunu gösteriyor:

“Sevgili Nejat'cığım, Her zamanki gibi o haftayı da yoğun bir şekilde geçirmiştin. Pazar akşamı Ankara'ya gidip, Salı Türk Tarih Kurumu toplantısı, Çarşamba Büyük Millet Meclisi Başkanlığının destek ve teşvikiyle gerçekleşen (Osmanlı'nın son döneminde Ermeniler) adlı kitabın, yazarına verilen şild ve kitap takdiminde bulunmuştun. Perşembe Galata Mevlevihanesi'nde merhum Çinuçen Tanrıkorur'un anısına yapılan toplantıda, Cuma'da Gebze Teknoloji Enstitüsü'nde 2001 senesi programının takdiminde bulunmuştun. Cumartesiye kızın, oğlun, gelin ve torunumuzla evimizde huzur içinde geçirmiştik. Hepimizi büyük bir üzüntü ve şaşkınlık içinde bırakarak (Göyünç, 2003).

2001 yılında vefatını, Bilge Kağan Bengü Taşını ayağa kaldırırken öğrenmiştim. Moğolistan'a giderken vedalaşmak için kendisini aramıştım. “Başarılı olacaksın, hep başardın. Seninle gurur duyuyorum, müjdeni beklerim..” diye uğurlamıştı. İlk müjde vereceğim insandı. Biliyorum ki, benimle gerçekten gurur duyacaktı. Çünkü biz onunla “Öğrencisiyiz” diyerek gurur duyuyoruz. Ne iyi ki de sizi tanıması öğrencin olmuşuz Hocam.

Hocamız, Konya'da görev yaptığı 1986-1987 yıllarda Almanya Münih Ludwing Maxmillian Üniversitesi ve Bamberg Üniversitesinde'de, emekliliğinde yurt içinde Balıkesir Üniversitesi, Bursa Uludağ

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı:
Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar
Dergisi*, (7), 1-24.

Üniversitesi ve Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde lisansüstü derslere girerek hayatının son nefesine kadar çok sevdiği öğrencilerinden ayrı kalmamıştı.

Vefatı üzerine Prof. Dr. İlber Ortaylı yazdığı yazıda, hizipçilik yapmadan herkesi insan olarak görmesinin resmini verir:

“Geçen hafta pazartesi ikindi namazından sonra, sevdiği Üsküdar'dan uğurladık. Son yolculuğuna gönderen renkli cemaat, bir faninin Türkiye'de de sevilmesi ve faydalı olabilmesi için, mutlaka hizipçilik yapmasının gerekli olmadığını gösteriyordu” (Ortaylı, 2001).

Hocam, sadece bilimsel araştırmalarda değil hayatın her konusunda örnek alınası gereken bir insandı. Saygıyla anıyoruz.

Bilim insanları çoğunlukla akademik çalışmalarıyla anılır. Özgeçmişlerinde yayınları alt alta yazılır. Ne kadar makale, ne kadar kitap yazdığına bakılır. Bir insan hayatı, matematiksel olarak hesabı yapılacak maddi bir dünyadan oluşmaz ki!

Yayınları, buzdağının görünen yüzüdür. Görünmeyeninde ne sırlar saklıdır. Nejat Hocamla ilgili daha önce hazırladığımız; “Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç” armağan kitabında da söylemiştim; Hocamızın gönüllere bıraktığı sevgiden söz etmeliyiz, hayırla yad edilen, dokunduğu nice hayatlardan söz edelim. Ancak bu şekilde geleceğe bir hocanın nasıl olması gerektiği konusunda bir model olsun!

Kendisini saygı, minnet ve rahmetle anıyorum (11.09.2021, Yazır, Konya).

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2003). Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, s. 267-286.
- Akyol, T. (2001, Temmuz 9). Göyünç Hoca'ya Saygı, *Milliyet*.
- Akyol, T. (2014 Ekim). Bir tarihçinin hayat hikayesi. *Milliyet Kitap'ta Bu Ay*, <http://www.milliyetsanat.com/kitap/yazar-detay/bir-tarihcinin-hayat-hikayesi/494> erişim 07.09.2021).
- Baltaoğlu, A. G. (1997). Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. H. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası)”, s. 1-42, *Ata Dergisi*, VII, Konya.
- Bahar, H. (2013). Sevgili Hocam Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç, *Prof.Dr. Nejat Göyünç’e Armağan: Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, s. 13-15. Editörler H. Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya.
- Cin, H. (2013). Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Vefa, *Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan: Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, s. 13-15. Editörler H. Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya.
- Çiçek, K. (2001). *Pax Ottomana, Studies in Memoriam*, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Ed. Kemal Çiçek, Sota ve Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem- Ankara.
- Eken, G. ve Karadeir, Z. (ed.). (2016), *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Göyünç, A. (2003). Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün Ardından, *Osmanlı Araştırmaları*, XII, s. 11-26.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Güleç, İ. (2003). Prof. Dr. H. Nejat Göyünç Bibliyografyası, *Osmanlı Araştırmaları*, s. 41-60. İstanbul.
- İpşirli, M. (2003). Prof. Dr. Nejat Göyünç, *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, s. 33-40. İstanbul.
- Karakoç, E. (2008). Üsküdarlı Bir Tarihçi: Prof. Dr. Nejat Göyünç, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul, s. 309-322.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Osmanlı sevdalısı ve Cumhuriyet âşığı bir bilim adamı: Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 1-24.

Karakoç, E. (2013). Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç, Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armaĝan: Tarihiliĝe Adanmış Bir mr, s. 13-15. Editörler H. Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya. Söz konusu alışma, 1-5 Kasım 2007 tarihleri arasında düzenlenen V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda sunulan tebliĝin tekrar gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Linder, R. P. (2013). Rahat İle Kalsın, *Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armaĝan: Tarihiliĝe Adanmış Bir mr*, s. 49-52, Editörler H. Bahar vd., Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ortaylı, İ. (2001, Temmuz 16). Tarihçi hocanın ardından, <https://www.milliyet.com.tr/pazar/tarihci-hocanin-ardindan-5296257>

Torun, H. (2013). Anılarla Prof. Dr. Nejat Göyünç, *Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armaĝan: Tarihiliĝe Adanmış Bir mr*, s. 153-155. Editörler H. Bahar vd., Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ÖRNEK BİLİM ADAMI: PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ

Yusuf KÜÇÜKDAĞ*

Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün ismini daha lise öğrencisiyken duydum. Beni hâl ve hareketleriyle derinden etkileyen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne gitmeme sebep olan tarih öğretmenim Ali Gümrah, derslerinde sürekli ondan bahseder, tarihî olaylara farklı yorumlar getirdiğine vurgu yapardı. Öğrencisi olmak için liseyi bitirince 1972'de üniversite sınavlarına girdim ve onun görevli bulunduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydımı yaptırdım. Ancak o sene Nejat Göyünç Hocam Hacettepe Üniversitesine geçtiğinden dört yıl boyunca kendisiyle hiç görüşmedim.

Nejat Bey'le ilk karşılaşmam

Fakülteyi 1976'da bitirdikten sonra değişik liselerde sekiz yıl öğretmenlik yaptım. 1983'te Selçuk Üniversitesinde yüksek lisansa başladım. 1984'te aynı üniversitenin İnkılâp Tarihi okutmanlığına atandım. Nejat Bey'le ilk karşılaşmamız bu sırada oldu. 1985'te 19 Mayıs Üniversitesinde İnkılâp Tarihi ile ilgili bir seminere Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğretim görevlisi olan Zekeriya Bülbül'le birlikte katıldım. Samsun dönüşünde Ankara'ya uğradık. Bir konuda çalışma yapmak için Tarih Kurumu Kütüphanesine gittik. Kütüphane salonunun kapısından içeri girdik. İlk masada çalışan bir beyefendi yanımda bulunan Zekeriya Bülbül'ü görünce yerinden fırladı. Hızla gelip Zekeriya Bey'e "*Bülbülüm!*" diyerek sarıldı. Zekeriya Bey de "*Hocam!*" dedi ve elini öptü. Hoca durmadan Zekeriya Bey'le konuşuyor, ondan ailesi hakkında bilgi alıyordu. Bir ara benim kim olduğumu sordu. Zekeriya Bey cevap verdi. Ben, konuşmasını kesmemek için ona kim olduğunu sormayınca bir süre daha Prof. Dr. Nejat Göyünç olduğunu öğrenemedim. Saat on ikiye gelince hoca, "*Ben sizi yemeğe götürüyüm.*" dedi. Bizi yakındaki bir lokantaya götürdü. Bir ara Nejat Bey lavaboya gitti. Ben Zekeriya Bey'e kim olduğunu sordum. "*Prof. Dr. Nejat Göyünç, lisanstan hocam.*" cevabını

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, yusufkucukdag@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8360-3127.

verdi. Tabii ki bu tesadüfe çok şaşırdım. Nejat Bey masaya dönünce, “*Hocam, ben sizi tanıyorum.*” dedim. “*Nereden tanıyorsunuz?*” diye sordu. Ali Gümrah’tan bahsettim... “*Ali Bey sevdiğim öğrencilerimden biri.*” dedi. Bu sürpriz karşılaşma beni çok mutlu etti.

Konya’ya davet ettik

Nejat Göyünç Hocam, bu sırada İnönü Üniversitesinde görevliymiş. Orada bulunuş sebebini uzun uzun anlattı. Rahatı olmadığını, rektörle problem yaşadığını, YÖK Başkanı’yla bu konuyu görüşmek için Ankara’ya geldiğini, bir başka üniversiteye naklini isteyeceğini söyledi. Zekeriya Bey’le Selçuk Üniversitesine gelmesini önerdik. Bu sırada ailesi İstanbul’da kalıyordu. Konya’dan İstanbul’a gidip gelmesinin rahat olacağını vurguladık. Üniversitemizin kendisine çok ihtiyacı olduğunu söyledik.

Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün Selçuk Üniversitesine nakli

Nejat Bey’le saat on yediye kadar kütüphanede çalıştık. Kendisiyle vedalaşarak Konya’ya döndük. Bizim önerimiz aklına yatmış olmalı ki birkaç ay sonra Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne naklen geldi. İlk gün ziyaretine gittim. Bu sırada Zekeriya Bülbül başta olmak üzere Selçuk Üniversitesindeki tarihçi öğretim elemanları Nejat Bey’e “*hayırlı olsun*”a gelmişler. Odası çok kalabalıktı. Bir ara Zekeriya Bülbül’e dönerek, “*Yusuf Küçükdağ nerede?*” diye sordu. Yerimden kalkarak “*Buradayım, hocam.*” dedim. Kalabalıkta beni seçememiş ancak ismimi hatırlamıştı. Benimle özel olarak ilgilendi.

Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü’nde hareketli yıllar

Nejat Hocamı Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil Cin çok iyi karşıladı. Ona her türlü imkânı hazırladı. O zamanlar Tarih Bölümü’nde kariyerli eleman oldukça azdı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’na Prof. Dr. Mustafa Kafalı’nın bölüm başkanlığı sırasında benim de içinde bulunduğum 30 öğrenci yüksek lisansa alınmış, ancak onun Ankara’ya gitmesiyle bunlara ders verecek öğretim üyesi kalmamıştı. Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü’nde Prof. Dr.

Küçükdağ, Y. (2021). Örnek bilim adamı: Prof. Dr. Nejat Göyünç.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 25-36.

Nejat Göyünç’le akademik çalışmalar ivme kazanmış, Konya’da kaldığı sırada yirmiye yakın kişiye yüksek lisans ve doktora yaptırmıştır.

Nejat Bey, geldiği hafta beni yanına çağırды ve yüksek lisans danışmanım olduğunu söyledi. Bundan sonra danışmanım olarak kendisiyle çok sık görüştüm ve son derece istifade ettim. Ben yüksek lisans tez aşamasında iken misafir öğretim üyesi olarak dokuz aylığına Almanya’ya gitti. Onun yerine Öğr. Gör. Dr. Mikail Bayram danışmanım oldu. Ancak Nejat Bey eskiden olduğu gibi benimle ilgilendi. Postayla gönderdiğim tezimi kontrol etti. Yani gayriresmî danışmanlığımı sürdürmüş oldu.

Akademik kariyer yapacaklarda sadece bilimsel yeterlilik arardı

Nejat Hoca, akademik kariyer yapacakları seçerken insanın ideolojik görüşüne bakmaz, bilimsel yeterliliği öne çıkarır, alacağı öğrencinin aleyhinde konuşanlara itibar etmezdi. Şu anda profesör olan bir arkadaşı lisansta dersine girerken tanımış, onu başarılı bulmuş, mezun olduğu bölüme araştırma görevlisi olarak almaya karar vermişti. Hoca’yı bu kararından vazgeçirmek için, “*O Nurcudur. Tehlikelidir!*” demişler. Nejat Bey birebir görüştüğümüz sırada bana, “*Evladım, falancayı araştırma görevlisi olarak alacağım. Buna bazı kişiler şiddetle karşı çıkıyorlar, ‘o Nurcudur’ diyorlar. Çocuk çok zeki ve yetenekli. İyi yetiştirilirse memleket için faydalı olur. Eğitimle insanlar zaman içinde törpülenir. Bunun için onu araştırma görevlisi olarak alacağım.*” dedi ve aldı. Onun lisansüstü çalışmalarıyla özel olarak ilgilendi. Emekli olduğunda bilimselliğine güvendiği Konya dışında görevli bir profesöre doktora danışmanlığını verdirtti.

Ben imam hatip okulu mezunu, dindar bir ailenin çocuğuyum. Bunu Nejat Bey biliyordu. Yaptığım çalışmalarda bilimsel düşüncüyü öne çıkardığımı, dikkat çeken yorumlar yaptığımı gördü. Ayrıca tarihçiler için gerekli olan Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesini de biliyordum. Konya’da terzilik yapan ağabeyim Raşit’e bir ziyaretinde, “*Yusuf Bey tarihî olaylara farklı bakabiliyor. Onu doktora alacağım.*” demiş.

Yüksek lisansı 1986’da bitirdim. Almanya dönüşünde beni doktora alacağını ancak yabancı dilden başarılı olmam gerektiğini söyledi. Yabancı dilimi geliştirmem için o yaz Gazi Üniversitesinde açılan

yabancı dil kursuna gönderdi. Üç ay süren kurstan sonra yapılan sınavda başarılı oldum. 1987’de doktora başladım.

“Sana asistan muamelesi yapacağım.”

YÖK’ün kuruluşundan önce üç yıllık eğitim enstitülerinde belli bir süre öğretmen statüsünde çalışan, bunlar fakülteye dönüşünce öğretim görevlisi olarak devam eden çoğu kırk yaşın üstündeki öğretim elemanlarına yüksek lisans yapmadan, yabancı dil ve bilim sınavlarına girmeden, lisansüstü ders almadan doktora tezine başlama imkânı sağlandı. Nejat Bey, bunları tez hazırlarlarken fazla zorlamadı. Ben bu sırada otuz sekiz yaşında idim. Zikredilen öğretim görevlilerine tez hazırlarlarken sağladığı kolaylığı bana da sağlamasını bekleyeceğimi düşünmüş olacak ki danışmanım olarak daha işin başında; *“Evladım, Eğitim Fakültesi’ndeki öğretim görevlilerine sırf üniversiteden atılmasınlar diye doktora yaptırıyorum... Sen bilim adamı olacaksın. Bunun için sana asistan muamelesi yapacağım...”* deyince kendisine, *“Hocam, benden asistanlardan beklediğinizin üç kat fazlasını isteyebilirsiniz. Ben bilim adamı olmak istiyorum. Sizden azami derecede istifade edeceğim.”* cevabını verdim.

Gerek doktora dersleri gerekse tez aşamasında verdiğim sözü tuttum. Benden yapmamı istediği çalışmaları zamanında ve olması gerekenin kat kat üstünde hazırladım. Bunları kontrol ettikten sonra, *“Evladım, kendini çok yormuşsun...”* derdi. Ona verdiğim sözü yerine getirmek için doktora bitinceye dek günde 18-20 saat çalıştım. Bu durumu bildiğinden Nejat Hocam çok sık, *“Evladım, istirahata da insanın ihtiyacı var. İstirahat da etmen gerekir.”* derdi. Yanlış bir şey yaptığımda kaşlarını çatar, sesini yükseltirdi. Daha önce verdiğim sözden dolayı ileri yaşına rağmen ona hiç gücenmedim. Çünkü benim hiçbir şekilde yanlış yapmamı istemiyor, hatalı davranışlarımı düzeltiyordu.

“Hocam, nasılsın?”

Nejat Göyünç Hocam, araştırma görevliliğine alacağı kişilerin ailesine dikkat eder, iyi terbiye almış gençleri tercih ederdi. Yakıksız hareketlerde bulunanlara çok kızardı. Bir gün odasında doktora dersi yaparken kendisi Konya’ya gelmeden önce araştırma görevlisi olarak alınmış bir arkadaş içeri girdi. Masanın başında oturan ve bize ders veren

Hoca'nın yanına geldi. Asker arkadaşı gibi laubali bir şekilde arkadan ellerini Nejat Bey'in omuzlarına atarak yüzüne doğru eğildi ve "*Hocam, nasılsın?*" dedi. Nejat Hoca gayet ciddi bir şekilde, ona bakmadan "*İyiyim.*" cevabını verdi. O odadan çıkıncaya kadar hiç konuşmadı. Asistan dışarı çıkıp kapıyı kapatınca, "*Bu görevlere eskiden beyzadeler alınırdı.*" dedi ve biraz sinirli olarak derse devam etti.

Akademik kariyer yapacakların ailesini yakından tanırdı

Nejat Bey, akademik kariyer yapacakların ailesini yakından tanımak ister, bir vesileyle onun aile bireylerini, özellikle anne babasını ziyaret ederdi. Yüksek lisans çalışmam sırasında Nejat Hocam değişik sebeplerle ailemi tanıdı. Hafta sonları İstanbul'a gitmediğinde çevreyi gezerdi. Eylül ayında bir hafta sonu o zamanlar hayatta bulunan annemi ve babamı ziyaret etmek için Beyşehir'e bağlı İmrenler kasabasına gittik. Otobüsten inince köyümüzü beğendiğini belirtmek amacıyla, "*Burası köy olmaktan çıkmış.*" dedi. Evin önünde bizi bekleyen annem ve babamın ellerinden öptü. Köy şartlarında yaşlı annemin yaptığı yemekleri zevkle yedi. Onun yemek beğenmeme gibi bir huyu yoktu.

"Bir erkek torunum olursa sizin adınızı koyacağım."

Annem, profesör olduğu hâlde mütevazı olmasına ve onlara kendi annesi ve babasıymış gibi saygı göstermesine hayran kaldı. Köyden ayrılırken ona, "*Nejat Bey, bir erkek torunum olursa sizin adınızı koyacağım.*" dedi. Ben doktora tezimi yazınca gerekli düzeltmeleri yapan

Fotoğraf 1: Şimdi doktor olan küçük Nejat, Nejat Hoca'nın kucağında.

Nejat Hocam, “*Evladım, Enstitüye teslim et, güzel bir çalışma oldu, şimdiden seni tebrik ediyorum.*” deyip kucakladı. Tez savunmasından bir hafta önce bir oğlum oldu. Doğumevinde eşimi ziyaret eden annem, “*Ben Nejat Hoca'ya söz verdim, bu oğlanın adı Nejat olacak.*” demiş. Biz de zaten aynı şeyi düşünüyorduk. Oğlumuzu severek Nejat ismini verdik.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Küçükdağ, Y. (2021). Örnek bilim adamı: Prof. Dr. Nejat Göyünç.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 25-36.

Sebeb-i vücudum babam, Nejat Bey ise beni akademik hayata kazandıran manevi babamdır

Babam, Beyşehir İmrenler (Balkanda) kasabasından ilmiye sınıfından bir aileden Raşidin Mehmet'tir. Sebeb-i vücudum olduğu için ona ve aileme çok şey borçluyum. Ancak Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün benim

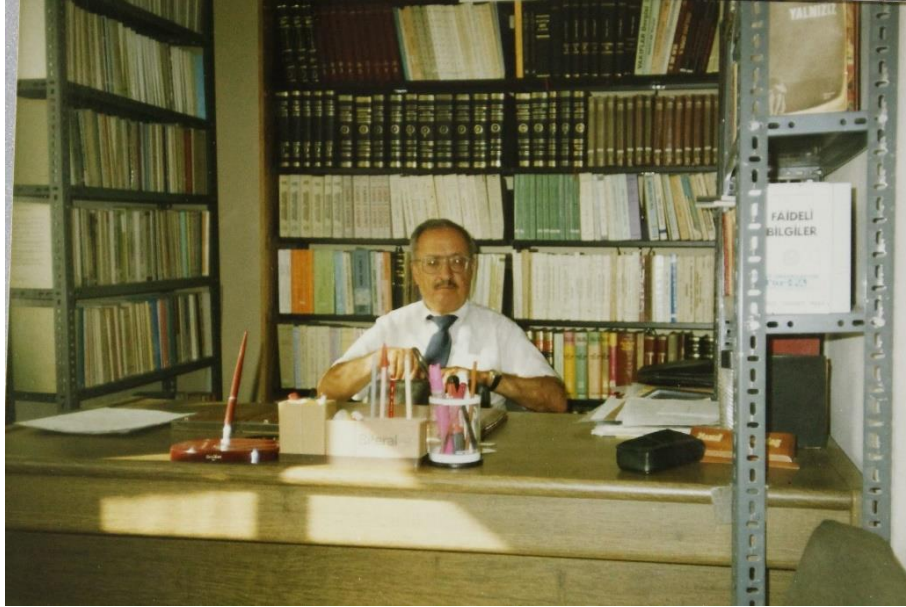

Fotoğraf 2: Nejat Bey'in evinde Ahmet Kavas'la birlikte, 5 Temmuz 2000.

hayatımda farklı bir yeri var. Çünkü benim elimden o tuttu. Bana akademik çalışma zevkini kazandırdı. Bu durumda o, beni akademik hayata bağlayan manevi babam oldu. Bunun için vefatına kadar ona saygıda kusur etmemeye çalıştım. Değişik kanallardan aldığım haberler, onun benden memnun olarak dünyasını değiştirdiğini teyit etmektedir. Son yıllarını İSAM'da aynı odayı paylaştığı Prof. Dr. Ahmet Kavas, Paris'te doktora öğrenciliği sırasında tanıştığım bir dostumdur. Hocamın benden çok sık sitayişle bahsettiğini o, her görüşmemizde söylerdi.

“Kitapsız üniversite mi olurmuş?”

Nejat Bey emekli olduktan bir yıl sonra Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yardımcı doçent kadrosuna atandım. Daha ortaokul öğrencisiyken biriktirmeye başladığım çoğu tarihle ilgili on bin adet kitabımı enstitüdeki odama taşıdım. Enstitü ve evim kampüs lojmanında idi. Çalışmalarımı odamda yapıyordum. Enstitü müdürlüğüne yeni atanan bir doçent odama geldi. Rafların kitaplarla dolu olduğunu görünce, “*Kardeşim, kitap bir sende mi var? Çok gerekli olanları bırak, gerisini evine götür!*” dedi. Günümün çoğunu evde değil burada geçirdiğimi, gece gündüz çalıştığımı, bunun için kitaplarımın burada kalması gerektiğini söyleyince sinirli bir şekilde odamdan çıkıp gitti. Nejat Hocam emekli olunca Selçuk Üniversitesinde yüksek lisans ve doktora derslerine devam etti. Dersleri benim odamda yapıyordu. Sık sık, “*Yusuf Bey’in odası kütüphaneyi aratmıyor, onun için burada ders yapıyorum.*” derdi. Bir gün ona “*Hocam, kitapları görünce canı sıkılan doçentler var.*” dedim, enstitü müdürünün bana söylediklerini anlattım. Konuya muttali olunca hayretler içinde kaldı, “*Kitapsız üniversite mi olurmuş? Bu nasıl akademisyenliktir?*” sözleriyle üniversitelerin düştüğü hâli dile getirmişti.

Fotoğraf 3: Nejat Bey odamda derse hazırlık yaparken, 3 Eylül 1993.

Cömertti ama müsrif değildi

Nejat Hocam öğrencilerini çok severdi. Her vesile ile onlara ikramda bulunurdu. Doktora derslerine hiç eli boş gelmez, daima ikram edecek bir şeyler getirirdi. Eve yemeğe davet edildiğinde de mutlaka yiyecek cinsi bir hediye alıp giderdi. İstanbul'a arşiv çalışması için gittiğimde evine akşam yemeğine mutlaka çağırırdı. Bu, yaz aylarında olursa Üsküdar'daki Boğaz'a bakan evinin balkonunda oturur, önce Ayten yengenin yaptığı kek ve pastaları çayla ikram ederlerdi. Akşam yemeğini daha sonra yerdik. İlerlemiş yaşına rağmen Ayten Hanım bunları severek yapardı. Hiçbir zaman onun misafire karşı alnını kırıştırdığını görmedim. Allah ona rahmet etsin.

Fotoğraf 4: Nejat Bey ve eşi Ayten Hanım'ı evlerinde ziyaretim, 5 Temmuz 2000.

Yine davet edildiğim bir gün sohbet derinleşti. Ayten Hanım öğrencilerinin İstanbul'a geldiğinde Nejat Bey'i görmeden gitmediklerini söyledi. Değişik üniversitelerde öğretim üyesi olan eski öğrencilerinin, emekliliğinde de onunla diyaloglarını sürdürdüklerini, kendisini konferans

vermek üzere çağırıldıklarını, bu yüzden evde oturmadığını anlattıktan sonra, “Öğrencileri Nejat’ın her şeyi...” dedi. Gerçekten ben de aynı kanaatteyim. Çünkü öğrencilerine yol gösterme, belli makamlara gelenlere yardımcı olma hususunda onun gibisini akademik hayatımda görmedim. 1999’da üç yıllığına geçici görevle gittiğim Gaziantep Üniversitesinde konferans vermek üzere onu iki defa davet ettim. Gaziantep’e seyerek geldi, konferanslarını verdi. Tarih bölümü öğrencilerine özel sohbetler yaptı... O, beni yetiştirmekle kalmadı, öğrencilerimi de yönlendirdi. Onun sayesinde benim bölüm başkanı olduğum sırada okuyan birçok tarih öğrencisi daha sonra akademik kariyer yaptı.

Fotoğraf 5: Prof. Dr. Nejat Göyünç, “Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu’nda (22 Ekim 1999)” oturum başkanı. Hocanın solunda oturanlar: Prof. Dr. Mikail Bayram, Prof. Dr. Hüseyin Ayan, sağındaki Prof. Dr. Nusret Çam.

Danışmanlığını yaptığı başarılı öğrencilerin tezini kendi parasıyla bastırırdı

Nejat Bey, sadece yeme içmede cömert değildi. Başka konularda da eli açıktı. Danışmanlığını yaptığı bazı başarılı öğrencilerinin tezlerini

kendi parasıyla kitap olarak bastırıldı. şu anda KTO Karatay Üniversitesi Tarih Bölümü'nde beraber çalıştığım Prof. Dr. Caner Arabacı'nın yüksek lisans tezini okumuştu. Onun "*Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*" adlı tezini çok beğendi. Kitap olarak bastırttı. Caner Bey, baskı parasını Nejat Hoca'nın ödediğini, kendisi para biriktirip Hoca'ya vermek isteyince kabul etmediğini yıllar önce bana söylemişti.

Lükse düşkün değildi

Nejat Bey yukarıda örneklerle açıklandığı üzere cömertti. Ama İstanbul Boğazi'na nazır şirin dairesi sade döşenmişti. Buna karşılık evinin salon bölümü ile çatı arası kütüphane idi. Binlerce değerli kitap burada raflarda durur, ihtiyaç olduğunda hemen kitap ve dergileri alıp ilgili kişinin önüne koyardı. Ona ziyarete gidenler gerçek anlamda bir profesör evi ile karşılaşırlardı.

Doktora yaptırdığı kişileri, bilgi ve görgülerini artırmak için Almanya'ya götürdü

Nejat Göyünç Hocam, yetenekli bulduğu ve doktora yaptırdığı kişilerle ilgilenmeye sonra da devam eder, bilgi ve görgülerini artırmak için Almanya'ya bilimsel toplantılara götürürdü. Bana yüksek lisans tezi olarak Mevlevî vakıflarını vermişti. Bunun sebebini, "*Mevlevilikle dünyanın her tarafındaki bilim adamları ilgileniyor. Senin yapacağın çalışma herkesin dikkatini çekecek.*" şeklinde açıklamıştı. Dediği gibi de oldu. Yukarıda zikredildiği üzere dokuz aylığına Almanya'ya gittiğinde yüksek lisans tezimi postayla kendisine gönderdim. Kontrol ederken Alman Türkolog Prof. Dr. Klaus Kreiser görmüş. Dikkatini çekmiş. Hoca'ya, "*Gelecek seneye Bamberg Üniversitesinde I. Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi düzenleyeceğim. Yusuf Bey'i de çağırayım.*" demiş. Nejat Bey, tezimle ilgili gönderdiği mektupta bu daveti bana ilettilti. Ertesi sene kongre düzenlendi, ben de bir tebliğle katıldım. Bu, benim ilk Avrupa seyahatim oldu. Daha sonra Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü'nde asistan olup Hoca'dan doktora yapanların hemen tamamını Almanya'da düzenlenen değişik bilimsel toplantılara götürdü.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Küçükdağ, Y. (2021). Örnek bilim adamı: Prof. Dr. Nejat Göyünç.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 25-36.

Fotoğraf 6: Bamberg’te Nejat Göyünç ve eşi, bir grup bilim adamı ile birlikte. Soldan sağı: Prof. Dr. Baha Tanman,?, Mehmet Önder, Prof. Dr. Andreas Tietze, Ayten Göyünç, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Yrd. Doç. Dr. Hasan Özönder. 30 Temmuz 2000.

Sonuç olarak Prof. Dr. Nejat Göyünç, genç akademisyenlere her şeyiyle örnek olan bir bilim adamıydı. Onların ufkunu açtı. Konya’da “*Nejat Göyünç Ekolü*” diyebileceğimiz bir nesil yetiştirdi. Oturma, kalkma ve davranış şeklini ekolünden gelenler bugün devam ettirmektedirler. Ruhun şad olsun Hocam.

ONU TANIMAK BİR BAHTİYARLIKI

Caner ARABACI*

Nejat Hoca'nın ismini, lisans tamamlama yıllarında 1986-1987'lerde duymuştum. Kasaba ortaokul ve liselerinde on yıla yakın öğretmenlik yapmış birisi olarak lisans tamamlamayı istiyordum. Üç yıllık Selçuk Eğitim Enstitüsü mezunu bir sosyal bilgiler öğretmeni idim. Ama tarih öğretmeni statüsünü kazanmak hedefimdi. Yüksek Lisans, Doktora ne menem şeydir bildiğim yoktu. Üniversite hocalığı ise, aklımızın ucundan geçen bir mertebe değildi. 1965-66 öğretim yılında girdiğim İvriz İlköğretmen Okulu'ndan bu yana alın yazısı gibi yolumuz çizilmiş bulunuyordu: Öğretmenlik. İlkokul öğretmenliğini kazandıktan sonra, üç yıllık eğitim enstitüsünü okuma, eğitimcilikte bir ileri adım olmuştu. Şimdi ikinci ileri adımımı atmak, dört yıllığı tarih alanında tamamlamak istiyordum.

Bir şeyler arzulanınca vesileler halk oluyordu. Doğanbey'de görev yaparken, bu kasabaya siyasi faaliyet yapmak üzere Konya'dan bir grup gelmiş. İçlerinde Hacı Ali Bozdam da varmış. Hacı Abi, orada bulunduğumu bildiği için soruşturmuş. Bir öğrencimiz, "Özal'ın yanındaki adam, seni görmek istiyor" deyince Hacı Abi'yi buldum. Özal yoktu. Ama kurduğu ANAP Konya il teşkilatından kimseler vardı. Hacı Abi'ye, görüşme sırasında merkeze tayin olmak istediğimi söyledim. O da Konya Milletvekili Kadir Demir ile irtibat kurarak Konya Mevlâna Ortaokulu'na tayininin çıkmasına yardımcı oldu. Tabi o sıralar, taşrada görev yapanların merkeze atanması oldukça zor bir işti.

Artık merkezde ortaokul öğretmeni olarak çalışırken, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde lisans tamamlayabilirdim. Öyle oldu. Tarih bölümüne sınavla tek sınıflık talebe alındı. Hepsi milli eğitimin değişik kademelerinde görev yapan öğretmen, idareci arkadaşlardı. Gündüzleri görev yaptıktan sonra, akşamları bisiklete atlayıp Muhacir Pazarı tarafından geçerek Meram Yeni Yol üzerindeki fakültede derslere

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, carabaci42@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9896-9052.

yetiştim. Lisans dördüncü sınıfta akşam öğrenciliği böylece gerçekteşti. Değerli hocalarımız vardı. İlk defa Osmanlı Türkçesi dersini burada almaya başladık. Yalnız talebe arasında, Nejat Göyünç ismi dolaşıp duruyordu. Şansızlığımızdan, ismi var ama kendisi yoktu. 1986-87 öğretim yılında, Münih ve Bamberg üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmak üzere Almanya'ya gitmişti. Nasip. Lisans öğrencisi olamadığımız Nejat Göyünç'ü, ertesini yıl tanıma fırsatını bulduk. Lisans tamamlarken varlığından haberdar olduğum yüksek lisansı yapmaya niyetlendim.

O yıllar öğretmenler arasında, eğitim dışında ek bir iş, kazanç moda idi. Bir iş yeri olmayanlar, çelik tencere, tabak, yumurta, limon vb. malzemeler satıyor, öğretmen maaşını takviye ediyorlardı. Bazı güven duyan esnaf tanıdıklardan ortak kitapçı, ayakkabıcı dükkânı açma teklifleri gelmişti. Teklifler hayat tarzımı değiştirecek mahiyetteydi. Düşündüm, okuma-yazmaya yatkınlığım vardı. Ama ticarete yatkın değildim. "Herkes beni kandırır" diye aklımdan geçti. En iyisi, bilmediğim bir alanda değil ama eğitim, bilim alanında ilerlemektir. Halbuki o sıralar bir kira evinde kalıyor, Doğanbey'de iken arkadaşların cesaretlendirmesi ile girdiğim kooperatif taksitlerini ödüyordum. Bu durumda başkalarına hissettirmesek bile maddi yönden sıkıntı çekiyorduk. Onun için bazen görev yaptığım okulda çatılara çamur döşeyen din dersi öğretmeninin teklifiyle biraz amelelik yaptım. Korkuluksuz yüksek çatı üstünde, yerden calaskarla çamur çekip el arabası ile usta olan öğretmen arkadaşına çamur götürme, çok alışkın olmadığım için bana heyecan hatta korku veriyordu. Ayağın kaysa kendini yerde bulabilirdin. Ama bir süre devam ettik. Sonra çarşıda, örgü makinesi ile örülmüş malzemeleri alan Hadimli bir esnafla tanıştık. Ham ipi veriyor, parça başı cüzi bir ücret takdir ediyordu. Hanımın ördüklerini onlara götürme, eve bisiklet ardında iplik çuvalı taşıma işi daha kolay geldi. Bu ek iş, aile içinde yürürken okumaya zamanım olacaktı.

Yüksek Lisans Öğrenciliği

Nihayet 1988-1989 öğretim yılında Yüksek Lisans öğrencisi oldum. Bu öğretim döneminde haftalık beş ayrı olmak üzere, toplam 15 saatlik dersimiz vardı. Dersler ve hocaların tespitinde Nejat Hoca belirleyici idi. Öğrencilerinin yetişmesi için kimden nasıl faydalanabileceğimizi düşünür, ona göre hoca seğerdi. Türk İnkılap

Tarihi ve Atatürkçülük Y. L. dersleri güz yarı yılı programında Prof. Dr. Nejat Göyünç, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Kaynakları” adlı dört saatlik seminere giriyordu. Hukukçu olan Yrd. Doç. Dr. Hayati Hazır, “Türk Anayasa Hareketleri”, Prof. Dr. Süleyman Arslan, “Atatürk İlke ve İnkılâplarının Sosyal, Kültürel ve Hukuki Tahlili” adlı dersi, Dr. Mikail Bayram, “Osmanlılarda Dinî ve Fikrî Hayat”; Prof. Dr. Önder Göçgün, “Dil ve Üslup” adlı dersi veriyordu.

Derslere gelip giderken üniversite çevresini daha yakından tanıma fırsatı oldu. Odasında sigara içen, talebeyi adam yerine koymayan öğretim üyeleri vardı. Nejat Hoca, diğer hocalardan farklı idi. Talebesi ile yakından ve candan ilgileniyordu. Haftalık ödev veriyor, yazılı metin halindeki hazırlığımızı kendisine takdim ediyorduk. Resmi danışmanım Süleyman Arslan’dı. Ama asıl ilgilenip yönlendiren Nejat Hoca idi. Onun için Tarih Bölümündeki odasına yolumuz sık uğruyordu. Saygıda kusur etmemeye gayret ediyor, yanına girip-çıkarken ceketim düğmeli giriyordum. Fakat, Hoca’nın odasına girdiğimde onun ayağa kalkıp önünü düğmeleyerek karşılaması, iç dünyamda adeta fırtınalar koparmıştı. Resmi dairelere, üst makamlara hep ezik, dışlanan bir köylü çocuğu sıfatıyla girmeyi babasından öğrenmiş biri olarak bu tavır, beni büyülemişti. Hoca, ortaokul öğretmeni talebesine insan olarak değer veriyor ve bu tutumunu fiilen de gösteriyordu. Onun bu davranışı, bizi öncekinden çok daha fazla saygılı olmaya, başkalarına hatta öğrencilerimize karşı da onu örnek almaya yönlendiriyordu. Hoca, sadece tarih alanında ders vermiyordu. İnsan ilişkilerinde de fiilen dersler veriyordu.

Ders dönemi sonunda danışmanımı ziyaret ettim. Bir tez konusu belirlememiz gerekiyordu. Üç ayrı konu belirleyip yanına gelmemi söyledi. Günlerce zihnimden birçok konu geçti. Mehmet Akif’in hayatı, gönüllü sürgünü dikkatimi çekiyordu. İlk iki teklifi o konuda belirledim. Üçüncü olarak da Millî Mücadele Döneminde Konya Öğretmenlerini not ettim. Bana göre üçüncü konu, söz olsun diye yazılmış, suya-sabuna dokunmaz mahiyette idi. Süleyman Bey, ilk iki konuyu rejim açısından uygun bulmadı. Açıkta, Türkiye’nin bilimsel araştırma açısından o özgürlük düzeyinde olmadığını belirtti. Ona göre üçüncü konu, öğretmen olarak bana daha uygundu. Tez konusu böyle netleşince bana çalışıp görevi tamamlamak düştü.

Tabi dönem Konya'sı, okulları, eğitim ve eğitimcileri üzerinde durulup bazı öne çıkan öğretmenlerin hayat hikâyelerinin verilmesi gerekiyordu. Kütüphaneler malzeme bulma mekânım oldu. Büyük arşivlerle ilgili pek bilgim yoktu. Ama bir depoda Konya Maarif Eminliğinin arşivini keşfedip bilim alemine tanıtma fırsatım oldu. Orada öğretmenler, okulların sınav cetvelleri, öğrenci kütükleri ile ilgili el yazılı defterler vardı. Ayrıca gazete-dergi koleksiyonları, hatıratlar, telif eserlerden bilgi kırıntıları bulmaya çalıştım. O sıralar Konya'ya ziyarete gelen Salim Koca, bilgi fişini nasıl tuttuğumu sordu. Bu tabiri bile bilmiyordum. Rahmetli Koca, bizim köyden çıkmış değerli bir tarihçi idi. Artık A/4 kâğıdının dörtte biri üzerinde bilgiyi hangi başlık altında kullanacağımı öğrenince, bilgi tam adresi ve metnini içeren fişler tuttum. Her bilgi fişi, kendi zarfında toplandı. Tez planını yazarak tamamlamak çok zor olmadı.

El yazılı metinleri, karbon kâğıdı da ilave ederek iki nüsha halinde daktiloda yazıp tezi tamamladım. Tabi tam bitirdim, derken başlarda yaptığım bir sayfa numarası yanlış yüzünden bütün sayfa numaralarını değiştirmem gerekti. Yanlışları "dak-sil" ile kapatıp tek tek sayfaları daktiloya takarak yeniden numaraları, eskinin üstüne denk getirerek düzelttim. Artık danışmanımın yanına uğrama zamanı gelmişti. Prof. Dr. Süleyman Arslan, o sıra Hukuk Fakültesinin dekanı idi. İşleri çoktu. Teze bakmadı. "Ben tarihten anlamam. Nejat Hoca'ya götür. O 'tamam' derse, tamamdır" dedi. Selçuk Üniversitesinin yerleşkesi, bugünkü gibi yeşil, düzenli, güzel bir şehir halinde değildi. Merkezde Fen-Edebiyat Fakültesi, ileride kuzey tarafında lojmanları vardı. Akşam olunca yerleşke, el-eteğin çekildiği bir ıssız alana dönüşüyordu. Nejat Hoca, o sıra lojmanda kalıyordu. Dairesine gittim. Tezi teslim ettim. O nezaketle aldı. Lojmanlardan, vasıtaların olduğu tek yer olarak Fen-Edebiyat önüne yürümem gerekiyordu. Karanlık basmıştı. Kurt ulumaları duyuluyordu. Korku ile karışık duygularla insan seslerinin geldiği fakülte önüne yürüdüm. Bir süre sonra Nejat Hoca, olur vermişti. Tez teslimi ile ilgili rutin işlemlerden sonra 12 Temmuz 1990 tarihinde S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tez savunma sınavı yapıldı. Danışmanım yanında Nejat Hoca jüri üyesi olarak bulundu. Tez, kabul edilmiş, hepsinden önemlisi Nejat Hoca tarafından beğenilmişti. Hoca, tezin basılmasını istiyordu. Benim için yine hayal edemeyeceğim fikri, tezin Ankara'da bir yüksek kurum tarafından basılması idi.

Öğretmenler Kitabını Bastırması

Nejat Hoca'nın yönlendirmesiyle, 27 Ekim 1990 tarihli dilekçe ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına tezimin basılması için müracaat etmiştim. Dilekçe içeriği ve yazısı Hoca'nın daktilosundan çıkmıştı: “*Ekli olarak sunduğum ‘Millî Mücadele’de Konya Öğretmenleri’ adlı Selçuk Üniversitesi’nde hazırladığım Yüksek Lisans Tezi, inceleyen jüri üyeleri Prof. Dr. Süleyman ARSLAN, Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ ve daha sonra takdim ettiğim Prof. Dr. Yahya AKYÜZ tarafından gayet orijinal bulunmuş ve bastırılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Yayınları ve dergisi ile ülkemizde bu alanda en önde gelen Kurum olan Merkezinizin, uygun bulması halinde, bu eserimin bastırılmasına önayak olunması hususunu, saygı ile arz ederim.*” Adres o zaman “Caner ARABACI Mevlânâ Ortaokulu Öğretmeni 42000 KONYA” idi. Tabi kendisini kitaplarından bildiğim Yahya Akyüz ile temasın da Hoca tarafından sağlandığını belirtmeye gerek yoktu.

Nejat Hoca'nın tavsiyesi ile müracaat üzerine tezin incelenip kitap olarak basılacağı haberi geldi. Çok sevindirici bir durumdu. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra, yine Hoca'dan öğrendiğime göre, kurumun başında bulunan Utkan Kocatürk'ün baskıya engel olduğu haberi ulaştı. Darbe yönetiminin üçlü kararname ile 1983'te Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na atadığı ilk başkan olan ve on yıl bu kurumun başında bulunan tıp profesörü Utkan Kocatürk, tedavi için gittiği ABD'den dönmüş ve kitabın basılmasını istememişti. Artık eksik ne idi bilmiyorum. Ama “Millî, Konya” kelimelerinin baskıyı engellediği düşünceleri zihnimden geçti. Sonuç, karamsarlığa sürüklemese bile üzücü idi. Hoca'nın teşviki ile aralanmasını arzuladığımız bir kapı, suratımıza kapatılmıştı. Artık tahsil yolunda ilerlemeye bakmalı idim.

Öğretmenler kitabının basılması, benim gücümü aşan bir iş olduğundan gündemimden düşmüştü. Fakat Hoca, hiç aklımıza gelmeyecek bir sürprizi hayata geçirdi. Bir süre sonra, “*Evladım, kitabını ben bastıracağım. Damla Matbaası ile anlaştım. Yalnız dipnotları, parantez içinde kısa atıflar haline getir. Ondan sonra matbaa sahibi Abdülmuttalip Bey'e teslim et*” dedi. O yıllar Damla Matbaası, Eski Hal'de yani Matbaacılar İçi'nde idi. Hoca'nın dediği şekilde atıf sistemini değiştirdikten sonra matbaaya götürdüm. Hoca da başa uzun güzel bir "Sunuş" yazdı (bk. Caner Arabacı, *Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Konya 1991, III-V). Bana ne kadar basılmasını

istediğimi sordu. Türkiye’yi düşünmedim. Yalnız Konya merkezdeki okulların bir kısmı alıp kütüphanelerine koysa diye hesap ettim. Onun için, “İki bin beş yüz adet basılması uygun” dedim. Hoca bunu çok buldu. “Beş yüz adet yeterli” dedi. Kitabın basım ücretini Hoca ödemişti. Dağıtımında da çaba harcadı. Lisans üstü eğitim gören talebeleri, üniversitede görev yapan hocalara cüzi bir ücretle de olsa ulaşmasını sağladı. O zaman düşünemedim ama sonradan aklıma düştüğü şekliyle kaydedeyim, Hoca aslında bir haksızlığa, kendi üslubuyla meydan okuyor, bir yanlışlığı fedakârlık göstererek ortadan kaldırıyordu.

Ben de kitabın dağıtımı için kendime göre çaba harcadım. Eskiden bu yana tanıdığım kitapçı “dostlar” vardı. Onlara beşer-onar vitrinde sergilenerek satılması için bıraktım. Tabi çok sonra kitabın ne olduğuna bakmaya gittiğimde, Alaeddin Tepesi’nin altındaki büyük kitapçı “dost”, benim kitabı vitrine değil, en aşağıda bodrumdaki kitaplar arasına koymuştu. Vitrinde entipüftten ama popüler kitaplar vardı. Kitap hiç satılmamıştı. Aldım. Diğer kitapçılarda da durum pek farklı değildi. Mesela, Merkez İmam-Hatip karşısındaki kitapçı, vitrine de koymuştu. Ama satış yoktu. İlk günler hevesle elime alıp bir öğretmen olarak Öğretmenevi’ne gittiğimde, bazı öğretmen arkadaşların tuhaf bakışları ile karşılaştım. Bir araştırmayı takdir, tebrikle karşılamaktan farklı bir durum vardı. Sanki “Tencere-tabak satamayınca kitap mı satıyorsun?” der gibiydiler. Onun için öğretmen arkadaşlar arasında hediye ettiklerim oldu. Ama Hoca’ya katkıda bulunacak bir satış olmadı. “Evladım, beş yüz yeterli” diyen Hoca haklı çıkmıştı. Benim için kitap dağıtımı, buruk bir tecrübe olmuştu.

Hoca’nın tavsiyesi ile okuyanlardan bir üniversite hocası, kitaptaki bir bilgi tekrarı ile ilgili bilgi verdi. Osmanlı Arşivi’ne gittiğimde okuma salonunda Ali Birinci ile görüştük. Kitabı okumuş, en çok Ali Kemalî kısmını beğendiğini söylemişti. Demek ki, okuyanlar vardı. Tabi bu okuyanlar da Hoca’nın kitap ulaştırdığı, akademik hayata yönlendirdiği kimselerdi. Baskıdan yaklaşık bir yıl sonra Yusuf Küçükdağ Hocam, kulağıma fısıldar gibi, Hoca’nın emekliye ayrıldığını, işlemler uzun sürdüğü için iki aydır maaş almadığını söyledi. Demek istediği belli idi. Öğretmen maaşı da olsa ben aylık geliri olan birisi idim. Maaşı aldıktan sonra bir miktar hazırlayıp Hoca’ya takdim etmek istedim. Arabada yalnızdık. Almadı. Ben hazırladığım miktarı, çantasının içine koydum. En azından bu, Hoca’nın fedakârlığı karşısında küçük bir

vicdani rahatlama getirmişti. Bırakın öğrencisinin kitabını cebinden masraflarını karşılayarak bastırmayı, sadece ilgilenip yönlendiren kaç hoca çıkardı? Hoca, sadece yönlendirmiyor, sahip çıkıyor, yüreklendiriyor, teşvik ediyordu.

Öğretmenler kitabı, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 24 Haziran 1992 tarihinde öğretmenlere tavsiye edildi. 3 Eylül 1987 tarihinde tavsiye edilen *Şahin Bey* adlı eserden sonra bu ikinci tavsiye idi. *Şahin Bey*'in ikinci baskısı, üç bin adet alınıp okullara, Azerbaycan gibi akraba topluluklara dağıtılmıştı. *Yavuz Selim* adlı kitabım, MEB Yayınlar Dairesi tarafından incelenip basılmasına karar alınmış ve Öğretmen Yazarlar serisinde yayınlanmıştı. Öğretmenler kitabı, bu yönden çok şanslı değildi. Sonuç Nejat Hoca'nın öngörüsünü doğru çıkarmıştı. Beş yüz adet basılan kitap, ancak üniversite çevresinde, o da Hoca'nın tavsiye ettiği yerlerde alınıp okundu ve bitmedi. Ayrıca tavsiyeden sonra MEB, satın alınması için müracaata da olumlu yaklaşmadı. O dönem Türkiye'de kitap baskı miktarı, Azerbaycan'dan çok daha gerilerdeydi. Kitap çeşidi de gelişmiş ülkelerin onda biri civarındaydı. Günümüzde bu konularda gelişmiş olan ülkemizin okumuşlarındaki "okuma özürü" yaklaşımı, Nejat Hoca'nın fedakârlığını teğet geçmişti.

Doktora Sınavları

Yüksek Lisans tecrübesinden sonra, doktora devam etmek istedim. Akademik kariyerin en alt basamağında iken biraz araştırma, yazma konusunda tecrübe edinmiştim. Hatta bu arada bir davet üzerine kendisi de üniversite hocası olan bir Büyükşehir Belediye Başkanının çocuk kitabı yazma teklifi ve ısrarına, lisans üstü çalışma yapıyorum diye katılmadım. Sonradan da pişman oldum. Çocuklara dönük çalışmaların hangi gerekçe ile olursa olsun ihmal edilmemesi gerekirdi.

23 Ağustos 1990 tarihinde, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açtığı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi Doktora Programına müracaat ettim. O sıra Mevlânâ Ortaokulu'nda öğretmenliğe devam ediyordum. İstenilen evrak içindeki İngilizce tez özetini, aynı okulda beraber çalıştığımız ilkokuldan müdür ve öğretmenim olan Hasan Yıldız'ın kızı, İngilizce öğretmeni rahmetli Nazife Ülker yardımını ile hazırlamıştık. Sınav sonucu, benim için hüsrandı. Yüksek lisans döneminde, talebe ve

dar anlamda tarihle ilgili hoca çevresini tanımuştım. Doktoraya alınanlar içinde yardım ettiğim, alanı eğitim olmayan bir arkadaş da vardı. Resmi konumu sanırım etkili olmuştu. Tabii sınırlı sayıda öğrenci alınınca, birilerinin dışarıda kalması normaldi. Ama tarih öğretmenliği yapan birisi olarak öğrenciliğe, kendimi daha uygun görüyordum. Onun için koyu bir incinme duygusundan kendimi alamadım.

İkinci müracaatım aynı kuruma bir yıl sonra, 22 Ağustos 1991 tarihli dilekçe ile oldu. Bu defa Yeniçağ Tarihi Doktora Programına başvurduğum. Sınava girdiğimde, Nejat Hoca yanında asistanı ile salona geldi ve sadece iki soru sordu. Sorulardan biri, Divanî kırması yazı ile bir Osmanlı Türkçesi metindi. Metnin yeni yazıya çevrilip mahiyetinin açıklanmasını istiyordu. Diğer soru, Yavuz Sultan Selim’le ilgiliydi. On iki kişi kadardık. Metne baktıktan sonra, gözüm ister istemez sınava giren arkadaşlara çevrildi. şaşkınlığıma ortak arıyordum. Gördüğüm, herkeste benzeri bir ruh hali idi. Osmanlıca metni okumak için kapandım. Ama yazı içinden ancak, “ve, ile, dahi” gibi kelimeleri okuyabildim. Ne belgede ne deniliyor anlayabildim ne de çeviri yazıyı hazırlayabildim. O zaman iki sorudan biri yok demekti. Bu defa kendimi, ikinci soruyu iyi yazmaya ikna ettim. Çünkü herkeste bir şaşkınlık olduğuna göre, ikinci soruya verilecek cevap, sonucu belirleyebilirdi. İkinci soru da tam bana göre idi. Yavuz Selim konusunda bir tiyatro kitabı yazmuştım. Onun için de Yavuz üzerine okumalar yapmuştım. En çok da Sultanın nedimi Hasan Can’ın oğlu Hoca Saadetin Efendi’nin *Tacü’t-Tevarih* adlı eserinden faydalanmuştım. Elimden geldiğince soruya cevap vermeye gayret ettim. Sınavdan sonra, liste halinde sonuçlar açıklanınca neticeyi öğrenmeye gittim. İkinci Doktora sınavında da sonuç hüsrandı. Aldığım puan “otuz”du.

Artık, Doktoraya da üniversiteye de kendimce veda ettim. “Tavşan, dağa küsmüştü”. Millî Eğitimde çalışan arkadaşım Sabit Çalık, aynı kurumda olmama rağmen varlığından haberim olmayan Akşam Ortaokuluna yönlendirdi. Onun teklifiyle, Mevlâna Ortaokulundan Akşam Ortaokulu’na geçtim. Sabit Bey’in gerekçesi, daha iyi araştırma idi. Zira ikindi sonrası başlayan okul, gündüzleri araştırma yapmak isteyenlere fırsat sunuyordu. İl Millî Eğitim Müdürü ile görüştükten sonra tayin gerçekteşti. Artık Karatay Akşam Ortaokulu Müdürü ve Tarih Öğretmeni idim. Yerel basında yazmaya, milli eğitim adına kültürel

çalışmalara katılmaya gayret ettim. Üniversite, kariyer hılyası sona erdiğine göre, eğitim, kültür alanında yararlı işler yapmalıydım.

Doktoraya Giriş

Bir gün Akşam Ortaokuluna beklenmedik bir ziyaretçi geldi. O, Yusuf Küçükdağ idi. Üniversitede Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü kurulmuş, kendisi de enstitü müdür yardımcısı olmuştu. Küçükdağ, defterini kapattığım bir konuyu kanatıyordu. Yeni enstitü, doktoraya talebe alıyormuş. Benim de müracaat etmemi istedi. Bu nasıl bir kapı aralama, fırsat oluşturmaydı, anlamam zordu. Birkaç gün sonra yine Akşam Ortaokulunda bir ziyaretçim daha oldu. O da Türkiyat Araştırmaları Müdür Yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Yaşar Semiz'di. Yaşar Hoca da Türkiyat'ın doktora programından bahsedip müracaat etmemi istedi. Bu sürpriz gelişmelere, gerçekten sevinmemek mümkün değildi. Öğrenci olmak üzere Türkiyat'a müracaat ettim. Giriş sınavında başarılı buldum. Doktora öğrenciliği, Selçuk Üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsünde olmasa bile Türkiyat'ta gerçekleşmişti. 18 Eylül 1992 tarihli Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü "Öğrenci Belgesi"ni hâlâ saklıyorum. İki dönem süren derslere de çok geçmeden başladık. Dersler, ağırlıklı olarak cumartesi, pazar günleri yapılıyordu. Arasız devam etse de sıkıcı olmuyordu. Kantin, vb. gibi bir yer yoktu. Şimdiki Muhacir Pazarı güneyinde Çocuk Yuvası yanındaki üniversiteye tahsis edilen binada derslere devam ediyorduk. Arkadaşlar, hep evli barklı, ağırlıklı öğretmen olmak üzere işi-gücü olan insanlardı. Aramızda nöbetleşe, her hafta birimiz bir tepsi su böreği, termosta bolca çay ile derse geliyor, ders sırasında böylece çay içip bir şeyler atıştırıyorduk.

1992-1993 Bahar Dönemi, S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Nejat Hoca, "Osmanlı Arşivleri ve Belgeler" ile "Tarih Araştırmaları ve Yeni Yayınlar" adlı iki dersimize girdi. Hafta sonu yapılan derslerimiz gün boyu sürüyordu. Nejat Hoca'nın dersi 13.00 ile 17.00 arasında idi. O sıra Yrd. Doç. Dr. olan Yusuf Küçükdağ, "Türk Vakıf Sistemi" ile "Tarihi Yapılarla İlgili Belgeler" adlı iki dersi veriyordu. Sabah 8.00-13.00 arası süren Küçükdağ'ın dersinden sonra, Nejat Hoca'nın dersleri başlıyordu. Yrd. Doç. Dr. Yaşar Semiz, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Temelleri", Fahrettin Olguner, "Türk Tefekkür Tarihi" adlı derse geliyordu. Tarihçi olmayan felsefe alanında bir bilim adamı olan Olguner'in ders vermesini, özellikle Nejat Hoca

istemişti. Sohbet arasında bunu belirmiş, talebenin farklı bir bilim adamından ders almasını arzuladığını, derslerin faydalı olup olmadığını sormuştu.

Nejat Hoca'nın 14 Mart 1993 Pazar günü dersinin konusu, "Ltfi'nin Tarih Görüşü" idi. Ardından Ltfi yanında, Ali İhsan Sbis Paşa'nın tarihle ilgili görüşleri, Kzım Karebekir'in, Mustafa Kemal'in, Mehmet Arif Bey'in, Ahmet Cevdet Paşa'nın, Naim'nın, bazı Türk devlet adamları ve yazarlarının tarih görüşleri üzerinde durulmuş bu konuda görev de hazırlatmıştı. Yazarların eserlerinin Osmanlıca baskılarından tarih görüşü ile ilgili kısımları metinler halinde okumak, doğrudan yazarla tanışmayı sağlıyordu. Siyakat dahil henüz bilmediğimiz yazı türlerinden arşiv belgeleri getirerek onlar üzerinde okuma, anlama çalışmaları yapıyorduk. Bir defasında da bir Alman seyyahın XVII. asırda Doğu Anadolu'daki aşiretlerle ilgili seyahati ardından yazdığı Almanca metni getirmiş, o zaman Türkmen aşireti olanların, bugün kendilerini "Kürt" olarak tanımladıklarını, dil ve kültürel değişimin etkilerini değerlendirmişti. Her ders bizde yeni bir ufuk açıyor, farklı yazarlar ve onların eserleri ile tanışıyorduk.

dev Değerlendirmesi

Nejat Hoca, öğrencilerini çalışma, araştırmaya teşvikte başarılı bir ğretim yesi idi. Yüksek Lisansa devam ederken Tanzimat'la ilgili verdiği bir görevi, daktilo ile yazarak dipnotlu, kaynakçalı makale halinde teslim ettim. Aynı konuda daha önce kendisinin de yazdığı bir makaleyi okumuştum. devi değerlendirip geri teslim ederken, "Evladım, benim makaleden güzel olmuş" dedi. Aslında bu tavrı, onun bir ödüllendirme, yüreklendirme tarzı idi. Öyle değerlendirmek gerekiyordu. Ama talebe psikolojisi işte, takdirine içten içe de sevinmiştim. Hoca, Doktora döneminde de derslerimize girerken, "*Bazı Türk Devlet Adamı ve Yazarlarının Tarih Görüşleri*" başlıklı bir görev vermişti. Yine daktilo ile temize çekilmiş dipnotlu ve kaynakçalı makale halinde teslim ettim. Görevi geri verdiğinde üstünde el yazısı ile, "100/yüz" yazılı idi. Yüz verdiği halde metnin sonuna, "Sevgili Caner" diye başlayıp 14.05.1993 tarihini düşerek imza atıp bitirdiği bazı notlar eklemişti. Demek ki, bu değerlendirme de teşvik etmek üzere verilmişti. nemli olan ışık gördüğü, bir Anadolu çocuğunu kazanmaktı.

Bu tavrı, belli zamanlara has değildi. 7-9 Nisan 1999 tarihi itibarıyla “*Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi*” düzenlenmişti. Hoca, bilim heyetinin başında idi. Bazılarının gereksiz, hatta bilimsel bulmadıklarını hissettirdikleri bir tebliğ ile kongreye katılmak istedim. Bana göre, “*Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükselişinde İdeal Yapının Rolü*” önemli idi. O sıralar İletişim Fakültesinde yardımcı doçent olarak tarihe ilgili yani İnkılâp Tarihi, Basın Tarihi, Siyasi Düşünceler Tarihi gibi derslere giriyordum. Hoca, tebliği uygun buldu. Böylece kongreye katılarak sunmaya çalıştım. Nezaket göstererek, dinleyiciler içinde yer almayı da ihmal etmemişti. Aynı tebliğ, sonra kongre bildiriler kitabında yayımlandı. Farklı düşünce, farklı bakma, temellendirilmek kaydıyla, Hoca nezdinde itibar görüyordu.

Doktora Tezini Değerlendirme

Doktorada tez danışmanım Yusuf Küçükdağ’dı. 1900-1924 arası Konya Medreselerini hazırlayacaktım. Ama bilgi ve belgeye erişmekte, ilk altı ay bir hayli güçlük çektim. Bilgiler adeta gizlenmiş, toprak altına kaymıştı. Sonra malzeme zenginleşti. Erişme yolunu öğrenmiştim. Uzun, yorucu ama başta çalışan için öğretici olduğu için tat veren bir çalışma ardından tezi bitirdim. Koliler dolusu zarflanmış fişlerden el yazısı ile konuları yazdım. Hanım, büyük kızım ve oğlum da o ilk tüplü bilgisayarlardan kare gözlü emanet Macintosh’ta yazıları kayda geçirdiler. Tez, yedi yüz on bir sayfa olmuştu. İki klasör halinde danışmanıma teslim ettim. Akşam Yusuf Bey, Nejat Hoca ile birlikteydik. Yusuf Hoca, tezin ilk 150 sayfasının atılmasını istiyordu. Medrese öncesi eğitimden, medreselerin işleyişine kadar bu peşrev kısımları, aslında tezin ana konusu değildi. Hoca, görüşünde haklı idi. Yalnız sanki tezden bir bölüm değil, benim bedenimden bir parça koparılmış gibi geldi. Nejat Hoca da danışmanımı haklı buldu. Fakat tedbirli idi. “Ben gece bir okuyayım” dedi. Ertesi gün kararı tam tersi idi. Latife ile karışık, “Tövbe, bu kısım kalsın” dedi. Böylece tez kadrosunda bir değişikliğe gidilmedi. Jüride Nejat Hoca da vardı. Tezi, İstanbul’da bir haftada okuduğu söyledi. Yalnız yolda ağırlık taşımamak için üzerinde düzeltmeler yaptığı metni getirmemişti. Yusuf Hoca’nın tavsiyesi ile ilk baskısı yapılırken, onun için Nejat Hoca’nın okuduğu metinden yararlanma fırsatım olmadı. Ancak görüşmelerden yararlandık.

Bir Hatıra Yazısı

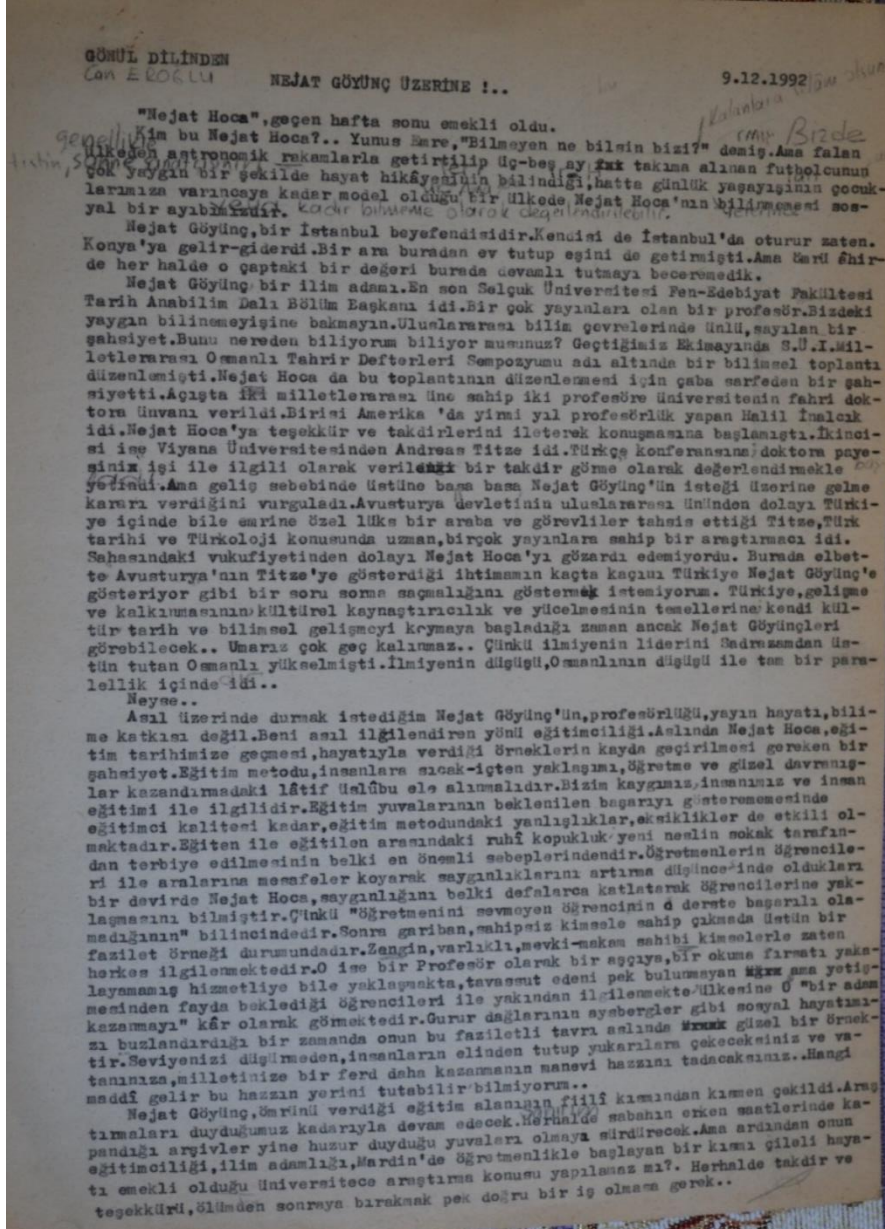
Bu yazıyı, 9 Aralık 1992 tarihli “Nejat Göyünç Üstüne!..” başlıklı, o da yirmi dokuz yıl ötelere kalarak nisyana karışan bir yazı ile zenginleştirmek isterim. O yazı, ortaokulda öğretmenlik, doktora öğrencilik yaptığım, diğer taraftan *Konya Postası* gazetesinde “Gönül Dilinden” başlıklı köşede günlük yazılar yazdığım döneme aitti. Tabi MEB personeli olarak, serbest olabilmek için müstear adla yazıyordum. Köşe yazarının adı, “Can EROĞLU” idi. Bu müstear, birkaç defa değiştirmek zorunda kaldığım takma adlardan biriydi. Zira daha önce bir rüşvet olayını, içeriden birinden dinledikten sonra yazı konusu yaptığım için, valilik tarafından kovuşturma başlatılmıştı. Gazetenin Yazı İşleri Müdürü rahmetli Orhan Samur, gerçek adı vermeyip, İstanbul’dan bir adres göstermişti. Ama valiliğin Yazı İşleri Müdürü, hafiyelik yaparak tespit etmiş fakat yine Samur’un müdahalesi ile resmen işleme konmamıştı. İşte o döneme ait müstear adla yazılan hatıra yazısını, dosyaları karıştırırken, “Mal bulmuş Mağribî” sevinciyle buldum. Daktiloya takılmış kopya nüshanın buraya katılması uygun olacak. O zaman Hoca, hayattaydı. Ama yazıdan hatırımda kaldığı kadarıyla haberi olmadı. Çünkü yazının hedefi toplum idi. Çeyrek asrı geçen, ortaokul öğretmenin o yazısı şöyle:

“Nejat Hoca”, geçen hafta sonu emekli oldu.

Kim bu Nejat Hoca?.. Yunus Emre, “Bilmeyen ne bilsin bizi? Kalanlara selâm olsun” dermiş. Bizde genellikle falan ülkeden astronomik rakamlarla getirilip üç-beş ay takıma alınan futbolcunun, artistin, sahne sanatçısının çok yaygın bir şekilde hayat hikâyesi bilinir. Hatta günlük yaşayışı, çocuklarımıza varıncaya kadar model olur. Ama Nejat Hoca’nın yeterince bilinmemesi, sosyal bir ayıp veya kadir bilmemek olarak değerlendirilebilir.

Nejat Göyünç, bir İstanbul beyefendisidir. Kendisi de İstanbul’da oturur zaten. Konya’ya gelir-giderdi. Bir ara buradan ev tutup eşini de getirmişti. Ama ömrü âhirde her halde o çaptaki bir değeri burada devamlı tutmayı beceremedik.

Nejat Göyünç, bir ilim adamı. En son Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı idi. O, birçok yayını olan bir profesör. Bizdeki yaygın bilinmeyişine bakmayın. Uluslararası bilim çevrelerinde ünlü, sayılan bir şahsiyet. Bunu nereden biliyorum?

Geçtiğimiz Ekim ayında Selçuk Üniversitesi, I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu adı altında bir bilimsel toplantı düzenledi. Nejat Hoca da bu toplantının düzenlenmesi için çaba sarf etmişti.

Açılışta milletlerarası üne sahip iki profesöre üniversitenin fahri doktora unvanı verildi. Birisi, Amerika'da yirmi yıl profesörlük yapan Halil Inalcık idi. Nejat Hoca'ya teşekkür ve takdirlerini ileterek konuşmasına başlamıştı. İkincisi, Viyana Üniversitesi'nden Andreas Titze idi. Titze, Türkçe konferansına, doktora payesini, işi ile ilgili olarak verilen bir takdir olarak değerlendirmekle başladı. Ama geliş sebebini açıklarken, üstüne basa basa Nejat Göyünç'ün isteği üzerine gelme kararı verdiğini vurguladı. Avusturya Devleti'nin, Türkiye içinde bile emrine özel lüks bir araba ve görevliler tahsis ettiği Titze, Türk tarihi ve Türkoloji konusunda uzman, birçok yayına sahip bir araştırmacı idi. Sahasındaki vukufiyetinden dolayı Nejat Hoca'yı göz ardı edemiyordu. Burada elbette, Avusturya'nın Titze'ye gösterdiği ihtimamın kaçta kaçını Türkiye Nejat Göyünç'e gösteriyor, gibi bir soru sorma saçmalığına göstermek istemiyorum. Türkiye, gelişme ve kalkınmasını kültürel kaynaşma ve yücelmesinin temellerine kendi kültür, tarih ve bilimsel gelişmeyi koymaya başladığı zaman ancak Nejat Göyünç'leri görebilecek. Umarız çok geç kalınmaz. Çünkü, ilmiyenin liderini, Sadrazamdan üstün tutan Osmanlı yükselmişti. Ilmiyenin düşüşü, Osmanlı'nın düşüşü ile tam bir paralellik içindedir. Neyse.

Asıl üzerinde durmak istediğim, Nejat Göyünç'ün profesörlüğü, yayın hayatı, bilime katkısı değil. Beni asıl ilgilendiren yönü, eğitimciliği. Aslında Nejat Hoca, eğitim tarihimize geçmesi, hayatıyla verdiği örneklerin kayda geçirilmesi gereken bir şahsiyet. Eğitim metodu, insanlara sıcak, içten yaklaşımı, öğretim ve güzel davranışlar kazandırmadaki lâtif üslubu ele alınmalıdır. Bizim kaygımız, insanımız ve insan eğitimi ile ilgilidir. Eğitim yuvalarının beklenen başarıyı gösterememesinde, eğitimci kalitesi kadar, eğitim metodundaki yanlışlıklar, eksiklikler de etkili olmaktadır. Eğiten ile eğitilen arasındaki ruhî kopukluk, yeni neslin sokak tarafından terbiye edilmesinin belki en önemli sebeplerindendir. Öğretmenlerin, öğrencileri ile aralarına mesafeler koyarak saygınlıklarını artırma düşüncesinde oldukları bir devirde Nejat Hoca, saygınlığını belki defalarca katlatarak öğrencilerine yaklaşmasını bilmiştir. Çünkü, "öğretmenini sevmeyen öğrencinin o derste başarılı olamadığının" bilincindedir. Sonra gariban, sahipsiz kimselere sahip çıkmada üstün bir fazilet örneği durumundadır. Zengin, varlıklı, mevki-makam sahibi kimselerle zaten herkes ilgilenmektedir. O ise, bir profesör olarak bir aşçıya, okuma fırsatı bulamamış bir

hizmetliye bile yaklaşmakta, tavassut edeni pek bulunmayan ama yetişmesinde fayda beklediği öğrencileri ile yakından ilgilenmekte, ülkesine “bir adam kazanmayı” kâr olarak görmektedir. Gurur dağlarının aysbergler gibi sosyal hayatımızı buzlandırđıđı bir zamanda, onun bu faziletli tavrı, aslında güzel bir örnektir. Seviyenizi düşünmeden, insanların elinden tutup yukarılara çekeceksiniz ve vatanınıza, milletinize bir fert daha kazanmanın manevi hazzını tadacaksınız. Hangi maddi gelir, bu hazzın yerini tutabilir, bilmiyorum.

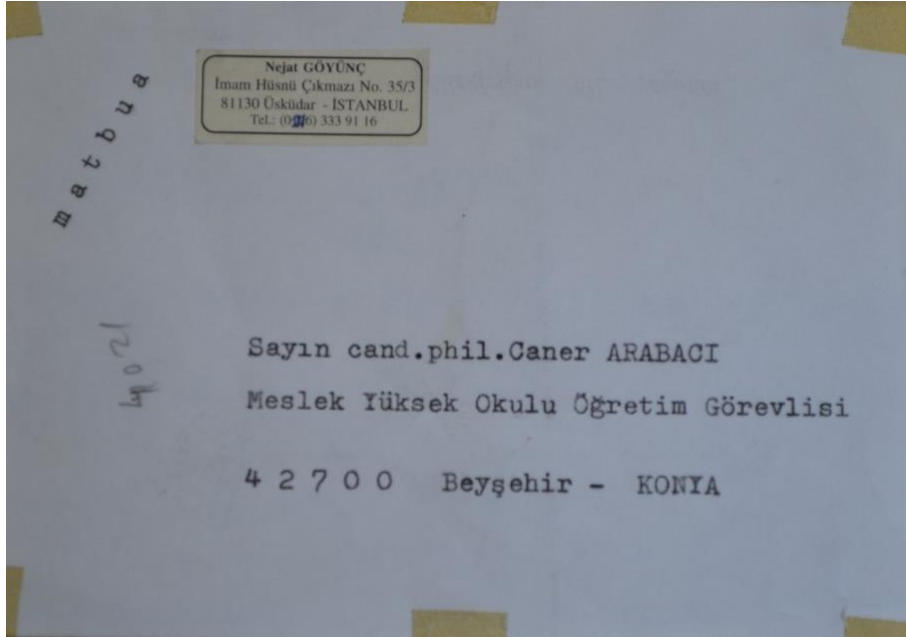
Nejat Göyünç, ömrünü verdiği eğitim alanının filî kısmından kısmen çekildi. Araştırmaları duyduğumuz kadarıyla devam edecek. Sanırım sabahın erken saatlerinde kapandığı arşivler, yine huzur duyduğu yuvaları olmayı sürdürecektir. Ama ardından onun eğitimciliği, ilim adamlığı, Mardin’de öğretmenlikle başlayan bir kısmı çileli hayatı, emekli olduğu üniversitece araştırma konusu yapılamaz mı? Herhalde takdir ve teşekkürü, ölümden sonraya bırakmak, pek doğru bir iş olmasa gerek.”

Göyünç Ekolü

Yirmi dokuz yıl önceye ait hatıra yazısından sonra, Nejat Hoca’nın çok bilinse de bir iki yönüne değinmek gerek. Hoca, disiplinler arası ilişkinin tarih alanında yeni açılımlara sebep olacağını düşünüyordu. Farklı bölümlerde lisans eğitimi almış olanlardan tarih alanında çalıştırmayı doğru buluyordu. Meslek, alan kapris veya bağnazlığının henüz aşılamadığı bir dönemde Hoca’nın bu tavrı, bazılarınca eleştirilmişti. Ama bu tür şaşı bakışlara rağmen Hoca, Fransızca, Almanca, İngilizce, Edebiyat alanlarında lisans eğitimini tamamlamış asistan veya farklı yerlerde çalışanlara tarihte Yüksek Lisans, Doktora yaptırdı. Bu tutumu, Konya’da bir Nejat Göyünç ekolünün gelişmesini sağladı. Tabi farklı disiplinlerden gelenlere, kendi birikimlerini kullanabilecekleri tez konuları vererek tarih alanına önem verilmesi gereken katkılar sağladı. İngilizce, Almanca, Fransızca okutmanlığı içinde kaybolup gidebilecek birçok arkadaş, tarihte kariyerlerinin en üst noktasına tırmandılar. Bu durum, ülke için bir kazanç sayılmalıdır.

Peçetede Bile Tasarruf

Nejat Hoca, tasarrufa son derece itina gösteren biriydi. İnsanların kolay harcanmasına engel olan tutumu, diyelim ki peçetelerin buruşturulup atılmasında da devreye giriyordu. Yıkadığı elini kuruladığı peçeteyi katlayıp cebine katar, tekrar kullanırdı. Bir yüzü yazılı kağıtları atmaz, arka yüzlerini kullanırdı. Kâğıdın, kitabın hor kullanıldığı eğitim alanından gelen bizler için; önce hayret, sonra takdir uyandıran bir tutumdur bu. Sanki okuma-yazma bilmeyen anamın, yere atılmış yazılı bir kâğıt, kitap parçası görünce onu alıp evlerin duvarındaki taş aralarına saklamasını andıran bir tavrı vardı. Anam, yazıyı okuyamadığı halde yazıya, kâğıda hürmet gösteriyordu. Onunki geleneksel bir Osmanlı anlayışının yansıması gibiydi. Ama Hoca, ilminin nihayetinde birisi kimliğiyle örnek oluyordu. Bu tutumunu, bayram tebriklerinde bile gösteriyordu. Beyşehir Meslek Yüksekokulu'nda okutmanken gönderdiği bir bayram tebriği bunun örneklerindendi.

Kullanılmış bir kâğıdı, tebrik boyutunda kesmiş, daktilosuyla üstünü yazarak açık kart şeklinde posta ile göndermişti.

Kıtır Ekmek

Hoca ile birlikte olma süresini artırmanın yollarından biri de akşamları buluşma idi. Tevazu gösterir, yemek davetlerine gelirdi. O davete icabetler, bizim için bir sevinç, hatta gurur vesilesi olurdu. 1990 başları kira evinde otururken davet etmiştik. O sıra evimiz, iki odalı, sobalı idi. Hoca'nın geleceği geceden birkaç gün evvel, Muhacir Pazarı civarında hanımı arkada seledede oturmak üzere bisikletle ara sokaklardan giderken ani bir dönüş üzerine bisikletten düşürdüm. Tabi düşüş sertliği, doğmamış evladımızın da düşmesine sebep oldu. Yemeği hanım hazırlayacaktı. Durumu çok kötü olmasa da iyi de değildi. Mahcup olma endişesi ile bir gün önce bölüme uğrayarak, "Bisikletten hanımı düşürdüm o da çocuğu düşürdü" diye özür diledim.

Muhacir Pazarı'nın güneyindeki evden Özalkent'teki kooperatif evine taşındık. Artık kendi evimizdeydik. Hoca ile bu evde de oturma şansımız oldu. Dördüncü katta ve sobalı olan bu dairenin kömür kovalarını yedekli çıkarır en azından üç-dört gün bodrumda işimiz olmazdı. Tabi Hoca'nın sevdiğini bildiğimiz için soba üstünde ekmeğin dilimlerini kızartır, kıtır hale getirirdik. Hoca, kendisinden çok küçük olduğu halde hanım ve ev halkına nezaket ve sevgisini esirgemezdi. Bir defasında o otururken üç numaralı evlat, koltukların ardından bir baştan bir başa geçerek çıkmış, Hoca da tebessümle onu seyredip anlatmıştı. Tabi Nejat gibi diğer torunlarını da ekleyerek.

Sevgi Parlaması

Ev ziyaretlerinde bazen birçok öğrencisi ile buluşup çay içme, sohbet fırsatı oluşurdu. Gayet sade, mütevazı ve içimizden biri tavrı, ona gösterilen sevgi ve saygıyı artırır. Tabi emeklilikten sonraki dönemlerde, Hoca'yı fırsat buldukça Üsküdar'daki evinde ziyaret eder olduk. Son ziyaretlerden birisi yerel tarihle ilgili üç günlük bir çalışmaya katıldığımız sıra oldu. Marmara depreminin üstünden henüz bir ay gibi bir zaman geçmişti. Ali Osman Bey'le (Öztürk) evine gittik. Hoca'nın sanki gülleri açmıştı. Çayla beraber Ayten Teyze'nin hazırladığı pasta, börekleri yerken aradaki espriler gülüşmeleri de artırmıştı. Üçümüzün oturduğu yerin karşı tarafında Ayten Teyze, bir şeylerle meşguldü. Kendi alemimize dalmıştık. Gülüşmeleri, keskin bir "Nejaat!" sesi bıçak gibi kesti. Birbirimize baktık. Her halde Ayten Teyze, kendisi ile ilgili bir

nükte ve gülüşme sanmış, alınarak müdahale etmişti. Kulakları iyi duymuyordu. Halbuki biz başka bir âlemde idik. Sonra sohbete biraz daha devam edip izin istedik. Aslında Ayten Teyze, “hamarat” denecek kadar çalışkan, becerikli biriydi. Evin küçük tamir bakım gibi bazı işleri için Hoca’nın zaman ayırmasına ihtiyaç duyurmuyor, ona çalışmalarında zaman kazandırıyor. Her zaman da Hoca’nın öğrencilerine ikram edeceği kıvamlı yiyecekleri bulunuyordu. Ama o gün herhalde alıngan bir anına denk gelmişti. Hoca’nın vefatından sonra, Ayten Teyze’nin, kocasının yarım bıraktığı makale ve çalışmaları tamamlamaya yöneldiğini duyunca gözümde yeri büyüdü, yükseldi. Demek Hoca’ya farklı bir bağlılığı ve sevgisi vardı. Bazen sevgi, değişik parlama ve patlamalar halinde tezahür edebiliyordu.

Talebeleri üzerinde ayrı, unutulmaz izler bırakan Nejat Hoca’yı ve sevgili eşi rahmetli Ayten Teyze’yi rahmetle, saygıyla anıyoruz.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmın ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

İLMİN VE İNSANLIĞIN ZİRVESİNDE BİR İSİM: PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ

Alaattin AKÖZ*

Fotoğraf 1: Aköz, Kazım Karabekir M.Y.O.'nda konferans veren Nejat Göyünç'e plaket takdim ederken (1998).

Dönüm Noktası

İnsanların hayat akışı içerisinde planlanmadan, hesap edilmeden meydana gelen bazı anlar veya bazı olaylar vardır ki, farkında bile olmadan insanın hayat çizgisini bütünüyle değiştirir. Bu değişim, bir tür kırılma ya da sonraki hayatına yön veren köklü bir yapılanmanın başlangıcıdır. İnsanın iradesi dışında gelişen böylesi anlarda duyguları da

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aakoz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3819-1864.

karmakarışıktır. İlk sıraya endişe yerleşir, sonra merak ve bekleyiş gelir. Tahmin edilemeyen geleceğe dair, cevabı bulunamayan sorular zihinleri doldurur.

1985 yılı, benim hayatımın en önemli kırılma noktasıdır. 1985'in 18 Nisan'ında mezun olduğum bölümde Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata başlamış olmamın heyecanı ve mutluluğu devam ederken gelen bir haber keyfimizi kaçırmıştı. Sürgün bir akademisyen bölüme geliyordu; Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ. Daha hoca kendisi üniversiteye gelmeden, -mış -miş ile başlayan bir dünya menkıbe öncüsü olarak gelmiş ve bizi bütün olumsuz duyguları yaşamaya sevk etmişti. Neler yoktu ki anlatımlarda; Ermeni ajanlığından tutun da belge hırsızlığına hatta iflah olmaz solculuğuna, ne kadar geçimsiz biri olduğuna, gittiği üniversitelerde kavgacılığından dolayı uzun süre çalışmadığına varıncaya kadar bir sürü olumsuzluk. Bu arada duyulanlar arasında, bazı gerçek bilgiler de yok değildi. Mesela O'nun iyi bir arşivist olduğu, belge okumaya çok değer verdiği gibi.

O yıllarda fakültemiz, Zindankale'deki binasındaydı ve biz tarih bölümü olarak ikinci katta sadece üç odaya sahiptik. Bir odada iki hocamız oturuyordu. Yer darlığından dolayı, diğer odada beş kişi oturuyorduk. Yan tarafımızdaki oda ise, Bölüm Başkanlığı odası idi. Biz asistanlardan birisi, yeni gelecek olan ve aynı zamanda Bölüm Başkanımız olacak olan Nejat Bey'le bu odada oturmak zorunda idi. Kalabalık odamızda gerçekleşen ve bazen tartışma boyutuna varan değerlendirmelerde; yukarıda kısaca değindiğim dedikodular sebebiyle, kimse hoca ile aynı odada oturmak istemiyor ve bir başkasının orada oturması için mücadele ediyordu. Sonunda karar verildi; Hoca ile ben oturacaktım. Gerekçe de sağlamdı hani; göreve en son başlayan, en çömez olandım. Mağlup ve itirazını kabul ettirememişliğin ezikliği ile biraz da buruk olarak masamı hocanın odasına taşıdım. Yuvadandan atılan kartal yavrusunun dışlanmışlığını yaşıyordum. Kırgın ve üzgündüm. Meçhul bir geleceğe adım attığım karanlık bir gündü çünkü.

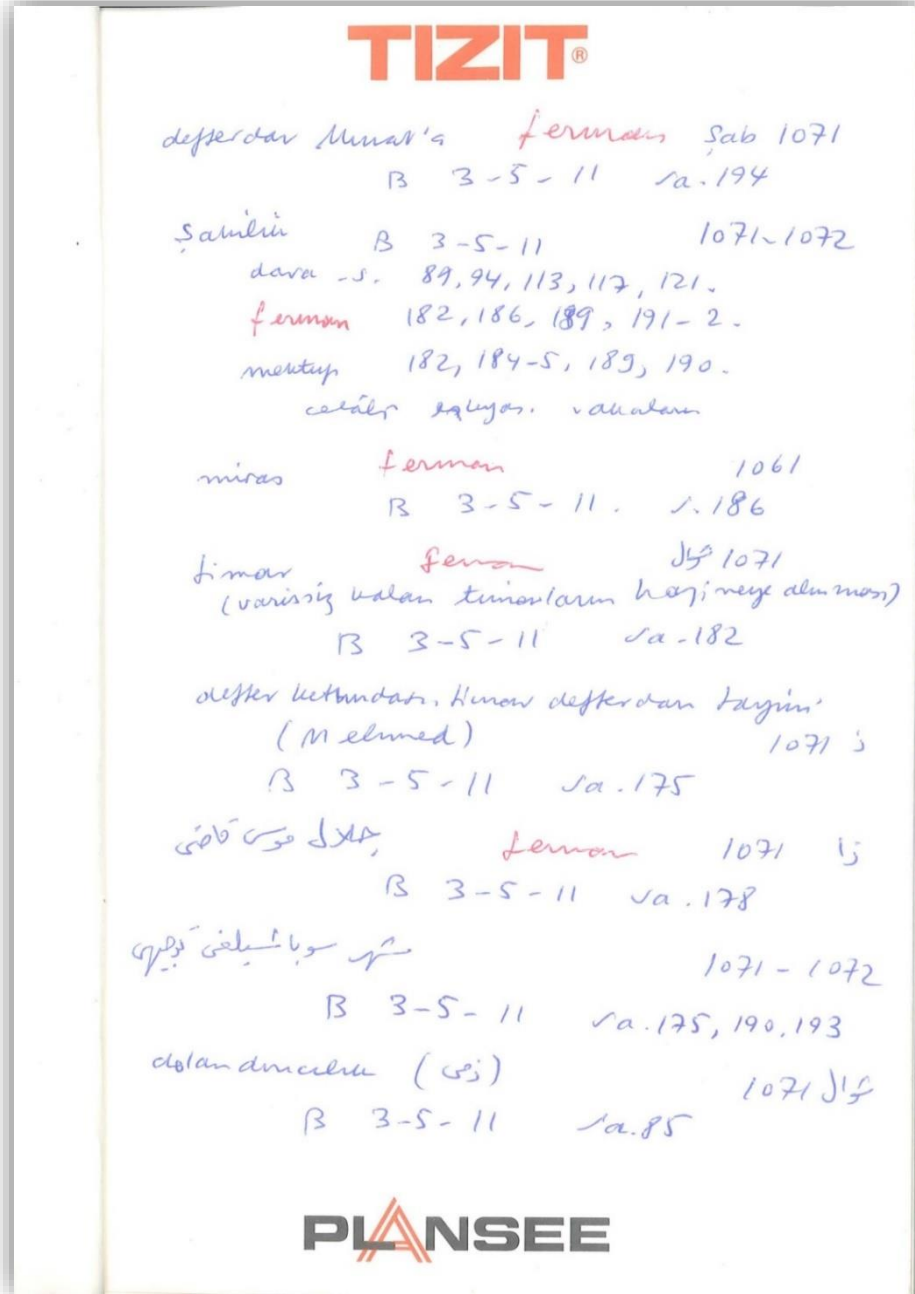
Nereden bilebilirdim ki, aslında o günün, hayattaki en büyük güneşlerimden birinin doğduğu gün olacağını. Fakat bunu anlamam için çok zamanın geçmesine gerek kalmamıştı. Rahmetli hocam tertemiz yüzüyle, beyefendi tavırlarıyla bölüm koridoruna girip, insanın bütün ruhunu sardığını hissettiği sıcak sesle, "Merhaba" dediği an yeni bir dünyaya, farklı bir geleceğe merhaba demiştik.

Aköz, A. (2021). İlimin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

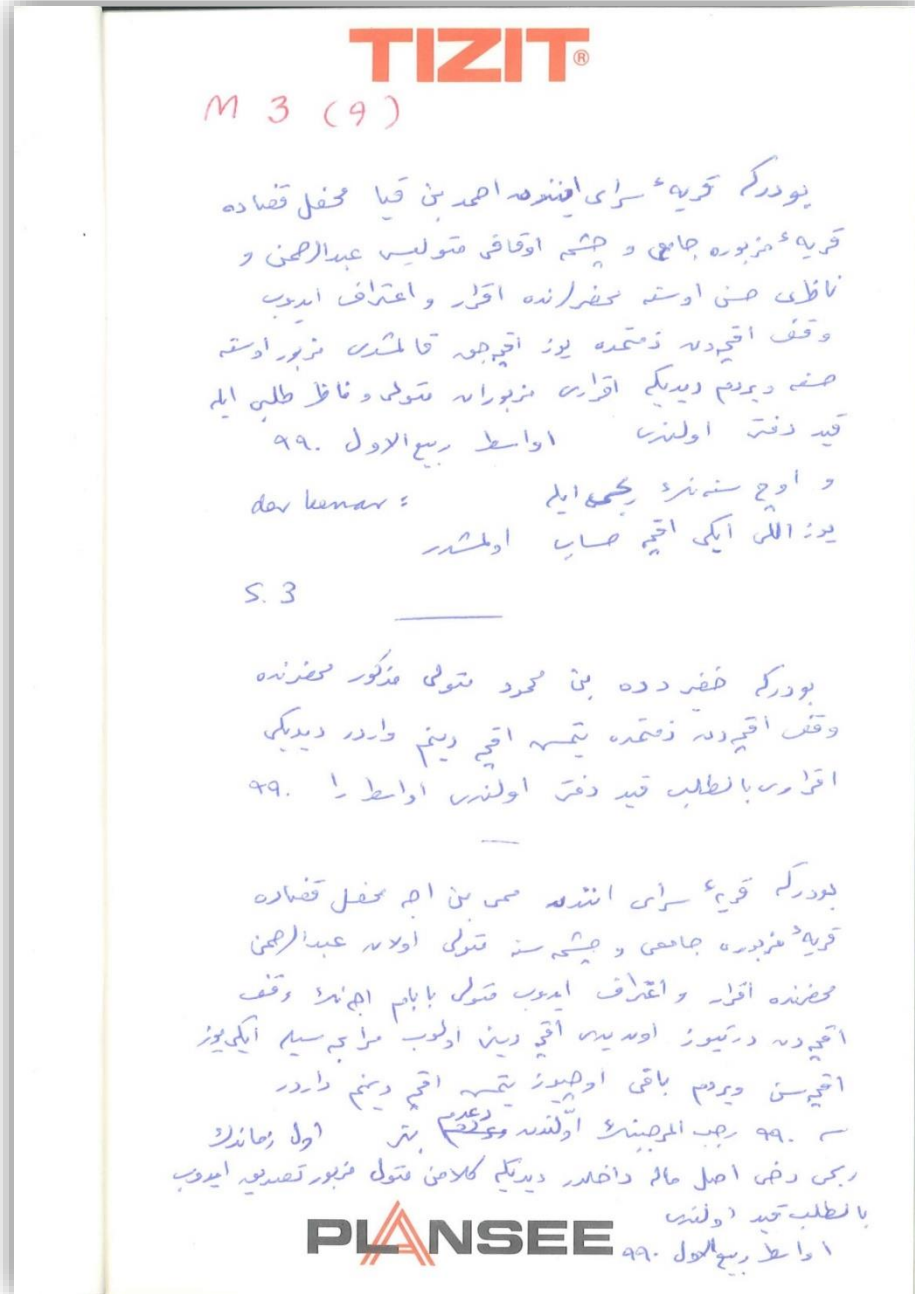
1987 yılının Eylül ayında kampüsteki yeni binamıza taşınmaya kadar, fiili olarak hayatımın en güzel iki yılını, hissi olarak ise adeta bir ömrün bütün güzelliklerini paylaştım sevgili hocamla. Çok kısa süre sonra ben, artık hocanın herkese karşı kullandığı, nezaketinin açık ifadesi olan “Evladım”ı değil, “Sultanım” ya da “Sultan Alaaddinim”i olmuştum. Ve bu onur, benim hayatımda kazandığım en büyük seviye, en yüksek derece ve en erişilmez mevkidir.

Bilim ortamının nasıl bir şey olduğunu, hocalığın güzelliğini ve inceliklerini, öğrencinin bir hoca için değerini, hep o odada öğrendim. Alanın literatürü ve arşiv kavramı ile de yine o odada tanıştım. Çünkü rahmetli hocam, İstanbul’dan her gelişinde alanla ilgili yeni çıkan kitapları getirir, bazen onlara tanıtım yazısı yazar, okumam için mutlaka bana verir, bir sonraki gelişinde de o kitap hakkındaki düşüncelerimi sorardı. Neredeyse her ikindi, hocamın eşliğinde Zindankale’den çıkıp, bütün Konya çarşısını kat ederek Mevlâna Müzesi Arşivine yaptığımız yürüyüşler ve müzede şer’iye sicilleri ile geçirdiğimiz zamanların unutulmaz tadı hala yâdımdadır. Rahmetli hoca, kendisi daha önceden taramaya başladığı bir sicili alır, bir taraftan tararken bir taraftan da yanında bulunan not defterine veya israf olmasın diye kesip fiş haline getirdiği arkası kullanılmış kağıtlara¹ Osmanlıca olarak notlar alır, bize de birer sicil vererek okumamızı söylerdi. Sonra sırayla yanımıza gelerek, ne kadar okuyabildiğimizi, daha doğru bir ifadeyle, gelişmemizi kontrol ederdi.

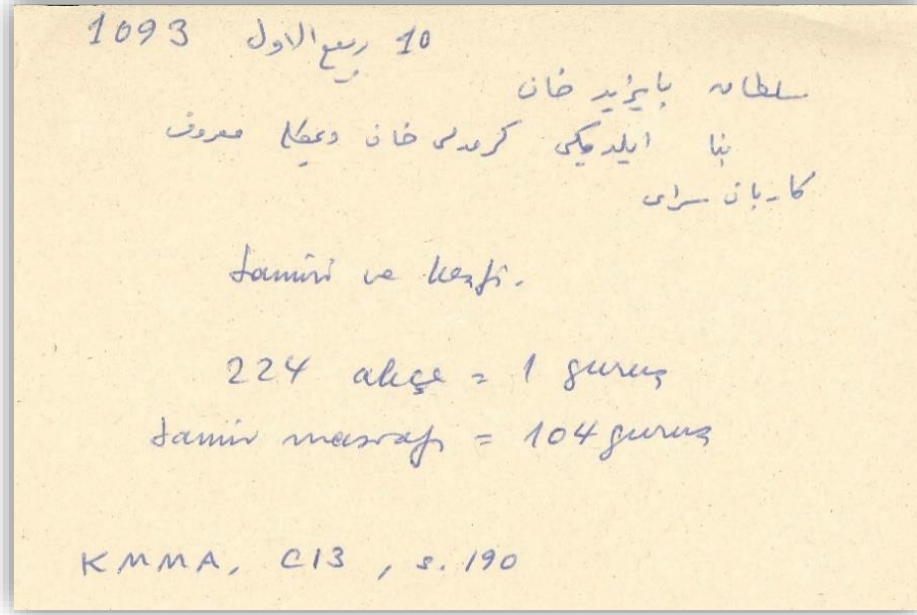
¹ Rahmetli hocam, Mevlâna Müzesi Arşivinde yaptığı taramaları not ettiği defteri ve tuttuğu fişleri, Konya’dan ayrılırken yanına çağırıp işime yarayabileceğini söyleyerek bana vermişti. Her sayfasında, her satırında hocamın izlerini ve hatırasını barındıran bu notları, kutsal bir emanet gibi saklıyorum.

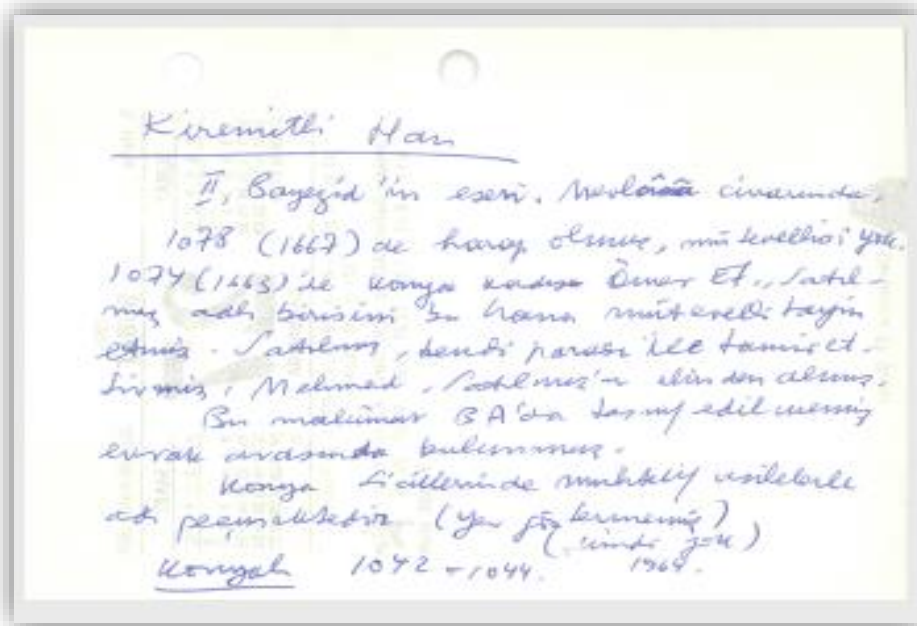
Belge 1: Hocamın not defterinden bir sayfa

Belge 2: Hocanın not defterinden bir başka sayfa

Belge 3: Hocamın kullandığı fişlerinden

Belge 4: Hocamın kullandığı takvim yaprağı fişlerinden

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Başlangıçta tamamen yabancıydık ve okuyabildiğimiz birkaç kelime için hocadan aferin aldığımız siciller, istikrarlı gidişlerin sonunda hem yüksek lisans hem de doktora tezlerimizin ana kaynağı haline gelmişti. Elbette hocamın sabrı ve erişilmez öğreticilik misyonuyla.

Beraber oturduğumuz dönemde; rahmetli hocam misafir öğretim üyesi olarak Almanya'ya gidince, hakikaten çok üzölmüş ve bunu da kendisine söylemişim. Hocam oradayken de beni yalnız bırakmamış, yazdığı mektuplarla hem kendisinden haberdar etmiş hem de beni yönlendirmekten geri durmamıştı. Hatta bir mektubunda; Almanya'da çalışma süresinin uzatılmak istendiğini belirterek, şayet böyle bir şey olursa beni de yanına alacağını, Konya'da bırakmayacağını yazmıştı. Fakat hocam süresini uzatmadan Türkiye'ye döndü. Benim ve diğer arkadaşlarımızın çalışmalarına rehberlik etmeyi sürdürdü.

Nejat GÖYÜNÇ
Institut für Geographie
Kochstrasse 4
85120 Erlangen

Erlangen, 30 Eylül 1986

Sevgili Alâaddin'im, güzel, akıllı çocuğum,

Mektubunu biraz önce aldım. Sana kavuşmak kolay mı? İki kere okudum, hem de zevkle... Biliyorsun, seni Konya'da tanıdım. Bir yıl da oda arkadaşlığı yaptık, her müşkilime koştun. Bayram'ı da orada tanımıştım, fakat onun ağabeyisini İstanbul'dan tanıyıp sevdiğimden, Bayram'ı eski tanış saydım. Birlikte yaptığımız seminerlerde hazırladığın vazifeler ile de daha fazla gözümə girdin, gerçekten, bakılırsa iyi bir ilim adamı olursun. Bakılırsa, diyorum. Kusura bakma çayırda da kendiliğinden ne güzel çiçekler yetişiyor, Allah vergisi. Lâkin onları ihtimamla yetiştirdiklerinde çok daha şahaneleri oluyor. İlim adamı da öyledir. Kabiliyete, ortamı da eklemek gerekir. Seni onun için gözüm çok tuttu. İnşallah; Allah ileride de yanında, sana faydalı olma imkânını bahş eder.

Yazın Karabekir kasabası'nda neeler yaptığını anlatmışsın. Teşekkür ederim, gelince onu yine sana yazdırırım, sen biriktirmene devam et!

Buraya geleliberi, 11 Ağustos, hemen hemen günler monoton, fakat çok verimli geçiyor benim için. İlk zamanlar sabahları 9 civarında Enstitüye geliyor, 17'de, bazan biraz daha önce çıkıp postahaneye mektup atıp bir iki şey alıp eve dönüyordum. Burada dükkânlar 18'de kapanıyor. Sonradan alış-varışı tamamen Ayten'e devr ederek akşamları biraz daha fazla kalmaya, sabahları da biraz daha erken gelmeye başladım. Şimdi 8-8.15 arası burada bulunuyorum. Akşamları 19.30'a kadar kaldığım da oldu. İşe ve alâkama göre. Ev ile enstitü arası 15 dakika kadar tutuyor, yolun iki tarafı ağaçlık, hatıta kestirme bir yol var, bir mısır tarlasının kenarından dolanıyor. Mısırları bu günlerde makine ile kesiyorlar, hergün bir miktar yerinin boşaldığını görüyorum, bakalım yerine ne ekecekler? Boş bırakmazlar.

Binanın altında ve yanımızdaki bahçede birer kafeterya var. Şimdiye kadar bir defa gittim, bir Türk genci gelmişti, Gazi Ü'den, ona bir şeyler ikram ettim. Oralara gitmeye vakit bulamıyorum. Öğle yemeklerini de kaldırdım.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

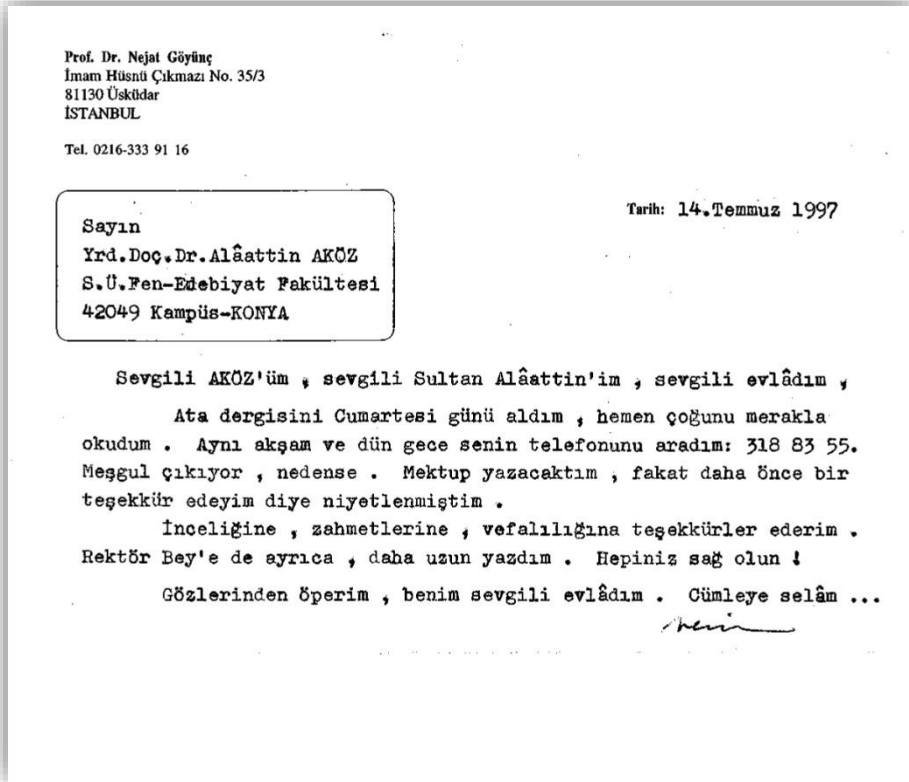
Aköz, A. (2021). İlimin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat
Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Bu yaşta , iyi bir kahvaltı ve akşam yemeği yetiyor .
Evvvelce de yazmıştıım . İki kitaplık var kullanabil-
diğim . Coğrafya ve şarkiyat Enstitülerinin kitaplıkları .
Oralarda bulamadıklarımı da aşağıdaki Kitaplık Sekreterleri
Hâmlara veriyorum , onlar bazan üniversitenin başka bir biri-
minden buluyorlar , orada da yoksa ısmarlanıyor , bir yerlerden
gelecek . Artık nereden gelir , ilgilenmiyorum . Daha ilk
sipariş hâüz gelmedi :
İnsan kitap bulunca okuyup cehlini gidermeye çalışıyor
ve onu anlıyor . Zaten okuyan ne bilmediğini bilir , okumayan
kendini her şeyi biliyor , sanır : Kısmet olur da , yine Kon-
ya'ya dñnersem , öğrendiklerimden öğrencilerime de derslerde
satarım .
Hemen bir buçuk aya yakındır , bizim eski "Deyr ve
Rañbe , 'Ane ve Hit" sancaklarına ait bir defter üzerinde çalış-
ıyorum . Birincisi 1523 tarihli idi . Eğer 1540 ve 1564 ta-
rihliler üzerinde de çalışılabilirse , osmanlı idaresinin o
asırdaki gücü ve ulaştığı refah (halk için) meydana çıkacak .
Bu tür çalışmaların Türkiye'de hemen hemen yapılamayacağını
buraya gelince öğrendim . Çünkü haritasız , kitapsız , lugat-
sız çalışma olur mu? Bazan bir kelimeyi çözmek için dört beş
kitaptan faydalanmak gerekiyor . Almanca ve İngilizce pek çok
seyahatname var geçen yüzyıldan veya bu yüzyıl başlarından kal-
ma . Bunlardan faydalanıyorum . Bu arağa bir de küçük makale
çıkarmak üzereyim , İstanbul'a İsmail SOYSAL Bey'e yollayacağım ,
vaad etmiştim . İngilizce'ye çevirtip yayınlayacaklar .
Ekim ayı benim şimdilik son serbest çalışma ayım . Ka-
sım da haftada bir gün Münih'e "Defter" üzerinde ders vermeye
gideceğim . Türleri , örnekleri , nasıl faydalanılacağı hak-
kında olacak . Buna da evde akşamları veya bazan tatil gün-
leri hazırlanıyor .
Salı günleri bir Milliyet alıp lig maçlarını takip edi-
yorum . Seçim sonuçlarını dün sabah benim oğlandı , akşam da
radyodan öğrendim . Köln radyosu 9'da 40 dakika yayın yapıyor ,
fakat yöneticisi Örsan Öymen , fasa-fiso cinsinden dedikodu ile
beni bunaltıyor , diyebilirim . Demokrasi , Demirel'in söyle-
diği gibi "sabah erkenden kapı çalındığında , sütğünün gelđiđini
düşünmek" değildir , o İngiltere'de iniş , Churchill söylemiş .
"İnsana sayđı duymak demektir , bunu öğrenemeyen hiç bir zaman
adam olamaz .
İşte ben de kâğı farkına varmadan bitirdim . Selâmı
da yanaklarından toptan söyleyeyim , sen benim gözbebeğim Alâaddin'im , gerekeni
vakti vaktine gereklilere söylersin . Gözlerinden öperim .
Avlağıların ve . . .
Suzane Ben cretke . 78.000.000

Belge 5: Hocanın mektuplarından

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat
Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Belge 6: Hocamın mektuplarından

Öğreticilik Formasyonu

Pek çok güzel vasfı olan hocamın, en önemli özelliklerinden birisi de öğreticilikteki inanılmaz sabrı ve metodudur. Kendi yaşadığım bir-iki örnekle bu yönünü mutlaka yazmalıyım. Yukarıda anlattığım Mevlâna Müzesi Arşivinde Konya Şer'iyye Sicilleri ile başlayan belge tarama, okuma ve değerlendirme çalışmalarımız, ileriki zamanlarda Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine uzanmıştı. Daha ilk başladığımız dönemlerde dahi yanımıza oturup, bizimle okumaz, bir müddet sonra ne kadar okuyabildiğimizi kontrol ederdi. Biz de birkaç kelime daha fazla okuyabilmek için çabalardık. Bu aşamalarda hoca, belgelerin diplomatiği hakkında da bilgi vermezdi. Biz genç asistanlar, çok zorlanırdık. Fakat

Tayyip Gökbiğın'in *Osmanlı Diplomatiği* isimli kitabını okumamızı söylemişti. Bir müddet geçince belgelere aşına olmaya başladığımızı ve daha rahat okur hale geldiğimizi fark ettik. Bir seviyeye geldiğimizde hoca, belgeler hakkında artık bize bilmediğimiz ayrıntıları anlatmaya başlandı.

Bahsettiğim hususla ilgili en güzel örneğı 1989 yılında ilk defa gittiğim arşivde yaşadım. Rahmetli hocam, doktora tez konusu olarak Mevlâna Müzesinde bulunan Kanuni dönemine ait Anadolu'nun en eski sicillerinden birisi olan 1532-1535 tarihli Larende (Karaman) sicilini vermişti. Söz konusu sicili okuyup, tasnif ettikten sonra tezimi arşiv kaynakları ile desteklemek istedim ve bu fikrimi hocama söyledim. Hoca, "Sen istedikten sonra ben çok memnun olurum" dedi. Bu diyalogdan sonra arşivin yolunu tuttum. Hoca da sürekli arşive gelip çalışıyordu. Her sabah geldiğinde masama uğrar; "Günaydın evladım, aferin yine ilk giren olmuşsun, ikinci sırada imza atmışsın" şeklinde çalışmaya erken başlamamı kontrol eder sonra da hemen arkamda bulunan masasına oturup çalışırdı.

Katalog taramasından sonra, Karaman tahrir defterlerini istemiştim. Defterler masama gelince, büyük bir hayal kırıklığı yaşadım. Baktığım sayfalar hiçbir şeye benzemiyordu. Siyakat yazısını o güne kadar ne görmüş ne de duymuştum. Moralim çok bozulmuştu. Ama nasıl olsa arkamda arşiv uzmanı hocam vardı, o gelir bana öğretirdi. Bu umutla birinci günü akşama kadar sayfa çevirip seyrettim ve hocamı bekledim. Ertesi günü de aynı. Hoca öğlen olunca yanıma geliyor; "Yavrum çok çalıştın haydi gidip yemeğimizi yiyelim" deyip beni yemeğe götürüyor, sonra yine ben masama, hoca masasına geçiyordu. Üçüncü gün, defterin sayfalarını çevirirken bir sayfada altı-yedi satırdan oluşan bir metin gördüm. Hocama içten içe sitemli olduğum için ona değil, ilerideki bir masada oturan ve lisans döneminde dersimize girdiğı için tanıdığım İdris Bostan Hoca'nın yanına gittim ve o metni okuyuvermesini rica ettim. Hoca kırmadı, okudu. Ben de defterime yazdım. O gün akşama kadar da okunan metinle defterin sayfalarını karşılaştırdım. Dördüncü gün sabah arşive girince, ilk defa kurşun kalemimi ve defterimi çıkarıp defterden okuyabildiklerimi yazmaya başladım. O an hocam sandalyesi ile birlikte gelip masama oturdu ve "Yavrum artık takıldığın yerleri sorabilirsin" dedi ve oracıkta bana 15-20 dakika Siyakat rakamlarını anlattı. İçime büyük bir huzur doldu. Hocama sitem ettiğim için kendi kendime kızdım. Çünkü

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

hocam yanıma gelmeyerek, kolaycılığa veya ezberciliğe kaçmadan üç günde Siyakat yazısını çözmemi istemiş, sonrasında Siyakatın özelliklerini, yazma usulünü vb. anlatmıştı.

İşin ilginç tarafı bütün bu günler zarfında, ikinci vakti arşivden çıktığımızda hocamla beraber yürüyerek Eminönü İskelesi'ne iner, bazı günler hocamı uğurlayıp yurda döner, bazı günler de vapurla Üsküdar İskelesi'ne geçer, merdivenleri tek tek tırmanıp hocamın evine giderdik. Akşamları rahmetli Ayten Teyzemin hazırlığından başka hocam, kendi eliyle yaptığı yemeklerden ikram eder², bir taraftan yemeğimizi yerken veya sonrasında çayımızı içerken Fenerbahçe'den, Galatasaray'dan veya Turgut Özal'ın politikalarından konuşurduk. Fakat ne arşivden ne de orada ne yapıp ettiğimizden kesinlikle mevzu açılmazdı. Bazen çatı katına çıkar, hocanın zengin kütüphanesinde sohbet ederdik. Hocam kitaplar hakkında bilgiler verir, beğendiğim kitaplardan alabileceğimi söylerdi.

İlk Makale

İlk makale heyecanını da bize, yine hocam yaşatmıştı. Yüksek lisans tezlerimizi bitirince, tezlerimizden makale üretmemizi söylemiş, hazırladığımız makaleleri kendisi kontrol ettikten sonra editörlüğünü yaptığı ve dünyaca tanınmış olan *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*'de yayınlamıştı (Yıl 1989, C. IX, S. 09). Makale yayınlanır yayınlanmaz telefon ile arayıp tebrik etmiş; “Yavrum siz şimdi heyecanla beklersiniz, haydi gözünüz aydın millî oldunuz” demişti. Makalemizin yayınlandığı sayıyı da o sırada İstanbul'da bulunan ve hocadan önce Konya'ya dönecek olan bir arkadaşımızla bize göndermişti. Bu ilk makalemin yayınlandığı andaki mutluluğumu izah edemem. Hocam daha sonra aynı dergide iki çalışmamı daha yayınlamıştı.

² Bu yemeklerle ilgili de ilginç bir anımı paylaşmak isterim. Bir gün hocam arşivden döndükten sonra kendisi pilav pişirmiş ve sofraya koymuştu. Yemeğimizi yedikten sonra bana; “Evladım, pilavı nasıl buldun?” diye sordu. Ben de “Çok teşekkür ederim hocam elinize sağlık, daha önce hiç yumurtalı pilav yememişim” dedim. Hocam güldü; “Evladım o yediğin yumurtalı değil, midyeli pilavdı. Belki yemezsin diye önceden söylemedim” dedi.

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Genç Akademisyenlere Uzanan Müşfik El: Uluslararası Çalıştay ve Kongreler

Rahmetli hocam sadece ülkemizde değil, uluslararası bilim çevrelerinde de tanınan ve sevilip, sayılan bir akademisyendi. Kendisi zaman zaman davetli olarak yurtdışına kongrelere katılır, bilim çevreleriyle temasını sürekli canlı tutardı. Kendisi Konya’da bulunduğu dönem içerisinde gerçek manada uluslararası olmak üzere bir çalıştay ve dört kongre düzenlemişti. Bu çalıştay ve kongrelere, ülkemizin ve dünyanın en tanınmış tarihçilerini davet etmiş ve hocanın saygın kimliği sayesinde onlar da bu çalışmalara dahil olmuşlardı. Hatırlayabildiğim kadarıyla bu çalışma/kongrelere katılan isimlerden bazıları şöyleydi: Prof. Dr. Halil İnalçık, Prof. Dr. Wolf D. Hutteroth, Prof. Dr. Mustafa Kafalı, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Prof. Dr. Heath Lowry, Prof. Dr. J. Louis Bacqué-Grammont, Prof. Dr. Chritoph K. Neumann, Prof. Dr. Evangelia Balta, Prof. Dr. Gabor Agoston, Prof. Dr. Klaus Kreiser, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Slobodan Ilic, Prof. Dr. Mehdi İlhan, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. Dariusz Kolodziejczyk, Prof. Dr. Géza Dávid, Prof. Dr. Azmi Özcan, Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Prof. Dr. Ali Akyıldız, Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Prof. Dr. Yılmaz Kurt, Prof. Dr. Necdet Öztürk, Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Mehmet Önder, Alâeddin Yavaşca, Etem Ruhi Üngör, Prof. Dr. Rüya Kılıç, Prof. Dr. Andreas Tietze, Prof. Dr. Linda Darling, Prof. Dr. Fahri Unan, Prof. Dr. Selçuk Mülâyim, Prof. Dr. Yunus Koç, Prof. Dr. Nodar Şengelia, Hoda Darvış, Doç. Dr. Baki Tezcan, Prof. Dr. Fatma Acun, Prof. Dr. Yavuz Cezar, Prof. Dr. Gül Akyılmaz, Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler, Prof. Dr. H. Örcün Barışta, Prof. Dr. Mehmet Öz, Prof. Dr. İlhan Şahin, Erika Glassen, Teresa Battesti, Prof. Dr. İskender Pala, Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer, Dr. Cristina Feneşan.

Hocamın önemli bir özelliği de düzenlediği kongrelere tema ile ilgili doktora yapan genç tarihçileri dahil etmesiydi. O tarihlerde doktora yapan veya doktorasını yeni bitirmiş olan Mehmet Öz, M. Akif Erdoğan, Ahmet Nezih Turan, İbrahim Yılmazçelik, Ayhan Pala, Yunus Koç ilk aklıma gelenlerdir.

Aköz, A. (2021). İlimin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Fotoğraf 2: I. Uluslararası Osmanlı Tahrir Defterleri Kongresi'ne katılan bilim insanlarından bir grup

Hoca, bu kapsamda ilk olarak 1989 yılında Prof. Dr. W. D. Hütteroth ile Tahrir Defterleri Çalıştayı düzenledi. Bölümümüz sınıflarından birisinde gerçekleşen ve bir tam gün süren çalışmaya, tahrir defterleri üzerinde çalışan yerli ve yabancı 30 civarında bilim insanı katılmıştı. 1990 veya 1991 yılında Prof. Dr. W. D. Hütteroth'un rehberliğinde ve bizzat ören yerlerinde uygulamalı olarak yapılan saha çalışması, hepimiz için ufuk açıcı olmuştu.

Hocamın Konya'da yaptığı ilk kongre 1992 yılının Ekim ayında, yukarıda isimlerini yazdığım birçok bilim adamının katılımıyla gerçekleştirilen *I. Uluslararası Osmanlı Tahrir Defterleri Kongresi* oldu. Kongrede sunulan bildiriler *Osmanlı Araştırmaları/ The journal Of Ottoman Studies* dergisinin 13. sayısında yayınlandı (1993).

İkincisi; 14-15 Aralık 1993 tarihlerinde S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile birlikte düzenlediği *II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi* olmuştur. Bu kongrede sunulan

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlimin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

bildiriler, *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisinin* 2. sayısında yayınlanmıştır (1996).

Fotoğraf 3: II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi'nde Nejat Bey sunum yaparken

Üçüncüsü; 1993 yılının Mart ayında Almanya'nın Erlangen şehrinde düzenlenen *II. Uluslararası Osmanlı Tahrir Defterleri Kongresi*'dir. Bu kongre rahmetli hocamın himmeti sayesinde benim gibi birçok genç Türk akademisyenin ilk defa yurtdışına çıkmasına ve bildiri sunmasına imkân vermiştir. Bu kongrenin bildirileri de yine hocamın çıkardığı *Osmanlı Araştırmaları/The Journal Of Ottoman Studies* dergisinin 1995 yılına ait 16. sayısında yayımlandı.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Fotoğraf 4: II. Uluslararası Osmanlı Tahrir Defterleri Kongresi'ne katılan bilim insanlarından bir grup

Hocamın düzenlediği son kongre; *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi* olmuştur. 7-9 Nisan 1999 tarihleri arasında Konya'da gerçekleşen ve sekretaryasını Bayram Ürekli Hoca ile birlikte yürüttüğümüz bu kongreye, yüzün üzerinde yerli ve yabancı bilim insanı katılarak bildiri sunmuşlardır. Bildiriler, yine bizim editörlüğümüzde bir yılı aşkın bir çalışmadan sonra 2000 yılında Selçuk Üniversitesi tarafından 932 sayfadan oluşan büyük boy kitap olarak bastırılmıştır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat
Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Fotoğraf 5: Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi'ne katılan bilim insanlarından bir grup

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Aköz, A. (2021). İlmin ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat
Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

Fotoğraf 6: Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler kitabı

Hocamın Lisans Derslerini Bana Devretmesi

Rahmetli hocam, Konya’da bulunduğu dönemlerde yüksek lisans ve doktora derslerinin yanı sıra lisans düzeyinde de dersler üstlenerek öğrencilere hem insan hem de güçlü bir akademisyen olarak rol-model

Aköz, A. (2021). İlmın ve insanlığın zirvesinde bir isim: Prof. Dr. Nejat Göyünç. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 55-73.

olmuştu. Öğrencilerimiz hocayı çok sever, derslerinde en küçük bir saygısızlıkları dahi olmazdı. Hocam lisans programında iki derse gıriyordu; *Osmanlı Tarihi Metinleri* ve *Osmanlı Sosyal İktisat Tarihi*. Her hafta, gıreceği dersin notlarını daktilo ile hazırlar, ğrenci karşısına her zaman bir paket şeker ve yeni bilgilerle çıkardı. Zaman zaman beni de derslerine götürür, ben de sessizce bir sıraya oturur zevkle hocamı dinlerdim.

1992 Öğretim yılı başında hoca, lisans derslerini bıraktı. Ama 1994 yılına kadar iki yıl boyunca sadece yüksek lisans ve doktora derslerini devam ettirdi. Lisanstaki iki dersini ise bana devretti. Ben o sırada doktora tezimi tamamlayıp enstitüye teslim etmiştim ama henüz savunmaya girmemiştim. Beni yanına çağırarak; “Sultanım, gel evladım şöyle otur ve beni dikkatle dinle. Bölümde kadrolu hocalar ve ğretim görevlileri olduğunu biliyorum. Yakında inşallah sen de savunmanı yapıp er ya da geç kadroya atanacaksın. Ben artık yoruldu. Bundan sonra bölümdeki derslerime senin gırmeni istiyorum. O iki dersi de sen yrtebilirsin. Zaten derse gıriyorsun³ tecrüben var” dedi. Hocamın güveninden dolayı çok mutlu olmama rağmen biraz ekinmiştim; “Hocam, bölümdeki diğer hocalar..” cmlemi tamamlamama dahi müsaade etmeksizin net bir tavırla; “Evladım, ben böyle uygun gördüm” dedi. Hocamın hatırası olan bu iki dersi, uzun yıllar boyunca ve hakikaten büyük bir zevkle yürüttüm.

Bu vesile ile O büyük insan, muhterem hocamı sevgiyle, saygıyla, rahmetle en önemlisi de tarifi imkânsız bir hasretle anıyorum.

³ 1986 yılından beri İzzet Sak ve ben, bölümümüz I. Sınıflarının Osmanlıca derslerini yrtyorduk.

BİR HAYATA DOKUNMAK

Mustafa ARIKAN*

Hepimizin hayatında iz bırakan olaylar, şahsiyetler vardır. Kendi tercihleriniz, iradeniz de söz konusudur ama bu müessir unsurlar sonraki hayatınızın bir önemli belirleyeni olup çıkarlar. Aslında onların yaptığı hayatınıza küçük bir dokunuştur.

Okuma-yazmayı öğrenip, o yılların şartları içinde çocuk yaşlarda oyun kadar belki de zevk aldığım iş, kitaplarla tanışmak ve okumak olmuştı. İlkokul dördünce sınıfta öğretmenim, “*Büyüyünce ne olmak istiyorsunuz?*” sorusuna verdiğim cevap; “*Edebiyat öğretmeni*” şeklindeydi. Vali, pilot, doktor, mühendis vb. cevaplar değil ama Şengül Hoca’ımı şaşırtan benim cevabımdı. O günkü bilgi seviyemle bunun sebeplerini de izaha çalışmıştım. Selçuk Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü’nü 1980’de bitirmiş, 1986 yılında lisans tamamlayarak Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü mezunu olmuştum.

Merhum Erol Güngör’ün Selçuk Üniversitesi rektörlüğüne tayini benim de kurum değiştirmem ve Edebiyat Fakültesi mensupları arasına katılmamı sağlamıştı. Süleyman Hayri Bolay, Mustafa Kafalı, Erol Güngör gibi şahsiyetler hayatımdaki bu değışiklik sürecine dokunan insanlar olmuştı. 12 Eylül 1980 darbesinin 1982-1983 yıllarına kadar uzanan etkisi, bıraktığı tortular, karşılaştığım bazı güçlüklerin sebebiydi. Ve bunlar, Rektör Erol Güngör’ün esprili bir müdahalesi ile hallolmuş, o günden sonra her karşılaşmamızda Kafalı Hoca tarafından, “*Ceviz Taşlayan Mustafa*” olarak tavsif edilmiştim.

Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin sekreterliğini yaptığım 1985 yılında, bölümümüz yeni bir hoca ve başkanı tanıştı; Prof. Dr. Nejat Göyünç. Konya’ya gelinceye kadar görev yaptığı yer ve yıllarda Göyünç’ün, sonradan Tarih sahasının tanınmış hocalarının hayatlarına dokunmuş bir şahsiyet olduğunu öğrenecektim. Bu dokunuş benim hayatımda 1988 yılında gerçekleşti. Hocam, Türkiye Cumhuriyeti

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, marikan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7927-9304.

Tarihi'nde yüksek lisans yapmamı teklif etti. Benim için yeni bir hayatın kapısı aralanmıştı. Bu kapıyı açan el, Nejat Göyünç'e aitti. Yüksek lisans ve doktora süreçlerinde, danışmanım olma şerefini de bahşetti. Bunun ne demek olduğunu ve kıymetini anlamam için, hocayı ve hocanın hayatında iz bıraktığı şahsiyetleri tanımam gerekecekti. Bu isimleri burada sayıp dkmyorum. Onlar, Tarih ile ilgili olanlar tarafından biliniyor ve bu isimler arasına, hocamın talebesi olarak katılmanın büyük bir şeref olduğunu bugün takdir ediyorum, anlıyorum.

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanlarının kıymetli bir hocası ve eserler sahibi olması, sadece kendi ülkesinde değil diğer ülkelerin önemli bazı tarihçileri ile ortak çalışmaları ve dostlukları bulunması, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin ortaya çıkışı ve yükünün omuzlanması, uluslararası birçok kongre ve sempozyuma katılması, yelikleri, kendisinin düzenlediği faaliyetler onu kıymetli kılan zelliklerdendi. Bunlara, el uzattığı, niversite kadrolarında yer almalarını sağladığı, resmi ya da gayri-resmî danışmanlığını yrttğu onlarca talebesinin bulunması, bugün bu talebelerinin yetiştirdiklerinin profesör kadrolarını almış olmaları eklenmelidir.

Nejat Göyünç'n akademik hayatı ve faaliyetleri kadar, onu kıymetli kılan ve kendisini hatırlayan herkesin işaret ettiği insan vasıflarıdır. Nezaketi, tevazuu, yardım severliği, cömertliği, tanıyan ve İstanbul'a yolu düşen herkesin evinde ağırlanması, haksızlık karşısında susmaması, doğrunun, yardıma ihtiyacı olanın yanında yer alması, onun çok sevilmesinin, bir baba gibi görülmesinin sebeplerinden olmuştur. Onun bütün bu hususiyetlerinin tezahürlerini, kendi hayatı üzerinde müşahede etmiş, yaşamış birisiyim. Tarih Bölümüne, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalına asistan olarak giriş hikyem, bunun bir örneğidir. Tarih lisans diplomasına sahip olmayan birçok şahs Tarih alanına çekmiş, onların akademik hayatta ilerlemelerini sağlamıştı. Ama bunlar arasında ben, hocamın başkanlığını yaptığı bölümde akademik hayata devam etme imknına da kavuşmuştum.

Çok uzun saatler süren derslerini sıkılmadan takip ettiğimiz günleri, hasretle anıyorum. Arşivler Genel Müdürlüğü yapan hocamın, tarih araştırmalarında belgeye verdiği değeri, onların nasıl okunacağı ve değerlendirileceğini bu derslerde öğrenmiştik. Bazen bu derslerin, Konya'nın tarihî meknlarına hatta başka şehirlere taştığı da olurdu. Arşivde memleketim Ermenek'e dair belgelerin künyelerini yazıp,

bunlardan bir tanesinin eski harfli kopyasını çıkarıp bana verdiğini unutmadım. Sizi adeta arşive bu tür davranışlarıyla çekiyor, onun yolunu gösteriyordu.

Yüksek Lisans tez konum, *Asker Mektupları* olarak hocam tarafından tespit edilmişti. Bu mektuplar, Ankara'da Kızılay Arşivi'nde bulunmaktaydı. Etimesgut'ta bir depo görünümünde olan ve henüz arşiv olarak tam bir düzenleme yapılmayan, görevlisi bulunmayan bu depoya Gazi Üniversitesi'nde vazifeli ve tez konusu arayan Tufan Gündüz ile birlikte girmiştik. Birinci Cihan Harbi Türk esirlerine ait kartpostallar, büyücek zarf içinde aileye ulaşmayan bir tomar mektup ve diğer evrakı heyecan ve hüznle, adeta bir duygu seline kapılarak gözden geçirmiştik. Bugün hâlâ tesir sahasından çıkamadığım, çalışmalarımın ekseriyetle konularını seçtiğim Seferberlik yılları ve esirler ile tanışıklığım, bir araştırmacı olarak burada ve böyle başlamıştı.

Doktora tez konum, Konyalı bir mühim şahsiyet olan Hamdi Ragıp Atademir üzerineydi. Tarihin bir başka çekici alt alanı biyografi/hal tercümesinin cazibesine de bu çalışma vesilesiyle kapıldım. Birinci Cihan Harbi Türk esirleri ile ilgili çalışmalarım, onların mektupları ile başlamıştı. Bugün bu nesilden bazı şahsiyetleri, önce hal tercümeleri ve sonra diğer yönleri ile çalışmaya devam ediyorum. Yolu mektepten cepheye, cepheden esarete, bazen de şhadete ulaşan, oradan geçen bir nesildi onlar. Niğdeli Hasan (İbrahim) Ethem, İskilipli Rifat Ramî, Çorumlu Faik, İstanbullu İdris Sabih gibi gençler ile bu vesileyle tanıştım. Bazıları savaş sonrası memlekete dönebilmiş, bazıları cephelerde kardeşlerini kaybetmişti. Bunlardan ikisi de dedem Ermenekli Mustafa ve ağabeyi İsa idi.

Yüksek lisans ve doktora tez konularım, Cihan Harbi-Esirler-Biyografi bağlamında bir çalışma alanı açmıştı. Tarih metodolojisini öğrenmiş olmam, savaş yıllarının yolu cephe, esaret ve şhadetten geçen şahsiyetleri arasında ailemden insanların bulunması -dedem ve ağabeyi İsa gibi- ayrıca beni aileye mensup şahışların hayatını araştırma ve yazmaya sevk etti. Hadimizade Mehmet Emin, Süleyman Hayri Bolay, Bolay Ailesi ve onun başka fertleri hakkındaki çalışmalar, böylece ortaya çıktı. On yedinci yüzyıl ortalarına kadar uzanan Bolay Ailesi tarihini, belge ve literatürden takip ederek tespit edebilmiştim. Rahmetli annem Huriye Arıkan'a, babası tarafından verilen ilk ismin Zehra olduğunu, sonra genç yaşta kaybettiği kız kardeşi Huriye'nin adı ile bunu

değiştirdiğini, Konya Maarif M¼d¼rl¼đ¼ Arşivi'nde dedeme ait dosyadaki 1927 tarihli bir belgeden hen¼z birkaç yıl önce öğrenmiş olmam; bana açılan yolun, uzanan elin bir defa daha kıymetinin ifadesi olmaktadır.

Biyografiye dair çalışmalar, araştırılacak şahısların ailelerine mensup bug¼n yaşamakta olan değerli insanlar ile tanışma fırsatı verdi. Değerli b¼y¼kler ile tanıştım, faydalarını görd¼m. Zengin arşivlik malzemenin sahibi oldum. Bunlar, b¼y¼k bir kıymeti haizdir ve adeta servet değerindedir. O hazineden daha birçok çalışmanın çıkabilecek olması; duyduğum heyecan, aldığım zevkin bir başka sebebidir. Bu alışmalar, çeyrek y¼zyıl öncesinden bu yana sözl¼ tarih alanında çalışmalar yapmamın da sebebi oldu, imkânını sağladı.

Bug¼n bana, “*Yeniden d¼nyaya gelseydin hangi mesleği ve alanı seçerdin?*” sorusu sorulmuş olsa; vereceğim cevap muhakkak, Edebiyat ile sıkça yolu kesişen bir Tarih sahası olurdu. B¼t¼n bunlar muhterem hocam Nejat G¼y¼n sayesinde olmuştu. Onun araladığı Tarih kapısından girmiş, birçok tarihî olay ve şahsın geçmişiyle, hayatıyla böylece tanışmıştım. Hatta bu yol, kendi akrabalarımaya kadar uzanmıştı. Bazen yaptığım çalışmalar, o alanın m¼mtaz hocaları ile tanışmamı sağlamıştı. Biyografi ve Bibliyografinin¼stadı Ali Birinci ile tanışıklığım ve fikirlerinden, bilgisinden istifade yolu, 1998’de doktora tezimin K¼lt¼r Bakanlığı tarafından yayınlanması ile açılmıştı.

Hocam Nejat G¼y¼n’¼n bilgi ve görg¼s¼nden istifade zamanlarım, mesai saatleri ile sınırlı değildi. Konya’ya evini taşımamıştı. Arkadaşlarım Ali Galip Baltaoğlu ve Ramazan alık ile birlikte kalıyordu. Evin bir başka m¼davimi de bendim. Tarihçiliğe ve onun da ötesinde hayata, insanlığa dair hocamızdan istifademiz akşam sohbetlerinde devam ederdi. Bir arkadaş gibi davranır, zaman zaman esprileri ile ortama neşe katardı.

Emeklilik sonrası Konya’ya gelişlerinde genellikle evimi şerefendirirdi. Onu misafir etmekten mutlu olurduk. Bir başka yazımda da belirttiğim gibi ocuklarım G¼ktuđ ve Alptuğ’un bir diğer dedeleriydi. Her gelişinde mutlaka bir hediyesi olur, onları sevindirirdi. G¼ktuđ ile satranç oynadığı zamanları hatırlıyorum. Odasında yatan yaşlı babama uğrar, onun halini hatırını sorar, gönl¼n¼ alırdı. Eşim Mukaddes masaya oturmadan yemeğe başlanılmaması; onun nezaketinin, kibarlığının bir örneğiydi. Bu günleri l¼tfettiđi için Allah’a ř¼krediyorum.

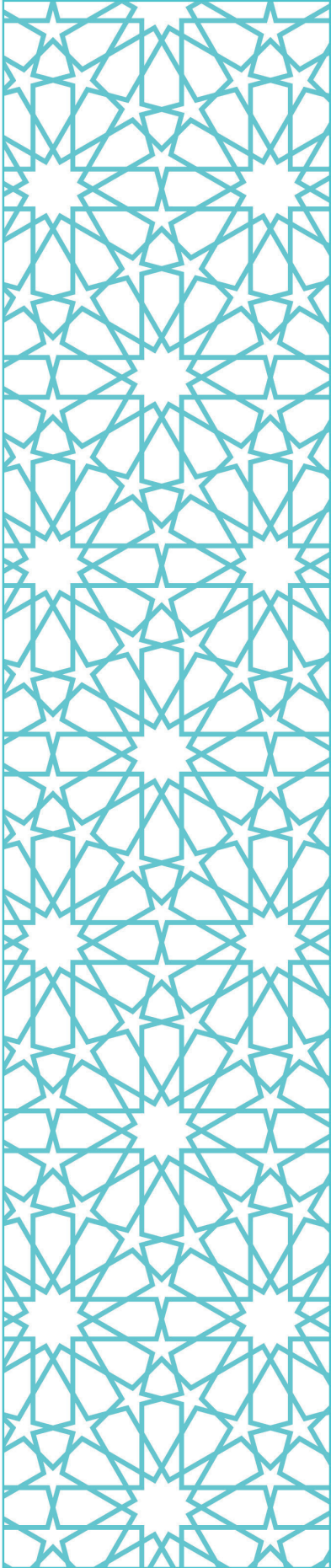
Onu anmak için yazılan her yazıda, yakından tanıyanlar mutlaka hatıralarından bahsederler. Ben de yukarıda anlatılanlara ilave olarak hocamın Fenerbahçe taraftarı oluşuna dair birkaç hatırayı nakletmek istiyorum:

Aydınspor, Birinci Lige yeni çıkmış ve ilk maçını İstanbul'da Fenerbahçe ile oynayacaktı. Oğlu Ekrem Bey'in de ısrarı ile hocam, ilk defa maça gider. Sezonun ilk maçı olması sebebiyle maça giriş zahmetlice olur. Maçın oynanması için tribünde epey beklenilir. Hocamın takımı Fenerbahçe, ligin acemisi Aydınspor'a kendi evinde 1-6 mağlup olur. Tabii hocam da maça gittiğine pişmandır. Statta ilk maç seyri, tatsız bir hatıra olarak kalır.

Fenerbahçe'nin yenildiği maç akşamlarında hocamı, Konya'dan telefonla arardım ve hiç maçtan bahsetmeden halini hatırını sorar, kısaca sohbet ederdim. Bu arada belirteyim, telefonda uzun konuşmayı sevmez bunu bir israf olarak telakki ederdi. Tabii zaman olarak da.. Bu sohbet sırasında bana söylediği, “*Evladım sadede gel. Niçin aradığını tabi ki biliyorum.*” olurdu. Benim bu takılmamı, olgunlukla ve gülerek karşılardı.

Benimle aynı dönemde Yeniçağ Tarihi asistanı olarak bölüme gelen Alpay Bizbirlik diye bir mesai arkadaşımız vardı. Bir futbol sohbeti esnasında, Galatasaray taraftarı olduğunu söyledi. Hocam gayet ciddi bir tavır takınarak, “*Senin Galatasaraylı olduğunu bilseydim bu bölümde asistan olamazdın.*” dedi. Alpay, telaşlı bir şekilde karşılık vermişti: “*Ama hocam, ben o kadar koyu bir Galatasaraylı değilim.*” Hocam güldü ve “*Evladım, ben şaka yaptım. Telaş etme.*” diyerek onu rahatlatmıştı.

Hocamın irtihalinde, onu uğurlamak için cenaze namazının kılınacağı camiye gelen cemaat, ne kadar çok sevildiği, hürmet edildiğinin bir ifadesiydi. Onu, sevdikleri, Üsküdar'dan ebedi hayatın ilk durağına uğurladılar. Üzüntüm kadar ruh halime hâkim olan, herhalde onu tanımış ve talebesi olmak şerefini bana lütfetmiş olmasının mutluluğuydu. Bir el, hayatımın bir noktasında bana dokunmuş, daha seçkin ve mutlu olacağım bir vasatın kapısını aralamış ve beni buyur etmişti. Bu el, merhum ve mağfur Prof. Dr. Nejat Göyünç'e aitti. Bu dünyadan göçüp gidinceye kadar, onu diğer sevenleri gibi hasretle, hürmetle ve rahmetle yâd edeceğim.

MAKALELER

Makale Geliş Tarihi: 03.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 13.09.2021

BOTSA (GÜNEYDERE) ERKEN TARİHİ

Hasan BAHAR*

Öz

Eski adı olan Botsa'yı yeniden alan Konya ilinin Meram ilçesine bağlı Güneydere Mahallesi, Konya il merkezine Karadığın Deresi Turizm yolundan 45 km, Hatunsaray yolu üzerinden ise 50 km uzaklıktadır. Güneydere (Mavras) Deresi vadisinde yer alan yerleşme volkanik bir vadinin kuzey yüzündedir. Yerleşmenin kuzeyindeki ovoidan 200 m yükseklikteki volkanik yükseltide Helenistik ve Roma dönemlerine ait bir kale yer alır. Bu doğal yükseltide yer altı oda, depo ve mezar odaları bulunur. Botsa mahallesinin 15 km kuzey-doğusunda yer alan Oğlanın Höyük yerleşmesi Kalkolitik dönemden itibaren İlk Tunç ve Roma-Bizans dönemleri yerleşmelerini yansıtan keramik bulgular tespit edilmiştir.

Bölgede Kalkolitik ve Tunç çağlarında Botsa Oğlanın Höyük, doğudan itibaren Eksile (Çatören) I ve II Höyükleri, Hatunsaray ve Hatunsaray Zoldura Höyükleri, Botsa Oğlanın Höyük, Kilistra Mula Höyük ve Argıt Höyükler kuzeyden ve bu hattın güneyinden Kayı, Bayat, Pamukçu ve Hatip Höyükleri bir yol ağı oluşturuyordu. Bu yol ağı daha sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam edecektir. Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde bu yol ağı; Pisidya Antiokhia'dan (Yalvaç) başlayarak Pappapolis (Yunuslar), Kızılören, Tolassa (Kayalı), Kilistra (Gökyurt) ve Lystra (Zoldura-Hatunsaray) arasından geçen "Via Sebastia" bağlantısı bu alandan geçiyordu. Ayrıca daha sonra MS I. yüzyılda Lystra, Ikonian ve Pisidia Antiockheia arasında St Paul bölgede dinî tebliğlerinde bulunurken bu vadilerden geçişler yapmıştır.

Botsa, Hititlerin bir süre başkentliğini yapan Hatip Kayalığında yer alan Tarhuntaşşa kentinin kuş uçu mu 20 km uzaklığındadır. 15 km doğusunda yer alan Hatunsaray Zoldura ise Erken Hitit belgelerinde Luşna ve Roma dönemi kayıtlarında Lystra olarak sözü edilen önemli bir yerleşim merkezidir. Botsa Vadisinde, mahallenin kuzeyinde volkanik bir kayalık üzerine oturan kale yerleşmesi Helenistik ve Roma dönemlerine kadar uzanan kayalara oyulmuş mimari mekânlar döneme ait çanak çömlek bulguları vermektedir. Vadinin güney ve kuzey yamaçlarında olan erken Hristiyanlık kaya şapelleri, azizlere ait mezar ve keşiş odaları dikkati çeker. Mahallenin batısındaki Gavur Gölü yol çıkışında daha önce Roma dönemi mezarı olarak kullanılmış, Hristiyanlık döneminde ise bir azize ait keşiş odası olarak kullanılmış kaya oyma yapı üzerindeki Grekçe yazıtta Teofilos olarak bir keşişin

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hbahar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3456-9188.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

adından söz edilmiştir. Ayrıca mahallenin 25 km batısında yer alan Gavur Gölü antik dönemde önü kapatılmış bir baraj gölü görüntüsü vermektedir. Bu konuda jeolojik ve arkeolojik araştırmalar yapılmalıdır. Günümüzde yaylaların yer aldığı bu güzergâh Seydişehir Ovası çıkışındaki antik Vasada (Bostandere) ve Amblada (Yenice Asar Tepe) ile bağlantıları vardı. Yazılı kaynaklar St Paul'ün Lystra'dan bu yerleşmeleri ziyaretinden söz etmektedir. Botsa'nın yer aldığı bölge tarihöncesinden günümüze birçok kültürü içinde barındıran kültürel zenginliği olan önemli bir havzasıdır.

Anahtar Kelimeler: Botsa, Oğlanın Höyük, Gavur Gölü, Lystra, Mula.

The Early History of Botsa (Güneydere)

Abstract

Güneydere Neighborhood of Meram district of Konya province, which has taken its earlier name Botsa again, is 45 km. from the Karadığın Creek Tourism route to the city center of Konya and 50 km. from the Hatunsaray route. The Botsa settlement is located on the northern side of a volcanic valley in Güneydere (Mavras) Stream. There is a fortress 200 meters above the valley on the volcanic ground on the northern side dates back to the Hellenistic and Roman Periods. There are grottos, warehouses, and burial chambers into this volcanic ground. In the Oğlanın Höyük (mound) settlement, located 15 km northeast of the Botsa district, stoneware reflecting the Early Bronze and Roman-Byzantine period settlements were found from the Chalcolithic period.

The following mounds date back to the Chalcolithic and Early Bronze Age around Botsa Oğlanın Mound constitutes a road network beginning from the eastern side of the Mound Eksile (Çatören) Ist ve IInd Mounds, Hatunsaray, and Hatunsaray Mounds, Botsa Oğlanın Mound, Kilistra Mula Mound, and Argıt Mound, from the northern side and south line of this northern side Kayı, Bayat, Pamukçu and Hatip Mounds. This road network preserved its existence in the years ahead. During the Hellenistic, Roman and Byzantine periods, this road network included the "Via Sebastia" connection starting from Pisidia Antiokhia (Yalvaç) and passing between Pappapolis (Yunuslar), Kızılören, Tolassa (Kayalı), Kilistra (Gökyurt) and Lystra (Zoldura-Hatunsaray). Also, St. Paul, during his missionary journeys among Lystra, Iconium, and Pisidian Antioch passed through these valleys.

Botsa is 20 km beeline away from the city of Tarhuntaşsa, located on the Hatip Kayalığı, which was the capital of the Hittites for a while. Hatunsaray Zoldura, located 15 km east of it, is an important settlement mentioned as Luşna in Early Hittite records and Lystra in Roman records.

In Botsa valley, the fortress settlement over a volcanic ground in the northern side of the neighborhood provides numerous pottery discoveries in the architectural places carved into rocks dated back to the Hellenistic and Roman Periods. The stone chapels connected to Early Christianity, the graves of saints, and the rooms of the monks attracted the attention of the visitors on the southern and northern sides of the valley. The name of "Theophilos" is seen in a Greek inscription over the engraved stone building once used as a room by a monk in early Christianity. This room was built as a grave in the Roman Period, lying on the exit side of Lake Gavur on the western side of the district. Also, Lake Gavur, lying 25 km. west of the district looks like a dam lake that was formed in the ancient era. Geological and archeological research should be conducted about the condition of the lake. This route is currently situated over the valleys and in the past, it was connected with the ancient city of Vasada (Bostandere) on the edge of Seydisehir Valley and Amblada (Yenice Asar Tepe). The written sources tell about the visit of St. Paul from Lystra to these areas. The Botsa district is

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

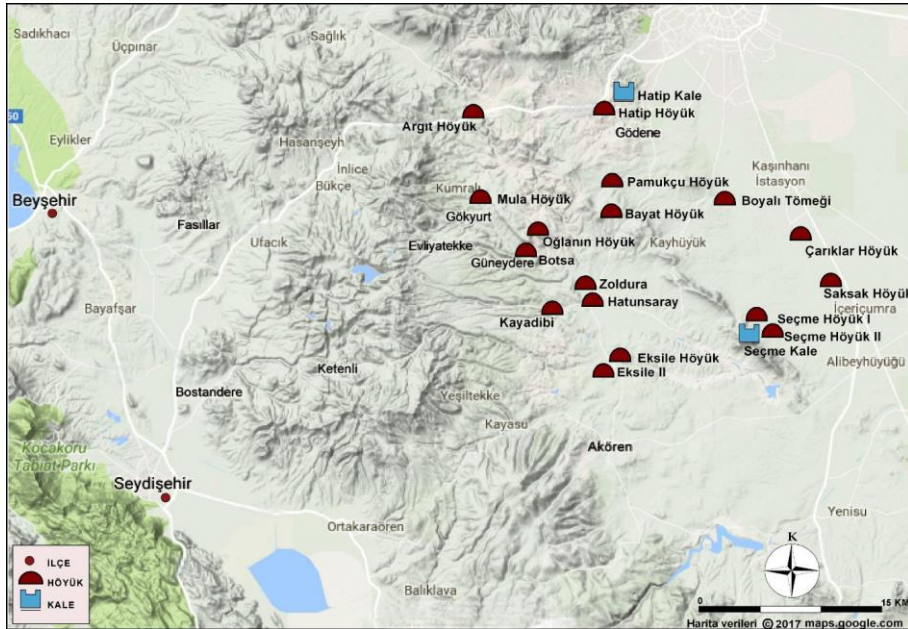
Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

rich in historical context and hosted many cultures ranging from prehistoric cultures to recent ones.

Keywords: Botsa, Oğlanın Mound, Lake Gavur, Lystra, Mula.

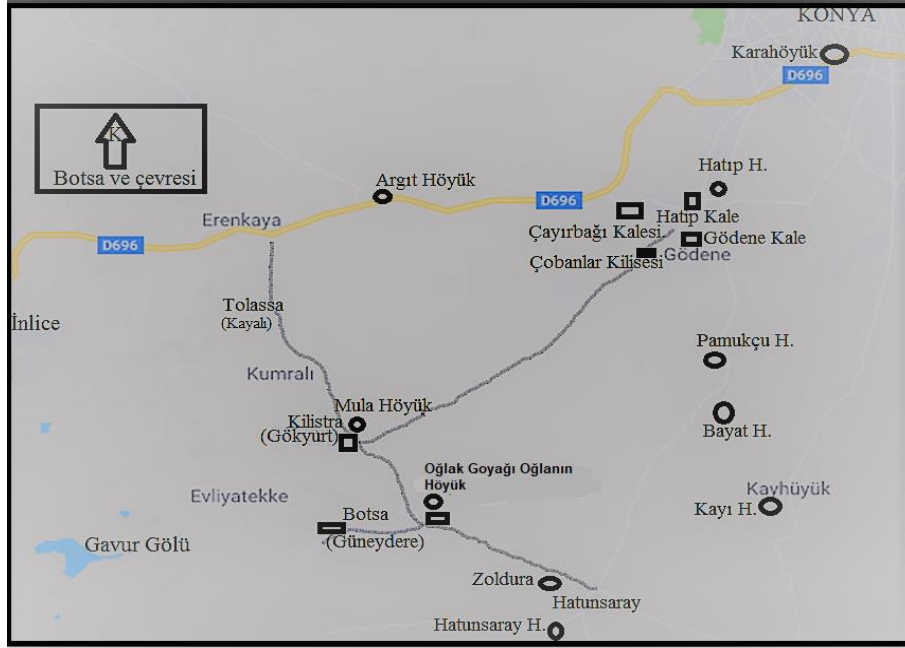
Giriş: Botsa Çevresi Jeopolitik Durumu

Botsa, Konya ili Meram ilçesine bağlı bir mahalle olup il merkezinin 45 km güney batısında yer alır. Mahallenin doğusunda Meram ilçesine bağlı Karaağaç, Sarıkız, Bayat, Pamukçu; kuzeyinde Gödene, Çayırbağı, Karadiğin; kuzey - batısında Kilistra (Gökyurt), Evliya Tekkesi; güney batısında Çalmanta (Ketenli), Nuzumla (Yaylacık); güneyinde ise Meram ilçesinin Avalama (İkipınar) mahalleleri ile çevrilidir (Resim 1-2).

Resim 1: Botsa antik yerleşmeleri

Konya il merkezine kuş uçuşu 35 km mesafede olan yerleşme, yeni yapılan Karadiğin Deresi Turizm Yolu ile 45 km mesafededir. Daha önce Konya-Seydişehir yolunun Bulumya (Erenkaya) yol sapağından doğuya doğru kıvrılarak Tolassa (Kayalı) ve Kilistra (Gökyurt) üzerinden 56 km; yine Konya-Antalya çevre karayolundan Hatip, Bayat, Sarıkız, Karaağaç, Hatunsaray üzerinden geçen Akören ilçe yolundan, Hatunsaray'dan kuzeye ayrılan 15 km'lik bir yol ile toplam 52 km'lik bir ulaşımı vardır (Resim 2).

Resim 2: Botsa antik yerleşmeleri

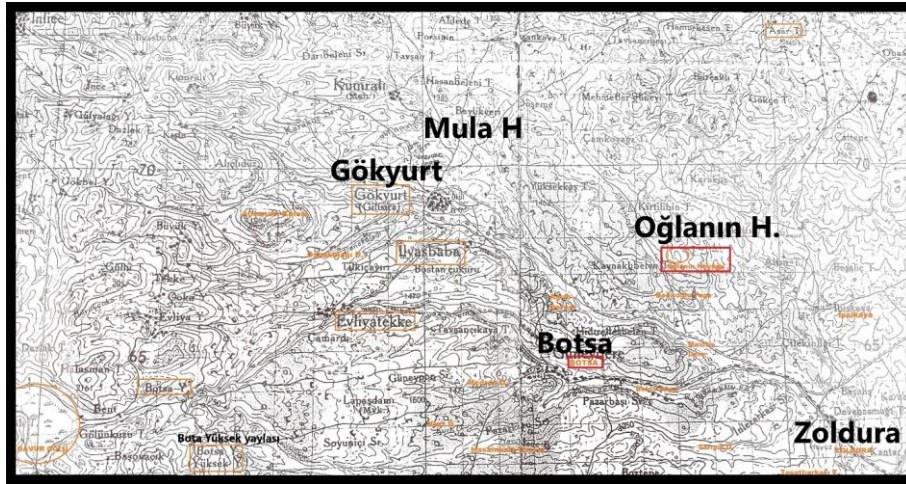
Mahallenin deniz seviyesinden yüksekliği 1250 m'dir. Kuzeyinde bulunan kalesinin ise deniz seviyesinden yüksekliği 1280 m civarındadır. Konya'nın 1016 metre civarında bir yüksekliğe sahip olduğu düşünülürse, Botsa'nın 234 metre daha yüksek olduğu görülür. Jeolojik olarak Botsa ve çevresi Toros kuşağında yer almaktadır. Altta Tersier ve üstte Kuaterner'e ait formasyonlar oluşmuştur. Alanın batısında bulunan dağların yamaçlarından doğan akarsular Üst Miosen - Pliosen volkanitleri ana litolojik birimleri yamaçları aşındırarak, farklı jeomorfolojik oluşumları ortaya koymuştur. Bu yapı içinde dağlık, ovalık ve plato alanları başlıca morfolojik birimleri oluşturmaktadır. Bu morfolojik birimler üzerinde aşınım yüzeyleri, taraçalar ve peri bacası oluşumları görülür (Bozyiğit ve Güngör, 2012, s. 50-60).

Botsa çevresindeki volkanitler Erenler Dağı volkanitleri olarak bilinmekte ve formasyon üzerine akmış lavların soğuyup katılaşması ile teşekkül etmiştir. Erenler Dağı volkanitleri ayrışım yüzeylerinde sarımsı-kahve renkli, taze yüzeylerde ise pembemsi renkli dasitler ile gri-yeşilimsi

renkli andezitlerden oluşmaktadır. Botsa ve çevresinin kuzeyindeki tektonik olaylara bakıldığında bölgenin Orta Alpin dağ oluşum hareketleri içinde yoğun sıkışmalara maruz kalarak deforme olduğu dikkati çekmiştir (Turan ve Koçak, 2012, s. 86-92).

Jeologlar tarafından Botsa'nın doğusunda yer alan düzlük alan, Hatunsaray çöküntüsü Neojen'nin volkano-tortul ve volkanik kökenli genç dolgu birimleri içinde gelişen bir jeomorfolojik alçalım olarak değerlendirilmiştir. Hatunsaray düzlüğü doğudan ve batıdan normal faylarla sınırlanmış bir graben çanağıdır. Hatunsaray grabeni olarak tanımlanan bu yapı, jeomorfolojik olarak Konya ve Suğla Gölü çöküntüleri arasında kalan bir depresyon alanıdır. Bölgenin kuzeyinde ve alt tabakalarda bulunan Jurasik sığ deniz karbonatlarına Loras Dağı kireçtaşı adı verilmektedir (Koçak ve Turan, 2012, s. 70-72).

Havzada karasal iklim koşulları içinde kurak-az nemli bir iklim görülür. Yıllık sıcaklık ortalaması 10 °C derece, yağış ortalaması 391.9 mm'dir. Batıdaki Gâvur Gölü'nden kaynağını alan Botsa Deresi, Hasan Dede, muhtelif bazı kaynaklarını da alarak Botsa'dan doğuya doğru yönelir ve kuzey-batıdan gelen Aşırıp Deresi, Mavros Deresi ile birleşerek güneyde Hatunsaray Deresi'ne ulaşır (Tapur, 2012, s. 33-35; Bozyiğit ve Güngör, 2012, s. 50). (Bkz. 1:100.000'lik haritanın N-28 Paftası - Resim 3).

Resim 3: Botsa çevresi topografik haritası

Konya'nın güneyinde Sille'den Akören'e kadar uzanan Botsa'nın da olduğu dağlık bölge volkanik bir yapıya sahiptir. Tarih boyunca dağların Konya Ovası'na bakan eteklerindeki bu yerleşmelerde insanlar küçük akarsuların oyduğu vadi yamaçlara yerleşirken, vadilerin tabanlarında sebze ve meyve tarımı yaparak bir geçim sağlamışlardır. Yüksek platolarda ise yaylacılık faaliyetleri yaparak tarım ve hayvancılığı birlikte sürdürme imkânı bulmuşlardır.

Resim 4: Botsa peri bacaları

Torosların kuzey eteğindeki bu alan Konya Ovası'na nazaran daha yağışlı ve nemli bir iklime sahiptir. Bu alan; Botsa Deresi, Aşırb deresi, Mavras Deresi, Danakulağı (Kilistra'da), Detse (Kuzağıl, Yeşildere) Deresi Girvat Deresi, Çomaklar, May, Çayırbağı, Hatip, Karadığın ve Eksile dereleriyle sulanmaktadır. Volkanik yapıdan oluşan jeolojik dokuyu aşındıran bu ırmaklar vadi tabanlarında sadece tarım imkânı sağlamamış; insanlar, kanyonun yamaçlarında ev, mezar, şapel, sığınak ve barınaklar yapmışlardır (Resim 4).

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

Resim 5: Botsa Kalesi (www.kentbilgisi.com.tr)

Antik dönemde Lykaonia (Konya Ovası) ile Pisidya olarak adlandırılan Suğla, Beyşehir, Eğirdir göllerinin oluşturduğu Göller Yöresi; Bozkır çevresindeki Isauria bölgeleri arasında irtibatı sağlamıştır. Bu durumu gözlemleyebilmek açısından bölgenin iskân tarihine bir göz atmak yararlı olacaktır.

Resim 6: Botsa Kalesi kaya oygu yerleşimleri

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

39.000 km karelik toprakları ile Konya ÷lkemizin en geniş topraklarına sahip bir vilayettir. Bu nedenle bu geniş coğrafyada insanlık tarihinin en erken yaşantılarından örnekler görmek mümkündür. 900 bin yıl önce Tuzlukçu Tursunlu’da bulunan fosiller ve taş aletler Anadolu’nun en erken yaşantılardan birinin burada olduğunu gösterir.

Konya merkezinden 50 km doğuda İsmil’in 7-8 km doğusunda bulunan Derviřin Hanı’ndaki 13 bin yıllık çakmaktaşı aletler ve bu alanın 15-20 km güneyinde bulunan Hotamış Gölü kıyısındaki Pınarbaşı yerleşmesindeki 12 bin yıllık yerleşim izleri, Buzul Çağı sonlarında gör÷len ılımanlaşma ile birlikte kurumakta olan büyük Konya Gölü’nün etrafına doğru yönelen avcı toplayıcı kùltürlerin varlığını yansıtmaktadır (Cohen ve Erol, 1969, s. 388-398).

Resim 7: Botsa dereleri kuzey kesimi kaleden gör÷nüş

Karatay ilçesinde 11.500 yıl önce ortaya çıkan Boncuklu Höyük (Bahar, 2003, s. 203; Baird, 2010) yerleşenleri ise avcı toplayıcı kùltürü sürdürürken, iklim koşullarına paralel olarak ısınan toprakta gör÷len taneli bitkileri toplamanın yanında ekime almaya başlamışlardı. Bu yerleşmeyi

1.000 yıl kadar sonra izleyen 10 km güneyindeki Çatalhöyüklüler ise buğday, arpa, mercimek ekmenin yanında koyun evcilleştirmeyi öğrenmişlerdir. Yapmış oldukları duvar resimleri ve arkeolojik kalıntılardan yabancı dev sığırı avlayarak besin ekonomilerini zenginleştirdikleri görülür. Çanak çömlek, kerpiç bina yapımı, obsidyen ok uçları yapıp pazarlamasını da bilen bu insanlar kurşundan yaptıkları aletlerle Toroslardaki kurşun madenlerini keşfetmişlerdir (Bahar, 2010, s. 20-48).

Çatalhöyük'deki mühürcülükteki gelişmeler ve Filistin Eriha'daki (Jeriho) bulunan obsidyen aletlerin buradakiler ile benzerliği bölgedeki insanların uzak bölgelerle ticaret yaptıklarını göstermektedir. 2002 yılında Boncuklu höyükte tespit ettiğimiz taş aletler ile Kuzey Suriye'deki Jeş El Ahmar'daki aletlerle benzerliği bölgenin daha önceleri de çok uzak diyarlarla alışverişini yansıtan bir geleneğinin olduğunu yansıtır.

Konya ovasında bu gelişmeler olurken güneyde Seydişehir Suberde, Kanal-Gökhöyük ve Beyşehir Erbaba höyüklerdeki kazılar ile Balıklava, Çukurkent, Yeşildağ (Kaşaklı), Alan Höyük ve Kızıl Ören höyüklerindeki yüzey araştırmalarında, Boncuklu'dan sonraki Çatalhöyük ile çağdaş Neolitik (Yenitaş) Çağ bulgular elde edilmiştir. Bu bölgeler arasındaki irtibatın üzerinde durduğumuz bölgenin de etkin yer alacağı düşüncesindeyiz. 2010 yılında bölgede yaptığımız bir araştırmada Girvad Kalede bulduğumuz obsidyen aletler bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Tarih öncesinin Neolitik Çağı izleyen Kalkolitik (Bakır Taş) ve İlk Tunç çağlarında bölgedeki pek çok höyükte çanak çömlek kalıntıları bulunmuştur.

1964'lerde yapılan Suberde ve Erbaba Kazıları Konya Ovası ile Göller yörelerinin irtibatını göstermekteydi (Bordaz, 1968, 1969). Girvad Kalesindeki Neolitik bulgular bölgenin bu irtibatını yansıtmaktadır (Bahar ve Küçükbezi, 2011, s. 97-117).

Maden Çağları: Bakırtaş (Kalkolitik-MÖ 5500-3000) ve Tunç Çağlar (MÖ 3000-1200)

Anadolu insanı dokuz bin yıldır Diyarbakır Çayönü, Aksaray Aşıklı ve Konya Çatalhöyük gibi yerleşmelerde ortaya çıkan bulgulardan bakır madenini keşfettikleri anlaşılıyordu. Bilim adamları, insanların altı yedi bin yıl önce taş çağlarının bir geleneği olan taş aletlerin yanında

madenden yapılmış eşyaları da kullanmaya başladıklarını tespit ettiler. Maden eşyalar içinde de en çok bakır kullanmış olduklarından bu döneme tarihçiler ve arkeologlar “Bakırtaş” anlamında Kalkolitik Çağ (MÖ 5500-3000) adını verdiler.

Bu dönemle ilgili Burdur Hacılar, Kuruçay, Konya Batı Çatal Höyük, Karaman Can Hasan, Mersin Yumuktepe, Konya-Karahöyük gibi höyüklerde yapılan arkeolojik kazılarda yaşam şekilleri hakkında önemli bilgiler elde edildi. Bu kazılarda elde edilen bilgilerle, özellikle toprak yüzeyinde bulunan çanak çömlek parçalarından hareketle, Konya çevresinde onlarca yer keşfedildi. Tarafımızdan Hatunsaray, Kilistra ve Botsa çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında Zoldura, Oğlanın Yeri ve Mula gibi höyüklerde Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ait bilgiler elde edilmiştir (Bahar, 2011; Resim 2-3).

Tunç Çağların ilk safhası: İlk Tunç Çağı (MÖ 3000-2000)

Beş bin yıl kadar önce insanlar bakır madeni ile tunç madenini karıştırarak yeni bir maden elde etmeyi öğrenmişlerdi. Bu hem daha uzun ömürlü hem de daha sert ve sağlam bir maden demekti. Anadolu'da bakır yatakları çoktu ama kalay madeninin erişiminde büyük bir sıkıntı vardı. Henüz tarih öncesinin bu son evrelerinde yazılı belge olmadığı için Anadolu insanı madeni nereden elde etti bilemiyoruz. Belki kendi öz kaynaklarından elde etti ya da başka bir bölgeden ithal etti. Bu dönemle ilgili Botsa'ya ait Oğlanın Yeri ve Zoldura Höyüklerde yerleşim olduğunu anlıyoruz (Resim 2-3).

Bölgeye çok yakın olan Konya Karahöyük'ün erken tabakalarında bu dönemlere işaret eden bulgular elde edilmiştir. Çayırbağı'nda tespit ettiğimiz döneme ait çanak çömlek kalıntıları Çayır Bağı, Karadığın Deresi yolu ile Oğlanın Yeri Höyük arasında doğal bir bağlantı yolu olduğunu göstermektedir.

2015 yılında Botsa'nın 10 km kuzeyinde yer alan Oğlanın Yeri Höyük'te tespit ettiğimiz çanak çömlek parçaları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağına (MÖ 3000-2000) ait olduğunu göstermiştir. Bu durumda, daha önceki araştırmamızın ışığında, bölgede doğuda Çarşamba Suyu kenarındaki (şimdi Apa Barajında) Eski Apa Höyük'ten batıya doğru Akören Karahöyük, Akören Höyük, May Höyük, Dinorna, Eksile I, Eksile

II, Hatunsaray, Zoldura Höyük, Oğlanın Yeri Höyük¹, Mula ve Bulumya-Çaldağı arasında Argıt Höyük ve daha batıda Konya-Beyşehir yol güzergâhındaki Kızılören'e kadar bir ulaşım görülmektedir. Bu güzergâhın üç bin yıl sonraki Roma imparatoru Augustus'un yaptığı yol ağı ile çakışması ilginçtir (Resim 3).

Yatay olarak doğu-batı olarak geçen bu yolun dikey olarak kesen bağlantılarının da olması doğaldır. Güneyde Suğla-Beyşehir yerleşmeleri ile kuzey-doğudaki Konya ovası yerleşmeleri doğudan itibaren Mavi Boğazdaki Apa, Balıklava, Yalı Höyük; biraz daha batıda Akören, May ve Akkisse, Karaviran Küçük Büyük Höyükler; bunların batısında Eksile, Şahne, Hatunsaray (Topattıarkası Tepesi²), Zoldura, Kirvad, Detse, Keçi Kalesi, Çalmanda, Bostandere, Akçalar antik kale ve höyükleri; biraz daha batıda kuzeyde Bayat Höyük, Pamukçu Höyük, Hatip Höyüklerden, Oğlanın Yeri Höyük, Botsa Kalesi, Gavur Gölü üzerinden doğu-güneye Çatören, Çalmanda, batı-güneye doğru Çavuş Höyük, Fasıllar, Homa (Esence) Höyüklerine uzanır. Bu bağlantılar tarih öncesinden Hititlere, Hititlerden Bizanslılara ve Türk dönemlerine kadar bir gelenek olarak uzanmaktaydı. Günümüzdeki yol güzergâhlarını değiştiren en önemli neden otomobil olmuştur (Resim 2-3)³.

¹ Bizim yüzey araştırmamızda Botsa muhtarından elde ettiğimiz bilgiye göre burasının Oğlak Goyağı-Oğlanın Höyük olduğunu öğrenmekteyiz. 1:100'lik haritada da Oğlanın Goyağı şeklinde yer almaktadır. T.C. Kültür Bakanlığı "Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu" tarafından Oğlakkoyağı Örenyeri ve Höyüğü olarak: 16.06.2014 -2071 tarihli kararı ile tescil edilmiştir. 27 Ağustos 2014 Çarşamba günü de Resmi Gazetede yayımlanmıştır. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2014/08/20140827.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2014/08/20140827-4.htm>.

² 1:100.000'lik haritada Su Deposu ile gösterilen yerde Topattıarkası Tepesi olarak gösterilmektedir. Su deposu tarafından tahrip olmuş bir höyüktür.

³ Bu konuda 1999 yılında bölgede yol güzergâhları üzerine Argıt Höyük'te tespit ettiğimiz bazı çanak çömlek buluntularından hareketle Osmanlı tarihi coğrafyacısı Alman bilim adamı Prof. Dr. Wolf Hütteroth'la konuşurken "Burada Osmanlı dönemi ile Hititler, Romalılar aynı güzergâhı kullanmış." demiştim; o da, "Hasan Bey, tarihte milat bir şey değiştirmede, öyle bir şey yok; asıl milat otomobil, yollar otomobile kadar aynı güzergâhta idi. Uzun süre yayalar yollardan geçti, her şeyi otomobil değiştirdi." demişti.

Resim 8: Botsa Gavur Gölü

Resim 9: Gavur Gölü

MÖ III. bin yılın sonlarında Anadolu'nun Kızılırmak yayı içerisinde Hattiler, Doğu ve Güneydoğu'da Hurriler ve Orta Anadolu'nun güneyi ve Batı Anadolu'da Luvilerin olduğu daha sonraki Kültepe'te (Kaneş) ve Hititlerin başkenti Hattuşaş gibi çivi yazılı belgelerin bize

verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu bilgileri Hitit dönemi bölgedeki kaya yazıtlarındaki doğrulamaktadır. Konya Karahöyük'te uzun yıllar kazı yapmış olan Sedat Alp de bölgedeki Luvi varlığına işaret etmekteydi. Günümüzdeki birçok yer *-nt-*, *-nd-*, *-ss-* takılı yer adlarında olduğu gibi, büyük oranda *-ra*, *-sa*, *ša* son ekleri de bu türden Luvice yer isimlerinde görülen son eklerdir (Otten, 1956, s. 120; Houwink Ten Cate, 1961, s. 190-200).

Bu yüzden bölgede antik dönemde görülen Sedasa (Akkisse Namuza) Yaylasında olduğu kabul edilmiştir (Broughton, 1933, s. 133-144; Hall, 1971, s. 128). Günümüzde görülen Botsa (Güneydere), Detse (Yeşildere), Tulassa (Kayalı), Alissa (Yeni Mescit-Çumra) yer adları MÖ III. bin yıl sonlarında bölgede yaşayan Luvilerden kalan isimler olma ihtimali vardır. Listra (Hatunsaray), Gilistra (Gökyurt), Isaura (Bozkır-Zengibar), İlisera (Karaman-Yollarbaşı) gibi *-ra* ile biten yerleşimler de benzer bir durumu yansıtmaktadır.

Bölgedeki Tarih Çağları: MÖ II. Bin Yıl Uygarlıkları

Bilindiği gibi, Anadolu'da tarihî çağlar Mezopotamyalı tüccarların MÖ II. bin yıl başlarında bölgeye maden alışverişi yapmak için gelişleri ile başlar. Bu tüccarlarla yerli tüccarlar arasındaki alışveriş antlaşmaları, tüccarlar arasındaki yazışmalar yazılı bir geleneği başlatmıştır. Onlardan kalan çivi yazılı belgeler, Anadolu'nun sosyo-ekonomik hayatı hakkında zengin bir bilgi kaynağı oluşturmuştur.

Kayseri Kültepe'de ticari bir merkez kuran bu tüccarlar Anadolu'nun belli yerlerinde alışveriş merkezleri kurmuşlardı. Konya Karahöyük'te yapılan kazılar buranın da önemli bir ticaret merkezi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'da yazılı belgeler yokken, komşusu Mezopotamya'dan burası ile ilgili dolaylı bilgiler bulunmaktaydı. MÖ 2340 yıllarında Anadolu'ya ticaret için gelen Akkadlı tüccarlar kralları Sargon'dan yardım talep etmişlerdir. Puruşanda adındaki bir kentten yazdıkları mektupta tuz almaya geldiklerini ancak orada mahsur kaldıklarını belirtiyorlardı. Tuz Gölü'ne yakın bir kent ise burası Aksaray-Acemhöyük ya da Konya-Karahöyük olabilirdi. Konya Karahöyük'te kazı yapan Sedat Alp burada bol miktarda döneme ait çanak çömlek ve mühür baskısı bulmasından ve dönemin önemli bir ticaret merkezi olabileceğinden hareketle burasının

Puruşanda olabilme ihtimali üzerinde durmuştur. Puruşanda, Sargon'un torunu Naramsin'e ait Şartamhari adlı belgede Anadolu'da kendisine karşı savaşı 17 krallıktan biri olarak geçmektedir. Yine MÖ 1750 yıllarında Anadolu'da kurulan ilk büyük krallık Kuşşara'nın kralı Anitta'ya ait belgede de hatırı sayılır bir krallık olarak adından bahsedilmektedir. Anitta'ya hediye ettiği demirden bir taht ve asadan önemli maden kaynaklarına da sahip olduğu anlaşılan bu krallığın yeri hakkında henüz bilim adamları tarafından tam bir mutabakat sağlanamamıştır.

Konya Karahöyük'te ortaya çıkan mimari kalıntılar, kap kaçak ve mühür baskıları dönemin önemli bir ticaret merkezi olduğunu gösteriyor. Yaklaşık 800 m uzunluğunda ve 500 m genişliğinde görünen şekliyle orta Anadolu'nun en büyük höyüğü olan Karahöyük önemli bir kent ve merkez olduğunu yansıtıyor. Zoldura, Pamukçu Höyük ve Bozkır Sazlı Höyük'te bulduğumuz bu döneme ait çanak çömlek kalıntıları bölgenin bu dönemde de aktif rolünü sürdürdüğünü göstermektedir.

Botsa'nın 25 km kuzeyinde yer alan Konya Karahöyük'te Prof. Dr. Sedat Alp, 1950'lerden itibaren çeşitli aralarla 50 yıla yakın çalışma yapmıştır. Höyükte Kalkolitik Çağdan itibaren yerleşmeler görülmektedir. En önemli eserler; "Asur Ticaret Kolonileri Çağı"na ait MÖ II. bin yılın başlarında görülen ticaret faaliyetlerini yansıtan materyallerdir. Bunlar arasında mühür baskıları ve yerleşmenin bu dönemine ait kendine özgü silindirik kaplarıdır. Bu eserler Konya arkeoloji müzesinde sergilenmektedir.

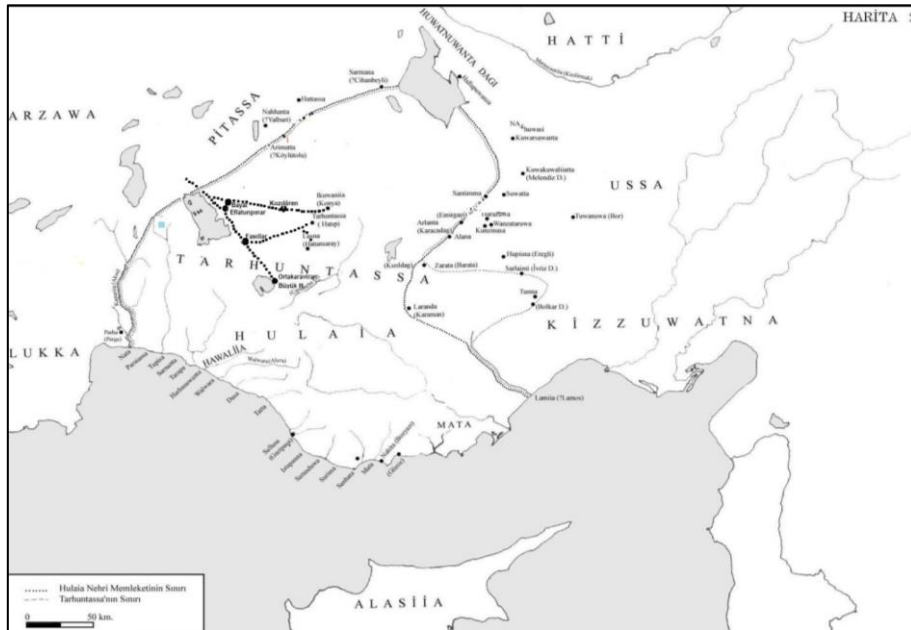
Koloni Çağı'nda Zoldura'nın, Karahöyük ile Bozkır Sazlı Höyük, Akören Karahöyük ve Seydişehir Ortakaraviran Höyükler arasında bir geçiş noktasında olduğu (Bahar, 2013, s. 331-343) tespit edilmiştir. Zoldura Höyüğün 10 km kadar kuzeyde olan Pamukçu Höyük üzerinden de Yaylapınar, Domuzboğazlıyan (Bahar ve Koçak, 2004, s. 22, 67-69, 89) İşgalaman Höyükleri gibi daha kuzeydeki höyüklerle irtibatı vardı.

Hititler Dönemi: (MÖ 1700- MÖ 1200)

Hitit belgelerinde Luşna olarak söz edilen yerleşmenin (Del Monte, 1992, s. 97) antik dönemdeki Lystra olduğu kabul edilmektedir. Luşna, I. Hattuşiliş'in yıllıklarında ele geçirdiği kentler arasında sayılmaktadır. Hitit belgelerinde bölgeden önceleri Luviya (Goetze, 1957,

s. 49, 84, 102; Houwink Ten Cate, 1961, s. 192; Monte, 1992, s. 97) ve daha sonra da Tarhuntaşsa olarak söz edilecektir.

Bölge, batıdaki ezeli düşman Arzawa ve güneydeki Suriye ve Mısır seferleri için Hititlerin stratejik bir bölgesi idi. Bu nedenle burada kurdukları Tarhuntaşsa Eyaleti'nin valileri merkezden hükümdar sülalesi içinden atanıyordu. Muwattaliş Kadeş Savaşı sırasında kuzeydeki Kaşka endişesinden dolayı başkentini Tarhuntaşsa'ya taşıymıştı.

Resim 10: MÖ II binde Tarhuntaşsa Krallığı ve başkenti Hatip Kale

Tarhuntaşsa'nın başkenti olan Tarhuntaşsa kentinin yeri Hatip Kalesi idi (Del Monte, 1992, s. 162; KUR.URU.DU-ta-ař-řa StBoTB 1 I 15, 64, 68, 86, II, s. 4, 7, 12, 17, 22, 61, 69, 70, 80, 82, 93, 97, III, s. 4, 9, 14-16). Bu bölge, Kadeş Savaşı ve sonrasında 10 yıl boyunca Hititlere başkentlik yaptı. Muwattaliş'in oğlu Urhi Teşup başkenti tekrar buradan Hattuşaş'a taşıymıştır. Babası zamanında olduğu gibi kardeşi Kurunta, bölgede vali olarak kalmıştır. Kurunta'nın, daha sonra amcası III.

Hattuşiliş ve amcaoğlu IV. Tuthalia zamanında yapılan antlaşmalardan vali olarak görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

III. Hattuşiliş yeğeni Ulmi-Teşup'la yaptığı bir antlaşmada sınırlarını belirlemiş olduğu Tarhuntaşşa'yı yeğenine bıraktığını belirtir. Bu antlaşmanın bir benzeri daha sonra III. Hattuşiliş'in oğlu IV. Tuthalia ile amcası Muwattaliş'in oğlu Kurunta arasında yapılmıştır. Ulmi-Teşup'la Kurunta'nın aynı kişiler olduğu kabul edilmektedir. Bu antlaşmalarla, merkezdeki baba ile oğulun bölgeden gelebilecek tehlikeleri fark ederek kendilerini güvence altına almaya çalıştikları anlaşılmaktadır. Ancak IV. Tuthalia zamanında korkulan olmuştur. Kurunta, başkent Hattuşaş'a giderek başkenti ele geçirip antlaşma metnini ayaklar altına atmıştır.

Bronz bir tablete Hitit çivi yazısı ile yazılmış bu metin, 1986 yılında Boğazköy'de bulunmuştur (Otten, 1988). Bu metnin bulunmasından sekiz yıl sonra tarafımdan Hatip kayalığında Kurunta'ya ait Luvice bir yazıt bulunmuştur. 1996 yılında bu yazıtı temizleyerek gün ışığına çıkardık. Yazıtta "Büyük Kahraman Kral Muwattaliş'in oğlu Kahraman Kral Kurunta" şeklinde, Kurunta soyunu Muwattaliş'e bağlıyordu. Bu şekilde yazması diplomatik olarak kendini büyük kralın vârisi olarak göstermesinden kaynaklanmıştı (Bahar, 1996a, s. 22-25; 1996b, s. 2-89).

Botsa'nın 15 km kadar kuzeyinde bulunan Hitit başkenti Tarhuntaşşa'nın güneye Akdeniz'e kadar olan bağlantısında Botsa çevresinin rolü vardı. Bu dönemde Beyşehir Fasıllar Anıtı'nın da bölgenin 30 km batısında olması, merkez Hattuşaş'la güney-batı Anadolu bağlantısındaki bir başka rolü ortaya koymaktadır (Bahar, 1996c, s. 105-120).

Diğer taraftan kısa süreli bir araştırma yapabildiğimiz Oğlanın Yeri Höyüğünde (Resim 5) görülen Kalkolitik ve İlk Tunç çağlara ait bulguların kapsamlı bir çalışmada diğer dönemlerde de varlığı ortaya çıkabilir.

Hatunsaray ile Kavak arasında yer alan Dinorna Höyük'te de MÖ II. bin çanak çömlek bulgularına rastlanması burasının Hitit dönemindeki Dinorna ile aynı yerleşme olduğunu göstermektedir. Hitit belgelerinde adı geçen bir yerleşim yeridir. Burada ayakta kalan Roma döşemeli yol sistemi de korunmalıdır. Bu yol İkonion, Isauria ve Lystra arasındaki en kestirme yol sistemi görölüyor. Gurney tarafından Hitit belgelerinde geçen Wattarwa'nın Luşna'da (Lystra) bir yer olduğu düşünölüyor (Gurney,

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

1997, s. 130). MÖ II. bin yıla ait çanak çömlek buluntularından dolayı burasının Zoldura Höyük ya da yakınında bir yer olması muhtemeldir.

Yüzey araştırmalarımızda Hatunsaray Höyük olarak adlandırdığımız su deposunun yer aldığı yerde bulunan höyük, 1:100 000'lük haritada Topattıarkası Tepe olarak geçmektedir.

Geç dönemde kuzeyde Oğlanın Höyük ile güneydeki Lystra (Luşna-Zoldura) ve batısındaki Botsa Kalesi ve kuzey batıda Kilistra Kalesi ile irtibatlı olan Helenistik ve Roma Kalesinin kalıntıları bulunmaktadır. Büyük su sarnıçları, kutsal alan ve askerî garnizon görüntüsü veren mimari kalıntıları ile Bediroğlu Kalesi tam bir savunma üssü görüntüsündedir. Roma dönemi, Lystra Kolonisinin Botsa, Kilistra ve İkonium (Konya) bağlantısında önemli bir güvenlik noktası idi.

Resim 11: Botsa Kalesi ve Roma yolu

IV. Tuthalia zamanında ülkede görülen kuraklık, Kurunta ile olan taht kavgaları, Arzawa-Ahiyava ile olan savaşlar Hitit devletini yıkılmanın eşiğine getirmişti. Bu sırada Avrupa'dan doğuya Anadolu'ya, Filistin ve Mısır'a kadar uzanan büyük göç dalgaları; kuzeyden Kaşka ve

Balkanlardan Anadolu'ya yapılan Frig Göçleri MÖ 1200-1197'lerde Hitit devletinin sonunu getirmişti. Bu göçlerle birlikte Orta Anadolu'da kaotik bir durum ortaya çıkmıştır.

MÖ VIII. yüzyıl Yeni Asur yazılı belgeleri, bölgede yerel krallıklardan söz etmektedir. Bu krallıkların Hitit devletinin yıkılmasından hemen sonra, kuzeyden Kaşka saldırıları ile güneye dağlık bölgeye göçen Hititlerin kurdukları yönünde görüşler bulunmaktadır.

Karaman-Konya sınırındaki Karadağ-Kızıldağ'da bulunan kral Hartapuş'a ait anıtların MÖ X. yüzyıllara kadar gidebileceği düşünülmektedir. Bu yazıtlarda adı geçen Murşiliş'in, Muwattaliş'in oğlu Urhi Teşup ile aynı kişi olabileceği de bir başka görüştür (Bahar, 1996a, s. 22-25; 1996b, s. 2-89).

Geç Hititler ve Karanlık Çağ (MÖ 1200-MÖ 750)

Genellikle Orta Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'ndan sonraki dönem, hareketli boylar hâlinde yaşanan, güçlü siyasal birliklerin kurulamadığı kaotik bir dönem görülmektedir. Hitit yazılı belgelerinin suskunluğa girdiği bu zaman dilimi, arkeolojik verilerle aydınlatılmaya çalışılıyor. Bu dönemde, daha çok İlk Tunç Çağı'nda bölgede görülen el yapımı bir çanak çömlek geleneğinin yeniden görülmeye ortaya çıktığı görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre bu çanak çömlekler Erken Demir Çağı olarak adlandırılan MÖ 1200-800 yılları arası döneme tarihlense de bu, tartışılan bir konudur. Bu nedenle döneme ait arkeolojik veriler de oldukça kısıtlıdır.

Konya-Karaman çevresinde 1994-2013 yılları arasında yaptığımız yüzey araştırmalarında çok az bulgular elde edebildik (Bahar ve Koçak, 2004, s. 20-29). Zoldura'da yapılacak arkeolojik bir kazı, sadece bu bölgenin değil, Anadolu'nun bu karanlık dönemine ışık tutabilir.

Orta Demir Çağı: Muşkiler ve Frigler (MÖ 750- MÖ 690)

MÖ VIII. yüzyıla gelindiğinde bölgede oturan halklar ile ilgili olarak doğuda Asurlular ve batıda Yunanlılar söz etmeye başlamışlardır. Asurluların Muşki, Yunanlıların Frig adını verdiği halkın Frigler olduğu genellikle kabul edilmektedir. Kralları hakkında da Asurlular Mita, Yunanlılar Midas olarak söz etmeleri bu görüşleri desteklemektedir.

Frig devletinin başkenti Sakarya kıyısında bulunan Gordion'du. Bölgemizde bulunan arkeolojik bulgular Friglerin Konya ve çevresine yayıldıklarını gösterir. Alaattin Tepesi ve Sızma'da geçen yüzyılın başlarında yapılan arkeolojik kazılarında döneme ait çanak çömlek bulgularını ortaya çıkarmıştır. Bölgede yaptığımız arkeolojik araştırmalarda Hatip, Seydişehir II, Cicek, Sarıoğlan, Kızıldağ ve Zoldura Höyük'te Frig dönemine ait çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Resim 15).

MÖ VII. yüzyılda Orta Asya'dan batıya doğru hareket eden İskitler, Karadeniz ile Hazar Gölü arasında yaşayan Kimmer unsurlarını harekete geçirmişlerdi. Anadolu'nun doğusundan Kafkaslar ve batıdan Boğazlar üzerinden Anadolu'ya giren bu kavimler Frig başkenti Gordion'u yağmalayarak (MÖ 696) bu devlete son verdiler.

Kimmer yağmalarından kurtulan Friglerden bir kısmı Eskişehir, Kütahya ve Afyon arasındaki dağlık bölgede bir süre varlığını sürdürecektir. Kimmerleri takip eden İskitler ise MÖ 714 yılında Urartu sınırlarını geçerek Hubuşna'ya (Ereğli) kadar ilerlemişlerdi. Frig devletine son veren Kimmerler, batıda Lidya ile doğrudan mücadele ortamına girmişlerdi (Bahar, 1999). M. T. Tarhan'ın Proto-Türk olarak adlandırdığı Kimmerler, 200 yıla yakın Kappadokya'da bir Bozkır Devleti kurmuşlardı (Tarhan, 1976).

Lidyalılar (MÖ 690- MÖ 546)

Friglerden sonra ülkelerinden Kimmerleri çıkaran Lidyalılar, Batı Anadolu'nun yanı sıra doğuda sınırlarını Kızılırmak'a kadar genişletmişlerdi. Torosların güneyine bir sefer düzenleyen Yeni Babil kralları bölgeden Ludu (Lidya) olarak söz etmişlerdir (Wiseman, 1956). Bu bilgiden hareketle bölgenin bir süre Lidya yönetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Karapınar Yağmapınar höyükte Lidya dönemine ait çanak çömlekler bulunmuştur (Bahar, 1999). Botsa ve çevresi siyasal olarak Lidya nüfuz alanı içinde görülse de bölgede Lidyalılara ait kültürel kalıntılar bulunamamıştır.

Klasik, Helenistik ve Roma Dönemleri (MÖ VI. - MS IV. Yüzyıllar)

Bölge, Lidyalılardan sonra Perslerin yönetiminde kalmıştır (MÖ 546-333). Perslerin de Lidyalılar gibi bölgede tam bir egemenlik kurduğu

söylenemez. Zaman zaman bölgede görülen isyanları, komşu bölgelerdeki satraplar ile bastırmaya çalışmışlardır. Dağlık bölgede görülen bu gevşek siyasal yapı, daha sonra Hellenistik ve Roma döneminde de sürmüştür. Bergama ve Galat krallıklarının bölgede tam tesis edemediği siyasal yapıyı Romalılar uzun yıllar gerçekleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Bölgede görülen Isaurialı halkların isyanlarını önleyebilmek için Roma İmparatoru Augustus MÖ 6 yılında Lystra'da bir koloni kenti kurmuştur.

1886 yılında Sterret Hatunsaray'da bulduğu bir yazıtla Lystra'nın burada bulunduğunu belirlemiştir. *Diuum Aug(ustum) / Col(onia) Iul(ia) fe/lis gemina / Lustra //) conse/crauit / d(ecreto) d(ecurionum)* (Sterrett, 1888, s. 142, 219, no. 242; C.I.L.III, 6786, Calder & Cormack, 1962, s. 1-2).

Lystra kolonisi, daha önce Pisidia Antiokheia'ta (Yalvaç) kurduğu koloni kenti ile *Via Sebastia* Yolu ile birleştirilmiştir. Augustus bölgeyi kontrol etmek için buraya bir lejyon yerleştirmiştir. Bölge kontrolünü sağlamak için daha sonra da Lystra ile Antiokheia arasında Tiberius tarafından Pappapolis (Yunuslar), Claudius tarafından ise İkonion ve Laodikea (Ladik) gibi koloniler oluşturularak, bölgenin Romalılaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Botsa, Kilistra, Detse, Bediroğlu'ndaki kaleler bu koloniye uzanan yolları kontrol etmekteydi. Bölgedeki Roma'nın asimilasyon politikaları Bizans döneminde Justinianus'a kadar sürecektir.

Lystra'nın koloni kenti oluşundan 50 yıl sonra, dışarıdan binlerce asker getirilip yerleştirilmesine rağmen buradaki halk için Lykaonyalıların kullandığı anlaşılması güç barbar bir dil diyalektiğinden söz edilmektedir. St.Paul ve Barnabas geldiklerinde burada çok tanrılı pagan bir inancın yanında Yahudiler de bulunmaktadır. Bir kısım halk, yürüyemeyen bir hastayı iyileştirerek yürüten St.Paul'ü tanrı Hermes ve Barnabas'ı ise Zeus olarak görürken, bir kısmı ise dinlerini değiştirmeye geldiklerini söyleyerek taşlamışlardır. Onların öldükleri düşünülerek bırakılmışlar ve geceyin kaçmışlardır. St. Paul daha sonraki gelişinde Lystra'lı Timotheus ile birlikte bölgede Hristiyanlığı yaymayı sürdürmüştür ve bir ölçüde başarılı da olduğu söylenebilir (Elç. İşl., 14.6, 8, 28; 16.1; Ramsay, 1890, 1898, s. 110-120).

St. Paul'un Lystra'daki faaliyetlerini, Kilistra (Gökyurt), Botsa (Güneydere) ve Girvat (Kayadibi) çevresinde yaymaya çalışarak daha batıya Nuzumla (Yaylacık), Çatören, Çalmanda (Ketenli) üzerinden

Bostandere'ye, yani İncil'de sözü edilen Vasada'ya ulaştığını düşünmekteyiz. Bu bölgede yaptığımız araştırmalarda bölgenin Roma ve Bizans döneminde yoğun bir yerleşme olduğunu ve aktif bir ulaşım hattı oluşturduğu anlaşılmıştır.

Bölgede Roma ve Hristiyanlık dönemi ile ilgili olarak Kilistra (Gökyurt), Detse (Yeşildere), Botsa (Güneydere) ve Girvat (Kayadibi) başta olmak üzere birçok yerleşim yeri, kale, manastır ve kaya şapeli görülmektedir.

Resim 12: Botsa Roma kaya mezarları ve sonrası Bizans keşiş odaları

Botsa’da görülen Roma kaya mezarlarının bir kısmı Hristiyanlık döneminde şapel ya da keşiş hücresi olmuştur. Köyün Gavur Gölü çıkışında yer alan iki katlı Roma mezarı daha sonra bir keşiş hücresi olarak kullanılmıştır (şekil 12). Kalenin alt kesiminde zamanında sığınak ve depo olarak yapılan yapıların Bizans döneminde daha çok kilise ve manastır gibi yapılanmaya yöneldiği düşünülebilir. Botsa çevresinin su ihtiyacını karşılamak için 20 km batıdaki Gavur Gölü’nün antik dönemde vadinin önünün kapatılarak yapıldığını düşünmekteyiz. Gölün önündeki bir mevkiinin adına bent denilmesinin de öteden beri buranın insan eliyle kapatıldığı konusunda bir düşünceyi yansıtmaktadır.

Resim 13: Botsa Roma dönemi Siteli, köy içinde

Sonuç olarak, doğal yapısı ve iskân coğrafyası Botsa ve çevresinin jeopolitiğini zengin kılmaktadır. Bölgede bilinen dokuz bin yıllık bir tarih vardır. Doğal yapıda, iklimde ve kültürde Konya Ovası Kùltürleri ile Toroslar arasında bir geçiş kùltürüdür. Bu durum, daha coğrafi farklılıklarla adlandırılmış antik coğrafi bölgeler Lykaonia ile Isauria ve Pisidya kùltürleri arasındaki konumundan da anlaşılır. Hititler döneminde Luvili bir halkın oturduğu Konya’nın güney kesimleri Luvi fırtına tanrısı

Tarhu'dan dolayı Tarhuntaşsa adını almıştı. Türk dönemine kadar bölge bu Luvi özelliğini korumuştur. Yer adlarından gelen özellikler bunu yansıtmaktadır.

Zengin bir kültüre sahip olan Botsa çevresini bölgedeki diğer yerleşmelerle birlikte bütün olarak düşünmek gerekir. Bölge jeolojik oluşumları ile Kapadokya'daki doğal oluşumları yansıtmaktadır. Konya ve Çarşamba Suyu arasındaki kültürlerin tarih öncesinden itibaren birbirine çok yakın bağlantısı vardır. Aşağıda ismi verilen yerleşmeler üzerinde bir proje çerçevesinde yeni incelemeler yapılmalıdır.

Konya'nın Meram ilçesinin Keçi Muhsine ve Sille mahallelerinden itibaren güneydoğuya doğru uzanan Sulutas, Gevele, Takkeli Dağ, Salarlı, Meram Tavus Baba (Aydınçavuş), Dutlu Kırı, Beybes, Çayırbağı, Hatip, Kızılören Balkayalar, Erengirit (Elengird), Çaldağı, Argıt Höyük, Bulumya (Erenkaya), Tulassa, Mula, Kilistra (Gökyurt), Alisema, Botsa, Kilisetepe (Botsa), Zoldura, Hatunsaray (Topattıarkası) Höyüğü, Detse (Yeşildere), İllah Deresi, Keçi Kalesi, Kirvad (Kayadibi), Eksile I (Çat Ören), Eksile II, Şahne, Dinorna Höyük, Akören H. Akören Karahöyük, May Höyük, Apa Höyük,(Eskiköy) yerleşmeleri bulunur. Bu alanın kuzeyinde ise Karahöyük, Yaylapınar Höyük., Hatip Höyük, Alakova Höyük.,Pamukçu Höyük, Bayat Höyük, Kayı Höyük, Çomaklı Höyük., Boyalı Tömeği, Boyalı Höyük, Çarıklar Höyük, Saksak Höyük, Yavşan Höyük, Seçme Höyük I - III ve Kalesi yer alır.

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

Kaynakça

- Bahar, H. (1995). Doğanhisar, Ilgın, Kadınhanı ve Sarayönü yüzey araştırmaları. *T.C. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 359-374). İstanbul.
- Bahar, H. (1996a). Konya Hatip'te bulunan yeni bir Hitit anıtı. *Arkeoloji ve Sanat*, 73, 2-7.
- Bahar, H. (1996b). Konya Hatip'te bulunan yeni bir Hitit anıtı/Ein neues Hethisches dekmal in Konya-Hatip. *Arkeoloji ve Sanat*, 73, 2-8.
- Bahar, H. (1996c). Hatip-Kurunta anıtı ve çevresi yüzey araştırmaları. *T.C. Kültür Bakanlığı, Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 105-120. Erişim adresi:
http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A15ASR2_0631.pdf.
- Bahar, H. (1999). *Demirçağı'nda Konya ve çevresi*. Konya: Sel Ün. Yay.
- Bahar, H. (2003). Konya-Karaman bölgesi yüzey araştırmaları, 2002. *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1 (s. 203-205). 26-31 Mayıs.
- Bahar, H. (2010). Çumra Çatalhöyük ve Çarşamba. *Medeniyetin Beşiği Tarımın Öncüsü Çumra Sempozyumu*, Tarım, 1 (s. 20-48). Konya.
- Bahar, H. (2011). Boncuklu Höyük. *Konya ansiklopedisi* (s. 158-159). Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi Yayınları.
- Bahar, H. (2012). Hatunsaray Çevresi Erken Yerleşmeleri: Hatunsaray (Lystra). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu* (Bildiriler) (s. 103-116), (Edts. H. Bahar, M. Özer, Ö. Koçak, H. Muşmal, H. G. Küçükbezi, R. Kızıgut). 2-4 Ekim 2011, Konya
- Bahar, H. (2013). Arkeolojik yüzey araştırmalarının ışığında Konya çevresinin ilk çağ tarihi. *Unikop Sempozyum Kitabı* (s. 331-343). Konya.
- Bahar, H. & Koçak, Ö. (2004). *Eskiçağda Konya araştırmaları 2*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bahar, H. & Koçak, Ö. (2008). The transition from Bronze to Iron Ages in Lykaonia and its vicinity. *4th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Berlin, 2004, (Edts. H. Kühne, R. Czichon, F. J. Kreppner); Otto Harrassowitz Verlag. Wiesbaden: 9-20.

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

Bahar, H. & Küçükbezci, H. (2011). 2010 Yılı Konya ve Karaman İlleri Yüzeý Araştırması, *29.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1* (s. 97-117). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 23-28 Mayıs 2011. Malatya.

Baird, D. (2010).

<http://www.liv.ac.uk/sace/research/projects/boncuklu/location-team-turkish.htm> (güncelleme 2010).

Bordaz, J. (1968). The Suberde Excavations, Southern Turkey an Interim Report, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII. Ankara.

Bordaz, J. (1969). The 1969 Excavations at Erbaba. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII, 2: 59-64.

Bozyiğit, R. & Güngör, Ş. (2012). Hatunsaray Deresi Havzasının (Hatunsaray) Fizikî Coğrafyası, *1. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu* (Bildiriler), (s. 50-69), (Ed. H. Bahar, M. Özer, Ö. Koçak, H. Muşmal, H. G. Küçükbezci, R. Kızıgut), 2-4 Ekim 2011, Konya.

Broughton, T. R. S. (1933). Some notes on the war with the Homonadeis. *The American Journal of Philology*, 54.2, 134-144.

Cohen, H. R. & Erol, O. (1969). Aspects of the Palaeogeography of Central Anatolia. *Geogr. Journal* 13R5-3, 1969, 388-398.

Del Monte, G. F. (1992). *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*, VI/2, Wiesbaden.

Goetze, A. (1957). *Handbuch der Altertumswissenschaft Abt.III.T.1.3: Kulturgeschichte des Altes Orşients*, Abschn.3.Lfg.1, München.

Gurney, O. R. (1997). The Annales of Hattusilis III, *Anatolian Studies*, 47, 127-139.

Houwink Ten Cate, H. (1996). *Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*, Leiden: E.J. Brill.

Hall, A. (1971). The Gorgoromeis. *Anatolian Studies*, 21, 125-166.

Kutsal Kitap, (2008). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Otten, H. (1988). *Die Bronzetafel aus Boğazköy, Ein Staatsvertrage Tuthalijas IV, Weisbaden. (StBoT, Beihaft)*.

Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, Cambridge University Press.

Bahar, H. (2021). Botsa (Güneydere) erken tarihi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 81-108.

Ramsay, W. M. (1898). *St. Paul Traveller and the Roman Citizien*, Newyork, G.P. Putnam's Sons, London: Hodder & Stoughton.

Ramsay, W. M. (1908). *The Cities of St. Paul. Their Influence on his Life and Thought: the cities of Eastern Asia Minor*, London.

Tapur, T. (2012). Hatunsaray Çevresinin Beşeri Coğrafya Özellikleri/Human Geography Features of Hatunsaray and Around, *I.Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu* (Bildiriler), (Ed. H. Bahar, M. Özer, Ö. Koçak, H. Muşmal, H. G. Küçükbezci, R. Kızıgut), 2-4 Ekim 2011, Konya: 31-49.

Tarhan, M. T. (1976). Eskiçağ'da Kimmerler Problemi. *VII. Türk Tarih Kongresi, - Kongreye Sunulan Bildiriler I*, 355-369.

Turan, A. & Koçak, K. (2012). Hatunsaray (Konya Güneyi) Bölgesinin Jeolojik ve Jeomorfolojik Ana Çizgileri. *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu* (Bildiriler), (Ed. H. Bahar, M. Özer, Ö. Koçak, H. Muşmal, H. G. Küçükbezci, R. Kızıgut), 2-4 Ekim 2011, Konya: 70-94.

Wiseman, D. J. (1956). *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, London.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.10.2021

OSMANLI AKSARAY'INDA TEKKE VE ZAVİYELER (XVIII-XIX. YÜZYILLAR)

Yusuf KÜÇÜKDAĞ*

Eşref TEMEL**

Öz

İç Anadolu'nun en eski Türk-İslam kültür merkezlerinden biri olan Aksaray şehrinde Danişmentliler, Karamanoğulları ve Osmanlıların hâkimiyet dönemlerinde birçok tekke ve zaviye inşa edilmiş, bunların 15'i inceleme dönemi olan XVIII. ve XIX. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etmiştir. Bu çalışmada zikredilen zaman diliminde Aksaray'daki, İslam dininin ve tasavvufunun talim, tatbik ve yayma merkezi olan, tekke ve zaviyelerde hangi tarikatların gereklerine göre bir yaşantı takip edildiği sorgulanmıştır. Araştırmada başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Hurufât Defterleri olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan konuyla ilgili belgeler ve Aksaray'a dair yayımlanan araştırma eserlerden yararlanılmıştır. Sonuçta birçok tekkenin XVIII. ve XIX. yüzyılda da işler vaziyette olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Hurufât Defterleri, Vakıf, Tarikat, Tasavvuf.

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, yusuf.kucukdag@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8360-3127.

** Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, srftml@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7411-4922.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Tekkes and Zawias in the Ottoman Aksaray (18th-19th Centuries)

Abstract

Numerous tekkes and zawias were built during the reign of the Danishmends, Karamanids and the Ottomans in the province of Aksaray, which was one of the oldest centers of Turkish-Islamic culture in the Central Anatolia and fifteen of those had survived until the XVIIIth and XIXth centuries that is the case of this research. In this study, it was interrogated that which religious orders' traditions were followed in tekkes and zawias that were the cores of training, practice, and dissemination of the religion of Islam, and Sufism in the aforementioned timeframe in the province of Aksaray. In the research, especially the Hurufât Books in the Archives of the Directorate General of Foundations, documents related to the subject in the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives and studies published on Aksaray were used. As a result, it was determined that many tekkes were still in operation in the XVIIIth and XIXth centuries.

Keywords: Aksaray, Hurufât Books, Waqf, Religious Order, Sufism.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Giriş

Hititler döneminde (MÖ 1650-1200) mevcut olan Aksaray, zamanla yıkıldığından Kapadokya Kralı Archelaos (ö. 17) tarafından tekrar kurulmuş, bunun için Archelais adı verilmiştir. Türkiye Selçuklularının eline geçince II. İzzeddin Kılıcarıslan (1155-1192) bir saray yaptırdıktan sonra buraya Aksaray denmiştir. Aynı Sultan, bu idari birimi dinî, ticari ve sosyal yapılarla donatarak (Şahin, 1989, s. 291) önemli bir Türk-İslam kültür merkezi hâline getirmiştir. Şehrin bu durumunu göz önüne alan C. Cahen, Selçukluların Aksaray'ı örnek bir Müslüman şehri olarak inşa ettiklerine vurgu yapmıştır (Cahen, 1984, s. 206).

Günümüzde “*tekke*” olarak ifade edilen, Osmanlı dönemi metinlerinde “*tekye*” şeklinde yazılan bu kelime, farklı zamanlarda ve değişik coğrafyalarda “*zâviye, hânkah, dergâh, ribât, âsitane, buk'a, imaret, savmaa*” gibi isimlerle anılmıştır. Tarikatın merkez tekkesine âsitane, küçüklerine ise zâviye adı verilmiştir. Şehirlerde ve kervan yolları üzerinde inşa edilen tekkelerde tasavvufi eğitimin yanında han, imaret ve kervansarayların gördüğü hizmet de verilmiştir. Şehir merkezindeki tekkelerde faaliyetler, toplumun manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşmış, insanların fikren ve bedenen yükselerek ahlaki olgunluğa erişmesi hedeflenmiştir. İslam fetihleriyle birlikte üç kıtaya yayılan tekkelerde çoğu zaman müstakil bir yapı olarak hizmet verirken bazen birçok üniteyi barındıran külliyelerin içinde yer almıştır.

Tekkeler, genellikle hükümdarlar ve üst düzey devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Yöneticilerin tasavvufa bakışı, tekkelerin sayısını doğrudan etkilemiştir. Türkiye Selçuklularından önce kurulanların belli bir tarikatla bağlantısı yok iken XIII. yüzyıldan sonra inşa edilen tekkeler, belirli bir tarikatın faaliyet merkezi olarak kullanılmışlardır.

Şeyhler tarafından idare edilen tekkelerin yönetim esaslarını tasavvuf gelenekleri ile şeyhin tavrı ve ilgili tasavvuf yapısı için düzenlenen vakfiyelerdeki şartlar belirlerdi (Kara, 2011, s. 368-369).

Tekkeler, genellikle şehir ve kasabalarda zaviyeler ise sosyal hizmetler için kervanların geçtiği ıssız yollarda, düşmanı gözetlemek amacıyla sınır boylarında kurulmuştur. Bunların arazileri genellikle hükümdarlar tarafından şeyhlere temlik edilmiş, onlar da kendilerine bağlı dervişlerin desteğiyle buralara binalar yaparak hizmet vermişlerdir.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Genellikle bu binaların çevresine gelip yerleşenler avarız vergilerinden muaf olmuşlardır (Barkan, 1942, s. 279-304). Tahsis edilen vakıfların gelirleriyle gelip geçen yolcuların yeme ve barınma ihtiyaçları buralarda ücretsiz olarak karşılanmıştır. Büyük bir kısmı kerpiç olduğu için bu binaların çoğu günümüze kadar gelememiştir (Küçükdağ, 2005, s. 367, 379).

Anadolu'da XII. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan tekke ve zaviyelerde eğitim-öğretim faaliyetleri de yürütülmüş, böylelikle bu topraklarda Türk-İslam kültürü yüzyıllarca yaşatılmıştır. Bir zihin, ahlak ve beden eğitimi yeri olarak kullanılan tekkelerde, aydın ve hoşgörülü insanlar yetişmiş ancak medreseler gibi zamanla tekke ve zaviyeler de bozulmuş, Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru asli özelliklerini kaybettiği ileri sürülerek Cumhuriyet döneminde yürürlüğe giren 677 sayılı Kanun ile 30 Kasım 1925'te hemen tamamı kapatılmıştır.

Osmanlı Döneminde Aksaray Şehri Tekke ve Zaviyeleri (XVIII-XIX. Yüzyıl)

Anadolu'nun önemli tasavvuf merkezlerinden biri olan Aksaray'da Türkiye Selçuklularından itibaren çok sayıda tekke ve zaviye inşa edilmiş (Uzluk, 1958, s. 58; Coşkun, 1996, s. 178; Konyalı, 1974a, s. 1387, 1397-1400, 1408 b; Yörük, 2019, s. 246-252); bunlardan bir kısmı XVIII. yüzyıla ulaşmıştır. Bu makalede XVIII ve XIX. yüzyıllarda Aksaray şehir merkezinde bulunan tekke ve zaviyeler, belgeler ışığında incelenecektir.

1. Ahi Sinan/Fukkâ'i Zaviyesi

Fatih (1444-1446, 1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) dönemleriyle XVI. yüzyıl başlarındaki vakıf tahrirlerinde Fukkâ'i olarak da gösterilen Aksaray'daki Ahi Sinan Zaviyesi (Uzluk, 1958; Coşkun, 1996, s. 60; 387 Numaralı Muhasebe, 1996, s. 91, 136) 1584 tarihli *Tahrir Defteri*'nde "Ahi Sinan Zaviyesi demekle marufdur" notu da düşülmüştür (Yörük, 2019, s. 249-250, 259). 1115/1703'te Ahi Sinan Zaviyesi'nde zaviyedar olan Ahi vefat ettiğinden bu görev orada kalan salih dervişlerden Hasan ve Ali'ye tevcih edilmiştir (BOA, C.EV. 61/2669). Bundan sonra zaviye hakkında başka bir kayıt şimdilik tespit edilememiştir. Bu durumda

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

adı geçen tasavvuf yapısının XVIII. yüzyılın ilk yarısında yıkıldığı söylenebilir.

2. Ahi Süleyman Zaviyesi

Ahi Süleyman tarafından XV. yüzyıl sonlarında yaptırıldığı için banisinin adıyla anılan zaviyeye aynı zat kendi mülkü olan araziler ile bina ettirdiği sebil ve kervansarayı vakfetmiş, mütevelliliğini de kendi üzerine almıştır (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 137; Yörük, 2019, s. 248-249). Zaviyeye XVII. ve XVIII. yüzyıllarda vâkıfın koyduğu şart üzere evladından olanlar müteveli ve zaviyedar olarak atanmışlardır (VGMA, HRF.d. 1134:4; VGMA, HRF.d. 530: 15). Ayrıca Ahi Süleyman Vakfının 1843-1846 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 9580: 176a). Bu bilgilerden hareketle zaviyenin XIX. yüzyılın ortalarında faal olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu zaviye günümüzde mevcut değildir (Erdal, 2014, s. 479).

3. Ali Gaznevî Zaviyesi

Ali Gaznevî Zaviyesi, aynı adla anılan Şeyh Gaznevî Mahallesi'ndeki türbenin yanında idi (Yörük, 2019, s. 248-249). Fatih dönemi vakıf tahrirlerinde isminin ve vakıflarının geçtiğine bakılırsa, Karamanoğulları devrinde yapıldığı tahmin edilebilir. Bu tarikat yapısı 1476'da tamire muhtaç durumda idi (Uzluk, 1958, s. 59). XIX. yüzyılda bile ayakta olduğuna bakılırsa XV. yüzyılın sonlarında tamir edilmiş olmalıdır.

Pir Alî-yi Aksarayî diye de tanınan Ali Gaznevî (ö. 1528), Hacı Bayram Velî'nin müridi olarak Ankara'da "*ledün*" ilmini tamamladıktan sonra Aksaray'a gelmiş, burada Bayrâmî Tarikatı'nı yaymış, bu tarikatın kutublarından biri olarak ün salmıştır. Bunun için Evliya Çelebi, Şeyh Gaznevî Sultan kabrini Aksaray'ın ziyaretgâhları arasında zikretmiştir (Evliya Çelebi, 1314, s. 195). Buna göre adı geçen tasavvuf yapısı, XVII. yüzyılda Aksaray'da Bayrâmî Tarikatı'nın merkezlerinden biri durumunda idi (Bayram, 2008, s. 193).

Ali Gaznevî Zaviyesi, XVI. yüzyıl başlarında faal idi (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 136) 1039/1629 tarihli zaviyedar atamaları XVII. yüzyılda da ayakta olduğuna işaret etmektedir. *Hurufât Defterleri*'nde Şeyh Gaznevî Zaviyesi ile ilgili 11 kayıt mevcut olup ilki

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

1103/1691 (VGMA, HRF.d. 1134: 4), sonuncusu ise 1220/1805 tarihlidir (VGMA, HRF.d. 532: 149).

XV. ve XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinde Şeyh Gaznevî Mescidi hakkında herhangi bir bilgi yok iken *Hurufât Defterleri*'nde birçok kez bundan bahsedilmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 63b). Öyle ise bu tarikat yapısı, zaviye, türbe ve mescit bölümlerinden meydana geliyordu.

Ali Gaznevî Zaviyesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşîlerin elinde idi. 1190/1776 tarihli bir belgeye göre Şeyh Gaznevî Zaviyesi'nin mütevellisi ve zaviyedarı olan Mustafa, levendat eşkıyasıyla iş birliği yapmış, devlet güçleriyle girdiği çatışmada öldürülmüştür. Bunun üzerine zikredilen görevler, bu sırada Hacı Bektaş Veli Âsitanesi'nin şeyhi olan Abdüllatif'in arzıyla Derviş Seyyid Mehmed Erzade'ye verilmiştir (VGMA, HRF.d. 1064: 32a).

Muhtemelen Bektaşîliğin 1826'da kaldırılmasına kadar bu tarikata mensup şeyhlerin elinde kalan Şeyh Gaznevî Zaviyesi Vakfının 1843-1851 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı vardır (BOA, EV.d. 9580: 175a). Ayrıca vakfa 1279/1862 tarihli müteveli tayini (BOA, EV.d. 17608: 1) bu zaviyenin XIX. yüzyılın ikinci yarısında faal olduğunu göstermektedir. Daha sonra ortadan kalkan zaviyenin yerinde XX. yüzyılın ortalarında bir ev yaptırılmıştır (Konyalı, 1974a, s. 1389).

4. Eşekli Baba Zaviyesi

Aksaray Paşacık Mahallesi'nde bulunan Eşekli Baba Zaviyesi (VGMA, HRF. d. 1055: 35; 1064: 31b-32a) hakkında XV ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Evliya Çelebi, Aksaray ziyaretgâhları arasında Hımarlı Dede Sultan'ı da zikretmiş, onun Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden olduğunu ve Ankara'da "*ledün ilmini*" tamamladıktan sonra Aksaray'a gidip Bayramî Tarikatı'nın öncüleri arasında yer aldığını vurgulamıştır (Evliya Çelebi, 1314, s. 194-195). Hacı Bayram Velî'nin XV. yüzyıl ortalarına kadar yaşadığı bilinmektedir (Azamat, 1996, s. 442). Bu durumda Hımarlı/Eşekli Baba, Aksaray'da Bayramîliği XV. yüzyılın ikinci yarısında yaymış, onun takipçilerinden olan Devlet Paşa Hatun, Merkeblü Baba adına bir zaviye yaptırmıştır (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 131, 137; Yörük, 2019, s. 249). Vakıf tahrirlerinde Aksaray merkezindeki yeri konusunda bilgi verilmeyen bu zaviyeden önce

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Hasandağı Nahiyesi'nin Danişmendlü Köyü'nde Devlet ve İzzet Hatun diğer deyişle Merkeblü Baba Zaviyesi inşa edilmiştir. Buna göre Aksaray ve çevresinde Himarlı, Eşekli ya da Merkepli Baba diye anılan iki adet zaviyenin bulunduğu, bunlardan birinin bu çalışma kapsamında Aksaray'ın Paşacık Mahallesi'nde diğerinin ise Hasandağı'nda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Eşekli Baba Zaviyesi'nin ilk olarak Hasandağı'nda kurulduğu, muhtemelen XVII. yüzyılda Aksaray merkezinde aynı adla başka bir zaviye daha ihdas edildiği söylenebilir.

Aksaray Şehir merkezindeki Eşekli Baba Zaviyesi ile ilgili *Hurufât Defterleri*'ndeki kaydın tarihi yukarıda da belirtildiği gibi 1129/1715'tir. Buna göre Eşekli Baba Zaviyesi'nin zaviyedarı olan Derviş Murat vefat etmiş, yerine Şeyh Hasan getirilmiştir (VGMA, HRF.d. 1067: 62b). Bu zaviyeye 1800 yılına kadar zaviyedar atamaları yapılmıştır (VGMA, HRF.d. 531: 125). Merkebli Baba Vakfı'nın 1843 yılı gelir-giderini gösteren muhasebe kaydı mevcuttur (BOA, EV.d. 9580: 178a). Ayrıca vakfın mütevellisininin 1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Bundan hareketle şu anda yeri bile bilinmeyen zaviyenin XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ ayakta olduğunu söylemek mümkündür.

5. Fahriyye Mevlevihanesi

Mevlevilerin Aksaray'la ilişkileri Ulu Arif elebi'nin (ö. 1319) postnişinliği döneminde (1342-1351) başlar (Eflâkî, 1973, s. 320). Bununla birlikte XIV. yüzyılın ilk yarısında Aksaray'da Mevlevihane bulunmamaktadır. Deveciyan Mahallesi'nde yer alan Fahriyye Mevlevihanesi, Fatih döneminde mevcut fakat kapalı (Uzluk, 1958, s. 58) olduğuna göre muhmelen XV. yüzyılın ilk yarısında Fahr Tabib adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır (Uzluk, 1958, s. 58). XV ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde faal olduğuna işaret edilmektedir (Yörük, 2019, s. 248). Fatih'in yaptırdığı vakıf tahririnde Mevlâna soyundan Mübarekşah kızı Nefise Hatun'un türbesiyle Fahr Tabib Mescidi'nin vakıfları da tespit edilmiştir. Birbirine yakın bu üç yapının vakıfları ayrıdır (Uzluk, 1958, s. 58). Mevlevihane ile Nefise Hatun vakıflarını bu sırada Mehmed elebi tasarruf etmektedir. Mevlevihane, muhtemelen Fahr Tabib Mescidi ve Nefise Hatun Türbesi'yle bir bütün oluşturuyordu. Mevlevihane, mescit ve türbenin XVI. yüzyılda ayakta olduğu bilinmektedir (Yörük, 2019, s. 231, 248, 255). Ancak XVIII.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

yüzyılda çalışıp çalışmadığı tam olarak bilinemese de binasının ayakta olduğu Hindî Derviş Murat Tekkesi Vakfiyesi'nde geçen “*Demirkapı yakınlarında Mevlevihâne*” şeklindeki bilgiden anlaşılmaktadır (VGMA, HZN. MH. d. 450: 23; Erdal, 2014, s. 486).

Celâliye evkafına ait R. 1330/1915 tarihli bir aşar kaydı (Mevlâna Müzesi Arşivi, 91), bu tarikat yapısının XX. yüzyılın başlarında bile ayakta olduğuna işaret etmektedir.

6. Hacı İsa Tekkesi

Hacı İsa Tekkesi'nin XV ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde adı geçmemektedir. Banisi hakkında da bir bilgi yoktur. Muhtemelen XVII. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. 1113/1701 tarihli *Hurufât* kaydında tekkenin uzun zamandır atıl kaldığından dolayı harap olduğunun belirtilmesi (VGMA, HRF.d. 1134, s.6) buna işaret etmektedir. Bununla birlikte 1120/1709 ve 1131/1719 tarihli *Hurufâtlar*'a göre tekkeniğin atamaları yapılmıştır (VGMA, HRF.d. 1067: 60b, 63b). Bu bilgi, 1702'den hemen sonra onarıldığını göstermektedir.

Hacı İsa Zaviyesi'nin 1843 yılı vakıf gelir-giderini gösteren muhasebe kaydının bulunduğuna bakılırsa (BOA, EV.d. 9580: 177b) günümüzde mevcut olmayan bu zaviye XIX. yüzyılın ortalarında hâlâ ayakta idi.

7. Hırkalı Sultan Zaviyesi

Hırkalı Sultan Zaviyesi'nden XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde bahsedilmemiştir. Muhtemelen XVII. yüzyılda inşa edilmiştir. Banisi hakkında bir bilgi yoktur. Konyalı, Cavlaki Mahallesi'nin sonunda Ervah Kabristanı'nın yol aşırı karşısında bulunan Hırkalı Sultan Türbesi'nin Danişmendliler tarafından inşa edildiğini, kubbesinin tuğla ile örüldüğünü, türbeye kible tarafındaki bir mescitten girildiğini iddia etmektedir (Konyalı, 1974b, s. 1462-1463). Buna göre türbe ve mescidin XII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği söylenebilir. Zaviye ise mescit ve türbenin bitişiğine sonradan yaptırılmış olmalıdır. *Hurufât Defterleri*'ndeki 1104/1692 tarihli ilk kayda göre Sebilhane/Çolaki Mahallesi'nde Hırkalı Sultan Mescidi bulunuyordu (VGMA, HRF.d. 1134: 4, 8; 1067: vr. 646; 1073: 48). Bu berat özeti,

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Konyalı'nın mescidin yeri ve varlığı ile ilgili tespitlerini doğrular niteliktedir. Belgelerde zaviyenin de Sebil/Çolaki Mahallesi'nde olduğuna dair verilen bilgiler (VGMA, HRF.d. 1064: vr. 32a) Hırkalı Sultan Zaviyesi'nin aynı adla anılan türbe ve mescidin bitişiğinde yer aldığını göstermektedir. Bu tasavvuf yapısıyla ilgili son kaydın tarihi ise 1230/1813'tür (VGMA, HRF.d. 534: 162). *Hurufât Defterleri*'nde zaviye ve mescide yapılan mütevellî, zaviyedar, imam ve müezzin atamalarıyla ilgili 24 kayıt bulunmakta olup zaviyedarlık ve mütevellîlik evlada meşrutadır (VGMA, HRF.d. 1073: 51).

Hırkalı Sultan Vakfı'nın 1843-1851 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe kaydı mevcuttur (BOA, EV.d. 9580: 172a). Ayrıca vakıf mütevellîsinin 1862 tarihli tevliyet kaydı bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Öyle ise şu anda ayakta olmayan zaviye, XIX. yüzyılın ikinci yarısında işler durumunda idi.

8. Hindî Derviş Murat Tekkesi/Hânkah-ı Cedîd

Hindî Derviş Murat Tekkesi, Hind asıllı dervişler için inşa edilmiş bir tasavvuf yapısıydı. Deveciyan Mahallesi'ndeki adı geçen binaya banisinden dolayı Hindî Derviş Murat Tekkesi denmiş, belgelerde ayrıca "*Hânkah-ı Cedîd*" olarak da geçmiştir. Derviş Murat, 10 Safer 1119/13 Mayıs 1707'de düzenlediği vakfiyede bu tekkede kalan Şeyh Şihabüddin Sühreverdî Tarikatı'na mensup dervişlere Timur Kapu yakınında Mevlevihane'nin bitişiğinde bulunan altlı üstlü dört hücreli binayı vakfettiği belirtilmiştir. Ayrıca tekkenin vakfına kimin şeyh ve mütevellî olarak atanacağı vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre Derviş Murat hayatta iken kendisi zaviyenin şeyhi ve mütevellîsi olacak, öldükten sonra bu görevler, Abdülkadir Geylanî'ye müntesip Şeyh Şihabüddin Sühreverdî Tarikatı'ndan salih ve dindar bir dervişe verilecekti (VGMA, HZN.MH.d. 450: 23-24). İkinci vakfiyesinin tarihi 10 Şevval 1196/18 Eylül 1782'dir. Bu vakfiyede zaviyenin mutfağına yemek pişirilmesi için kap kakak vakfedilmiştir (VGMA, HZN. MH. d. 450: 27).

1127/1715 tarihli *Hurufât* kaydına göre Yeni Tekke adı da verilen bu tarikat yapısının ilk zaviyedarı Hindî Derviş Murat vefat etmiş, yerine vakfiyedeki şartlar doğrultusunda Sühreverdî Tarikatı'ndan salih ve dindar

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray’ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

biri olduğu anlaşılan Şeyh Hasan getirilmiştir¹. Bu durumda Hindî Derviş Murat Tekkesi’ne ait vakfiyenin tescil tarihi 1707’dir. Tekkeye yapılan zaviyedar ya da tekkenişin atamaları hakkında 1191/1777 tarihine kadar yedi berat özeti kaydı bulunmaktadır.

Hindî Derviş Murat Tekkesi, 1136/1723 tarihinde harap durumda idi. 1143/1730’da Derviş Yusuf Hindî tamir ettirdiği için buraya şeyh olarak tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 53; 1073, s. 42). Bu tekke, ilerleyen yıllarda bitişiğindeki Eşekli Baba Zaviyesi’ne ilhak edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1067, s. 656).

9. Hüsameddin ve Halil Ağa Zaviyesi

Hüsameddin Zaviyesi’nden XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde söz edilmemiştir. XVII. yüzyılda Aksaray’da Sebil Mahallesi’nde gösterilen Halil Ağa Zaviyesi ise XVI. yüzyıl başlarında “*İmâret-i Halil Ağa*” olarak geçmektedir (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 136). Muharrem 1111/Haziran 1699 tarihli bir berat özetinde Hüsameddin Zaviyesi olarak adı geçen tarikat yapısı (VGMA, HRF. d. 1140, s. 52) Zilhicce 1202/Kasım 1788’de “*Hüsameddin ve Halil Ağa Zaviyesi*” şeklinde kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1060: 136). Bu berat özetleri tahlil edildiğinde öncelikle Hüsameddin Zaviyesi’nin muhtemelen XVII. yüzyılın son çeyreğinde Halil Ağa İmâret-i’nin bitişiğinde inşa edilmiş, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde birleştirilerek zaviyeye iki baninin adı verilmiştir.

Şu anda ayakta olmayan Hüsameddin ve Halil Ağa Zaviyesi’nin 1843-1848 yılları arasındaki vakıf gelir-giderlerini gösteren muhasebe

¹ Aksaray’da Hind asıllı tarikat erbabına tahsis edilmiş ikinci bir tekke bulunuyordu. Bunu yine Hindistan kökenli Şeyh Şihabüddin Sühreverdî dervişlerinden Mehmed oğlu Hunûdî Derviş Hacı İbrahim inşa ettirmiştir. Vakfiyesine göre tekkenin; bir tarafında Saray Meydanı, bir tarafında mescit, bir tarafında Bezirhane ve bir tarafında yol olduğu, Mehmed oğlu İbrahim, hayatta iken zaviyenin şeyhi ve mütevellisinin kendisi olacağı, öldükten sonra Hindî taifesinden birisinin vaktin hâkimi tarafından tekkeye şeyh ve müteveli seçileceği, böyle birisi bulunmazsa bu iş adı geçen tekkede kalan dervişlerden birisine verileceği belirtilmiştir (Konyalı, 1974a, s. 1390, 1405). Ancak ne *Hurufât Defterleri*’nde ne de diğer belgelerde Konyalı’nın bahsettiği bu zaviye ile ilgili herhangi bir kayda şimdilik rastlanmamıştır.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

kaydı mevcuttur (BOA, EV.d. 9580: 174a). Ayrıca vakıf mütevellisinin 1862 tarihli tevliyet kaydı bulunmaktadır. Ancak bu belgede Hüsameddin Vakfı ile Halil Ağa Vakfı ayrı ayrı belirtilmiştir (BOA, EV.d. 17608: 1,2). Bu bilgi, zaviyenin XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ ayakta olduğuna işaret etmektedir.

10. Marziyye Hatun Zaviyesi

Muhtemelen XVII. yüzyılda Marziyye Hatun tarafından inşa ettirilen, bunun için kendi adıyla anılan zaviyeye (VGMA, HRF.d. 1134, s. 4) müteveli ve zaviyedar atamalarına dair 26 kayıt bulunmaktadır. Bu belgeler arasında zaviyenin hangi mahallede olduğu konusunda herhangi bir malumat yoktur. 1126/1714 tarihli bir belgede zaviyenin gelirinin az ve bu tarihte mutasarrıfı olan Mehmed'in görevini devredeceği bir kardeşi olmadığı belirtilmiştir. Bunu fırsat bilen Şeyh Çoban Zaviyesi'nin mutasarrıfı Mahmud, bu görevi zorla kendi üzerine almaya çalışmış ancak onun bu girişimi engellenmiştir (VGMA, HRF.d. 1067, vr.62a). Bundan başka birçok vakıf kurumunda rutin olarak karşılaşılan mutasarrıflığın haksız olarak bir başkasının eline geçtiğine dair kayıtlara bu zaviyede de rastlamak mümkündür (VGMA, HRF.d. 1055: 33). Bu tarikat yapısı ile ilgili son *Hurufât* kaydının tarihi 1245/1829'dur (VGMA, HRF.d. 535, s. 122).

Marziyye Hatun Vakfı'nın 1843-1846 yılları arasındaki gelir-giderlerini gösteren muhasebe (BOA, EV.d. 9580: 173b) ve 1862 tarihli tevliyet kayıtları bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Bu bilgilerden hareketle zaviyenin XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta olduğu, bundan sonra ortadan kalktığı ileri sürülebilir.

11. Melik Mahmud Gazi/Şeyh Hamid-i Velî/Baba Yusuf Hakîkî Hânkahı

Melik Mahmud Gazi Hânkahı, Şeyh Hamid Mahallesi'nde Yusuf Hakîkî Türbesi yanındadır. Konyalı'ya göre bu yapıya adını veren Danışmendli hükümdarlarından Nizâmeddin Yağlıbasan'ın oğlu Muzafferüddin Melik Mahmud Gazi'dir (Konyalı, 1974a, s. 1400-1404). Bu durumda hânkah, en geç XII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Bu tarikat yapısından başka Akasaray'da Şeyh Hamid Veli Mahallesi'nde Melik Mahmud Gazi Camii (VGMA, HRF.d. 1067: 59b, 60a) de bulunuyordu. Hânkah, cami ve sonradan ilâve edilen türbe ile birlikte büyük bir yapı idi. Bunlar, Fatih döneminde Şeyh Hamid-i Veli'nin oğlu Baba Yusuf Hakîkî'nin (Uzluk, 1958, s. 58), II. Bayezid zamanında ise Baba Yusuf'un oğlu Evhadüddin'in tasarrufunda idi (Coşkun, 1996, s. 176).

Melik Mahmud Gazi Hânkahı, XVI. yüzyılda faal bir tarikat yapısıydı (378 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 135). XVII. yüzyılın başlarında Şeyh Hamid Veli Hânkahı adını almıştır. Bir bağın vakfa bağışlanması ile ilgili 1038/1628 tarihli bir hüküm bulunmaktadır (Özdil vd. 2014, s. 123). XVIII. yüzyılda değişik görevlere düzenli atamalar yapılmıştır (BOA, C. EV. 5364, 24651, 6549, 8109). *Hurufât Defterleri*'nde Şeyh Hamid Veli, Baba Yusuf Hakîkî ve Melik Mahmud Gazi Hânkahı Vakfı ile ilgili 83 kayıt mevcut olup ilki 1103/1691 (VGMA, HRF.d. 1134, s. 4), sonuncusu ise 1231/1816 tarihlidir (VGMA, HRF.d. 534, s. 166). XV ve XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinde Şeyh Hamid-i Veli oğlu Şeyh Baba Yusuf Hakîkî Zaviyesi hakkında herhangi bir bilgi yok iken *Hurufât Defterleri*'nde adı geçen yapıdan bahsedilmiştir (VGMA, HRF.d. 1134, s. 4). Bu şekilde zikredilmesinin nedeni, Melik Mahmud Gazi Hânkahı'nın tasarrufunun Şeyh Baba Yusuf'ta olması, bundan sonra onun adıyla da anılmasıdır (VGMA, HRF.d. 1067: 59a). Vakfa ait mezzalar ve başka kira gelirleri bulunmaktadır (VGMA, HRF.d. 1134, s. 4). 1180/1766'da Şeyh Hamid Veli Vakfı idarecileri ile bu mahallede oturan kişiler cami, türbe, tekke ve abdesthanesinin tamirini gerçekleştiriyorlar, bunun karşılığında mahallenin avarız ve tekalif-i örfiyyesinden muaf tutuluyorlardı (BOA, C.EV. 43/2139). Hânkah taş ve tuğla malzemedен inşa edildiği (Fotoğraf :1) ve düzenli bakımı yapıldığı için günümüze kadar gelmiştir. 2009'da başlanan restorasyonu devam etmektedir (Fotoğraf: 2).

XVIII. yüzyılda faal bir tarikat yapısı olan Melik Mahmud Gazi Hânkahı 1185/1771 tarihli bir belgeye göre Celvetîlerin elindeydi (BOA, C.EV. 40/1976). Burada bir şeyh ve dokuz nefer sofi kalıyordu (VGMA, HRF.d. 1067: 62b). Vakfın idaresinin kimde olacağı konusunda çok sık sorun yaşanmıştır (VGMA, HRF.d. 1143, s. 55). 1154/1741'de Yahya oğlu Mehmed, aslında tek elden idare edilen Melik Mahmud Gazi Hânkahı'nın tevliyet ve meşihati ile Şeyh Hamid Veli Vakfı'nın tevliyet görevlerini bir şekilde ayırıştırarak es-Seyyid eş-Şeyh Hafız Mehmed üzerinden almış,

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray’ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

ardından bu görevi oğlu Süleyman’a devretmiştir. Ancak bu durum fark edilince anılan görev, önceki sahibine iade edilmiştir (VGMA, HRF.d. 1073: 53). Bu problemler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir (VGMA, HRF.d. 1055, s. 29). Şeyh Hamid Veli ve Baba Yusuf Hakîkî Vakfının tevliyeti ile Melik Mahmud Gazi Hânkahı Vakfının meşihati aslında tek kişinin elinde iken yukarıda belirtilen sorunların tekrar meydana gelmemesi için vakfın adı 1187/1773’te “*Şeyh Hamid Velî ve Baba Yusuf Hakîkî ve Melik Mahmud Gazi Hânkahı Vakfı*” olarak birlikte zikredilmiştir (VGMA, HRF.d. 1059: 189).

Melik Mahmud Gazi Hânkahı Vakfının 1843-1850 yılları arasındaki gelir-giderleri muhasebe kaydında bulunmaktadır (BOA, EV.d. 9580: 172a). Ayrıca vakıf mütevellisinin 1862 tarihli tevliyet kaydı da mevcuttur (BOA, EV.d. 17608: 1, 2). Ancak bu belgede Melik Mahmud Gazi Hânkahı Vakfı ile Şeyh Hamid Veli Vakfı ayrı ayrı belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu tarikat yapısı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında faal idi.

12. Nakkaşîyye Zaviyesi

Fatih dönemi vakıf tahrirlerinde ismi ve vakıfları geçen Nakkaşîyye Zaviyesi, padişah beratı ile Baba Hamid tasarrufuna verilmiştir (Uzluk, 1958, s. 59). Karamanoğulları zamanında yapıldığı tahmin edilen zaviyenin bir de mescidi bulunuyordu. XVI. yüzyılda faal olan (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 136) Nakkaş Mahallesi’ndeki bu yapılar, günümüze kadar gelmemiştir (Konyalı, 1974a, s. 1404). *Hurufât Defterleri*’nde Nakkaşîyye Zaviyesi’nin müteveli ve zaviyedar atamalarına dair altı kayıt vardır. Bunlardan ilki 1114/1702 (VGMA, HRF.d. 1134, s. 6), sonuncusu ise 1214/1799 tarihlidir (VGMA, HRF.d. 531, s. 124).

Nakkaşîyye Zaviyesi Vakfının 1843 yılına ait gelir-giderini gösteren muhasebe (BOA, EV.d. 9580: 172a) ve vakıf mütevellisinin 1862 tarihli tevliyet kayıtları bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608, s. 1). Bu durumda zaviye, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ işler vaziyette idi.

13. Şeyh Cemaleddin/Ahi Cemaleddin Zaviyesi

Belgelerde bazen Ahi Cemaleddin olarak da geçen Şeyh Cemaleddin Zaviyesi, Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında yaptırılmıştır. Banisi, Zincirli Medrese müderrislerinden Cemaleddin

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Aksarayî'dir (Konyalı, 1974a, s. 1389; Öz, 1993, s. 308; Erdal, 2014, s. 241). Günümüze kadar varlığını sürdüremeyen bu zaviye, Ervah Kabristanı'ndaki Şeyh Cemaleddin Aksarayî Türbesi'nin bitişinde idi. Sonradan Aksarayî'nin kabrinin kible tarafına taştan kubbeli iki oda yaptırılmıştır (Konyalı, 1974b, s. 1452).

Fatih döneminde faal olan Şeyh Cemaleddin Zaviyesinin (Uzluk, 1958, s. 58) vakıflarına XVIII. yüzyılda mütevellî atamaları yapılmıştır (VGMA, HRF. d. 1067 vr. 65a; 1056, vr. 76a).

Şeyh Cemaleddin Vakfının 1840-1841 yıllarındaki gelir-giderlerini gösteren bir muhasebe kaydı mevcuttur (BOA, EV.d. 11855: 5b). Ayrıca vakıf mütevellisinin 1862 tarihli tevliyet kaydı da bulunmaktadır (BOA, EV.d. 17608: 2). Bu bilgiden hareketle zaviyenin XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ ayakta olduğunu söylemek mümkündür.

14. Şeyh Kemal ve Şeyh Hasan Tekkesi

Şeyh Kemal Zaviyesinin ilk defa XV. yüzyıl başlarında yapılan vakıf tahrirlerinde yer aldığına (387 Numaralı Muhâsebe, 1996, s. 138) bakılırsa 1481'den sonra inşa edilmiştir. Konyalı'ya göre bu yapı, Şeyh Kemal Türbesi'nin yanında idi. Musluğ da bulunan türbe, Kılıcaslan Mahallesi'nde, Kale altında, Ulu Cami'nin güneydoğ u taraflarında idi. Türbenin yanında bir de minareli cami bulunuyordu (Konyalı, 1974b, s. 1470). Erdal ise bu türbenin Külhani Ali Baba Türbesi'nin hemen arkasında bulunduğunu iddia etmektedir (Erdal, 2014, s. 483). Öyle ise bu tasavvuf yapısı zaviye, cami, türbe ve musluktan meydana geliyordu. XVI. yüzyıl vakıf tahrirlerinde adı geçmeyen türbeyi Evliya Çelebi, Aksaray ziyaretgâhları arasında sayar, Şeyh Kemal Sultan'ın Tarîk-ı Kümeylî'nin² büyük pirllerinden biri olduğunu söyler (Evliya Çelebi, 1314, s. 194). *Hurufât Defterleri*'nde Şeyh Kemal Tekkesi ve Türbesi ile ilgili dört kayıt vardır. 1126/1714 tarihli ilk ve 1220/1805 tarihli son kayıt, Şeyh Kemal Türbesi'nde bulunan musluğ a yapılan sâki atamasıyla ilgilidir (VGMA, HRF.d. 1067: 62a; VGMA, HRF.d. 532: 149). Diğ er berat özetlerinde ise

² Hz. Ali'ye yakınlığıyla tanınan Kümeyl b. Ziyad'ın (ö. 82/701) adı, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Bektaşiyye ve Nimetullahiyye tarikatlarının silsilelerinde yer almaktadır (Öz, 2002, s. 550).

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

tekkenin adının “*Şeyh Hasan ve karındaşı Şeyh Kemal*” olduğu kaydedilmiştir (VGMA, HRF.d. 1143: 57; VGMA, HRF.d. 1073: 41). 9580 ve 17608 numaralı *Evkaş Defterleri*'nde tekkeden bahsedilmemiş, bir musluk vakfından söz edilmiştir (BOA, EV.d. 9580: 177a; BOA, EV.d. 17608: 1, 2). Muhtemelen bu tekke, ilerleyen yıllarda yıkılmış, vakıfları Musluk Vakfı'na ilhak edilmiştir. Şu anda musluk da mevcut değildir.

15. Yeşil Asalı Zaviyesi

Günümüzde mevcut olmayan Yeşil Asalı Zaviyesi hakkında XV-XVI. yüzyıllarda yapılan vakıf tahrirlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu tarikat yapısıyla ilgili *Hurufâtlar*'daki ilk berat özetinin tarihi 1137/1724'tür (VGMA, HRF.d. 1137: 56). Buna göre Yeşil Asalı Zaviyesi 1724'ten önce, muhtemelen 1700'lerin başında yaptırılmıştır.

Yeşil Asalı Zaviyesi'nin zaviyedarlarıyla mütevellileri Musa Hacı Mektebi'nde hoca olarak çalışıyorlardı. Temel'e göre Musa Hacı, Köse Hoca ya da Kör Hoca Muallimhanesi olarak da ifade edilen bu mektep, Sofiler Mahallesi'nde idi (Temel, 2020, s. 42). Bu da zaviyenin mektep ile aynı mahallede, yan yana olabileceği görüşünü gündeme getirmektedir. 1243/1827 tarihli son belgelerde bu yapılara müteveli, zaviyedar ve hoca atamaları yer almıştır. Bundan sonra zaviyeyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığına göre, XIX. yüzyılın ortalarına doğru yıkılmış olmalıdır.

Sonuç

Onikinci yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti idaresine geçen Aksaray'da cami, mescit, tekke, zaviye gibi dinsel etkinlik merkezleri vasıtasıyla mekânsal örgütlenmeye gidilmiş; şehir, Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır. Aksaray'da Türkiye Selçukluları döneminde, XIII. yüzyıldan sonra değişik Türk tasavvuf ekolleri yayılmış, bunların rahat bir ortamda faaliyet göstermeleri için hemen her dönemde yeni tekke ve zaviyeler inşa edilmiş ve bunlara vakıflar tahsis edilmiştir. XVIII. yüzyılda 15 adet tekke ve zaviyenin faaliyette olması, Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde olduğu gibi klasik tasavvuf anlayışının Aksaray'da da yaşandığını göstermektedir. Batılılaşma'nın XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde toplum yapısını derinden etkilemesi, tekke ve zaviyelere olan ilgiyi azaltmış, işlevlerini kaybettikleri için bunlar Cumhuriyet'in ilk

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

yıllarında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Çoğu kerpiç olduğu için Melik Mahmud Gazi Hânkahı dışında hepsi yıkılmış, tarihî hatıraları belgelerde kalmıştır.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1. 1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evkaf (C.EV.) no: 40/1976, 43/2139, 61/2669.

Evkaf Defterleri (EV.d.) no: 9580, 11855, 17608.

1. 2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Muhâsebe Hazîne Defterleri (HZN.MH.d.) no: 450.

Hurufât Defterleri (HRF.d.) no: 530, 531, 532, 534, 535, 1055, 1056, 1059, 1060, 1064, 1067, 1073, 1134, 1137, 1140, 1143.

Mevlâna Müzesi Arşivi, 91.

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530). (1995). I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Coşkun, M. (1996). *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Özdil, O., Gül, M. F. ve Azap, E. Y. (2014). *Aksaray'ın Tek Şer'iyye Sicili*. Aksaray: Türkiye Barolar Birliği ve Aksaray Barosu Yayınları.

Uzluk, F. N. (1958). *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*. Ankara: Vakıflar Bölge Müdürlüğü Neşriyatı.

3. Kitaplar, Tezler, Ansiklopedi Maddeleri, Makaleler ve Bildiriler

Ahmet Eflâkî. (1973). *Âriflerin Menkıbeleri*. C. 2. (Çev. Tahsin Yazıcı). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Azamat, N. (1996). "Hacı Bayrâm-ı Velî". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: 442-447.

Barkan, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, S. 2. 279-304.

Bayram, F. (2008). *Zâviye-Khankâhs And Religious Orders in the Province of Karaman: The Seljukid, Karamanoğlu and the Ottoman Periods, 1200-1512*. (Phd. Disertation). Ankara: Department of History Bilkent University.

Cahen, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Çev. Yıldız Moran). İstanbul: e Yayınları.

Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Evliya Çelebi. (1314). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Cild*. (Yay. Ahmet Cevdet), İstanbul: İkdam Matbaası.

Kara, M. (2011). "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. Ankara: 368-370.

Konyalı, İ. H. (1974a). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*. C.1. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.

Konyalı, İ. H. (1974b). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*. C.2. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.

Küçükdağ, Y. (2005). *Türk Tasavvuf Araştırmaları*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Öz, M. (1993). "Cemâleddin Aksarâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: 308-309.

Öz, M. (2002). "Kümeyl b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26. Ankara: 550.

Şahin, İ. (1989). "Aksaray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: 291-292.

Temel, E. (2020). *Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)*. Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.

Yörük, D. (2019). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.

Küçükdağ, Y. ve Temel, E. (2021). Osmanlı Aksaray'ında tekke ve zaviyeler (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 109-127.

Ekler

Fotoğraf 1: Melik Mahmud Gazi Hânkahı'ndan eski bir görüntü (M. Fırat Gül'den).

Fotoğraf 2: Restorasyon sırasında Melik Mahmud Gazi Hânkahı.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.10.2021

**GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN MENÂKIB-I
HÜNERVERÂN ADLI ESERİNDE OSMANLI'DA YAŞAMIŞ
AZERBAYCANLI HATTAT, NAKKAŞ VE MÜCELLİTLER**

Bilal DEDEYEV*

Öz

Matbaanın alınmasından (1727) önce Osmanlı Devleti'nde kitabı yazmak için hattatlar, süslemek için nakkaşlar ve son olarak bunları kitap hâline getirmek için mücellitlere ihtiyaç vardı. Bu nedenle Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin kuruluş ve gelişmesinde önemli payı olan Azerbaycan ve İran bölgesinden uğraştığı sanatta kendisini ispat etmiş birçok hattat, nakkaş ve mücellit planlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne getirilerek uygun müesseselere yerleştirilmiştir. Bunlar hakkında muhtelif Osmanlı kaynaklarında bilgi bulmak mümkündür. Bunlardan biri de Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 1587'de Bağdat Hazinesi Defterdarı iken kaleme aldığı, hattat, nakkaş ve mücellitlerden bahseden *Menâkıb-ı Hünervarân* adlı eseridir. Kendisi de hattat olduğu için sanatı ve özellikle de dönemin sanatkârlarını iyi tanıyan Mustafa Âlî, bu eserinde çok sayıda Osmanlı Devleti'ne Azerbaycan sahasından gelerek yerleşmiş sanat erbabından övgülerle bahsetmektedir. Bunların arasında on bir hattat, altı nakkaş ve bir mücellit olduğu, bunların Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Osmanlı saraylarında hizmete alınan bu Azerbaycanlı sanatkârların katkısı sonucu Osmanlı kültür hayatında büyük ölçüde gelişme olmuş, böylece Azerbaycan'dan gelen hattatlar zamanla Şeyh Hamdullah (ö. 1520) ekolünden başka Osmanlı Devleti'nde âdeta ayrı bir mektep tesis etmişlerdir. Nakkaşlar, XVI. yüzyıl Osmanlı minyatür sanatının gelişmesinde büyük rol oynamış, mücellitler ise güzel hatla süslü nakışları kitapla bütünleştirerek Şehnamecilik müessesesinin tesisini de hızlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Âlî, Azerbaycan Sanatkârları, Mücellit, Hattat, Nakkaş.

* Doç. Dr., Bakü Mühendislik Üniversitesi, Umumi Fenler Bölümü, bdedeyev@beu.edu.az, ORCID: 0000-0001-5652-7811.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervârân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Azerbaijani Calligraphers, Miniaturists and Bookbinders Lived in the Ottoman Empire in Mustafa Âli's Book *Menakib-i Hunervaran*

Abstract

Before the printing press (1727) there was a need for calligraphers to write the book, miniaturists to decorate the book and finally bookbinders to turn them into books in the Ottoman Empire. For this reason, famous calligraphers, miniaturists and bookbinders from Azerbaijan and Iran, which had an important role in the establishment and development of the Akkoyunlu and Safavid states, were brought to the Ottoman Empire in a planned manner and placed in appropriate establishments. It is possible to obtain information about these artists in various Ottoman sources. One of them is the book *Menakıb-ı Hunervaran* about those calligraphers, miniaturists and bookbinders which was written by Mustafa Âli Gelibolulu in 1587 when he was the Treasurer of Baghdad. Mustafa Âli, who knew the art and especially the craftsmen of the period well since he was a calligrapher himself praised many Azerbaijani artists who settled in the Ottoman Empire. It has been determined that there were ten calligraphers, six miniaturists and one bookbinder who were working in different places of the Ottoman Empire. Thanks to the contribution of these Azerbaijani artists working in the Ottoman palaces, the Ottoman cultural life was able to develop to a great extent. Thus, calligraphers from Azerbaijan eventually established their separate school in the Ottoman Empire apart from the school of Sheikh Hamdullah (d. 1520). Miniaturists played a great role in the development of the 16th century Ottoman miniature art, and bookbinders accelerated the establishment of *Shahnameh* institution by integrating beautiful calligraphy embroideries with the book.

Keywords: Mustafa Âli, Azerbaijani Artists, Bookbinder, Calligrapher, Miniaturist.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Giriş

Devlet adamı, tarihçi, şair ve aynı zamanda çok sayıda eser veren bir Osmanlı müellifi olan Gelibolulu Mustafa Âlî, 25 Nisan 1541'de Gelibolu'da dünyaya geldi. Arap dilini Habîb-i Hamîdî'den, tefsir ve fıkıhı Gelibolulu Sürûrî'den, hat sanatını ise Pîr Şükrullah Mehmed Dede'den öğrendi. Daha medresede iken Çeşmî mahlasıyla güzel şiirler ve ilk eseri olan Hüsameddin Hasan el-Katî'nin (ö. 1359) *İsaguci* şerhine haşiyeye yazdığı, ardından da kaleme aldığı *Mihr-ü Mah* eserini Şehzade Selim'e sunduğu bilinmektedir. Bunun mükabilinde ilk devlet görevine de onun divan kâtipliğine atanarak başlamıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunan Mustafa Âlî, hiçbir zaman yazma alışkanlığını ihmal etmemiş, uzun olmayan 58 yıllık hayatına 55 eser sığdırabilmiştir. Bunlardan biri de 1587 yılında Bağdat Hazinesi Defterdarı iken kaleme aldığı, hattat, nakkaş ve mücellitlerden bahseden *Menâkıb-ı Hünervarân* adlı eserdir (Gelibolulu, 1982, s. 5-7, 19; Kütükoğlu, 1989, s. 414-415; Ertaş, 2013, s. 193-194, 198).

Mustafa Âlî'nin en küçük eseri olarak bilinen *Menâkıb-ı Hünervarân* İbnülemin Mahmud Kemal Bey (1871-1957) tarafından değişik kütüphanelerde bulunan yazma nüshalar esas alınarak derlenmiş ve 1926 yılında yayımlanmıştır. 1982'de ise 1926 baskısı esas alınarak yeni bulunmuş yazma nüshalarıyla karşılaştırılmış ve Müjgan Cunbur tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Eser, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Dört Halife ve Vahiy Kâtipliği yapmış 27 sahabe; diğer bölümlerde ise sırası ile hattalar, nakkaşlar ve ciltçiler hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar, konu ile ilgili kendisinden önce kaleme alınmış bazı eserlerden yararlandığını açıkça belirtmektedir. Ayrıca, eserin hazırlanmasında büyük rolü olan *Tacü't-Tevârih* sahibi Şeyhülislam Hoca Sadeddin'e de şükranlarını dile getirmiştir (Gelibolulu, 1926, s. 6-8; Gelibolulu, 1982, s. 21-24). Kendisi de hattat olduğu için sanatı ve özellikle dönemin sanatkârlarını iyi tanıyan Mustafa Âlî, bu eserinde çok sayıda Acemli sanat erbabından övgüyle bahsetmiştir. Onların arasında Osmanlı Devleti'ne gelerek Osmanlı kültür hayatının gelişmesinde etkin rol oynayan birçok Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellit bulunmaktadır.

Bu çalışmada her iki kitaptan da istifade edilmiştir. Konu ile ilgili *Menâkıb-ı Hünervarân*'da geçen bilgileri desteklemek için öncelikle yayımlanmış arşiv belgelerinden Şah İsmail'in (1501-1524) Tebriz'de

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Heşt Behişt sarayındaki hazinesinin ele geçirildiğine dair 2 Eylül 1514 tarihinde kayda alınmış olan belge, 23 Mart-12 Nisan 1515 tarihli Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Amasya'da yazdırdığı Tebriz'den İstanbul'a götürülen bilim ve sanat adamlarının listesinin tutulduğu *Taksimât Defteri* ve R. M. Meriç (1901-1964) tarafından yayımlanmış olan XVI. yüzyıla ait Cemaat-ı Nakkaşan'ın yevmiye-maaş defterleri özel olarak belirtilmelidir. Bunlardan başka Nefeszade İbrahim Efendi'nin (ö. 1650) *Gülzar-ı Savab*, Suyolcuzaade Mehmed Necib'in (ö. 1758) *Devhatü'l-Küttâb*, Müstakimzaade Süleyman Efendi'nin (ö. 1787) *Tühfe-i Hattatin* ile Mirza Habib Efendi'nin (ö. 1891) *Hat ve Hattatan* gibi hattatlara dair eserleri ve XVI. yüzyıl Osmanlı tezkirecilerinden Âşık Çelebi (ö. 1572), Ahdî-yi Bağdadî (ö. 1593), Beyanî (ö. 1597), Kınalızade Hasan Çelebi'nin (ö. 1604) eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili muhtelif kitap ve makalelerden de faydalanılmıştır.

1. Hattatlar

Yazı ve kitap kültüründe bu alanın ayrılmaz bir parçası olan hattatlığın kendine özgü yeri vardır. Hat ve kitap yazmanın bir sanat olarak gelişmesinde öncelikle Kur'an'ın güzel hatla yazılmasının ve kitap hâline getirilmesinin rolü büyüktür. Böylece hat ve kitap sanatı tüm Müslüman dünyasında olduğu gibi, aynı zamanda Azerbaycan'da da gelişmiştir. Geç Orta Çağlarda Merağa, Tebriz, Sultaniye, Nahçıvan, Şamahı, Gence, Erdebil gibi Azerbaycan şehirlerinin yanı sıra Tebriz başkentli Karakoyunlu (1410-1468), Akkoyunlu (1468-1501) ve Safevi (1501-1736) devletlerinin sınırları içinde kalan Şiraz, Isfahan, Gilan, Horasan ve Meşhed'de faaliyet göstermiş darülrşad ve medreselerde hat ve ona paralel olarak diğer güzel sanatların da incelikleri öğretilmiş ve dünyaca ünlü hattatlar yetişmiştir (Adilov, 2009, s. 62-80; Musalı, 2012, s. 364-366; Musalı, 2016, s. 76; Dedeyev, 2017, s. 90).

Dünyanın en güçlü devleti olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda birçok alanda olduğu gibi yazı ve kitap kültürüne de çok büyük önem vermiştir. Osmanlı'da saray sanatkârlarının bulunduğu Ehl-i Hiref teşkilatında *Cema'at-i Katiban-ı Kütüb* (Uzunçarşılı, 1986, s. 23-28; Kazan, 1999; Kazan, 2004, s. 214-225; Yaman, 2006, s. 6-7) ile divan, maliye, hazine ve defterdar kâtiplerinin yer aldığı *kâtiplik müesseseleri* (Ahıskalı, 1991) faaliyet göstermiştir. Devlette güzel yazı ve kitaba olduğu gibi, bu işleri başarıyla yapabilen hattatlara da ihtiyaç olmuştur.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Böylece, Azerbaycan ve İran bölgesinden sanatta kendini ispat etmiş birçok hattatın planlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne celp edilerek gereken kurumlara sevk edilmesi yönüne gidilmiştir. Azerbaycan'dan gelen hattatlar zamanla Şeyh Hamdullah (ö. 1520) ekolünden başka Osmanlı Devleti'nde âdeta ayrı bir mektep tesis etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1998, s. 615; Kazan, 2004, s. 221).

1. 1. Muhammed Handan

Mustafa Âlî'ye göre Meşhedli Sultan Ali'nin (ö. 1520) talebelerinden biri de Muhammed Handan'dır. Meşhedli Sultan Ali ise Timurlu Devleti'nin (1370-1507) son hükümdarı olan Hüseyin Baykara'nın (1470-1506) yanında çalışmış dönemin ünlü hattatlarından olduğu bilinmektedir. Aşağıda hakkında bilgi verilecek hattat müzehhip Mevlâna Yari Şirazî ise Muhammed Handan'ın yetiştirmesidir. Yazar, ondan *bir kırmızı gül idi ki, bahar ve hazan-ı handan ola* diye övgü ile bahsetmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 36, 40; Gelibolulu, 1982, s. 71, 77). Başka kroniklerde ise Muhammed Handan'ın Osmanlı Devleti'ne gelerek Amasya'da ikamet ettiği ve orada Hamdullah Efendi'den (ö. 1520) ilaveten ders alarak nestalîk yazı kültürünü daha da geliştirdiği kaydedilmektedir. O, bu yazı çeşidini o kadar geliştirmeyi başarabilmişti ki üstadınınkinden fark edilmezmiş (Suyolcuzade, 1942, s. 46). Şeyh Hamdullah Efendi ise Buharalı olup Sultan II. Bâyezid zamanında (1481-1512) padişahın daveti üzerine Amasya'dan İstanbul'a gelip yerleşmiştir (Ülker, 1987, s. 19; Serin, 1997, s. 449-450; Alparslan, 1999, s. 34-39). Muhtemelen Muhammed Handan da hocası ile birlikte bu tarihlerde yani 1481'den sonra İstanbul'a taşınmıştır.

1. 2. Mîr Hûbî-yi Hüseyinî

Başka kaynaklarda tam adı Ebu Turab el-Hasanî el-Hüseyinî Hûbî-yi Şirazî olarak geçmektedir (Cunbur, 1968, s. 76; Yazıcı, 1991, s. 372; Ebrahimi, 1991, s. 28; Çelik, 2009, s. 20). Uzunçarşılı, Hoşlu Mîr Seyyid Hüseyin olarak tanıtmaktadır (1998, s. 615-616). Mustafa Âlî onun Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) başkent İstanbul'a geldiğini ve vazifeli olarak *Şehname-i Hakanî* yazıcılığına memur edilerek muhtemelen ünlü şehnameci Fethullah Arifi'nin (ö. 969/1561-62) evindeki imalathanede işe alındığını belirtmektedir. Üstadı Safevi

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Devleti'nin meşhur hattatlarından biri olan Meşhedli Sultan Ali olmasa da onun bir kalemini ele geçirmiş ve yazılarına bakarak yazı üslubunu öğrenmiştir (Gelibolulu, 1926, s. 39; Gelibolulu, 1982, s. 76). Şehnameci Fethullah Arifi'nin 964 /1557 yılında yazmış olduğu *Fütûhât-ı Cemîle* adlı eserini güzel hatla istinsah eden Mîr Hûbî-yi Hüseyinî olmuştur.

1. 3. Mîr Honî

İsmi Molla Kan'i olarak zikreden Mustafa Âli'ye göre, *Derke nanu hışke kani ve kanaat lokmasına tab'ı, belki sadırmak rütbesindeki zahid ve ver-i zevadesiyle mütemetti dervişi meşreb ve setude mezheb kimse* olmuştur. Hat sanatını ise Mevlâna Seyyid Ahmed'den öğrenmiştir. Bir ara Şam şehrinde çalışmıştır. Burada iken aslen Bosnalı olan Derviş Hüsam isimli bir hattat yetiştirmiştir. (Gelibolulu, 1926, s. 52, 56; Gelibolulu, 1982, s. 95, 101). Başka kaynaklara göre ise Mîr Honî'nin üstatları önce Meşhedli Sultan Ali, daha sonra ise Seyyid Ahmed olmuştur (Nefeszade, 2004, s. 78-80). Yetişmiş bir hattat olarak önce Meşhed'den Şam'a, oradan da İstanbul'a gelmiştir. Sultan Süleyman'ın fermanıyla Mîr Hûbî-yi Hüseyinî gibi o da Osmanlı hanedanının kitabını hazırlamak için kurulan *şahnâmeciler* grubuna dâhil edilmiştir (Habib Efendi, 1306, s. 196; Heiderizadeh, 1998, s. 241). Öyle anlaşılıyor ki o da uzun yıllar Azerbaycanlı şahnâmecî Fethullah Arifi Çelebi'nin yanında çalışmıştır.

1. 4. Molla Iyşî Çelebi

Hat sanatını ünlü hattat Mîr Ali'nin öğrencilerinden Mevlâna Malik-i Deylemî'den öğrenen Molla Iyşî Çelebi, Mustafa Âli'nin eserini yazdığı 1587 yılı başlarında daha hayatta idi (Gelibolulu, 1926, s. 52-53; Gelibolulu, 1982, s. 96). Diğer kaynaklar onun aslen Kazvinli olduğunu, babasının ise o bölgenin tanınmış meşâyihinden biri olarak bilindiğini belirtmektedirler. Onun Osmanlı Devleti'ne gelip yerleştiği tarihi açıkça yazılmasa da 1534 yılında vuku bulan Irakeyn seferinden sonra olduğu tahmin edilebilir (Nefeszade, 2004, s. 80). Aynı zamanda şair olan Iyşî'nin divan kâtibi olarak çalıştığı kaydedilmektedir. (Kıralızade, 2009, s. 124-125; Heiderizadeh, 1998, s. 240; Musalı, 2009, s. 155).

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

1. 5. Molla Ali Sultan

Hakkında şimdilik Mustafa Âlî'nin eserinden başka bir yerde bilgiye ulaşılamadığına göre Molla Ali Sultan, Akkoyunlu devri hattatlarındandır. Güzel yazıyı, bir ara Akkoyunlu Sultan Yakub'un (1478-1490) sarayında çalışmış olan dönemin ünlü hattatlarından Harezmlî Mevlâna Abdurrahim Enisî'den öğrenmiştir. Mustafa Âlî, onun Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelip Eyüp Sultan semtinde yerleştiğini ve asıl görevinin ise sarayda divan kâatibi olduğunu kaydetmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 58; Gelibolulu, 1982, s. 104-105).

1. 6. Mîr Mustafa

Mîr Mustafa hakkında şimdilik sadece Mustafa Âlî'nin eserinde verilen bilgi tespit edilebilmiştir. Yukarıda bahsi geçen Molla Ali Sultan'ın talebelerindedir. Avvâd (ûdî) olan kardeşi Mîr Muhammed ile birlikte Osmanlı Devleti'ne yerleşmişlerdir. İkisi de hattattır. Ancak daha güzel yazdığı belirtilen Mîr Mustafa bir müddet sonra kâatip olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (ö. 1585) hizmetine alınmış, onun yanında Şirvan'ın fethinde (1579) bulunmuş ve sonradan kısa süreliğine Paşa'nın tımar defterdarlığı görevini de yapmıştır. Ardından katıldığı Dağıstan muharebesinde şehit olmuştur (Gelibolulu, 1926, s. 59-60; Gelibolulu, 1982, s. 106).

1. 7. Mevlâna Meşhedli Abdülvahid

Mevlâna Meşhedli Abdülvahid hakkında bilgi şimdilik sadece Mustafa Âlî'nin eserinde geçmektedir. Meşhedli Sultan Ali'nin yetiştirdiği hattatlardandır. İsim ve dönem benzerliğine göre başka bir hattat olan Tebrizli Abdülvahid ile karıştırmamalıdır. Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a geldiği ve ilk işinin kâatiplik olduğu belirtilmektedir. Sonradan Sultan'ın özel tayini gereği bu görevini Anadolu'da devam ettirmiştir (Gelibolulu, 1926, s. 39; Gelibolulu, 1982, s. 76; Uzunçarşılı, 1998, s. 615).

1. 8. Kutbeddin Muhammed Yazdi

Aslen Yazdi olan Kutbeddin Muhammed hayatının son yirmi yılını Bağdat'ta yaşamıştır. Mustafa Âlî, onu Bağdat Hazinesi Defterdarı

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

tayin olunduğu 994/1586 yılından itibaren tanıdığını, o tarihte yaşının epey ilerlemiş olduğunu ve kendisi ile hemsöbet olup arkadaşlık yaptığını belirtmektedir. Buradan anlaşılan o ki eserin yazıldığı tarihlerde Kutbeddin Muhammed Yezdi daha hayatta olmuştur. Yazar, onun Maksud Ali, Mir Hibetullah, Buharalı Mir Haydar, Mevlana Malik-i Deylemi ve Bağdat'ta iken Muizeddin olmakla muhtelif üstatlardan dersler aldığını bildirirse de aynı yolda bulunmaları hasebiyle Mevlana Malik öğrencisi gibi tanıdığını da ayrıca kaydetmektedir. Aynı zamanda kendisi de Mir Mustafa Bağdadi isminde bir üstat hattat yetiştirmiştir (Gelibolulu, 1926, s. 53; Gelibolulu, 1982, s. 96-97).

1. 9. Mevlâna Yari Şirazi

Osmanlı Devleti'ne yerleşen XVI. yüzyıl Azerbaycanlı hattatlardan biri de Mevlâna Yari Şirazi'dir. Mustafa Âlî, eserinin başka bir yerinde onu Mollâ Yari Şirazi olarak da tanıtmaktadır. Üstadı yukarıda zikredilen Mevlâna Muhammed Handan'dır. Onun en iyi öğrencilerinden olan Yari Şirazi'nin, Osmanlı'da seçkin hattat müzehhiplerden biri olduğu kaydedilmektedir. Mustafa Âlî'de geçen bilgilerden yola çıkarak eserin yazıldığı 1587 yılında onun daha hayatta olduğu anlaşılmaktadır (Gelibolulu, 1926, s. 40, 67; Gelibolulu, 1982, s. 77, 117).

1. 10. Hacı Muhammed Tebrizi

Mustafa Âlî, onun Kanunî zamanında Anadolu Vilayeti'ne geldiğini, 40 akçe yevmiye ile Bursa'da ikâmet ettirildiğini kaydetmektedir. Asıl görevinin saray kâtibi olduğu belirtilen Hacı Muhammed Tebrizi, Şah Tahmasb devri (1524-1576) Safevi Devleti'nin ünlü hattatlarından biri olan Şah Mahmud Nişaburi'nin (ö. 1564) en seçkin talebesidir. Hacı Muhammed Tebrizi hakkında bu bilgiler, Mustafa Âlî'den naklen alındığı için bazı Osmanlı kaynaklarında da aynen geçmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 40; Gelibolulu, 1982, s. 78; Müstakim-zade, 1928, s. 725; Habib Efendi, 1306, s. 220). Ayrıca sanat tarihçisi Hilal Kazan, bir araştırmasında 1556 yılında Kanunî'den 1500 akçe in'am alan ama hakkında hiçbir bilgi verilmeyen Hacı Muhammed adında bir hattattan da bahsetmektedir (Kazan, 2007, s. 162). Konuya genel olarak bakılacak olursa, ayrı ayrı gösterilen bu iki kişinin aynı

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

insan, yani Tebrizli Hacı Muhammed olduğu söylenebilir (Dedeyev, 2017, s. 100-101).

1. 11. Muhammed Rıza Tebrizi

Mustafa Âli, Tebrizli Muhammed Rıza'nın, 994/1585-86 tarihinde İstanbul'a geldiğini, Mevlâna Hoca Sadeddin'in himayesine alındığını, görevinin kâtiplik olduğunu belirtmektedir. Osmanlı başkentine gelmeden önce sanatta yetişmiş olan Muhammed Rıza, güzel yazının sırlarını Molla Muhammed Hüseyin Tebrizî'den öğrenmiştir. O, kalemindeki latiflik, yazı güzelliğindeki incelikle tanınmıştır (Gelibolulu, 1926, s. 55; Gelibolulu, 1982, s. 99-100).

Habib Efendi Muhammed Rıza'nın Osmanlı Devleti'ne gelişini 944/1537-38 yılı olarak göstermiştir. Müstakimzade ise İstanbul'a yerleştiği yılı 1000/1591-92 olarak kaydetmiştir. Mustafa Âli'nin belirttiği 994/1585-86 tarihi doğru olmalıdır. Nefeszade'nin belirttiğine göre Mevlâna Hoca Sadeddin, onu Tophaneli Nuri Çelebi'nin icazetinden sonra yanına almıştır. Mevlâna Hoca Sadeddin'den çok saygı ve ihsan görmüş, maddi durumu iyileştikten sonra Tebriz'e dönmüştür. Onun Tebriz'e dönmesi, Hoca Sadeddin'in 2 Ekim 1599 yılında vefatından sonra gerçekleşmiş olduğu tahmin edilebilir.

Müstakimzade, Muhammed Rıza'nın vefat tarihini 1067/1656-57 yılı olarak yazmaktadır. Habib Efendi ise bu tarihi 1037/1627-28 yılı olarak belirtmektedir. Şimdilik bu iki kaynak dışında elimizde bilgi bulunmadığı için Muhammed Rıza Tebrizî'nin vefat tarihini kesin olarak söylemek mümkün değildir (Nefeszade, 2004, s. 81-82; Müstakim-zade, 1928, s. 728; Habib Efendi, 1306, s. 224).

2. Nakkaşlar

Günümüzde süsleme sanatkârı olarak bilinen nakkaşlık, eskiden daha geniş sanat alanını kapsamaktaydı. Son dönemlere kadar karakalemler (sadece kalemlerle çizim), müzehhibler (altın suyu ile tezhib eden, kitap süsleyen), musavvirler (tasvir eden), tarrahlar (süsleme, doğa tasviri yapanlar), basmagirler (nakş tabedenler), cedvelkeşler, renkzenler, duvar süslemeleri gibi sanat türleri nakkaşlar tarafından yapılmakta idi (Meriç, 1952, s. 87; Buttancı, 2001, s. 18-19). Mustafa Âli ise nakkaşları genelleme yaparak *kaatıcı*, *musavvir*, *tarrah* ve *müzehhibler* olarak dört

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

bölümde incelemiştir (Gelibolulu, 1926, s. 63-68; Gelibolulu, 1982, s. 111-118).

Geç Orta Çağ'da Azerbaycan nakkaşlık sanatının gelişiminde esas rolü Tebriz minyatür mektebi oynamıştır. Bu dönemlerde var olan Tebriz minyatür ekolü İran, Doğu Türkistan-Çin-Uygur ve Irak-ı Arap sanatının etkisiyle oluşmuştu. XV. yüzyıldan itibaren ise Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde, özellikle şirvan ve Erdebil'de de nakkaşlık sanatı gelişme kaydetmiştir (Kerimov, 2013, s. 7-9; Musalı, 2016, s. 75-80).

Osmanlı Devleti'nde Bursa Yeşil Cami (1421) ve Bursa Muradiye Külliyesi (1426) ile Edirne Muradiye Camii'ni (1429) süsleyen beyaz-mavi renkli çini işlemeleri Azerbaycanlı ustalar tarafından yapıldığı bilinmektedir (Keskin, 2013, s. 445-465).

Mustafa Âli, eserinde çok sayıda Safevi nakkaşının isimlerini kısaca tanıtarak anmıştır.¹ Bunların içinde altı nakkaş Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiştir. Mevcut Osmanlı kaynaklarındaki bilgilere göre XVI. yüzyıl Osmanlı minyatür sanatının gelişmesinde Azerbaycanlı nakkaşların büyük rolü olmuştur.

2. 1. şahkulu

Mustafa Âli'nin eserinde övgüyle bahsedilen nakkaşlardan biri Tebrizli şahkulu'dur. Saray-ı Âmire'de kendisine bir nakkaşhane tesis edilmiş, bazen Sultan Süleyman o imalathaneye gelerek onun işlerini zevkle seyretmiş ve bu arada yevmiyesini yüz akçeye çıkartmıştır (Gelibolulu, 1926, s. 65; Gelibolulu, 1982, s. 114). Âşık Çelebi Penâhî lakaplı nakkaş şahkulu'nun II. Bâyezid saltanatının son yıllarında oğlu şehzade Ahmed'in vali olarak bulunduğu Amasya şehrine Tebriz'den geldiğini yazar (Filiz Kılıç, 1994, s. 199-200; Ahdî Bağdadi, 2009, s.

¹ Mustafa Âli'nin eserinde ismi anılan nakkaşlar şunlardır: Musavvirler; Tebrizli Pir Seyyid Ahmed, Bihzad, Horasanlı şeyhzade, Tebrizli Ağa Mirek, Sultaniyeli Mir Musavvir, İsfahanlı Mir Zeynelabidin, Horasanlı Abdullah, Tebrizli Kemal, Heratlı Muhammed, Üstad Hasan ve talebesi Siyavuş Gürcü, Mihrab, Tebrizli Sultan Muhammed, Muhammed Bey, Erdebilli Berhi Ali, Horasanlı Muhammed Mümin. Terrahlar: Tebrizli Mirza Ali, Iraklı Kasım, Kazvinli Hüseyin, İsfahanlı Mir Nakkaş, İsfahanlı Hoca Abdülaziz, Molla Ali Asgar, Mirza Muhammed Hoca Kabahatoğlu, Buharalı Mir Adud, Bağdadlı Hasan, Tebrizli Muhammed Ali, Tebrizli Hasan Bey, Yezdli Molla şeref (Gelibolulu, 1926, s. 64-67; Gelibolulu, 1982, s. 112-118).

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

112-113). Birçok araştırmacı da Âşık Çelebi'deki bu bilgiyi eserlerinde kullanmışlardır (Hikmet, 2013, s. 356-358; Buttanrı, 2001, s. 27; Musayeva, 2013, s. 87-88; Musalı, 2009, s. 268; Usluer, 2014, s. 86). Ancak bazı Osmanlı arşiv belgelerinde Şahkulu'nun Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı'ndan (23 Ağustos 1514) sonra çok sayıda Azerbaycanlı ilim ve sanat erbabı ile birlikte İstanbul'a götürüldüğü açıkça kaydedilmektedir (Genç, 2011, s. 36; Arslan, 2001, s. 332; Meriç, 1952, s. 91; Uzunçarşılı, 1986, s. 26). Kanunî Sultan Süleyman döneminde uzun süre devletin baş nakkaşı görevini icra etmiş olan Şahkulu (Meriç, 1952, s. 93; Yaman, 2008, s. 505) Osmanlı nakkaşlık sanatına saz yazmak veya saz kolu olarak nitelendirilen yeni bir üslubu getirmiştir. Bu üslup XVIII. yüzyılda Osmanlı nakkaşlarından Ali Üsküdarî tarafından geliştirilerek kullanıldığı için kendisine Sanî-yi Şahkulu denmiştir (Mahir, 1994, s. 128; Derman, 2010, s. 283-284). Aynı zamanda şair olan Şahkulu'nun günümüze ulaşan bazı şiirleri (Filiz Kılıç, 1994, s. 200; Ahdi Bağdadi, 2009, s. 113) ile Hurûfilik felsefesini açıklayan küçük bir Mesnevi'si de vardır. 1556 yılının Ağustos'unda kaleme alındığı ve *Şehriyârname* olarak da bilinen Şahkulu'nun bu eseri İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1946 yılında *Mesnevî-i Penâhî* adı ile basılmıştır (Şahkulu Penahi, 1946; Usluer, 2014, s. 86).

Vefatı ile ilgili kaynaklarda açık bir bilgi verilmemektedir. 7 Ağustos 1556 tarihinde daha sernakkaşan görevinde iken Sultan tarafından kendisine Ramazan Bayramı arefesinde üç bin akçe mükâfat ve bir de Bursa kumaşından hazırlanmış benekli kaftanın hediye edilmesi aynı zamanda *Mesnevî-i Penâhî* eserinin 1556 Ağustosunda yazılması daha bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Muharrem 965/Ekim 1557 tarihli Ehli Hiref'in yevmiye defterinde adının geçmemesine bakılırsa onun 1557 yılı başlarında vefat ettiği söylenebilir (Meriç, 1952, s. 94-95; Yaman, 2006, s. 8-9).

2. 2. Hüseyin Tebrizî

Hüseyin Tebrizî'yi çok överek Manî² yaradılışlı ve Bihzad³ kalemlî bir sanatçı olduğunu söyleyen Mustafa Âlî, onun kimden ders

² Manî (ö. 276), Sasaniler (226-651) döneminde ortaya çıkan dinlerden biri olan Maniheizm'in kurucusudur. Sasani Şahı Şapur oğlu I. Behram (ö. 276) tarafından aykırı dinî düşüncelerine göre derisi soyularak idam edilmiştir (Naskali, 2009, s.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

aldığını ve Osmanlı'ya ne zaman geldiğini yazmasa da Atabe-i ulya, yani saray nakkaşhanesinde vazifeli beğenilmiş bir üstat olduğunu açıkça belirtmektedir. Hemen arkasına Üstat Alican'ın dahi Halep'te yaşadığını hatırlatmakta ve yine eserin mücellitler kısmında Molla Kasım Ali'nin İstanbul'a gelmeden önce Hüseyin Bey ve Alican'ın samimi olduklarını yazmaktadır. Bu durumda Müzehhip Hüseyin, İstanbul'a gelmeden önce bir müddet Halep'te çalışmıştır (Gelibolulu, 1926, s. 68, 73; Gelibolulu, 1982, s. 118, 126). Aşağıda da belirtileceği üzere yazar, eserin başka bir yerinde biraderi Velican'dan bahsederken onun kitabın yazıldığı tarihlerde İstanbul'a geldiğini bildirmektedir. Öyle ise Hüseyin Tebrizî, kardeşi Velican'dan önce, muhtemelen 1587 civarında İstanbul'a gelmiştir. Elimizde bulunan 1004/1596 tarihli nakkaşların yevmiye defterinde Velican'ın ismi mevcut iken, onun adı geçmemektedir (Meriç, 1952, s. 95-96). Öyle ise belirtilen tarihten önce vefat ettiği söylenebilir.

2. 3. Velican Tebrizî

Yukarıda bahsedilen Nakkaş Hüseyin'in kardeşidir. Tebriz'de Gürcü Siyavuş'tan ders alarak bir nakkaş musavvir gibi yetişen Velican, Mustafa Âlî kitabı kaleme aldığı tarihlerde, yani 1586-87'li yıllarda Anadolu'ya gelmiş ve İstanbul'da saray nakkaşhanesinde musavvir olarak işe alınmıştır. Mustafa Âlî, onun aslında çok yetenekli biri olduğunu fakat bencil karakteri yüzünden bunu kullanamadığını ve sanatını daha iyi öğrenemediğini dile getirmektedir (Gelibolulu, 1926, s.

175). Mustafa Ali eserinde bir benzetme yaparak, Mani'nin getirmek istediği yeni dinî düzeni, mecaz anlamda onun çizmek veya nakşetmek istediği yeni dünyasını bir resim eseri gibi vermek istemiştir (Gelibolulu, 1926, s. 69-73; Gelibolulu, 1982, s. 120-125).

³ Kemaleddin Bihzad (ö. 1536) aslen Orta Asyalı'dır. Şeybanilerin Şah İsmail'e yenilgisinden (1510) sonra Herat'tan Safevi başkenti Tebriz'e getirilerek Şah İsmail'in sarayında nakkaş olarak çalışmış ve 1522 yılında ise kütüphane hazini görevini sürdürmüştür (Çağman, 1992, s. 147). Mustafa Ali ise eserinde bir rivayete göre Çaldıran Savaşı öncesinde mağlup olabileceğini de düşünen Şah İsmail'in ünlü hattat Şah Mahmud Nişaburi ile nakkaş Bihzad'ı bir mağaraya saklamış olduğunu ve savaşta bozguna uğradıktan sonra geri dönüşünde ilk olarak onları arayıp sorduğunu ve bulunca da Allah'a şükrettiğini nakletmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 37; Gelibolulu, 1982, s. 72-73).

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

67-68; Gelibolulu, 1982, s. 117-118). Velican'ın sarayda çalıştığını Osmanlı arşiv belgeleri de teyit etmektedir. Nitekim 1004/1596 ve 1005/1596 tarihli iki ayrı yevmiye defterinde günlük 7 ve sonradan 9 kuruş maaş aldığı kaydedilmiştir (Meriç, 1952, s. 95-97). Elimizde bulunan 1014/1605 tarihli nakkaşların yevmiye defterinde ise isminin geçmediğine bakılırsa ya iş yerini değiştirmiş ya da bu tarihten önce vefat etmiştir (Meriç, 1952, s. 98).

2. 4. Diğer nakkaşlar

Mustafa Âlî'nin eserinde geniş bilgi verilmeden Osmanlı Devleti'ne gelmiş daha üç Tebrizli nakkaşın ismi zikredilmektedir. Bunlar, Bağdatlı Hasan'ın talebeleri Muhib Ali Tebrizî ile Mirza Müzehhib Tebrizî ve Şahkulu'nun talebesi olan Alican Tebrizî'dir. Alican'dan bahsedilirken onun Müzehhip Hüseyin Bey ve Mücellit Molla Kasım Ali ile arkadaş olduğu ve Mustafa Âlî'nin kitabının yazıldığı yıllarda Halep'te çalıştığı belirtilmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 68, 73; Gelibolulu, 1982, s. 118, 126).

3. Mücellitler

Genel olarak Orta Çağ'da kitapların ortaya çıkarılması için müellif, hattat ve nakkaş dışında mücellitlere de gerek duyulmuştur. Mustafa Âlî, kitabının mücellitlerden bahseden kısmında, Acem ciltçilerinin tülle halinde yani altın işlemede ve bunu süslemek olarak kullanmada üstün olduklarını Osmanlı mücellitlerinin ise cedvel ve zencirekte, aynı zamanda cildin zariflik ve inceliği yönünden daha üstün olduklarını belirtmektedir. Ünlü Acem mücellitlerinden Mir Hüseyin Kazvinî ve onun öğrencisi Kasım Bey Tebrizî, yine Kasım Bey'in yetiştirdiği Mirza Bey Tebrizî, Mirza Bey'in yetiştirdiği ve aynı zamanda oğlu olan Muhammed Zaman Tebrizî ile diğer öğrencisi Molla Kasım Ali'nin isimlerini özellikle zikretmektedir. Bunlardan sadece Molla Kasım Ali'nin kitabın yazıldığı sırada İstanbul'a geldiğini ve onun yukarıda incelenen Müzehhip Hüseyin Bey ve Musavvir Alican'la arkadaş olduklarını bildirmektedir (Gelibolulu, 1926, s. 73-74; Gelibolulu, 1982, s. 126). Bu durumda Molla Kasım Ali'nin önce Halep'e, oradan da İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Sonuç

Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Hünervarân* adlı eserinde Osmanlı Devleti'ne gelerek faaliyet gösteren hattat, nakkaş ve mücellitler hakkında aynı dönemde yaşadıkları için önemli bilgiler vermiştir. Atabe-i ulya ve Saray-ı Âmire olarak nitelendirilen Osmanlı saraylarında planlı bir şekilde göreve alınan Azerbaycanlı sanatkârlar, resmî dairelerde çalışmanın yanında, ortaya çok sayıda eser çıkararak, Osmanlı'da yazı, nakış ve cilt kültürünün gelişmesinde müstesna rol oynamışlardır. Eserde ve Osmanlı arşiv belgelerinde Acemli olarak kaydedilmiş olan hattat, nakkaş ve mücellitlerin hemen hepsi Akkoyunlu ve Safeviler döneminde yetişmiş, Osmanlı Devleti, bunları planlı bir şekilde ülkeye getirterek yerleştirmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı saraylarında hizmete alınan Azerbaycanlı sanatkârların katkısıyla Osmanlı kültür hayatında büyük ölçüde gelişme sağlanmıştır. Böylece, Azerbaycan'dan gelen hattatlar zamanla Şeyh Hamdullah ekolünden başka âdetâ ayrı birer mektep tesis etmiş, nakkaşlar XVI. yüzyıl Osmanlı minyatür sanatının gelişiminde büyük rol oynamış, mücellitler ise güzel hatla süslü nakışları kitapla bütünleştirmişlerdir.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Kaynakça

- Adilov, M. (2009). *Azərbaycan Poleografiyası*. Bakü: Elm.
- Ahdi Bağdadi. (2009). *Gülşen-i Şuara*. B Metin. Yayına hazırlayan: Süleyman Solmaz. Denizli: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731,agmpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 23.05.2016).
- Ahıskalı, R. (2011). "Terakki", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Ankara: s. 479-481.
- Alparslan, A. (1999). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, H. (2001). XVI. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Buttanrı, H. (2001). "Fuad Köprülü'nün "Osmanlılarda Nakış Tarihine Dair" Beş Makalesi", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 17-46.
- Cunbur, M. (1968). "Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XVII, S. 3, s. 134-142.
- Çağman, F. (1992). "Bihzad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, s. 147-149.
- Dedeyev, B. (2017). "16. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Azerbaycanlı Hattat ve Katibler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 81, s. 89-113.
- Derman, F. Ç. ve Duran G. (2010). "Şahkulu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 283-284.
- Ebrahimi, D. (1991). *Arifi Fethullah Çelebi ve Futuhat-ı Cemilesi'nin Tenkidli Metni* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ertaş, K. (2013). "Gelibolulu Mustafa Âlinin Hayatı ve Eserleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/3, s. 191-211.
- Ertaylan, H. İ. (1946). *Hurufi Edebiyatı Örnekleri II-Mesnevi-i Penahi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Gelibolulu, Mustafa Âli. (1926). *Menakıb-ı Hünerveran*. İstanbul: Matbaa-ı Amire.

Gelibolulu, Mustafa Âli. (1982). *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menâkıb-ı Hünervarân)*. Hazırlayan: Müjgan Cunbur, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Gelibolulu, Mustafa Âli. (1994). *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*. Hazırlayan: Mustafa İsen. Ankara: Özyurt Ofset & Tipo Matbaacılık.

Genç, V. (2011). "Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları", *Toplumsal Tarih*, S. 208, s. 24-36.

Habib Efendi. (1306). *Hatt ve Hattatan*. İstanbul: Matbaa i Ebuz-ziya.

Hikmet, İ. (2013). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*. Hazırlayan: Parvana Bayram, Ankara.

Kazan, H. (1999). *Ehl-i Hıref Defterlerinde Katipler (Cema'at-i Katiban-ı Kütüb)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Kazan, H. (2004). "Topkapı Sarayı'nda Katipler Cemiyetinin (Cema'at-i Katiban-ı kütüb) Eğitimleri ve Görevleri". *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul, s. 213-241.

Kazan, H. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Keskin, M. Ç. (2013). "Siyasi-Kültürel İlişkiler Çerçevesinde Tebrizli Çini Ustaların Anadolu Yolculuğu (1419-1433)", *Bellekten*, C. LXXVII, S. 279, s. 445-465.

Kərimov, M. (2013). *Azərbaycan miniatürləri (Azərbaycan, ingilis, rus və ərəb dillərində)*, Bakı.

Kılıç, F. (1994). *Meşairü's-Şu'ara, İnceleme Tenkitli Metin*. (Doktora Tezi). C. I, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Kınalızade Hasan Çelebi. (2009). *Tezkiretü ş-Şuara*. Tenkitli metin A-B, hazırlayan: Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara: Kültür Bakanlığı

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

e-kitap.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10739,tsmetinbpdf.pdf?0>
(Erişim tarihi: 04.04.2016)

Kütükoğlu, B. (1989). "Ali Mustafa Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, s. 416-421.

Mahir, B. (1994). "Şahkulu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. XVII, s.128.

Meriç, R. M. (1952). "Nakiş Tarihi Vesikaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1. S. 2, s. 85-107.

Musalı, N. (2012). "XVI-XVII əsrlərdə Ərdəbil xəttatlıq məktəbi". *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası: "Orta əsrlər şərqinin tarixşinaslığı və menbaşinaslığı". Akademik Z.M. Bünyadovun 90 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi simpoziumun materialları (AMEA, 7-8 may 2012-ci il)*, Bakü: s. 364-366.

Musalı, N. (2016). "Səfəvilər dövründə Ərdəbildə xəttatlıq və kitab sənəti", *Azərbaycan xalçaları*, 6/21, s. 74-87.

Musalı, V. (2009). *Osmanlı təzkirələrində Azərbaycan şairləri*. Bakı: Nurlan.

Musayeva, A. (2013). *Azərbaycan ədəbiyyatının əlyazma qaynaqları I*. Bakı: Elm və təhsil.

Naskali, E. (2009). "Sasanilər", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: s. 174-176.

Nefeszade, İbrahim Efendi. (2004). *Gülzar-ı Savab (İncelemeli metin çevirisi)*. (Yüksek Lisans Tezi). Hazırlayan: Fehime Demir, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Bilimdalı İslam Tarihi ve sanatları Ana Bilimdalı, İstanbul.

Serin, M. (1997). "Hamdullah Efendi, Şeyh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 15, Ankara, s. 449-452.

Suyolcuzade, Mehmed Necib. (1942). *Devha-tül-Küttab*. Tertip ve tashih eden: Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Genel Sanatlar Akademisi Neşriyatı.

Usluer, F. (2014). *Hurufilik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Uzunçarşılı, İ. H. (1986). "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defteri", *Belgeler*, C. XI, S. 15, Ankara, s. 23-76.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi*. C. II, Ankara: TTK.

Yaman, B. (2006). "1557 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkarları", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 2, s. 5-38.

Yaman, B. (2008). "1545 yılı Osmanlı Saray Sanatkarları", *Belleten*, C. LXXII, S. 264, s. 501-534.

Ülker, M. (1987). *Başlangıçtan Günümüze Türk Hatt Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

Ekler

Tablo 1: Mustafa Âli'nin *Menâkıb-ı Hünervarân* eserine göre Osmanlı saraylarında çalışmış olan Azerbaycanlı mücellit, hattat ve nakkaşların genel durumu

No	Sanatkarın ismi	Mesleği ve görevi	Şehir veya bölgesi	Üstad hocası
1	Muhammed Handan	Hattat-katip	Bilinmiyor	Meşhedî Sultan Ali ve Şeyh Hamdullah Efendi
2	Mir Hubi-i Hüseyini	Hattat-katip	Şiraz	Meşhedî Sultan Ali
3	Mir Honi	Hattat-katip	Meşhed	Meşhedî Sultan Ali ve Seyyid Ahmed
4	Iyşi Çelebi	Hattat, divan katibi	Kazvin	Malik-i Deylemi
5	Molla Ali Sultan	Hattat, divan katibi	Bilinmiyor	Abdurrahim Enisi
6	Mir Mustafa	Hattat, katip	Bilinmiyor	Molla Ali Sultan
7	Mevlana Abdülvahid Tebrizi	Hattat-katip	Tebriz	Bilinmiyor
8	Kutbeddin Muhammed Yezdi	Hattat	Yezd	Mevlana Malik Deylemi ve Muizeddin Bağdadi
9	Mevlana Yari Şirazi	Hattat müzehhib	Şiraz	Muhammed Handan
10	Hacı Muhammed	Hattat, katip	Tebriz	Şah Mahmud Nişaburi, sonra ise Hamdullah Efendi
11	Muhammed	Katip	Tebriz	Molla Muhammed

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Dedeyev, B. (2021). Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menâkıb-ı Hünervarân adlı eserinde Osmanlı'da yaşamış Azerbaycanlı hattat, nakkaş ve mücellitler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 129-148.

	Rıza Tebrizi			Hüseyin Tebrizi
12	Şahkulu	Nakkaş- musavvir	Tebriz	Ağa Mir
13	Hüseyin Tebrizi	Nakkaş- müzeħħib	Tebriz	Bilinmiyor
14	Veli Can Tebrizi	Nakkaş- musevvir	Tebriz	Siyavuş Gürcü
15	Muhib Ali Tebrizi	Nakkaş- müzeħħib	Tebriz	Bağdadlı Hasan
16	Mirza Müzeħħib Tebrizi	Nakkaş- müzeħħib	Tebriz	Muhib Ali Tebrizi
17	Ali Can Tebrizi	Nakkaş- müzeħħib	Tebriz	Şahkulu Tebrizi
18	Molla Kasım Ali	Mücellit	Tebriz	Mirza Beg Tebrizi

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Makale Geliş Tarihi: 03.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 06.09.2021

OSMANLI SON DÖNEMİNDE NARENCİYE ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİ

İbrahim YILMAZ*

Öz

Osmanlı coğrafyasının bir parçası olan Filistin bölgesinde daha Orta Çağ'dan itibaren narenciye ürünleri üretilmekte olup XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Akdeniz ve Ege sahillerinde bulunan birçok Osmanlı vilayeti ile Rize topraklarında narenciye üretimi yapılmaktaydı. Bu kadar geniş bir alanda üretilen narenciye ürünleri iç pazarda tüketildiği gibi ihracata da gönderilmekteydi. Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup, söz konusu dönemde Osmanlı topraklarındaki narenciye üretimi ve dış ticareti üzerinde durulmaktadır. İkinci el kaynaklar ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılan çalışmanın sonunda Osmanlı Devleti'nin, dönemin modern tekniklerine göre kurulmuş olan bahçe sahiplerine çeşitli vergi kolaylıkları sağlayarak narenciye üretimini teşvik ettiği, ağaçlarda meydana gelen hastalıklarla mücadele süreçlerine bizzat katıldığı, hatta bu alanda yurt dışındaki gelişmeleri de yakından takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat konusunda da üreticiye destek olarak yeni pazarlar bulma konusunda çalışmalar yaptığı anlaşılmıştır. Bu hâliyle Osmanlı Devleti'nin hem üretim hem de pazarlama alanında üreticilere büyük destek verdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Son Dönemi, Tarım, Narenciye, Dış Ticaret.

* Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, ibrahim.yilmaz70@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5332-1663.

Production and Foreign Trade of Citrus in the Late Ottoman Period

Abstract

As early as the Middle Ages, citrus fruits were produced in the Palestine region, which was a part of the Ottoman geography. In the 19th century, citrus was produced in many Ottoman provinces on the Mediterranean and Aegean coasts, and Rize. Citrus fruits produced in such a large area were not only consumed in the domestic market but also exported. This study includes the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century in general and focuses on the production and foreign trade of citrus in the Ottoman territories within the aforementioned period. In the study where the second-hand sources and the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives documents are utilized, and it is found that the Ottoman Empire encouraged citrus production by providing various tax benefits to the owners of gardens, created in line with the modern techniques of the time, took part directly in the process of fighting crop failures, and even closely followed up the developments in the field abroad. In addition, it is also found that the state supported the producers in terms of export and worked toward finding new markets. Based on these findings, it is demonstrated that the Ottoman Empire provided significant support to the producers in terms of both production and marketing.

Keywords: Late Ottoman Period, Agriculture, Citrus, Foreign Trade.

Giriş

Bir tarım toplumu olan Osmanlı'da insanların çoğu geçimini çiftçilikle sağlamakta, devlet de vergi gelirlerinin önemli bir miktarını bu sektörden elde etmekteydi. Bitkisel üretimden alınan öşür ve hayvanattan alınan ağnam vergileri toplam vergi gelirlerinin %34-44'ünü oluşturmaktaydı. XIX. yüzyılda yetiştirilen tarım ürünleri bölgeden bölgeye değişmekte olup bunların bir kısmı iç pazarda tüketilirken bir kısmı ise ihraç edilmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'dan yapılan ihracatın yaklaşık %80'ini tarım ürünleri oluşturmaktaydı (Quataert, 1985, s. 1556).

Osmanlı toplumunda şehir ve kırsal bölgelerdeki iktisadi hayat keskin çizgilerle ayrılmamıştı. Kırsal bölgelerde tüccarlar yaşadığı gibi şehir ahalisinden birçoğu da zanaat ve küçük esnaflığın yanı sıra tarımsal üretimle de ilgiliydiler. Hasat dönemlerinde şehirdeki ticari faaliyetlerini asgari düzeye indirerek ürünlerine toplamakta böylece tarım ve ticareti birlikte yürütmekteydiler (Faroqhi, 2010, s. 99, 100).

Anadolu ve Suriye'nin iç bölgelerinde kuru tarım hâkim iken kıyı bölgelerde pamuk, tütün, incir, üzüm, narenciye ve çeşitli sebzeler yetiştirilmekteydi. Irak'ın Dicle ve Fırat nehirlerinden sulanan bölgelerinde buğday, arpa, pirinç gibi ürünler, iki nehrin birleştiği Şattü'l-Arap bölgesinde ise hurma ön plandaydı. Mısır'da ise Nil'in suladığı alanlarda pirinç, buğday, tütün, keten gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Nakliye imkânlarının kısıtlılığı, tüm bu bölgelerin iç kesimlerinde yetiştirilen ürünlerin ihracatını önemli oranda kısıtlamaktaydı (Quataert, 1985, s. 1556). XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında başlıca narenciye üretim alanları, iklim olarak uygun olan Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan vilayetler idi. Bunların başında ise Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti ve Filistin bölgesi gelmekteydi (1321 Aydın Vilayeti Ticaret Salnamesi, s. 40).

Osmanlı'da narenciye üretimi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra artmaya başlamış olmasına rağmen daha eski tarihlerde sofralarda bulunduğuyla ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Örneğin, 1502 tarihli Bursa İhtisap Kanunnamesi'nde limon da dâhil olmak üzere birtakım sebze ve meyvelerin fiyatları listelenmektedir (Solak, 2008, s. 229). Ayrıca Evliya Çelebi, Bitlis beyinin sarayında limon reçeli yediğinden bahsetmekte, 1640 tarihli bir narh defterinden İstanbul'daki kebabçılarda limon kullanılmakta olduğu anlaşılmakta ve yine 1720 yılında sarayda

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

yapılan bir şenlikte kullanılan malzemeler arasında 2817 adet limon da bulunduğu görölmektedir (Faroqhi, 2010, s. 297, 365, 359). 1681 yılına ait bir ihtisap defterine göre ise narenciye ürünleri İstanbul'a Ege kıyılarından getirilmekte olup önemli kaynaklarından birisi İstanköy Adası idi (İnalçık, 2000, s. 228, 236).

Bu çalışma XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup bu dönemde Osmanlı coğrafyasındaki narenciye üretiminin, üreticilerin karşılaştıkları zorlukların, Osmanlı'nın narenciye alanındaki dış ticareti ile devletin narenciye sektörüne yaklaşım tarzının ortaya konulması hedeflenmektedir.

1. Narenciye Üretim Bölgeleri ve Devletin Narenciye Sektörüne Yaklaşımı

Suriye ve Filistin bölgesinde XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyıl başlarında kurulan Haçlı devletleri, bölgede oldukça gelişmiş bir tarım sektörüyle karşılaşmışlardı. Bu dönemde incir, badem, şeker kamışı, üzüm, zeytin, susam üretilmekte olup ayrıca Trablus ve Sur civarında geniş alanlarda limon ve portakal bahçeleri bulunmaktaydı (Heyd, 1975, s. 192-193). Bölgede eski dönemlerden bu yana varlığını sürdüren narenciye bahçeleri, XIX. yüzyılda ticaretin en önemli unsuru hâlini almıştı. Ramla'ya kadar uzanmakta olan bu bahçeler, genel olarak Yafa'da yoğunlaşmıştı (Yaşayanlar, 2016, s. 205).

XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde kapladığı alan veya ağaç sayısı bilinmese de Yafa'da 800 civarında portakal bahçesi bulunmakta olup bunlardan çoğunun mülkiyeti (muhtemelen miras veya ortaklıklar sebebiyle), birden fazla kişiye aitti. Dolayısıyla bu tarihlerde Yafa halkının en fakir kısmı hariç tutulduğunda geri kalan insanların hemen tamamı portakal üretimi yapmaktaydı (BOA.ŞD.2289/25). Avrupa ekonomisinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye ve Filistin bölgesinde nüfuz kazanması sadece ticaret, bankacılık ve nakliyatla sınırlı kalmamış, tarım sektörünü de etkisi altına almıştı. XIX. yüzyıl sonunda Almanların, Filistin bölgesinde elde ettikleri toprakların miktarı 40.000 dönüme ulaşmıştı (Avcı, 2015, s. 393, 395). 1911 yılı itibarıyla bir Alman bankasının, Gazze civarındaki Vadi-i Huneyn bölgesinde bir portakal bahçesini kiralayarak işletmesi örneğinden anlaşılacağı üzere bu süreçte sadece kişiler değil

kurumlar da bölgede tarıma yatırım yapmaktaydılar (BOA.HR.SYS.2954/33).

XX. yüzyıl başlarında, ekte fotoğrafı görülen Yafa bahçelerinde üretilen portakallar diğer bölgelerde üretilen portakalların rekabet edemeyeceği kadar kaliteli olup (BOA.ŞD.2289/25) kalın kabuklu oldukları için Amerika'ya kadar sevki mümkün olabilmekteydi (BOA.DH.İD.108/14). Bu özellikleriyle öne çıkan Yafa portakalları dünyadan önemli derecede rağbet görmekte ve bölgeden yıllık 260.000 kasa civarında portakal ihraç edilmekteydi (BOA.DH.MKT.2092/11).

Bu bölgede narenciye üretilen yerler arasında Beyrut, Sayda ve Trablusşam gibi şehirler de sayılabilir (BOA.BEO.2049/153634, 2097/157269; BOA.HR.İD.1270/16). Trablusşam sancağında, 1890'lı yılların başında yıllık tahminî 1.000.000 kıyye limon ve portakal üretilmekteydi (1310 Beyrut Vilayet Salnamesi, s. 405). 1 kıyyenin 1.282 grama tekabül ettiği (Pakalın, 1993, s. 723) göz önüne alındığında Trablusşam sancağının 1890'lı yıllardaki yıllık limon ve portakal üretiminin 1.280 ton civarında olduğu sonucuna varılır.

Osmanlı'nın önemli narenciye üretim merkezlerinden olan Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinde H.1290 yılında (M.1873/1874) 9.534 adet limon ve portakal ağacı bulunmakta olup bunlardan 2.745'i Midilli'de, 6.789'u Rodos'ta idi (1290 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, s. 93). Süreç içinde narenciye ağaçları vilayetin Sakız, Kalimnos gibi adalarında da yaygınlaşmıştır (BOA.BEO. 503/37710; BOA.A}MKT.MHM.253/55; 1312 Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti Salnamesi, s. 272, 278). Osmanlı topraklarında narenciye yetiştirilen bir başka bölge ise Yanya vilayeti idi. Vilayete bağlı Preveze sancağı ve Parga kazasında önemli miktarda limon, portakal ve mandalina üretilmekteydi (BOA.ŞD.520/ 39; 1319 Yanya Salnamesi, s. 200).

XX. yüzyıl başlarında Aydın vilayetinde de narenciye üretimi yapılmaktaydı. Vilayette Aydın, İzmir ve Menteşe şehirleri limon, portakal, mandalina, turunç gibi meyvelerin üretim merkezlerindendi. Bölge çiftçileri getirisinden memnun olacaklar ki az miktarda yetiştirilen narenciyeye önem atfetmekte ve yeni ağaçlar dikmekteydiler. 1900'lü yılların başında Menteşe'de 800.000, İzmir'de 300.000, Aydın'da ise 130.000 civarında narenciye fidanı dikilmişti (1321 Aydın Ticaret Salnamesi, s. 39).

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

XX. yüzyıl başlarında limon, portakal, turunç gibi narenciye ürünlerinin üretildiği bir başka vilayet ise Adana idi. Vilayette Adana merkez, Tarsus, Dört Yol, Payas gibi yerlerde üretilen narenciye, mahalli ihtiyacın oldukça üzerinde olup bölge halkına önemli miktarda gelir sağlamaktaydı. Özellikle Payas kazasından yapılan portakal ve limon ihracatından yılda 10.000 lira civarında gelir elde edilmekteydi (BOA.DH.İ.UM. 37/1; 1320 Adana Vilayeti Salnamesi, s. 137, 258). Adana vilayetinde narenciye üretilen bir başka bölge de İçil sancağıydı. Sancağa bağlı Gökbulak (?) isimli köyde gayet iri ve sulu limon üretilmekte olup bir kısmı sancak merkezi olan Silifke’de tüketilirken bir kısmı da Karaman’a sevk edilmekteydi (BOA.Y.PRK.MYD.18/50). Aynı dönemde Akdeniz sahillerinde narenciye üretilen bir başka bölge, Antalya ve Alanya idi (BOA.MVL.355/164; İzmir Ticaret Gazetesi, 4 Mart 1340, Yıl: 1, s. 162, s. 2; 1330 Konya Salnamesi s. 200, 231).

Osmanlı’nın Trablusgarp vilayeti de XX. yüzyıl başlarında narenciye üretilen bölgelerdendi. Bu topraklarda, kapladığı alan veya ağaç sayısı bilinmese de çok miktarda limon, portakal, mandalina yetiştirildiği ve oldukça lezzetli oldukları bilinmektedir. Yetiştirilen ürünlerle yerel tüketim karşılandıktan sonra ihracat da yapılmaktaydı. Ayrıca narenciye ağaçlarının çiçeklerinden elde edilen bir çeşit çiçek suyu da vilayetin önemli gelir kaynaklarındandı (BOA.DH.MKT.2768/54; 1305 Trablusgarp Salnamesi, s. 116; 1312 Trablusgarp Salnamesi, s. 216).

Osmanlı coğrafyasında narenciye, yoğun olarak Akdeniz sahillerinde üretilirken Karadeniz sahilinde bulunan Rize’de de limon ve portakal üretimi yapılmaktaydı. Üretilen mahsulün bir kısmı Rusya’ya ihraç edilmekte olup bölge için önemli bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi. 1895 yılında, Karadeniz sahilindeki toprakları Rize’yle benzer iklim şartlarına sahip olan Rusya’nın Kutaisi bölgesi idarecileri, Rize’ye görevliler göndererek bölgede yetiştirilen portakal ve limon fidanlarından talep etmişlerdi. İstenilen fidanların verilmesinin uygun olup olmayacağı Trabzon Valiliği aracılığıyla merkeze sorulmuş, Sadaretin 28 Şubat 1895 tarihinde verdiği cevapta Kutaisi topraklarında da limon ve portakal üretilmesinin Rusya’ya ihracatı olumsuz etkileyebileceği gibi üçüncü ülkelere yapılan ihracat için de yeni bir rakip oluşturacağı, zaten ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunan bölge halkının bu durumdan olumsuz etkileeneceği, dolayısıyla fidanların verilmesinin uygun olmayacağı ifade edilmişti (BOA.DH.MKT.339/40; BOA.BEO.565/42360, 584/43749).

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Osmanlı Devleti'nin üreticisini korumak amacıyla Rusya'ya fidan verdirmemesi, narenciyeye özgü bir olay değildir. XX. yüzyıl başlarında Rusya'nın fındık üretiminde Osmanlı'ya bir rakip olarak ortaya çıkma riskine karşın fındık fidanlarının da bu ülkeye gönderilmesi yasaklanmıştı (Kızılkaya, 2019, s. 542).

Narenciyeden iyi gelir elde etmesi çiftçiyi yeni fidanlar dikmeye yönlendirirken devlet de yaptığı düzenlemelerle bu alandaki üretimi teşvik etmekteydi. 1917'de çıkarılan, *Yeniden Tesis ve İhdas Olunacak Portakal ve Limon ile Mandarin vesaire Bahçelerinin On Sene Müddetle Öşürden İstisnası Hakkında Kanun* isimli düzenlemeyle narenciye yetiştirilen arazilerde yeniden oluşturulacak narenciye bahçelerinden on yıl müddetle öşür vergisi alınmayacağı kayda alınmıştı. Kanun, daha önce oluşturulup da henüz üzerinden on yıl geçmemiş olan bahçelerin de on yıldan geriye kalan süreler için bu muafiyetten faydalanacağını hükme bağlamaktaydı. Devlet, narenciye bahçelerini alan olarak büyütmeyi hedeflemenin yanı sıra kanuna vergi muafiyetinden faydalanabilmek için yeni oluşturulacak bahçelerin zirai tekniklere uygun tarzda oluşturulmuş olmaları şartını da koyarak (Düster, 2/9, s. 641; BOA.İ.DUİT.88/51) aynı zamanda üreticiyi dönemin modern tarım tekniklerine uyumlu hâle getirmeyi hedeflemekteydi.

Devletin vergi kolaylıkları sadece yeni oluşturulan bahçeler için değil, şiddetli geçen kış sebebiyle zarara uğrayan üreticiler için de uygulanmaktaydı. Örneğin, 1849 yılında Sakız Adası'nda hüküm süren şiddetli kıştan dolayı adanın en önemli mahsulü olan limon, portakal ve badem üreticileri zarara uğramıştı. Konuyla ilgili çıkan irade-i seniyye ile zarara uğrayan üreticilerin vergilerinin dörtte biri affedilmişti. Sakız Adası'ndaki limon ve portakal üreticilerinin 1880 kışında da aynı akıbete uğramaları üzerine toplamda 154.428 kuruş tutan vergilerinin yarısı affedilmişti. Şura-yı Devletin konuyla ilgili kararında “*emsali vechile affıyla terkin-i kaydı ...*” (BOA.ŞD.285/13) ifadesinden bu uygulamanın sadece narenciye üreticileri için değil zarara uğrayan tüm tarım üreticileri için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Devlet, narenciye üreticisine sadece vergi kolaylıkları sağlamakla yetinmemekte, bahçelerde oluşan hastalıklarla mücadelede de üreticinin yanında olmaktadır. 1898 yılında Sakız Adası'ndaki limon ve portakal bahçelerinde bir hastalığın ortaya çıkması üzerine bu hastalıkla mücadeleyi üreticiye izah ederek fiilî olarak göstermek üzere adaya bir

ziraat teknikeri görevlendirilmişti. Sakız'a giden bu teknikere adada sebze ve tarımsal sanayi ürünlerinin tohumlarını üretmek üzere oluşturulan numune tarlasındaki tarımsal faaliyetleri yürütme görevi de verilmişti. Bu teknikerin maaşı ve numune tarlası için oluşacak masraflara karşılık olmak üzere üç sene müddetle, Sakız Adası'ndan ihraç edilecek dökme portakal, limon ve mandalınanın her 1.000 adedinden 10 ve her kasa destesinden 5 para vergi alınması bir irade ile uygun görülmüştü. Bu uygulamadan fayda sağlanması üzerine Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Sadarete başvurarak bu verginin alınmasına üç yıl daha devam edilmesini talep etmiş, şura-yı Devletin de uygun görüş bildirmesi üzerine 8 Aralık 1901 tarihinde uygulamanın devamı konusunda irade-i seniyye çıkmıştı (BOA.İ.OM. 7/42).

Devletin narenciye bahçelerinde çıkan hastalık üzerine görevli göndermesi uygulamasının bir diğer örneğine 1903 yılında rastlanmaktadır. Trablusgarp vilayetinin önemli gelir kaynaklarından olan portakal ve limon bahçelerinde, ağaçların kurummasına sebep olarak üreticileri büyük zarara sokan bir hastalık ortaya çıkması üzerine Trablusgarp Valiliği merkeze bir yazı yazarak konuyla ilgili bir uzmanın vilayete gönderilmesini talep etmişti. Yapılan araştırmada Sakız Adası'ndaki bir ziraat memurunun bu konularda uzman olduğu tespit edilmiş ve bu kişi Trablusgarp vilayetine geçici görevle gönderilmişti. Bu görevlinin uygulattırđı usullerle hastalıkla mücadelede başarılı olunması üzerine kesin sonucun alınması için bir müddet daha Trablusgarp'ta kalması gerektiği sonucuna varılmıştı. Trablusgarp vilayeti, söz konusu memurun günlük 40 kuruş olan geçici görev ücreti ile yol harcırahının ödenmesi için de merkezden ödenek talep etmişti. Talebin ulaştığı Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Sadarete yazdığı yazıda yaklaşık 6.000 kuruş tutan ilgili ödeneğin 3.500 kuruşunun, Nezaret bütçesinin *Eşcar* (ağaçlar) ve *Nebatata Arız olan Hastalıkların Tedavisi Tertibi*'nden, 2.500 kuruşunun ise yine Nezaret bütçesinin *Nebatat-ı Müfidenin* (faydalı) *İhdas* (oluşturulması) ve *Ta'mim-i Ziraati* (ziraatinin yaygınlaştırılması) *Tertibi*'nden ödenmesi için izin talep etmiş, konunun şura-yı Devlette görüşülerek olumlu görüş bildirilmesi üzerine 16 Nisan 1903 tarihinde vilayetin talebi doğrultusunda irade çıkmıştı (BOA.BEO.2049/153634, 2097/157269; BOA.şD.1220/13; BOA.İ.OM 9/3).

Bahçelerde çıkan hastalık üzerine uzman gönderme örneğine bir kez de Yanya vilayetinde rastlanmaktadır. 1895 yılında Yanya vilayeti

dahilinde bulunan Parga kazasındaki limon ve portakal bahçelerinde çıkan hastalık üzerine, bölgeye gönderilen ziraat müfettişlerinin verdikleri raporda ağaçlardaki hastalığın *Zam'* (?) olarak bilinen hastalık olduğu, üreticilerin hastalık hakkında bilgilendirilerek yapılacak mücadelenin iyice anlatıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca hastalığın bitirilmesi için gereken ve 1.500 kuruş tutan kükürtün, Orman Meadin ve Ziraat Nezareti bütçesinden ödenmesi gündeme gelmiş, bu talep Sadaretin 29 Ağustos 1895 tarihli yazısıyla uygun görülmüştü (BOA.BEO.677/50775; BOA.ŞD.520/39).

Orman Meadin ve Ziraat Nezareti ülke içindeki narenciye bahçelerindeki hastalıklarla mücadelede çiftçiye yardım etmenin yanı sıra, yurt dışındaki narenciye bahçelerindeki hastalıkları da takip ederek ülkedeki hastalıklarla benzer olup olmadığını takip etmekteydi. Örneğin, 10 Ocak 1897 tarihinde Hariciye Nezaretine yazdığı bir yazıda, Sicilya'daki limon ve portakal bahçelerinde ortaya çıkan hastalığın Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetindeki hastalığa benzer olup olmadığını incelemek üzere, Sicilya bahçelerinden alınmış hastalıklı ve meyveli birkaç dal ile Sicilyalı uzmanların konuyla ilgili görüşlerinin yazılı olarak kendilerine ulaştırılmasını talep etmekteydi. Hariciye Nezareti, söz konusu numuneleri ve Sicilyalı uzmanların raporunu Orman Meadin ve Ziraat Nezaretine iletmış olup bu numune ve rapordan oldukça faydalı bilgilere ulaşılmıştı (BOA.HR.TH.187/55, 193/51).

Osmanlı Devleti'nin narenciye bahçelerinde ortaya çıkan hastalıklar karşısındaki tutumu 1894 yılında Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetindeki bahçelerde ortaya çıkan hastalıkla mücadele süreçleri incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Sakız ve Rodos adalarında ortaya çıkan hastalık üzerine, hastalığın teşhisini yaparak mücadele usullerini üreticiye bilfiil göstermek üzere Ziraat Heyet-i Fenniyesi 4. Şube Müfettişi Vahan Efendi söz konusu adalara gönderilmişti (BOA.BEO.503/37710).

Vahan Efendi, görev dönüşünde verdiği raporda, bu hastalığın *Kırmız* (?) isminde bulaşıcı bir hastalık olduğunu, limon ve portakal ağaçlarında yoğun olarak görüldüğünü, mandalina ağaçlarını etkilemediği için ahalinin limon ve portakal ağaçlarını mandalina ile aşılama konusunda olduklarını, hastalıkla mücadele için ağaçların 1,5 metre yüksekliğine kadar budandıktan sonra 8 birim su, 1 birim kireç ve 1 birim petrolün karıştırılarak belli dönemlerde ağaçlara serpilmesi gerektiğini, bu işlemin

tüm bahçelerde uygulanmadığı sürece hastalığın bitirilemeyeceğini, bu mücadelenin masrafları için ise Sakız ve Rodos adalarından ihraç olunacak limon, portakal ve mandalina ürünlerinin mahalli değerleri üzerinden beş yıl müddetle % 4 vergi alınmasının uygun olacağını ifade etmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Orman Meadin ve Ziraat Nezareti, Vahan Efendi'nin önerdiği mücadele usulü için alınacak verginin uygulanıp uygulanamayacağı hususunu Şura-yı Devlete sormuştur. Nezaret yazısında bu verginin geçici olacağını, sandık başına bir kuruş gibi cüzi bir miktardan ibaret bulunacağını, ayrıca üreticinin menfaatine kullanılacağını da ifade etmişti. Konu Şura-yı Devletin Dahiliye Dairesinde görüşülmüş ve konunun daha iyi ortaya konulabilmesi için Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin görüşü sorulmuştu. Vilayetten alınan cevapta, konuyla ilgili olarak vilayet dahilinde bir komisyon oluşturulduğu, bu komisyonun raporuna göre son zamanlarda zikredilen hastalığın azalmaya başladığı; limon, portakal ve mandalina mahsulünün günden güne artmakta olduğu, ayrıca vilayet baytar müfettişine de bir rapor hazırlattırıldığı ifade edilmişti. Vilayet baytar müfettişi tarafından hazırlanan raporda ise bu hastalıkla su, petrol ve kireç karışımıyla mücadele edilemeyeceği çünkü kirecin, yaprakların havayla temasını keserek ağacın teneffüsüne mani olacağı, bunun da ağacın kurumasıyla sonuçlanacağı, petrolün ise uçucu bir madde olduğu için havanın tesiriyle buharlaşıp kaybolacağı için bir faydasının olmayacağı, bu mücadeleye başlamadan önce tecrübe edilmesi gerektiği belirtilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti Şura-yı Devlete, ekinde Sakız Meclis İdaresinin bir raporunun olduğu ikinci bir yazı göndermiştir. Söz konusu raporda Sakız'da *İspora* olarak adlandırılan *Kırmız* hastalığının sadece limon ve portakallarda değil birçok ağaç ve bitkide görüldüğü, nisandan eylüle kadar altı ay boyunca yumurtlayan mikrop ve böceklerden oluştuğu ve bulaşıcı olduğunun tecrübeyle sabit olduğu, ağaçların yerden 1,5 metre yükseklikten budanması hâlinde çoğunlukla kuruyacağı, kurumayıp kurtulanların ise ancak beş, on sene sonra düzenli meyve vermeye başlayabilecekleri, son iki senedir hastalıklı ağaçların dal ve budaklarını temizleme ve hafif derecede budamakla % 60'a varan iyileşmeler görüldüğü, dolayısıyla Nezaretin tavsiye ettiği mücadeleye gerek duyulmadığı ifade edilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Nezaret ve vilayet arasındaki bu görüş farklılığı üzerine Nezarete tekrar görüş sorularak alınan cevapta, bu hastalık bulaşıcı olduğu için mücadelede kesin sonuç alınmadıkça sonlandırılmasının mümkün olmadığı, kesin sonuç almak için Vahan Efendi'nin raporunda belirttiği karışımın ağaçlara uygulanmasının şart olduğu, bu karışımla Avrupa'da da olumlu sonuçlar alındığı ifade edilmekteydi. Ayrıca Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti baytar müfettişinin ziraat konularında yeterli bilgisi olmadığı için söylediklerine itibar edilemeyeceği, budanan ağaçların Sakız Meclis İdaresi raporunda belirtildiği gibi on yılda değil iki üç yıl içinde tekrar meyve vermeye başlayacakları, hatta önceki veriminin birkaç misli üzerine çıkacakları, Vahan Efendi'nin tavsiye ettiği mücadele usulünün bilimsel olarak doğru olmasına rağmen karşı gelinmesinin, bu uygulama için bir vergi konulacak olmasından kaynaklandığı belirtilmekteydi (BOA.BEO.503/37710).

Tüm bu yazışmalar üzerine Şura-yı Devlet 17 Ekim 1894 tarihinde, Nezaretin teklif ettiği usulün henüz neticesinin bilinmemesinden dolayı şimdiden bunun için bir vergi konulmasının uygun olmayacağı, Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin Vahan Efendi'nin teklif ettiği karışımı ve ağaçların budanması usulünü tecrübe etmesinin ve alınacak neticelere göre hareket edilmesinin uygun olacağı kararını vermişti (BOA.BEO. 503/37710; BOA.DH.MKT.305/20).

Tüm bu süreçler göz önüne alındığında Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin, Orman Meadin ve Ziraat Nezaretinin, Şuray-ı Devletin hastalıkla mücadele sürecine bizzat katıldığı, konuyla ilgili uzmanlar görevlendirildiği, tarafların görüşlerinin alındığı, devletin tüm imkânlarıyla üreticinin yanında yer aldığı görülmektedir. Devletin konuya kurumsal olarak yaklaşması ve sürece etkin olarak katılımı, bu olayın tekil bir örnek olmaktan ziyade genel bir tutum olduğunun göstergesidir.

2. Narenciye Dış Ticareti

Osmanlı ülkesinden daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'ya limon ve portakal ihraç edilmekteydi (BOA.C.HR.126/6257, 6/253; BOA.C.İKTS.16/756, 11/502). XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise ihracat yapılan ülkeler çoğalmış olup en önemlilerini Rusya ve Romanya oluşturmaktaydı. Narenciye ihraç edilen diğer ülkeler ise Bulgaristan, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa,

İtalya, Almanya, İran, Yunanistan, Amerika ve Sırbistan idi (BOA.HR.ID.1270/16). Osmanlı, özellikle limon ve portakalda ihracatçı durumda iken ihracata oranla oldukça az da olsa ithalat yaptığı da görülmektedir. Aşağıda Osmanlı'nın XIX. yüzyıl sonlarındaki limon ve portakal dış ticareti görülmektedir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin limon ve portakal dış ticareti (1879-1895)

Yıl	İhracat		İthalat	
	Miktar (1295 yılı sandık, diğerleri kilo)	Değeri (Kuruş)	Miktar (1295 yılı sandık, diğerleri kilo)	Değeri (Kuruş)
R.1295 (1879/1880)	200.580	7.799.527	2.675	1.895.708
R.1306 (1890/1891)	957.936	10.333.763	71.184	2.847.671
R.1307 (1891/1892)	912.155	10.965.049	99.785	3.866.662
R.1309 (1893/1894)	748.005	8.907.114	58.760	4.401.789
R.1310 (1894/1895)	1.032.663	13.594.977	67.132	5.060.028

(BOA.Y.A.HUS.168/119; BOA.HR.SFR.3.446/3, 3.475/1).

Tablo 1'de görüldüğü gibi XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı limon ve portakal ürünlerinde hem ithalat hem de ihracat yapmasına rağmen miktar ve değer olarak karşılaştırıldığında ihracata nazaran ithalat oldukça azdır. Bu durumda Osmanlı net ihracatçı durumdadır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı narenciye ihracatında sıkıntılar başlamıştır. Narenciye ihraç edilen Rusya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle savaş durumunda olunmasına ilaveten, Çanakkale

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Boğazı'nın 28 Eylül 1914 tarihinde kapatılması üzerine Boğaz girişinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin dolaşmaya başlamaları (Eyicil, 2009, s. 321) ihracatı sıkıntıya sokan konulardı. Boğazların bu şekilde kapalı olması Osmanlı'nın en önemli narenciye ihraç ettiği iki ülkeden birisi olan ve İtilaf Devletleri safında savaşa katılmış olmasına rağmen 26 Ağustos 1916 tarihine kadar tarafsız kalan Romanya'ya (Çetin, 2016, s. 540) narenciye naklini imkânsız hâle getirmişti. Çanakkale Boğazı önlerinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin dolaşmaya başlaması, Rusya ve Romanya gibi ülkelere ihracatı engellediği gibi İstanbul'a da narenciye naklini imkânsız hâle getirmiş, böylece üreticiler büyük bir sıkıntıya girmişlerdi (BOA.HR.İD.1270/16).

Bu zorlukları aşmak adına Ticaret ve Ziraat Nezareti, 21 Ekim 1914 tarihinde Hariciye Nezaretine bir yazı yazarak Beyrut, Sayda ve Tarbluşşam'da üretilerek eskiden bu yana bir kısmı İstanbul'da tüketilen, önemli bir kısmı da Rusya ve Romanya başta olmak üzere Bulgaristan, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Amerika ve Sırbistan gibi ülkelere ihraç edilen limon ve portakalın mevcut durum sebebiyle ihraç edilememekte olduğunu, bu ürünlere ihracat için yeni yollar veya pazarlar bulunamadığı takdirde bölge ekonomisinin büyük bir sıkıntıya gireceğini belirtmişti. Yazının devamında konunun çözümü için değişik coğrafyalarda bulunan Osmanlı elçilikleri aracılığıyla narenciye ihraç edilebilecek yeni pazarlar bulunmasının şart olduğu ifade edilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/16).

Bu yazı üzerine Hariciye Nezareti, Londra, Malta, Hamburg, Sivastopol, Hocabey (Odesa), Marsilya, Varna, Burgaz, Peşte, Köstence, İbrail (Brail) Kalas (Galati), Bombay, Buenos Aires, New York, Sao Paulo ve Johannesburg Başşehbenderliklerine bir tamim göndererek konuyla ilgilenilmesi talimatını vermişti (BOA.HR.İD.1270/16). Bu talimat üzerine yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı elçilikleri, birtakım çalışmalar yaparak merkeze raporlamışlardı. İbrail Başşehbenderliğinden gönderilen raporda, Romanya'nın narenciye ürünleri için oldukça mühim bir pazar olduğu, ithalatını Osmanlı, Yunanistan ve İtalya'dan yaptığı ifade edilmekte ve ülkenin 1911 yılında yaptığı narenciye ithalatı ve bu ithalattan Osmanlı'nın aldığı pay hakkında bilgiler verilmektedir (BOA.HR.İD.1270/17). Bu bilgiler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Romanya'nın yıllık narenciye ithalatı ve bu ithalattaki Osmanlı payı (1911)

	Genel İthalat		Osmanlı Payı			
	Miktar (kilo)	Değer (Frank)	Miktar (kilo)	Toplam içindeki pay (%)	Değer (Frank)	Toplam içindeki pay (%)
Portakal	4.467.482	804.147	1.630.171	36,4	293.431	36,4
Limon	4.119.789	617.218	910.678	22,1	136.602	22,1
Mandalina	685.154	685.154	119.712	17,4	?	?
Toplam	9.272.425	2.106.519	2.660.561	28,6		

(BOA.HR.İD.1270/17).

Tablo 2'de görüldüğü gibi 1911 yılında Romanya, Osmanlı'dan 2.660 ton civarında narenciye ithalatı yapmıştır ki bu miktar toplam ithalatının %28,6'sına denk gelmektedir. Başşehbenderliğin raporunda mandalina miktarı belirtilmiş olmasına rağmen değer olarak belirtilmediğinden Romanya'nın Osmanlı'dan ithal ettiği narenciye ürünlerinin toplam değeri belirlenmemektedir. Buna rağmen tablo incelendiğinde Osmanlı'dan ithal edilen portakal miktarı, toplam portakal ithalatının %36,4'ünü, parasal değeri ise toplam portakal ithalatının yine %36,4'ünü teşkil etmektedir. Bu oranın limon kaleminde de aynı şekilde miktar ve parasal değer olarak %22,1 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu rakamlar, Romanya'nın, Osmanlı, Yunanistan ve İtalya'dan ithal ettiği narenciye ürünlerini aynı fiyattan satın aldığını göstermektedir.

Başşehbenderliğin raporuna göre Romanya, narenciye ithalatını başlıca Köstence, Kalas ve İbrail limanlarından yapmaktadır. Fakat savaş nedeniyle bu limanlara olan vapur seferleri durdurulduğundan tüccarlarımız Bükreş'teki müşterileriyle anlaşarak Yafa, Sayda, Beyrut veya Trablusşam'da bulunan mallarını, İtalyan vapurlarıyla Dedeğaç Limanı'na, oradan trenle Rusçuk üzerinden Bükreş'e gönderebilirler. Bu yol kullanıldığı takdirde nakliye masrafları artacak olsa dahi savaş

nedeniyle tüm mallarda görülen fiyat artışları, özellikle kış mevsiminde oldukça önemli bir tüketim maddesi olan narenciyedeki fiyat artışını da kabul edilebilir kılacaktır (BOA.HR.İD.1270/17).

Varna Şehbenderliğinin raporuna göre Bulgaristan, portakal, limon ve mandalina ihracatı için oldukça müsait bir pazar ise de savaş dolayısıyla sevkiyat zorlaştığından ihracat yapma imkânı kalmamıştı. Bulgaristan'a deniz yoluyla ulaşım sadece Dedeağaç üzerinden mümkün olup buradan bile Osmanlı mallarının güvenli bir şekilde nakledilmesi mümkün gözükmemektedir. Şehbenderlik, savaş ortamının sona ermesi ve deniz trafiğinin normale dönmesiyle Bulgaristan'a olan narenciye ihracatımızın 200.000 Frank'ı geçebileceğini ifade etmekteydi (BOA.HR.İD.1270/18).

Peşte Başşehbenderliğinin raporuna göre ise Macaristan narenciye ürünleri için gayet önemli bir pazar olmasına rağmen, yakınlığı sebebiyle bu mallar daha çok İtalya'dan gelmekteydi. Başşehbenderlik yapılması gerekenler hakkında da bilgiler vererek, İtalyan mallarıyla aynı fiyattan vermek şartıyla rekabet edilebileceğini, Ekim 1914 şartlarında Macaristan'a mal sevkiyatı için iki yol bulunduğunu, bunlardan birincisinin demiryolu ile Romanya veya Bulgaristan üzerinden olduğunu, bu durumda bu ülkeler ile nakliye ücretinin düşürülmesi için anlaşmak gerekeceğini; ikinci yolun ise henüz Akdeniz'de seyretmekte olan İtalyan vapurlarıyla malları Ancona veya Brendisi'ye götürerek oradan Macaristan'a aktarmak olduğunu ifade etmekteydi. Raporda ayrıca Macaristan Ticaret Merkezinin Yafa ve Beyrut gibi büyük şehirlerde ticaret memurlarının bulunduğu, Osmanlı tacirlerinin bu memurlarla iletişime geçmelerinin faydalı olacağı, Macaristan'a gönderilecek limon ve portakalların İtalyan mallarından ayırt edilmesi için sarılı oldukları kağıtlarda Türk malı olduklarının yazılmasının önemli olduğu belirtilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/19).

Peşte Başşehbenderliği raporunda, narenciye ihraç edilirken dikkat edilmesi gereken bir başka konuyu da gündeme getirmekteydi. Buna göre Peşte'ye Yafa'dan getirilen narenciye ürünleri, üzerinde Yahudilerin dinî sembollerinden olan Mühr-ü Davut resmi olan ve çoğunlukla İbranice ve bir miktar da Almanca yazılar bulunan kağıtlara sarılmakta olup bu kağıtlarda Türkçe ya da Arapça tek kelime bulunmamaktaydı. Bu durumun çeşitli siyasi mahzurlarının bulunmasına ilaveten, yerli ahali tarafından eskiden bu yana yetiştirilmekte olan Yafa portakallarını, işleri komisyonculuktan ibaret olan Musevilerin benimseyerek kendilerine mal

etmelerinin önüne geçilmeliydi. Peşte Başşehbenderliğinin bu yazısı üzerine Dahiliye Nezareti 19 Şubat 1914 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığına konuya dikkat edilmesi şeklinde bir talimat vermişti (BOA.DH.İD.108/14).

New York Başşehbenderliğinin raporuna göre ise Amerika'da her yıl milyonlarca sandık portakal tüketilmekte olup Filistin bölgesinde üretilen yıllık 500.000 sandık civarındaki portakal için önemli bir pazar olma potansiyeli bulunmaktaydı. Raporun devamında Amerika Musevi yardımlaşma derneklerinin bir veya iki vapur kiralayarak Filistin bölgesindeki Musevilere gıda maddeleri göndereceği, dönüşte narenciye ürünleri getireceği, bu organizasyon sayesinde bir miktar narenciye ürününün değerlendirilebileceği ifade edilmekteydi (BOA.HR.İD.1270/20).

Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı sebebiyle sıkıntıya giren narenciye ihracatına çözüm bulmak adına değişik coğrafyalarda bulunan Osmanlı elçilikleri harekete geçmişler, yaptıkları araştırmalar sonucunda birtakım çözüm yolları önermişlerdir. Elçiliklerin raporlarında beyan ettikleri Dedeağaç yolu, 1915 başlarında İstanbul'a narenciye sevk etmek için kullanıldıysa da malların Dedeağaç'ta uzun süre beklemek zorunda kalması çürümelerine sebep olmuş, dolayısıyla buradan da düşünöldüğü gibi faydalanılamamıştı (BOA.HR.İD.1270/22).

Osmanlı narenciye ürünlerinin en önemli alıcısı durumunda olan Rusya, 1890'lı yılların sonlarına doğru Osmanlı'dan ithal ettiği bu ürünlere yüksek miktarda ithalat vergisi uygulamaya başlamıştı. Bu uygulamadan dolayı ahali sıkıntıya giren Beyrut vilayeti, 13 Mart 1898 tarihinde merkeze bir yazı yazarak bu verginin indirilmesi hususunda yardım talep etmişti. Konunun ulaştığı Hariciye Nezareti verdiği cevapta, Rusya'nın Osmanlı'dan ithal edeceği malların tabi olacakları gümrük vergisi hakkında belirlenmiş kuralların bulunmadığı, dolayısıyla Rusya'nın dilediği oranda gümrük vergisi koyabileceği, Rusya'dan yapılacak talebin Osmanlı topraklarından ithal edilen mallardan alınan verginin, aynı malın diğer ölkelerden ithal edildiğinde alınan vergiden yüksek olmaması şeklinde olabileceği ifade edilmekteydi. Devamında ise Osmanlı'dan ithal edilen portakal ve limondan alınan verginin diğer ölkelerden ithal edilen portakal ve limondan da alınmıyor olmasının kuvvetle muhtemel olduğu, dolayısıyla bu verginin kaldırılması veya hafifletilmesi talebinin reddedilme ihtimalinin yüksek olduğu, söz konusu talebin Rusya'nın

Osmanlı'dan bir konuda talebi olduğunda karşılık olarak gündeme alınabileceği belirtilmekteydi (BOA.HR.TH. 210/20).

Rusya'nın narenciye ithalatına koyduğu yüksek vergi, sadece Beyrut bölgesindeki üreticileri değil tüm Osmanlı üreticilerini etkilemekteydi. Rusya'nın, içinde 300 adet limon bulunan sandıkların her birinden aldığı 30 kuruş gümrük vergisini, 1900 yılı narenciye sezonu başlarken 45 kuruşa çıkarması, sıkıntılarının gittikçe büyümesine sebep oluyordu. Buna ilaveten İstanbul'a İtalya'dan düşük vergiyle narenciye getirilmesi sıkıntıları daha da artırmaktaydı. Sakız ve Trablusşam narenciye üreticileri, merkeze gönderdikleri yazılarla sıkıntılarını anlattıktan sonra Rusya'nın ithalat vergisinin azaltılması ve İtalya'dan Osmanlı'ya ithal edilen narenciye ürünlerinin vergilerin artırılması hususunda yardım talep ediyordu. Trablusşam Mevlevihanesi Postnişini Şih Ahmet de 22 Ağustos 1900 tarihinde Sadaret ve Hariciye Nezaretine yazdığı yazılarla narenciye üreticilerinin sıkıntılarını aracılık ederek, çözüm bulunmasını talep ediyordu (BOA.ŞD.592/29).

Taleplerin ulaştığı Hariciye Nezareti, Rusya'nın uyguladığı gümrük vergisi konusunda iki yıl önce verdiği cevabı tekrarlayarak son dönemlerde Rusya ve Fransa'nın gümrük vergilerini artırmakta olduklarını, diğer devletlere de aynı gümrük vergisini uygulamak şartıyla istedikleri kadar yükseltebileceklerini, dolayısıyla atılacak bir adımın bulunmadığını ifade etmişti. İtalya'dan ucuz vergilerle gelen narenciye ürünleri için ise bu mallardan %8'den fazla gümrük vergisi alınmasının aramızdaki antlaşmalar dolayısıyla İtalya'nın iznine bağlı olduğunu, dolayısıyla bu alanda da bir şey yapılamayacağını, narenciye iç tüketiminin artırılmasının çözüm olabileceğini ifade etmişti (BOA.ŞD.592/29).

Üreticilerin sorununu çözmek adına Sadaret makamı da devreye girerek narenciye ürünlerine Rusya'nın uyguladığı yüksek gümrük vergisi ve İtalya'dan ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan düşük gümrük vergisi konusunda alınabilecek bir tedbir olup olmadığı hakkında Rüşumat Dairesinin görüşünü sormuştu. Rüşumat Dairesi, 30 Ekim 1900 tarihli cevabında, Hariciye Nezaretinin cevabını tekrarlayarak Rusya'ya ihraç ve İtalya'dan ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan gümrük vergileri konusunda bir şey yapılamayacağını ifade etmişti. Ayrıca ülke içindeki portakal ticaretinden yıllık 231.871, 32 kuruş vergi alındığını, iç tüketimin

artırılması için bu vergiden vazgeçilmesi düşünülüyorsa bunun için irade-i seniyye gerekeceğini ifade etmişti (BOA.ŞD.592/29).

Osmanlı'nın önemli narenciye üretim ve ihracat merkezlerinden olan Yafa bölgesindeki üreticilerin önemli sorunlarından birisi de nakliyattı. Bölgede üretilen ürünler, genellikle ihracata gitmekte olup nakliyat işini 1890'lı yılların başlarından itibaren *Prince Line* isimli İngiliz denizcilik şirketi âdeta tekeline almış ve üretici menfaatlerinin aleyhine olarak gün geçtikçe kârını büyütmişti. Adı geçen şirketin 1905 narenciye mevsiminde nakliyat ücretlerine yüklü bir zam yapması, üreticilerin şikâyetine sebep olmuştu. Soruna çözüm bulmak için Kudüs Mutasarrıflığı da devreye girmiş ve nakliyat işi başka bir İngiliz şirketine verilmişti. Menfaatleri zedelenen *Prince Line* şirketi tarafından İstanbul'a yapılan şikâyetler üzerine Kudüs Mutasarrıflığı, bu şirketin Yafa ve Beyrut'ta bulunan acenteleri vasıtasıyla narenciye nakliyatı üzerinde birtakım entrikalar düzenleyerek üreticiden yıllık 6.000 lira fazla ücret aldığı, nakliyat işine başka şirketlerin de alınarak bir rekabet oluşturulduğu takdirde bu zararın ortadan kalkacağı gibi fiyatların daha da düşerek ahalinin kâra geçebileceği şeklinde cevap vermişti. Sadaret, Kudüs Mutasarrıflığına yazdığı yazıda, ticaretin serbestliğine ve nakliyata müdahalenin sıkıntılar doğurabileceğini ifade ettikten sonra dikkatli davranılarak üreticinin menfaatlerinin korunması talimatını vermişti (BOA.BEO. 2736/ 205179, 2747/ 205996, 3174/ 238035).

Yafa'da üretilen narenciye ürünlerinden üreticiler faydalandığı gibi yerel yönetim de gelir elde etmekteydi. Yafa şehri sahip olduğu iskele ile başta Kudüs olmak üzere bölge için önem arz eden bir nokta olmasına rağmen şehir, yol, kaldırım, lağım gibi belediye hizmetleri açısından pek de iç açıcı durumda değildi. Şehrin bu durumu, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Ekim 1898'de Osmanlı ülkesine yapacağı ziyarette Yafa'ya da uğrayacak olmasıyla (Karacagil, 2014, s. 78, 81) birleşince, birtakım çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktaydı (BOA.DH.MKT.2092/11; BOA.ŞD.2289/25).

Yafa şehrinde yapılacak alt yapı çalışmalarına belediye kaynakları yeterli olmayacağından, şehirden yıllık olarak ihraç edilmekte olan yaklaşık 260.000 kasa portakaldan beş yıl için kasa başına 20 para vergi alınması fikri ortaya atılmış ve Meclis-i İdare-i Livada tartışılarak uygun olduğu kararına varılmıştı. Böylece yıllık 130.000 kuruş kaynak sağlanmış olacaktı (BOA.DH.MKT.2092/11).

Meclis-i İdare-i Liva böyle bir karar almış olsa da durumdan rahatsız olanlar da bulunmaktaydı. Yafa'da portakal ticaretiyle uğraşan yirmi dokuz tüccar bir araya gelerek Yafa Belediyesinin gelirinin iyi olduğu, bu verginin konulmasına gerek olmadığı şeklinde Sadarete yazılı olarak itiraz etmişlerse de konu Şura-yı Devlete intikal etmiş, orada yapılan görüşmelerde, sandık başına alınacak vergi 10 paraya düşürülmüş ve hem ihracata hem de Osmanlı iç pazarına gönderilecek ürünlerden alınması kararı verilmişti. Tüm bu aşamalardan sonra konu hakkında çıkan irade-i seniyye üzerine, söz konusu verginin alınmasına başlanılmıştı. Beş yıllık sürenin bittiği 1903 yılında, Yafa şehrinin ihtiyaçlarının devam ediyor olması sebebiyle bu vergi, bu sefer sadece ihraç olunan narenciye ürünlerinden alınmak üzere beş yıl daha uzatılmıştı (BOA.DH.MKT.2142/13; BOA.İ.DH.1409/11).

Yafa'dan ihraç edilen portakallardan belediye hizmetleri için kesilen vergi, 1908 yılına kadar devam ederek son bulmuştu. 1910 yılına gelindiğinde bu sefer yeni bir ihtiyaç için vergi kesilmesi gündeme gelmişti. Yafa kasabası ve civarında bulunan portakal bahçelerinin korunması, ücretleri bahçe sahipleri tarafından verilen ve genellikle Afgan veya Kuzey Afrikalılardan oluşan bekçilerle sağlanıyordu. Fakat bu kişilerin seçilmeleri ve görevleri gibi hususlar belli kurallara bağlanmış olmadığından genellikle görev için yetersiz, bizzat kendileri suç işlemeye meyyal kişilerden oluşmakta hatta Yafa'da suç işleyenleri saklamaktaydılar (BOA.DH.MUİ.107/66; BOA.BEO 3174/ 238035).

Kudüs Mutasarrıflığı, bu sorunların önünü almak için bir komisyon kurmuş ve yapılan çalışmalar sonucunda bazı kararlar alınmıştı. Buna göre, herhangi bir mahkûmiyeti ve şüpheli durumu olmayan, askerlikle ilişkisi bulunmayan, Yafa'da ikamet eden kişilerden elli piyade ve on süvari bekçi tayin edilecekti. Ayrıca bekçilerin tayini ve idaresiyle görevli olmak üzere kasaba eşrafından ve memurlardan bir komisyon kurulacak, bekçi maaşı ve diğer giderlerin karşılamak için ise önceki uygulamalarda olduğu gibi ihraç edilen her portakal sandığından 10 para vergi alınacaktı. Alınan kararlar uygulamaya geçmeden önce Şura-yı Devlet konuyu incelemiş ve ekseriyetle geçici olarak konulan mükellefiyetlerin zamanla daimî hâle geldiğini, konuyla ilgili bir kanun çıkarılmadıkça hiçbir fertten hiçbir nam ve bahane ile vergi alınamayacağını ifade ederek reddetmiştir. Fakat bekçilerin düzene konulabilmesi için sözü edilen komisyon marifetiyle bazı düzenlemeler yapılabileceğini, bekçi maaşlarının yine bahçe

sahiplerinden alınabileceğini ifade etmişti (BOA.DH.MUİ.107/66; BOA.BEO 3174/ 238035). Anlaşıyor ki Şura-yı Devlet bu kesintinin vergi olarak alınmasının uygun olmadığını fakat bahçe sahiplerinden bir aidat tarzında alınabileceğini ifade etmekteydi.

Sonuç

Osmanlı coğrafyasında XI. yüzyıldan itibaren narenciye üretilmekteydi. XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde narenciye üretimi, günümüzle de uyumlu olarak Akdeniz ve Ege sahilleri ile az da olsa Rize çevresinde yapılmaktaydı. Böyle geniş bir alanda üretilen narenciye ürünleri iç tüketimin yanı sıra ihracata da gönderilmekteydi. XIX. yüzyıl başlarında narenciye dış ticaretinde zaman zaman ithalat da yapılsa bile Osmanlı bu alanda net ihracatçı durumundaydı.

Dönemin modern tekniklerinin uygulandığı narenciye bahçelerinin kurulmasını teşvik için özel kanun çıkarılması, iklim ya da hastalıklar sebebiyle zarara uğrayan üreticiye vergi kolaylıkları sağlanması, narenciye ağaçlarına musallat olan hastalıklarla mücadele için vilayetlere görevliler gönderilmesi, ilgili nezaretin, Sadaretin, Şura-yı Devletin konuyla yakından ilgilenmesi hatta gerektiğinde irade-i seniyyeler çıkarılması Osmanlı Devleti'nin narenciye üretimine verdiği önemin göstergesidir.

Üretimle yakından ilgilenen devlet, narenciye ihracatını da hassasiyetle takip etmiş ve gerektiğinde yeni pazarlar bulunması için bizzat devreye girmiştir. Devletin son yıllarını yaşadığı, mali, askerî ve siyasi çalkantılar içerisinde bulunduğu I. Dünya Savaşı yıllarında bile Hariciye Nezaretinin dünyanın değişik bölgelerindeki elçilikleri vasıtasıyla narenciye ihracatının önünün açılması için harekete geçmiş olması bu anlamda önemlidir.

Tüm bu tedbirlere rağmen narenciye üreticisi zaman zaman, ihracat yapılan ülkelerin yüksek gümrük düzenlemeleri veya Osmanlı ülkesine ithal edilen narenciye ürünlerine uygulanan düşük gümrük vergileri sebebiyle sıkıntılar yaşamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ise küçülen pazar ve uluslararası ticaret yollarının kapanması üreticileri sıkıntıya sokan bir başka sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi).A}(Sadaret) MKT. (Mektubi Kalemi Evrakı) MHM. (Mühimme Kalemi Evrakı) 253/55.
- BOA.BEO. (Bab-1 Ali Evrak Odası), 565/ 42360, 584/43749, 677/50775, 503/37710, 2049/153634, 2097/157269, 2736/205179, 2747/205996, 3174/ 238035.
- BOA. C.HR. (Muallim Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı) 6/253, 126/6257.
- BOA. C.İKTS. (Muallim Cevdet Tasnifi İktisat Evrakı) 16/756, 11/502.
- BOA.DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı) 108/14.
- BOA.DH.İ.U.M. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı) 37/1.
- BOA.DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı) 305/20, 339/40, 2092/11, 2142/13, 2768/54.
- BOA.DH.MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı) 107/66.
- BOA.HR.İD. (Hariciye Nezareti İdari Kısım Evrakı) 1270/16, 1270/17, 1270/18, 1270/19, 1270/20, 1270/22.
- BOA.HR.SFR.3. (Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı) 446/3, 475/1.
- BOA.HR.SYS.(Hariciye Nezareti Siyası Kısım Evrakı) 2954/33.
- BOA.HR.TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat Evrakı) 187/55, 193/51, 210/20.
- BOA.İ.DH. (İrade Dahiliye Evrakı) 1409/11.
- BOA.İ.DUİT. (İrade Dosya Usulü Evrakı) 88/51.
- BOA.İ.OM. (İrade Orman ve Maadin) 7/42, 9/3.
- BOA.MVL. (Meclis-i Vala Evrakı) 355/164.
- BOA.ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı) 285/13, 520/39, 592/29, 1220/13, 2289/25.
- BOA.Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) 168/119.
- BOA.Y.PRK.MYD. (Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı) 18/50.

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Basılı Eserler

1290 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, 4. Def'a, Vilayet Matbaası.

1305 Trablusgarp Salnamesi, 12.Def'a, (?), Vilayet Matbaası.

1310 Beyrut Vilayet Salnamesi, 1.Def'a, Vilayet Matbaası.

1312 Cezair-i Bahri Sefid Salnamesi, 12.Def'a, Vilayet Matbaası.

1312 Trablusgarp Salnamesi, 12.Def'a, (?), Vilayet Matbaası.

1319 Yanya Salnamesi, 8. Def'a, Vilayet Matbaası.

1320 Adana Vilayeti Salnamesi, 12. Def'a, Vilayet Matbaası.

1321 Aydın Ticaret Salnamesi, Keşişyan Matbaası.

1323 Aydın Vilayet Salnamesi, 24. Def'a, Vilayet Matbaası.

1332 Konya Vilayeti Salnamesi, İstanbul Cihan Matbaası.

İzmir Ticaret gazetesi, 4 Mart 1340, Yıl: 1, s. 162, s. 2

Avcı, Y. (2015). 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin'in Limanı Yafa: Bir Çatışma ve Rekabet Odağı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (2), s. 385-411,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/17759/185948>

Çetin, N. (2016). Romanya'nın Birinci Dünya Savaşına Giriş ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9 (42), s. 536-551, doi: 10.17719/jisr.20164216168.

Eyicil, A. (2009). Çanakkale Savaşları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s. 317-370,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24247/257097>

Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 6. Basım (Çev: Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Quataert, D. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, s. 1556-1562.

Heyd, W. (1975). *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. cilt 1 (1300-1600), (Çev: H. Berktay), (Ed: H. İnalçık-D. Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Karacagil, Ö. K. (2014). II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898), *Türkiyat Mecmuası*, 24 (2), s. 73-97. doi:10.18345/tm.52503

Kızılkaya, O. (2019). XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye'de Fındık Üretimi ve Ticareti, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (Yayın Hazırlayanlar, Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın), Ankara, s. 535-546.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi.

Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (24), s. 217-251.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26266/276701>

Yaşayanlar, İ. (2016). An Example of Efforts to Increase Agricultural output in the Ottoman Middle-East: The Irrigation Project of the Jaffa Valley (1890-1894), *Bellekten*, 80 (287), s. 201-221.

Yeniden Tesis ve İhdas Olunacak Portakal ve Limon ile Mandarin vesaire Bahçelerinin On Sene Müddetle Öşürden İstisnası Hakkında Kanun, *Düstur 2/9*, Evkaf Matbaası, 1928, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90502-0002.jpg>, erişim tarihi: 15.12.2020)

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı son döneminde narenciye üretim ve dış ticareti.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (7), 149-172.

Ek

Ek 1: Osmanlı Dönemi Yafa Bahçelerinden Bir Görünüm
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/905020002.jpg>,
Erişim tarihi: 15.02.2021).

BİR İHTİLALCI OLARAK ALİ SUAVİ

Mehmet GÖK*

Öz

Genç Osmanlılardan en çok dikkat çeken, hakkında çok sayıda bilimsel çalışma yapılan Ali Suavi, kısa sayılabilecek hayatında çok sayıda kitap ve makaleye, gazete köşe yazısına, dikkat çekici vaaz ve sohbetle imza atmış, yurt içinde ve dışında *Muhbir*, *Ulum* gibi muhtelif gazetelerin yayımlanmasına önderlik etmiş, iktidarı değiştirme girişiminde bulunacak kadar ihtilalci ve insanları kısa zamanda örgütleyerek hayatını kaybetmeyi göze alacak kadar da partizan bir Osmanlı aydınıdır.

Babası okur yazar olmasa da annesinin destek ve katkılarıyla kendisini iyi yetiştirir. Özellikle teolojik konularda Ayasofya ve Şehzadebaşı camilerinde devlet adamlarının da dinleyebileceği düzeyde vaazlar verir. Sahih-i Buhari'deki mükerrer hadisleri ayıklayacak kadar donanıma sahiptir. Dönemdaş ve dava arkadaşlarına göre görüşlerini en fazla teolojiye dayandıran, eğitimden ekonomiye, dış politikadan muhasebe eğitime, faizden Afrika'da yeni bir devlet kurulmasına kadar hemen hemen bütün sosyo-ekonomik alanlarda fikir üreten ve yazan bir düşünürdür.

Ali Suavi'nin İngilizler tarafından keşfedilerek İngiliz eşinin ve zamanın önemli İngiliz düşünürlerinin de yardım ve desteğiyle ajan olarak kullanıldığı, Osmanlı Devleti'nin İngilizlere yakınlaşmasını temin ve özellikle Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesini kolaylaştırmak amacıyla kullanıldığı ve bu özellikleri nedeniyle de İngiliz ajanı olduğu söylene de mankurtlaştırıldığını söylemek kanaatimizce zor olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, İhtilalci, Gazeteci, Ajan, Baskın.

* Dr., Hakim, Konya Bölge İdare Mahkemesi Üyesi, drmgok070637@mynet.com, ORCID: 0000-0002-0454-3366.

Ali Suavi As A Revolutionary

Abstract

Ali Suavi whom many scientific studies have been conducted, has written many books and articles, newspaper columns, remarkable sermons, and conversations in his relatively short life and led the publication of various newspapers such as Muhbir and Ulum in the country and abroad, and was revolutionary enough to attempt to change the power and partisan enough to risk losing his life by organizing people in a short time.

Although his father was illiterate, he educated himself very well with the support and contributions of his mother. He was equipped enough to preach to the statesmen at the Hagia Sophia and Şehzadebaşı Mosques, especially on theological issues, and to extract the repeated hadiths in Salih-i Bukhari. He was a thinker who, compared to his other colleagues and contemporaries, based his views most on theology, produced and wrote ideas in almost all socio-economic areas, from education to economics, from foreign policy to accounting education, from interest to the creation of a new state in Africa.

Although Ali Suavi, upon being discovered by the British, is said to have been used as an agent with the help and support of his British wife and of prominent British thinkers of the time so as to ensure the rapprochement of the Ottoman Empire to the British and especially to facilitate the handover of Cyprus to the British, and even though he is said to have been a British agent because of these characteristics, it would still be difficult to claim that he was turned into an obedient slave, or in other words, into a “mankurt”.

Keywords: Ali Suavi, Revolutionary, Journalist, Agent, Raid.

Giriş

Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacıyla ilan edildiği bilinen Tanzimat ve Islahat Fermanı beklenen neticeyi vermeyince bir kısım Osmanlı aydını ve yöneticileri, yeni tedbir ve çözümlerine girmişlerdi (Kocabaş, 1991, s. 17).

1865 yılının yaz aylarında Boğazın arka taraflarında Belgrat Ormanı olarak adlandırılan vadide bir piknik organizasyonu yapıldı. Bu toplantıya katılan toplam altı genç, Osmanlı Devleti tarafından sürdürülen ancak kendilerince felaket olarak nitelenen politikalara karşı harekete geçmeye karar vermişlerdi (Mardin, 2017, s. 17-18).

Yeni Osmanlılar, siyasi fikirlerini açıkladıkları yazılarında genellikle İslami siyaset teorisince kullanılan adalet, icma-i ümmet, bi'at vb. kelimeleri kullanmışlardı (Mardin, 2017, s. 95).

Yeni Osmanlıların, yeni deyimini ile “Genç Türkler”in amacı, Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına son vererek bir meşruti yönetim getirmektir. Bunun için önce Âli Paşa'yı düşürmek, sonra yeni yöntemi destekleyici, özgürlükçü yönetimi sağlayıcı bir topluluk kurmak, onun yerine geçirmek gerekiyordu. Programlarında gerekirse Âli Paşa'yı ortadan kaldırmak da vardı. Cemiyet durumuna gelen bu gençler, ara sıra toplanarak düşünce alışverişinde bulunuyorlardı. Bir gün yapacakları işleri kararlaştırmak, yeni bir hükümeti oluşturacak kişileri saptamak için Ayasofya Camiinde toplandılar. Yaptıkları konuşmalar sonunda salt çoğunluğu sağlayarak kesin bir karara varamadılar (Şeref, 1980, s. 133).

Ayasofya toplantısını öğrenen polis, sıkı takip ve araştırmalara başlamıştı. Hatta bir gece Sağır Ahmet Paşa'nın yalısını çok detaylı bir şekilde ara mışlardır. Yapılan bu aramadan bir gün önce Mehmet Bey, yalıya gelerek yanına biraz eşya ile birlikte annesinin tüm parası ile iki elmas iğnesini alarak Avrupa'ya kaçmayı başardı (Şeref, 1980, s. 134).

“Bu genç ihtilalcileri birleştiren şey, Avrupa medeniyeti hakkındaki umumi bir bilgi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp parçalanması hususundaki ortak endişe idi.” (Mardin, 2017, s. 18).

Belgrat Ormanlarında yapılan toplantıya katılanların hemen hemen hepsi, daha önce Bab-ı Ali Tercüme Odasında çalışmış kişilerdi. Bu nedenle devletin dış ilişkilerinin nasıl yürütüldüğünü ve Avrupa siyasi sistemlerini de tanıma fırsatı bulmuşlardı (Mardin, 2017, s. 19).

1867 başlarında başkentte gittikçe artan bir kargaşa sürerken, iddiacı şahsiyeti ile Prens Mustafa Fazıl Paşa devam etmekte olan çeşitli protestolara güç vermeye başlamıştı. Mustafa Fazıl Paşa, on dokuzuncu yüzyılın başında, imparatorluğa bağlı Mısır vilayetinde fiilen bağımsız bir hükümdar hâline gelmiş olan asi Vali Mehmet Ali Paşa'nın torunu idi. Fazıl Paşa'nın hayatı, Bab-ı Ali'de geçmişti (Mardin, 2017, s. 37; Maksudoğlu, 2018, s. 419).

Mustafa Fazıl Paşa, Mısrda Hidivlik makamına getirilmeyeceğini anladıktan ve bu hakından vazgeçtikten sonra Paris'e giderek oraya yerleşti. Orada Mısır'daki emlaklarından kazandığı milyonlarla krallar gibi yaşadı. Bu süreçte Avrupa'da yapmak istedikleriyle ilgili kendisine lazım olan kişileri de maaş ve çeşitli ekonomik garantiler vererek Avrupa'ya davet etmeye başladı.

Yeni Osmanlılar içerisinde savundukları davasında samimi olanlar olduğu gibi, şahsi menfaatlerini güdenler de vardı ve bunlar sayısal olarak çoğunluktaydılar. Hatta cemiyetin genel başkanı olan Mustafa Fazıl Paşa da bir kanaat önderi konumunda değildi (Maksudoğlu, 2018, s. 419).

Yeni Osmanlılar, gizli bir cemiyet olarak Carbonari esasına göre örgütlenmişlerdi. Bu cemiyette Ziya, (Namık) Kemal, Ali Suavi, gazeteci Agah Efendi, şinasi vardı. "Jean Pietri Korsikalı, bu cemiyet üyelerinin birbirleriyle tanışmalarında büyük rol oynadı. Jean Pierre, Sukkakini adıyla anılan, aslen İtalyan birini Yeni Osmanlılar'la tanıştırdı. Sukkakini, Mısrılı Mustafa Fazıl Paşa'nın gizli siyasi ve ticari işlerini idare etmekteydi..." (Maksudoğlu, 2018, s. 419).

Yeni Osmanlılar içinde Ali Suavi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişen fikir ve mücadele adamı, gazeteci, Yeni Osmanlı Cemiyeti üyesi ve ilk Türkçülerden birisi olarak tanıdı. Ali Suavi, "klasik bir medrese tahsili ve düzenli bir eğitim görmemekle birlikte felsefeden filolojiye, tarihten coğrafyaya, edebiyattan politikaya, sosyolojiden iktisada ve dini ilimlere kadar birçok konu ile meşgul olmuş, özellikle Türkçülük, İslamcılık, dilde sadeleşme, devlet yönetimi, hilafet, siyaset ve ahlak alanında Osmanlı Devleti ve toplumunun problemleri üzerine kafa yormuş ve çözümler aramıştır" (Suavi, 2019, s. 11).

Bu arayışta Yeni Osmanlılar yalnız değillerdi. Çözüm için getirilmesi düşünölen meşrutiyetin ilanı konusunda dönemin etkin paşalarından Mithat Paşa, İngiliz sefiri ile iş birliğine gitmişti. Mithat

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Paşa'yı İngilizlere meylettiren sebepler, İngiltere'nin meşrutiyet devleti olması, Türkiye'yi Rusya'ya karşı desteklemesi, meşrutî rejimin bir halk hareketi ile getirilemeyecek olması nedeniyle Sultan üzerinde İngiliz baskısını kullanmak isteme düşüncesinden kaynaklanıyordu (Kocabaş, 1991, s. 18-19). Yeni Osmanlıları, Jön Türkler takip etti.

Jön Türkler, Araplar, Yunanlılar gibi Osmanlı teb'ası bütün unsurları birleştirmeyi umuyorlardı. Ancak olaylar tam tersi bir gelişme gösterdi. Çünkü bu idealler onların çıkarlarına aykırıydı (Kasım, 1986, s. 23).

“Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet olarak doğan ilk Jön Türk teşkilatının adı “İttihad-ı Osmani Cemiyeti” olmuştu. Bu girişim tam bir teşkilat özelliği taşıyamamasına rağmen, Jön Türkler'in teşkilatlanmasına bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir. Temmuz 1908 Jön Türk İhtilali'nin tarihini yazan Cevri'ye göre, Sultan'ın zulmüne karşı hareket, ancak Mekteb-i Ali talebeleri (Üniversite talebeleri) arasından çıkabilirdi. Nitekim, bu uğurda ilk teşebbüs, Mekteb-i Askeriye'de vücut bulmuştu...” (Kocabaş, 1991, s. 31). Cemiyetin teşkilatlanması ve gizlilik esasları, masonluk gizlilik geleneklerine benzetilmişti (Kocabaş, 1991, s. 32).

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan, padişaha karşı kendi amaç ve idealleri uğrunda çalışan Ermeni, Rum, Arap, Çerkez vb. azınlıklara mensup komitacılar da Padişaha karşı Jön Türklerle birlikte hareket ediyordu. Bu çerçevede 4-9 Şubat 1902'de Paris'teki kongre “Prens Sabahattin'in Başkanlığı'nda toplandı. Kongrenin başkan yardımcılıklarını da Sathas isimli bir Rum ve Sissina isimli bir Ermeni yapıyordu. Adem-i Merkezîyetçilerin ağırlıklı olması sebebiyle adına “Osmanlı Liberaller Kongresi” de denilen 1902 Jön Türk Kongresi'ne 47'si Türk, toplam 70 delegenin diğerlerini Arap, Rum, Ermeni, Arnavut, Çerkez ve Musevi delegeleri teşkil ediyordu...” (Kocabaş, 1991, s. 67).

Bu kapsamda İstanbul'a Padişahla görüşmek için gelen Teodor Herzl de padişaha karşı Jön Türklerle iş birliği yapmaya karar verdi. O, “Halen bir tek plan aklıma geliyor. Sultan'a karşı bir kampanya açmalı, bu iş için de sürgün edilmiş prensler ve Jön Türklerle temas kurmalı” diye planlıyordu (Kocabaş, 1991, s. 103).

Yaşadığı Dönem

Ali Suavi, Osmanlı Devleti'nde gerilemenin bütün hızıyla devam ettiği 1839 yılında, bir başka ifade ile Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılında 8 Aralık 1839 tarihinde İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde Ramazan Bayramı'nda doğmuştur (Çelik, 1994, s. 15, 41). Tanzimat ve öncesini, Suavi neslinin genel durumunu anlamak için kısaca değerlendirmekte yarar vardır.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü savaş meydanlarında tanıyınca askerî alanda ıslahat yapmakla işe başlamıştı. "1734'te Üsküdar'da açılan Hendesehane ve III. Mustafa devrinde kurulan mühendishane, Macar asıllı Fransız Subayı Baron de Tott'un İstanbul'a getirilmesi Kont De Bonneval'ın devlet hizmetine alınması vb. teşebbüsler, hep Osmanlı ordusunun Avrupa ordularını yakalayacak teknik seviyeye ulaşması için girişilen hamlelerdi" (Çelik, 1994, s. 15-16). Her geçen gün güç kaybeden Osmanlı bu yıllarda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da gerisine düşmüştür (Çelik, 1994, s. 16).

Fransız İhtilali'nin çıktığı yıl Osmanlı tahtına geçen III. Selim de yenileşme ve böylelikle batıyı yakalama hamlesine askeriye'den başlamıştı. Nizam-ı Cedid bu düşünceden doğmuştur. Avrupa ile temasların elçilikler açma suretiyle başladığı bu yıllarda özellikle Fransız İhtilali yıkıcı etkisini özellikle gayrimüslimler arasında göstermeye başladı. Bu yıllarda çıkan Sırp ayaklanması, Osmanlı-Rus savaşı ve Kabakçı İsyanı, III. Selim'in giriştiği yenileşme hareketlerini sona erdirmişti. III. Selim'in kısa saltanatından sonra tahta geçen II. Mahmut'un saltanat döneminde yaşanan yeni Sırp ayaklanması, Osmanlı-Rus savaşının yetirdiği yıkım, İran'la olan savaş ve Yunan isyanı, yapılmak istenilen yenileşme hareketlerini olumsuz etkiledi (Çelik, 1994, s. 16). Bu dönemde açılan batı tarzı okulların batılılaşma ve batıya yakınlaşma konusunda oldukça önemli bir etkisinin olduğu inkâr edilemez. Ancak, batı tipi okullarda, özellikle Mekteb-i Tıbbiyede batılı hocalar tarafından batı dillerinde verilen derslerin bir kısım aydınlar ve kamuoyu tepkisini uyandırdığı da bir gerçektir.

Sultan Mahmut'un 1839 yılında vefatı, Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında üst üste iki kez mağlup olması, dışarıya karşı Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmekteydi.

Tanzimat Fermanı, ferman metninin sınırları ile kalmamış, bir dönemin, bir zihniyetin de adı olmuştu. Bundan sonra bazı olumlu

gelişmeler olmakla beraber uygulamalar Batıyı taklide yönelik olmuş ve hayatın her safhasında Batı'dan gelen unsurlar kendisini hissettirmişti.

Tanzimat'tan sonra Batı tesirinin çok açık görüldüğü alanlardan biri de hukuk alanıdır. 1840 yılında Müslim ve gayr-i Müslimlerin yargılandıkları mahkemelerin birleştirilmeleri yoluna gidilmiş, gayr-i Müslimlerin mahkemelerde şahitliğı kabul edilmiştir. 1844 yılında mürtetlere (İslam dininden dönenlere) şer'an uygulanması gereken ölüm cezası kaldırılmıştır. Dönmelerin kendi eski dinlerine dönme serbestisi getirilmiştir" (Çelik, 1994, s. 17).

Osmanlı Devleti, 1853 yılında Rusya ile giriştiğı Kırım Savaşından sonra mali dengelerinin alt üst olması nedeniyle müttefiki konumundaki İngiltere ve Fransa'dan borç almak zorunda kaldı. Böylelikle üst üste binen borç galesinden kurtulamayacağı bir aşamaya gelindi (Çelik, 1994, s. 18). İngiltere ve Fransa sürekli Rus tehdidini göstererek Osmanlı Devleti'nden tavizler koparma peşindeydiler. Gerçekten de Tanzimat dönemi Osmanlı Devlet adamları, Batı ile münasebetlerini hep Rusya'nın üzerlerine düşen gölgesini hesaba katarak ayarlamışlardı. Batı da Tanzimat bürokratlarının bu Rus fobisinden elinden geldiğı kadar faydalanmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya karşı daimî müttefik olma arzularını bildiren İngiltere, Fransa ve Avusturya, bunun karşılığında bazı tavizler isterler. İşte İslahat Fermanı bu ortamda yayımlanmıştır (Çelik, 1994, s. 18-19).

İslahat Fermanı, gayrimüslimler ile Osmanlı tebaası arasında suni bir eşitlik getirmiş olup bu durum sonucunda da milliyetçilik akımı içten içe yayılmaya başlamıştır.

Tanzimat'tan sonra ortaya yeni bir sosyal ve idari kategori olarak bürokratlar çıkmış ve bunlarla ulemanın, halkın ve aydınların arasında zamanla mesafeler oluşmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu bürokratik sınıf, memuriyeti halka hizmet kapısı olmaktan ziyade bir imtiyaz hâline getirmiştir (Çelik, 1994, s. 20).

Bu dönemin en önemli olaylarından birisi de hem ulema hem de yeni aydın sınıfın ilk olarak müstakil ve aktif bir güç olarak siyasi muhalefete başlamalarıdır. Özellikle Âli ve Fuat Paşalar zamanında Beyoğlu'nda yabancı dilde yayın yapan ve sahipleri Osmanlı vatandaşı olmayan gazetelerle azınlıkların gazeteleri birçok şeyi rahat rahat yazmaya başlamışlarken Türkler tarafından çıkarılan gazeteler üzerinde sıkı bir

kontrol ve baskı kurulmuştur. Türkçe yayımlanan bazı gazetelerin sahipleri de gayrimüslim şahıslardı. Bu durumun ortaya çıkmasında bu kişilerin Bab-ı Ali'nin karşısına dikilebiliyor olmalarının sonucuydu. İşte Yeni Osmanlılar hareketi böyle bir ortamda doğmuştur (Çelik, 1994, s. 25).

Hayatı ve Eğitim Durumu

Suavi ailesi, aslen Çankırı ili, Çerkeş ilçesinin Viranşehir nahiyesine bağlı bir köyden gelerek yerleşen Cepkenoğlu ailesine mensuptur (Erdül, 2016, s. 22; Çelik, 1994, s. 41). Dr. Abdullah Cevdet, Ali Suavi'nin Kastamonulu olduğunu söyler. Bu ifade de doğrudur. Çünkü Çerkeş daha önce Kastamonu'ya bağlı bir yerleşim yeri idi. Suavi, mütevazı imkânları olan bir kâğıt tüccarının oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Çelik, 1994, s. 41).

Ali Suavi, ecdadının ulemadan olmasına karşılık, babasının okuma yazmayı bile İstanbullu olan annesinden öğrenmiş bir kâğıtçı esnafı olduğunu söyler. Babası Hüseyin Ağa, hesabı da dört işlem seviyesinde öğrenmiştir (Mardin, 2017, s. 17; Suavi, 2019, s. 12; Atay, 2018, s. 11).

Suavi'nin babası, sıradan, yarı cahil fakat saf ve samimi bir Müslümandır. Annesi şehirli, babasına ders verebilecek düzeyde eğitimli, zamanının kadınlarından daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip bir kadındı. Babasının tahsil yapmamış ilim ehline saygılı bir kişilik olmasının ezikliği, annesinin de kendi çapında bilge bir kadın olması Ali Suavi'nin okumaya, ilme heves etmesindeki en önemli faktörlerden birisidir (Çelik, 1994, s. 42). Babasının en önemli özelliklerinden birisi, haksızlığa isyandı. Çırağan'da biten hayatına, isyan duygusu ona babasından geçmişti (Kuntay, 2014, s. 15).

Suavi, Davutpaşa İskelesi Rüştiye Mektebinden mezun oldu. Okulu bitirdikten sonra da memurluğa başladı. İlk memuriyeti olan Bab-ı Seraskeri Dersaadet Yoklama Kalem'i'nde iki-üç yıl çalıştı (Suavi, 2019, s. 12). Dolayısıyla Suavi'nin 13-14 yaşlarında iken memuriyete başladığı söylenebilir. Bir taraftan da kendisini yetiştirmek için cami derslerine devam etti. Bu çabaları, 16-17 yaşına kadar devam etti (Çelik, 1994, s. 43; Mardin, 2017, s. 400; Kuntay, 2014, s. 13; Erdül, 2016, s. 23). Suavi, 17-18 yaşlarında iken memuriyetten ayrılarak hacca gitti. İlk eserini de 17 yaşında iken hac yolculuğuna çıkmadan önce İstanbul'da yazdı (Çelik, 1994, s. 43). Hac yolculuğunda, ekonomik sıkıntılar yaşaması sonucu 17

yaşında ilk yazdığı eserini, İranlı alimlerden birisine 100 kuruş karşılığında sattı.

Böylece, rüştiyeden mezun olduktan sonra ilim çevrelerinde kendisini yetiştirip Arapça ve Farsça öğrenen genç molla, Hacca sadece hac maksadıyla değil, öğrendiği dinî bilgilerin kaynağı olan diyardaki ilim çevreleriyle temasta bulunmak ve ülkesini tanımak amacıyla da gitmiştir (Çelik, 1994, s. 44). “Nitekim, 1875 yılında Paris’te yayınladığı Fransızca bir eserinde söz konusu seyahati esnasında Rumeli hariç bütün Osmanlı ülkesini gezip gördüğünü, dinleri, insanları ve hayat şekillerini yerinde görüp incelediğini belirtir” (Çelik, 1994, s. 44). Buradan hareketle Suavi’nin 17-18 yaşlarında iyi Arapça bildiğini anlıyoruz. Ayrıca hac yolunda ve esnasında boş durmamış, bu sırada her zaman en çok sevdiği hadis ilmi ile uğraşmıştır (Kuntay, 2014, s. 13). Hicazdan önce uğradığı Mısır’dan, üçte biri olmayan bir hadis kitabı, Suyuti’nin “El-Camiü’s-Sağır” isimli eserini satın alarak yollarda ezberlemiş, Mekke’ye varınca noksanını da orada tamamlayarak onu da ezberler (Çelik, 1994, s. 44; Behramoğlu, 2019, s. 21; Erdül, 2016, s. 24). Öyle anlaşılıyor ki Suavi’nin Hac yolculuğu, asgari bir yılda tamamlanmıştır (Çelik, 1994, s. 45). Hac dönüşü İzmir’e geldiği zaman yedi bin kadar hadisi ezbere biliyordu (Behramoğlu, 2019, s. 24).

Suavi’nin hadis ilmine olan ilgisi İzmir’den sonra gittiği Bursa’da da devam eder. Bursa’da iken kendisine teslim edilen Haraççioğlu Kütüphanesinde bulunan Sahih-i Buhari’yi inceleyerek tekrar edilen hadisleri ayıklar ve yeni bir tarzda yeniden düzenler (Çelik, 1994, s. 45; Kuntay, 2014, s. 13-14). Bursa’da kaldığı süre boyunca ayrıca Ulu Camide halka vaaz da verir. Cemaat alışıkmadığı şeyler duyduğu için etkilenir, şaşırır. Bursa’yı gezmeye gelen kişilerle Yeşil Camii önünde fotoğraf çektirince hakkında olumsuz konuşmalar başlar ve görevden alınır. Buradan Sofya’ya Ticaret Mahkemesi reisi olarak gönderilir (Behramoğlu, 2019, s. 33-34).

Suavi, Peygamberimizin hadisleri içerisinde kendisini en çok etkileyenlerin zulüm aleyhine söylenenler olduğunu ifade etmiştir. Kendi ifadesi ile, “Bu hadisler beni mezalim aleyhinde öyle besledi ki, her tüyümü zalime karşı bir kahraman bulurdum. Şöyle ki bir damla vücudum ile zalime hücum etmeğe ve mağlup olduğum halde tarafından katl olunmağa razı olurudum. Ve bu yolda maktuliyeti mucib-i şerife efdal-ı şehadet-itikad eylerdim” der (Çelik, 1994, s. 46).

Tekrar İstanbul'a döndüğü zaman yirmi yaşını aşkın bir yaşadadır. İstanbul'un o zamanki fikir muhitlerini teşkil eden bazı paşa konaklarına devam etmeye, bir yandan da Şehzadebaşı Camiinde vaazlar vermeye başlar. "Tanpınar, onun bu vaazlarıyla İstanbul'da büyük bir şöhret kazandığını ve bu sayede dönemin büyük devlet adamlarıyla tanışma fırsatı bularak az çok siyasi bir muhite girdiğini belirtmektedir" (Suavi, 2019, s. 12-13; Erdül, 2016, s. 33). O günlerde Anadolu'daki Rüştüye mektebi sayısının artırılması gündemdedir. Dönemin Maarif Nazırı muallim mektebinden mezun olan yeni öğretmenlerin gerek sayı ve gerekse de nitelik olarak yetersiz olduğunu düşünerek dışarıdan öğretmen temin etmek için bir imtihan açmıştır. Ali Suavi de bu imtihana girenler arasındadır. Girmiş olduğu imtihanda başarı gösteren Ali Suavi komisyonun takdirini kazanır. "Çok iyi derece ile imtihanı kazanan "Hacı Ali Efendi" Bursa Rüştüyesi muallim-i evvelliğine tayin edilir" (Çelik, 1994, s. 48-49). Ali Suavi bu tayinin yapıldığı tarihte sadece Ali Efendi, bazı yerlerde ise hacca gidip gelmesinden dolayı Hacı Ali Efendi olarak bilinmektedir (Çelik, 1994, s. 49; Kuntay, 2014, s. 17-18; Georgeon, 2018, s. 127).

Hacı Ali Efendi, Suavi lakabını sonradan almıştır. Suavi kelimesi Arapça olup, yola ve uykusuzluğa karşı dayanıklı anlamında olup aslında onun şahsiyetinin bir ifadesi gibidir (Çelik, 1994, s. 49).

Bursa Rüştüyesinde bir yıl muallim-i evvelik yapan Ali Suavi, Sadrazam Âli Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a dönmüştür. Bu dönemdeki hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Müelliflerinin yazarı Mehmet Tahir Efendi, Ali Suavi'ye Bursa'da bulunduğu sıralarda Bursalılar tarafından "Küçük Hoca" dendiğini ifade eder (Çelik, 1994, s. 54). 1861 yılı başlarında İstanbul'a dönmüştür. Bu sıralarda 22-23 yaşlarındadır. Görev yaptığı ve seyahat ettiği yerlerde artık devlet çarkının eskisi gibi dönmediğini görmüştür. Suavi'nin cemiyet hayatına Islahat Fermanıyla birlikte başladığı söylenebilir. Bu yıllarda Islahat Fermanının hiçbir derde deva olmadığını, ancak gayrimüslimler için bir yığın imtiyaz getirdiğini, bir taraftan da devlet otoritesinin zayıfladığını, artan keyfiliği ve çözülüşü görmüştür. Bu yıllardaki gözlemlerini daha sonraki yıllarda bir muhalefet aracı olarak kullanmıştır (Çelik, 1994, s. 57).

"Suavi'nin hayatı ve yazdıkları onun çok hırslı bir insan olduğunu göstermektedir. O, bu hırslını ilim tahsil etmek için de kullanmıştır. Zeki

ve çok kuvvetli bir hafızaya sahip olması bunu kolaylaştırmıştır” (Çelik, 1994, s. 58).

İstanbul’a gelen Ali Suavi’nin burada ne kadar kaldığı ve bu sırada neler yaptığı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. “Ancak onun bu dönemde Osmanlı yönetiminin ileri gelen devlet adamlarına yakın olduğunu ve devletin gidişatını yakından takip ettiğini biliyoruz” (Çelik, 1994, s. 59). İstanbul’dan sonraki seyahati batıya doğru olmuş ve Sofya Ticaret Mahkemesi reisliği yapmıştır. Bazı yazarlar onun Sofya Mekteb-i Rüştîyesinde muallim-i evvelik yaptığını söylerler ancak bu sadece bir tahmindir. Kendisi hayatının bu dönemini “bir aralık” şeklinde anlatmakta olup bu da bize bu aşamanın uzun bir dönem olmadığını göstermektedir (Çelik, 1994, s. 60-61). Buradan sonra Filibe’ye geçerek buradaki medresede hocalığa başlar. Filibe Kaymakamı Ata Bey’le de burada tanışmıştır (Çelik, 1994, s. 61).

“Suavi, Filibe’de hangi görev ve sıfatlarla kalmış ve nelere maruz bırakılmış olursa olsun, orada halk tarafından sevildiği muhakkaktır. O, hayatının sonuna kadar Filibeli dostlarıyla irtibatını koparmayacaktır. Hatta onlarla beraber ölecektir”. Ali Suavi’nin buraya kadar olan yaşamı, yetişme, devlet ve cemiyet tecrübesi kazanma, keskin görüşler edinme ve bir nevi dolma dönemidir. Ömrünün bu dönemi için kendisi “bu memuriyetlerle idare-i devletin hakikatini ve keyfiyet-i cereyanını anladım” ifadesini kullanır (Çelik, 1994, s. 64).

Şehzade Camii’ndeki sohbetlerine halkın yanında aydın kesiminin de ilgi duyduğu ve takip ettiği bilinmektedir. Buradaki sohbetlerin müdavimlerinden birisi de Namık Kemal’dir. Ancak bu dönemde Ali Suavi ile Namık Kemal arasında yakın bir münasebet ve dostluk yoktur. Fuat Paşa’nın da onun sohbetlerine geldiği, beraber oturup sohbet ettikleri ve hatta yemek yedikleri de bizzat kendi ifadeleri arasında yer almaktadır (Çelik, 1994, s. 64).

Hayatının bu aşamasına kadar devletin mülkiye, adliye, maarif ve dinî müesseselerdeki ıslaha muhtaç olan kısımlarını tanıyan Suavi, çöküşün sebebi olarak sitemin kendisini değil, yanlış işletilmesini görmekteydi. Devletin bu durumu diğer aydınlar gibi onu da rahatsız etmekteydi (Çelik, 1994, s. 66). “O, bu rahatsızlıkların kendince sebep ve çarelerini anlatmak, yazmak ihtiyacını hissediyordu. Bunun iki yolu vardı: yazarak, konuşarak. Hayatına bakılırsa o, bu yolun ikincisini, her gittiği yerde yapmıştı ve yapıyordu. Fakat cami kürsülerinden kalabalıklara hitap

etmek kadar kitap, kitapçık veya makaleler yayınlamak da onun için ihtiyaçı” (Çelik, 1994, s. 67). Onun bu konuda hazırlığı da vardı. “O, Osmanlı tarihini baştan başa incelemiş ve şu kanaate varmıştı: Geçmişteki başarılar herkesin hak ve vazifelerini bilmesi ve nizamın uygulanmasıyla elde edilmiştir. Nizam uygulanmadıkça, uygulanabilir kanunlara dönüştürülmedikçe düzelmenin imkânı yoktur” (Çelik, 1994, s. 67).

Rumeli’den İstanbul’a döndüğü zaman eserlerinin sayısı 127’dir. Bunların çoğu küçük risaleler olup hemen hemen hepsi talebelerin elinde dolaşan yazmalardır (Çelik, 1994, s. 67). Bu durum bize Ali Suavi’nin genç yaştan itibaren kalemi eline aldığı ve yazdığını göstermektedir.

Suavi’nin gerek içinde bulunduğu muhit, Şehzadebaşı Camiindeki vaazlarının ona yazarlık ve şöhret yolunu açtığı anlaşılmaktadır. Dinî ilimlerdeki vukufu ve kuvvetli hitabeti sayesinde kısa sürede dikkatleri üzerine çeken Suavi, 1867 yılında Ermeni teb’aya mensup Filip Efendi’nin *Muhbir* adlı gazetesinde iç ve dış siyasete dair sosyal ve siyasi içerikli bazı yazılar yazmaya başladı. Filip’in gazetesini satabilmek için popüler bir isme ihtiyacı vardı. Bu isim Suavi’dir. Ali Suavi gazetenin bütün yazı işlerini üstlenmiş, hatta tek muharriri gibi çalışmıştır (Suavi, 2019, s. 13). Bir süre sonra devlet aleyhinde yazdığı yazılar, gazetenin kapatılmasına ve Suavi’nin Kastamonu’da ikamete mecbur edilmesine sebep oldu (Çelik, 1994, s. 67).

Muhbir gazetesi genellikle eğitim ağırlıklı olmak üzere toplumsal konuları gündemine almış olup 32. sayısından sonra bir ay süre ile kapatılmıştır (Çelik, 1994, s. 76).

Ali Suavi bir taraftan *El-Cevaib* gazetesinde de yazılar yazmıştır. Bu arada *Muhbir* bir ay süre ile tekrar kapatılıp Suavi’nin Kastamonu’ya sürülmesi üzerine gazete sahibi Filip Efendi, bir beyanname yayımlayarak Babıâlıden gazetenin niçin kapatıldığını sorar. Namık Kemal de bu beyannameyi gazetesi *Tasvir-i Efkar*’da yayımlar ve kapatılmayı tenkit eden bir yorum ekler (Mardin, 2017, s. 401; Çelik, 1994, s. 64). Bu dönemde Suavi, Kastamonu’da iki ay civarında kalır. Buradaki hayatının, “fiili siyasetten uzak, ilmi ve pedagojik bir faaliyette geçtiği anlaşılıyor. O, burada da talebeye ders veren, konuşan Suavi’dir. Kendi ifadesine bakılırsa Kastamonu’daki iki aylık sürede üç tane kitap veya risale yazmıştır...” (Çelik, 1994, s. 83).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Suavi'nin Kastamonu'da yazdığı kitaplardan birisinin isminin "Sen de Gemidesin" olduğu, bu dönemde gemi benzetmesini sürekli kullandığı ve devlet erkanını aynı gemide oldukları ve arıza halinde herkesin zarar göreceği yönünde uyardığı anlaşılmaktadır (Bk. Çelik, 1994, s. 83-84).

Yurt Dışına Çıkışı ve Faaliyetleri

Ali Suavi, yurt dışına kaçarak çıkmıştır. Onun yurt dışına çıkışında gönüllü gitme veya atama ya da görevlendirme gibi bir durum söz konusu değildir. "Kemal sürülmeden evvel, Suavi sürüldükten sonra Avrupa'ya" kaçır (Kuntay, 2014, s. 48).

Mustafa Fazıl Paşa'nın Ali Suavi ile Kastamonu'ya sürülmeden önce *Muhbir* gazetesinde yazdığı dönemlerde onunla irtibat kurmaya çalışır. Fakat Ali Suavi'nin bu isteğe olumlu yaklaşmaz (Çelik, 1994, s. 85).

Yalnız İstanbul'da yaşamakta iken yüksek memuriyetler verilerek taşraya gönderilen Yeni Osmanlıların, kendilerine Mustafa Fazıl Paşa ve destekçileri tarafından önerilen para ve şöhret imkanlarını daha cazip bularak bu yola saptıkları görülmektedir. Nitekim, Namık Kemal ve Ziya, Fransız elçiliğinin yardımıyla yabancı bir gemi ile Ali Suavi ve Agah Efendi de Sökkakini'nin yardımıyla yurt dışına çıkarılmışlardır (Maksudoğlu, 2018, s. 420).

Kaçmayı başaranlardan ikisi de Reji (tekeli) komiseri Nuri ve Reşat beylerdi. Onlar doğru Paris'e gittiler. Arkalarından Ziya Bey, Agah Efendi, Namık Kemal de Paris'e geldiler. Böylelikle tümü orda toplandı. Öncekiler Ali Suavi'ye pek yüz vermediler. Paris'te buldukları sürece Mustafa Fazıl Paşa her birine aşamalarına göre maaş bağlayıp geçimlerini sağladı. Mustafa Fazıl Paşa, aşağı yukarı otuz-kırk milyon frank denli bir mirasa konmuştu. Yaşı gereği Mısır Hidivliğinin adayı idi. İstanbul'dayken nazırlık da yapmıştı (Şeref, 1980, s. 135).

Suavi Kastamonu'da iken Mustafa Fazıl Paşa'nın bir adamını doksan Osmanlı akçesi ile birlikte ona gönderdiği, onu Paris'e davet ettiği, Paris'te bir gazete çıkaracağı ve maişetinin temin edileceği konusunda kendisine söz verildiği, ondan sadece İstanbul Beyoğlu'na gelmesi ve orada kendisini bulacak olan adama teslim olmasını istediğini görüyoruz.

(Çelik, 1994, s. 86-87). Ali Suavi'nin bu teklif üzerine gidip gitmemeyi ciddi şekilde düşünmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Suavi, bir hayli tereddütten sonra nihayet Fazıl Paşa'nın davetini kabul eder. 18 Mayıs 1867'de kendisini almaya gelen Yorgi Stenfalıs isimli adamla birlikte Kastamonu'dan firar eder. Önce atla İnebolu'ya gelir. Oradan da Trabzon'dan gelen İstanbul vapuruna biner. Gemi Büyükdere açıklarında demirleyince Suavi, güverteye çıkar. Fakat orada Kastamonulu bazı yolcular tarafından tanınır. "Hoca kaçmış" fiskosunun gemide dolaşması üzerine, bir kamarota bir altın rüşvet vererek gemiye yiyecek getirmiş olan bir kayıkla kendisini kaçırarak adamla beraber Tarabya'ya ve oradan da başka bir kayıkla Beşiktaş'a çıkar (Çelik, 1994, s. 88). Daha sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın kefil-i umuru Deutsch'a gider. Suavi, bu süreçte kendisini misafir eden kişinin adını açıklamamıştır. Ancak bu kişi büyük ihtimalle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da kaçmasını planlayan *Courrier D'Orient* gazetesinin sahibi Giampierri'dir. 22 Mayıs 1867'de Messagerie şirketinin Marsilya vapuruna bindirilir. Kastamonu'dan gelirken rüşvet verdiği kamarot tarafından kendisine emanet edilen bazı belgeler de anılan kişi tarafından Marsilya vapuruna getirilir ve vaat edilen rüşvetini de alır (Çelik, 1994, s. 90).

Suavi'nin Kastamonu'dan ayrılmasından birkaç gün sonra Zaptiye Müşiri İsmail Paşa, Kastamonu Valisi Ethem Paşa'ya bir yazı gönderilerek Suavi'nin kaçırılması amacıyla oraya bazı adamların gönderildiği, kimseye bilgi vermeden ve dikkat çekmeden Suavi'nin evinin aranması, evde bulunacak evrak her ne ise İstanbul'a gönderilmesi ve kendisinin de gözaltında tutularak şüpheli şahıslardan uzak tutulması istenilir. Fakat bu geç kalmış bir çaba ve tedbirdir (Kuntay, 2014, s. 50-51).

Suavi'yi taşıyan gemi İtalya'nın Mesina limanına vardığı zaman, Suavi, denizde sandal içerisinde iki fesli görür ve birini hemen tanır. Bu, Meclis-i valâ azasından Ziya Bey'dir. Güvertede yanına yaklaşan genç bir delikanlı, fesli zıtları kendisine tanıtır. Bu genç Mustafa Fazıl Paşa tarafından çıkaracağı gazetenin mürettepliğini yapmak üzere getirilen Ermeni Agop'tur. Fakat Suavi'nin bundan haberi yoktur (Çelik, 1994, s. 90-91). Suavi, 30 Mayıs 1867 tarihinde Ziya Bey ve Kemal Bey'le birlikte Marsilya'dan trene binerek Paris'e ulaşır. Hemen Mustafa Fazıl Paşa'nın Boulevard Malesherbes'teki konağına varırlar. Suavi bu grubu "biz üçler" diye isimlendirmektedir (Çelik, 1994, s. 91).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Mustafa Fazıl Paşa, yeni gelen üçleri, kendilerine ev bulması için Rue Pepiniere’de oturan şınası Efendi’ye gönderir. O da onlara aynı sokakta bulunan 4 numaralı binada odalar bulur (Kuntay, 2014, s. 53). “Mustafa Fazıl, Ziya Bey, Namık Kemal, Nuri, Suavi, Mehmet Bey ve Rıfat Bey’den oluşan bir grup Paşa’nın konağında buluşurlar (Çelik, 1994, s. 92; Mardin, 2017, s. 54; Atay, 2018, s. 18).

Mustafa Fazıl Paşa Paris’e çağırıldığı Yeni Osmanlılardan Ziya Beye 3.000, Kemal ve Rıfat Beylere 2.000’er, Suavi ve Agah efendilere 1.500’er ve Reşat ve Nuri beylere de 1.000’er Frank para verir (Mardin, 2017, s. 54-55).

30 Mayıs 1867’de Suavi ve arkadaşlarının, bazı devlet adamlarına Paris’te suikast girişimlerinde bulunmaları gerekçe gösterilerek Sultan Abdülaziz’in Paris ziyareti bahanesiyle Paris’i terk etmeleri istenilir. Fransız İçişleri Bakanı Marki de La Valette Ziya Bey’le Namık Kemal’i bakanlığa davet eder. Marki’nin almak zorunda kaldıkları tedbirlerden söz etmesine ihtiyaç kalmadan Ziya Bey, arkadaşları ile Londra’ya gitmek üzere bilet aldıklarını beyan edip müsaade ister (Çelik, 1994, s. 95; Behramoğlu, 2019, s. 65). Böylece Ali Suavi, Temmuz 1867 başında Namık Kemal, Ziya Bey ve Agah Efendi ile beraber Londra’ya gitmiştir. Suavi Londra’da arkadaşlarıyla beraber 13 Regent Street’te bir eve yerleşir. Sultan Abdülaziz Londra’ya geldiği zaman Ziya Paşa’nın dışındaki üç arkadaş, Crystale Palace’de fesleriyle Hünkar’ın dikkatini çeker. Padişah, bu fesli gencin kim olduğunu sorar. Fuad Paşa, bu soruyu, “M. Fazıl Paşa kulunuzun teşkil eylediği fırka-yı muhalife efradından bazıları” şeklinde cevaplar (Çelik, 1994, s. 96). Padişahın dikkatini çeken bu gençlerin daha sonra affı ve yeniden İstanbul’a dönmelerinin yolu açılacaktır.

Suavi’nin M. Fazıl Paşa’ya ihtiyacı vardı. Çünkü, gemileri yakarak İstanbul’dan firar etmişti. Osmanlı ülkesinde kötü giden durumdan rahatsızlık duyuyordu. Bir şeyler yapabilmek için bir an önce harekete geçmek istiyordu. Ayrıca onu kitlelere götürebilecek bir vasıtaya ihtiyacı vardı. Öte yandan, *Muhbir* gazetesini paşanın parasıyla çıkarıyordu. (Çelik, 1994, s. 145). Suavi, Babıâlinin dış politikasını her fırsatta tenkit eder. Bu politikanın Müslümanlar için haysiyet kırıcı olduğunu ileri sürer (Çelik, 1994, s. 160).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Yalnız “Mustafa Fazıl Paşa, bir müddet sonra İstanbul’a döndü ve Heyet-i Vukela üyesi oldu. Böylece, Jön Türk grubunun mali kaynağı daraldı.” (Maksudoğlu, 2018, s. 420).

Suavi, *Muhbir* gazetesini başkalarının sermayesi ile çıkarsa da ilk sayıdan itibaren gazeteyi kendisine mal etmiştir. Öyle ki, “Tek muharrirli gazete *Muhbir*’dir, tek muharrir de Suavi’dir” (Kuntay, 2014, s. 34). Bu durum ve tepkinin en büyük sebebi, Suavi’nin devre dışı edilerek bazı yabancılarla birlikte Baden Baden’de Jön Türk Cemiyetinin kurulması olduğu söylenebilir (Çelik, 1994, s. 145).

Suavi’nin başında olduğu haftalık *Muhbir* gazetesi, ilk yıllarında Yeni Osmanlıların resmî yayını gibidir. *Muhbir*’de bu yönde bir de yazı bulunuyordu. Daha sonraki yıllarda Paris’te yapılan bir toplantı sonucunda bu yazı kaldırılarak *Hürriyet* gazetesinin çıkarılmasına karar verilir (Mardin, 2017, s. 402). Bu durumda Suavi’nin Londra’da çıkardığı *Muhbir* gazetesini, Kemal’le Ziya Paşa’nın yine Londra’da çıkardığı *Hürriyet* gazetesinin istemeden öldürdüğu söylenebilir (Kuntay, 2014, s. 66).

29 Haziran 1868 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlayan *Hürriyet* gazetesi, *Muhbir* gazetesinin yerini almış, bütün mali destek ve yardımlar bu gazete için kullanılmaya başlanılmış olup, *Muhbir* gazetesi Ali Suavi’nin çaba ve gayretleriyle yayın hayatında tutunmaya çalışmıştır (Çelik, 1994, s. 186).

Çünkü Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa’dan maaş alıp aynı cemiyet içerisinde bulunsa da *Muhbir* gazetesinde kendi bildiğini okuyacağını, ilk sayıda deklare etmekteydi. Suavi, 1867 yılı Ağustos’u sonunda Londra’da *Muhbir*’i çıkartmakla uğraşırken, Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agah Efendi ve bazı yabancılar Yeni Osmanlıların tüzüğünü hazırlarlar. 30 Ağustos 1867’de Baden Baden’de gerçekleştirilen bu toplantıya Suavi katılmaz. Belki de çağrılmamıştır (Çelik, 1994, s. 100). Mustafa Fazıl Paşa’nın çevresindeki yabancı kişilerle olan ilişkileri, Padişah’tan İstanbul’a dönmek için izin istemesi, Yeni Osmanlılarla ilgili tüzüğe yabancıların da imza koymaları Paşa’ya karşı Suavi’nin itimadını sarsmıştır (Çelik, 1994, s. 100-101).

Ali Suavi, Jön Türklerin aksine *Muhbir*’deki yazılarında, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Hristiyanlara zulmedildiğine dair iddiayı reddeder. Aksine onların Müslümanlara göre daha iyi koşullarda, imtiyazlı olduklarını ileri sürer. O, kusuru yönetimde, sistemde değil, yönetenlerde,

uygulayıcılarda arar. Ona göre, İslamiyet'in emrettiği idare tarzı Hristiyanların da Müslümanların da mutlu olması için yeterlidir. Sıkıntı, iş başındaki yöneticilerin sorumluluk taşımamalarındandır. Suavi meşrutiyeti savunurken de onu İslam'ın bir gereği olarak müdafaa eder (Behramoğlu, 2019, s. 66). Yeni Osmanlılar, Suavi'nin görüşlerini kabul etmemekle birlikte onunla karşı karşıya gelmemek için başlangıçta herhangi bir tepki vermemeye çalışırlar. Ayrıca fikrî farklılık dışında yaşam biçim ve tercihleri noktasında da ayrılıklar görölmektedir (Çelik, 1994, s. 104).

Namık Kemal, 28 Eylül 1867 tarihinde babasına yazdığı mektupta, "Kahpe Avrupa, evliyayı azdırıyor. Yine aferin Suavi'ye, aferin Kemal'e... Bıkrimizle duruyoruz" der. Suavi bu tarih itibariyle hala bekardır. Aynı yıl Marie adında bir İngiliz kadınla evlenir. Suavi'nin yabancı bir kadınla evlenmiş olması sürekli eleştiri konusu yapılır (Çelik, 1994, s. 106-107). Nitekim, yapılan bir eleştiriye Suavi, "İngiltere'de evlendi diyorsun, bu Şer'an caizdir. Zina edemem, nikah ederim" der (Çelik, 1994, s. 107).

Ali Suavi'nin Londra'da *Muhbir* gazetesiyile ilgilendiği günlerde diğer Yeni Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla Avrupa'nın en güzel yerlerinin keyfini çıkarmaktadırlar (Çelik, 1994, s. 108). Eşlerini geride bırakıp gelen Yeni Osmanlıların yaptıkları çapkınlıklar ve gayrimeşru yaşayışları Ali Suavi'nin imzasız mektuplarıyla İstanbul'a iletilir (Mardin, 2017, s. 402).

Suavi'nin yaklaşık olarak on yıl kadar kaldığı Avrupa'da kimlerden etkilendiği, kimlerin çevresine girdiği veya hangi fikir cereyanlarının etkisinde kaldığına dair detaylı bir bilgi ve tespit bulunmamaktadır. Yine de Suavi'yi Londra'da bulunduğu dönemde en çok etkileyen kişi Davit Urquhart'tır. Bu şahıs şark dillerini çok iyi bilen, Şarkiyatçı ve etrafında çok sayıda oryantalist olan bir kişidir (Çelik, 1994, s. 113). Suavi'nin irtibatının olduğu diğer kişiler arasında Butler Johnstone ve Charles Wells de bulunmaktadır (Bk. Çelik, 1994, s. 132-144).

Suavi, böylece İngiltere'de bulunduğu süre içerisinde Türk dostu olarak görünen İngilizlerden oluşan geniş bir çevre edinmiştir. Suavi her fırsatta, Avrupa'da Osmanlı Devleti'yle ilgili bilinen yanlışları düzeltmeye çalışır. "Ayrıca Suavi, *Muhbir*'de Girit isyanı, Şark Meselesi, Rus yayılcılığı, Hristiyanlara tanınan imtiyazlar, kapitülasyonlar, dış borçlanma ve daha birçok konuda dışa karşı tam bir vatanperver tavrı içerisindeydi. Dahası da şu ki, Suavi, yukarıda saydığımız meselelerde

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Osmanlı'nın haklı tezini savunmak amacıyla Londra'da bir Türk lobisi kurma gayreti içindedir..." (Çelik, 1994, s. 195). Bu günlerde İngiltere ve Avrupa'da Osmanlıya karşı yürütölen lobi faaliyetlerinin farkına varan Suavi'nin benzer ve daha etkin bir lobiciliği yapma gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Devam eden savaşlar nedeniyle Fransa yıkılmak üzeredir. Alman orduları Paris'e girmiştir. Suavi, Lyon'da kendi eliyle yazıp kendi eliyle çoğalttığı gazetesiyile meşguldür. Davasından başka bir şey görmez ve düşünmez. Ümitsizliğe düşünmez. Yıkıcı tenkitleri yanında daima yapıcı, iyimser ve sarsılmaz bir savaşçı ruhu vardır. Ne padişah ne vezir ne paşa ne de bey dinler (Atay, 2018, s. 18). Bu özelliğini, çıkardığı gazetelerde yayınladığı yazılarında da göstermiştir.

Suavi, bir ara *Ulum*'u da çıkarır. Aslında *Ulum*, adı gazete, kendisi on beş günde bir çıkan bir dergidir. Suavi, dağıtımını rahatlıkla yapabilmek için tamamen eliyle yazdığı dergiyi, el büyüklüğünde, litografya ile basar ve zarf içinde posta ile dağıtımını sağlar (Çelik, 1994, s. 201). *Ulum*, bu haliyle genel, ansiklopedik bir periyodiktir. Tarih, coğrafya, dini ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, fen ilimleri (matematik, jeoloji, kimya, madencilik, fizik, astronomi, biyoloji) *Ulum*'da yer verilen ilim dallarıdır. Tabiatıyla bunların hiçbirisi saf bilgi olarak verilmez, yazarının tahlil, tenkit ve yorumlarıyla birleşir (Çelik, 1994, s. 204; Behramoğlu, 2019, s. 80).

Bu dönem Suavi, kendine destek verecek birilerini arar. Zaten Ali Suavi ile Ziya Bey'in, Hidiv İsmail Paşa ile de yakınlık ve diyalogları vardır. Bu diyalogu Türabi Efendi'nin sağladığı ve Hidiv Paşa'nın 10.000 Frank gönderdiği görölmektedir. (Çelik, 1994, s. 250). Suavi'nin Riyaz Paşa'ya, Ziya Bey'in de Hidiv İsmail Paşa ve Turabi Efendi'ye yazdığı mektuplar, Suavi'nin Mısır'dan para yardımı aldığını göstermektedir. Zira Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımlarını kesmesinden sonra Suavi'nin bir matbaa kurduğu ve burada yayın hayatına devam ettiğini görüyoruz.

İstanbul'a Dönüşü ve Faaliyetleri

Suavi, Sultan Abdülhamit'in tahta çıkışından yaklaşık bir ay sonra yaptığı yurda dönmesine izin verilmesi talebi, özel af çıkarılarak 29 Eylül 1876 tarihli kararla kabul edilir (Kuntay, 2014, s. 128; Çelik, 1994, s. 289).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Ali Suavi, 9 yıl 5 ay önce ayrıldığı İstanbul'a büyük ümitlerle dönmüştür. O, Osmanlı'nın kendine güvenerek eski gücüne ve kudretine yeniden kavuşabileceğine inanıyordu (Çelik, 1994, s. 291). "Avrupa'dan döndüğü zaman yanındaki çok güzel kadın Londra'da evlendiği İngiliz'di..." (Kuntay, 2014, s. 21).

Suavi'nin bu dönemde *Vakit* ve *Müsavat* gazetelerinde Mithat Paşa ve devletin muhtelif sorunları hakkında yazılar yazar (bk. Çelik, 1994, s. 301-307).

Ali Suavi, 1 Şubat 1877 tarihinde Sultan Abdülhamit'in şifahi talimatıyla Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) müdür olarak atanır (Behramoğlu, 2019, s. 91-92; Mardin, 2017, s. 403; Çelik, 1994, s. 310). İlgili karar ise on üç gün sonra çıkmıştır (Kuntay, 2014, s. 134; Kandemir, 1975, s. 52; Çelik, 1994, s. 312).

Padişah'ın Suavi'yi Galatasaray Lisesine atamasının altında yatan sebebin, Sultanı ıslahat konusunda ikna etmiş olduğu söylenebilir. Çünkü Suavi, eğitim dilinin Fransızca olmasına karşı çıkmaktaydı (Çelik, 1994, s. 314). Suavi'nin atamasının yapıldığı dönemde Galatasaray Lisesinin müdürü gayrimüslim Sava Paşa, ikinci müdürler (2 kişi) Fransız, okulda 12 Türk Müslüman öğretmen olmak üzere 31 kişi ve 560 öğrenci öğrenim görmekteydi. O zamanlar okulun bünyesinde üç tane de yüksekokul vardı (Çelik, 1994, s. 317). Suavi göreve başladığı zaman okulun Türk ve Müslüman olmayan yerli ve yabancı unsurlara âdeta bir me'kel olduğunu ima eder. Maarif Nazırı Münif Paşa'dan destek görmeyen, hatta resmî yazılarına cevap alamayan Suavi, buna rağmen tasarladığı programı icra eder. Bunu yaparken de kendi ifadesiyle önce Allah'a ve sonra padişahın adaletine güvenmektedir (Behramoğlu, 2019, s. 94; Çelik, 1994, s. 64). Suavi görevden alındığı zaman ise okulda 15 Türk ve Müslüman öğretmen, 15 de gayrimüslim öğretmen ile toplam 375 öğrenci bulunmaktaydı (Çelik, 1994, s. 325).

Ali Suavi'nin müdürlük görevinden alınma gerekçesi, Ali Nizami Paşa'nın atama teklifinde ifade edilmiştir. Buna göre; "Ma'rif Nazırı'nı dinlemeyerek başına buyruk hareket etmiş ve devlet memuriyetiyle bağdaşmayan makaleler yayınlamıştır..." (Çelik, 1994, s. 359). Ali Suavi'nin görevden alınmasına dair karar 34 gün sonra yayımlanır. Bu durum, kararın zor ve tereddütle alınmış olduğunu göstermektedir (Çelik, 1994, s. 360). Ancak, Mardin'e göre onun bundan bir süre sonra görevden alınmasına yol açan şey, yetersizliğidir (Mardin, 2017, s. 404).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Ali Suavi'nin padişaha karşı olan sempatisi ve olumlu bakışı, Galatasaray Sultanisindeki görevinden alınınca değişir. 20 Mayıs 1878 tarihinde Ali Suavi, daha önce organize ettiği birkaç yüz muhacir ile Çırağan Sarayını basar. Nöbetçileri etkisiz hâle getirerek Sultan Murat'ın harem dairesine girer ve onu kolundan tutup, "Sultan Murat çok yaşa" naralarıyla onu dışarıya doğru çıkarmaya çalışır. Bu sıra Beşiktaş Zabita Amiri Hasan Paşa, askerlerle olay yerine gelmiş, muhacirlerin üzerine açılan ateş sonucu 23 muhacir ölmüş, 15'i yaralanmış ve bu arada Ali Suavi de Hasan Paşa tarafından kafasına vurulan sopa ile öldürölmüştür. Sağ kalan muhacirler, askerlerce kuşatılarak tutuklanır (Arabacı, 2016, s. 5; Behramoğlu, 2019, s. 97-98; elik, 1994, s. 382; Barış, 2002, s. 236; Kandemir, 1975, s. 53). Zira Suavi, Balkanlardaki Rus ilerlemelerinin önünden kaçmış olan birkaç yüz mülteciyi toplayarak, sarayı zapt etmeye kalkışmış fakat başarılı olamamıştır (Mardin, 2017, s. 404).

ırağan hadisesini François Georgeon ise şöyle anlatır: "Bir kişi sultanın düştüğü bu güç durumdan istifade etmeye çalışacaktır... Sultan Murad, Abdülhamid'in durumu hakkında bilgi edinmeye çalışır ve kendisine en hafif deyimiyile maceracı gözükken bu operasyon karşısında tereddüt ederken, sarayın dışında da harekete tepki örgütlenmektedir. Beşiktaş Karakol Komutanı Hasan Paşa bir avuç jandarmayla yetişir, Yıldız Sarayı'nı çevreleyen kışlalardan çıkan askerler olay yerine koşuşur. Başlayan silahlı çatışmada Ali Suavi öldürölür" (Georgeon, 2012, s. 125-126). Bu olayda toplam 85 kişinin öldüğü, bunlardan 15'inin asker olduğu tahmin edilmektedir. Pek çok asinin ise kaçmayı başardığı anlaşılmaktadır. Olay geniş bir yankıya sebep olur. Halk, Rus ordularının İstanbul'a girdiğini sanır (Georgeon, 2012, s. 126). ırağan hadisesi, bir gün dahi sürmemiş bir olay olmasına rağmen, o günkü koşullar ve sosyo-ekonomik yapıda geniş yankıları olan bir kalkışma hareketidir (Georgeon, 2012, s. 126).

Türk tarihinde bu olayın tertipleycileri ile Ali Suavi ve diğer bilinen şahışlar dışında bazı üst düzey devlet adamları ve askerlerin parmağının bulunup bulunmadığı bugün de merak konusudur.

ırağan baskınından sonra baskının başarısız olması ve sona ermesindeki etki ve katkısı nedeniyle Hasan Paşa, Abdülhamit tarafından müşir (mareşal) yapılmıştır. Hasan Paşa, Ali Suavi'yi etkisiz hâle getirdiği sopayı, Beşiktaş'taki karakolun duvarına asıp ziyaretçilerine göstererek övönmüştür (Barış, 2002, s. 236-237).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği bir sırada darbe teşebbüsü, Suavi ile ilgili tartışmaları büyötmüştür. Suavi, bazıları tarafından demokratik ideallerinin peşinde ölen ilk modern Türk'tür. Bazı çağdaşlarına göre Suavi bir şarlatandı, sabit fikirli ve huysuz birisiydi (Mardin, 2017, s. 399).

Ali Suavi'ye yöneltilen ithamlardan biri de onun İngiliz ajanı olduğuna dair iddiadır. Bu iddiaya gerekçe, onun bir İngiliz kadınla evli olması ve evinde kalacak kadar samimi İngiliz dostlarının olmasıdır. Bu konu ile ilgili şüpheli davranan ve kesin olduğu yönünde davranış sergileyenler de bulunmaktadır. "Enver Ziya Karal, Ali Suavi'nin bir İngiliz dostu olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan ancak İngiltere'nin yardımı ile kurtulabileceğine inandığını söyler" (Çelik, 1994, s. 403). Eşi ile ilgili bilgiler şaşırtıcıdır: "Suavi'nin yabancı uyruklu eşi Mary aslında İngiliz gizli servisinin elemanıydı. Çırağan Sarayı baskınının başarılı olmadığı işaretini alır almaz, kocasının gizli evraklarını yaktı ve limanda hazır bekleyen bir yabancı gemi ile ülkesine kaçtı. Londra'da bir Ermeni ile evlendikten sonra yaşamını Paris'te sürdürdü..." (Barış, 2002, s. 236).

Bernard Lewis, Butler Johnstone'nin İstanbul'a gelişi ile Çırağan hadisesi arasında bağlantı kurar. Ona göre Johnstone, Disraeli'nin özel görevlisi olarak İstanbul'a gelmiş ve ardından da Çırağan hadisesi vuku bulmuştur" (Çelik, 1994, s. 404).

Çırağan hadisesiyle ilgili olarak İngiliz hükümeti için rapor hazırlayan İstanbul elçisi Layard raporunda, "İngiliz elçiliğinin Çırağan'a girmeyi başarmış bir elemanı, hükümetin açıkladığı rakamların aksine orada 60-70 ceset gördüğünü beyan etmiştir. Layard, Suavi'nin Sultan Murat'ın huzurunda süngülenerek öldürüldüğünü ve karısının, evdeki evrakını yaktığını da raporunda belirtir" (Çelik, 1994, s. 406). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çırağan hadisesinin İngilizlerin Kıbrıs'ı koparmak için tertiplediklerini söylemektedir (Çelik, 1994, s. 417). Ali Suavi'nin Çırağan baskınında öldürülmesi üzerine İngiltere'de yaşayan kayın pederi ve validesi resmi makamlara başvurarak eşi Marie hakkında bilgi istenler. Bunun üzerine yapılan yazışmalar sonucunda Ali Suavi'nin dul eşinin 24 Temmuz'da ülkesine dönmek üzere gemiye bindiği anlaşılır (Bk. Çelik, 1994, s. 420-422). Marie, "eşinin ölümünden bir buçuk ay sonra" ülkesi İngiltere'ye dönmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır (Behramoğlu, 2019, s. 99).

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Ali Suavi hadisesi, Abdülhamit'i büsbütün çileden çıkarır (Kandemir, 1975, s. 52). Operasyonla iyice yalnızlaştırılan Abdülhamit, diğer düşmanlarına karşı koruma sözü ve güvencesi veren, Rus isteklerini dengelemeye çalışan İngilizlerin Kıbrıs Adası'nı kiralama isteklerine boyun eğer.

Eserleri

Tanzimat dönemi Türk aydınında, bir taraftan geniş kitleleri aydınlatma, batı kültürü ve yaşam pratiklerini başta siyasi yönetim olmak üzere topluma benimsetme çabası, batılılaşırken batıdan gelen unsurları, ana bünyeye zarar vermeyecek şekilde dönüştürme ve geleneğe eklemleme çabası ve gayreti görülür. Ali Suavi'nin eserlerini de bu zaviyeden değerlendirmek gerekir. Fikir tarihimiz için onu önemli kılan husus, kendi yaşadığı dönemin arayışlarını, fikri çalkantılarını, bütün bir entelektüel hayatın modernleşme çabalarını yansıması ve geleneğin içinden gelerek gelenekle birlikte bir tür modernleşme arayışı ve bu arayışlarda kendisi olarak kalıp, özünü kaybetmeden batıdan gelen fikrî malzemeyi hazmetme ve kendi düşüncesine benzetme çabası olarak görülebilir (Suavi, 2019, s. 16-17).

Ali Suavi öncelikle mücadelesine İstanbul'da başlamıştı. Fakat İstanbul'da fazla kalamamıştır. Nazarı dikkati çekmesi üzerine yazdığı gazete (Muhbir) kapatılır. Ruhundaki sönmeyen didişmek, uğraşmak, bağırarak ateş ile İstanbul'la alakasını keser ve Avrupa'ya gider. Londra'da neşre başlar. Suavi, Avrupa'da yalnız değildir (Kandemir, 1975, s. 13).

Zaten darbecilerin, hemen hemen bütün darbelerde icraata geçmeden önce basın yayın sektörünü çok iyi kullandıkları bilinmektedir. "Jön Türklerin, çoğunluk Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde yüz elli civarında gazete çıkarmış olmaları, zihinsel yönlendirmenin, eleman kazanmak için propaganda yapmanın ne kadar önemsendiğini vurgulamaya yeterlidir." (Arabacı, 2016, s. 7).

Suavi de düşüncelerinde karmaşık bir yapı sergiler. Vatanseverlik yönüyle, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına açıkça karşıdır. Her şeyin ötesinde Rusların amansız düşmanıdır, onların Türkistan ve Balkanlardaki kışkırtmalarını bıkip usanmadan eleştirir, kınar. "Sarıklı ihtilalci" olarak bir İslam radikalizm biçimini temsil

etmektedir. “Halk sınıflarıyla özdeşleşerek kendini kitlelerin özlemlerinin temsilcisi olarak gösterir ve otoriteye karşı direnişini vazedir. Adalet düşüncesini bayrak ederek, mevcut düzene karşı başkaldırını İslam aracılığıyla meşrulaştırır” (Georgeon, 2012, s. 127).

Ali Suavi, toplam 38 yıllık son derece dalgalı ve zorlu hayatına çok sayıda eser sığdırmıştır. Ancak eserlerinin birçoğu maalesef günümüze ulaşamamıştır. Sosyal, siyasi, ekonomik, dinî ve tarihî konularda yazdığı yazılar, ansiklopedi ve sözlük yazma girişimleri yanında özellikle felsefe tarihçiliğimizin inşası bakımından önemli bazı faaliyetlerde de bulunmuştur. O, batı düşüncesinin felsefi temellerine uzanarak felsefi düşünceyi memleketin efkâr-ı umumiyesine tanıtmak amacıyla ilk defa, telif bir felsefe tarihi yazmaya teşebbüs etmiştir. Suavi, Tarih-i Efkar adını verdiği eserinde İlk Çağ Yunan felsefesinden başlayarak bir felsefe tarihi yazmayı planlar. Ancak eserinin yalnızca Pre-Sokratikler’in sonuna kadar olan kısmını tamamlayabilir (Suavi, 2019, s. 24).

Ali Suavi’nin elde mevcut 17 telif eser, 4 adet tercüme, 34 adet sözü edildiği hâlde bulunamayan eseri, 2 adet yarım kalan eseri, 3 adet telif veya tercüme niyetlendiği eseri, koleksiyonu elde mevcut 5 adet süreli yayın, adı olup bulunamayan 3 adet süreli yayın, yazı yazdığı 9 adet Türkçe gazete, 2 adet Fransızca gazete, 2 adet İngilizce gazete ve 1 adet İtalyanca gazete olmak üzere toplam 82 farklı yayınından bahsedilmektedir (Bk. Çelik, 1994, s. 467-473).

Ali Suavi, terakki kavramının öncelikle manevi alanda olması gerektiğini, ekonomik kalkınmanın temelini de manevi kalkınma olduğunu, fen ilimleri ile dinî ilimlerin birlikte okutulması gerektiğini, manevi değerlerden boşalmış bir devletin maddeten güçlü olsa bile yıkıma uğrayacağını ifade eder. Özetle, Müslümanlığın terakkiye mâni olmadığını söyler (Çelik, 1994, s. 666). “Suavi’ye göre, insanın sahip olduğu hakimiyetin izafî bir tabiatı vardır; yani, o bizzat kendisi üzerine hükümandır ve ilahi kanunun emrine itaat ettiği sürece hareketlerine hemsinlerinden hiç kimsenin müdahaleye hakkı yoktur” (Mardin, 2017, s. 407).

Değişik akımlara yönelmiştir. Suavi, bir “Türkçü” olarak yazılarında “Türkler’e o zamana kadarkinden daha büyük bir önem vermesine rağmen, onun, İslam kardeşliği ile çok daha fazla ilgilendiği söylenebilir” (Mardin, 2017, s. 412). Bu durum da Ali Suavi’nin teolojik

bir alt yapısının olduğunu gösterir. Bu yönüyle diğer Yeni Osmanlılardan ayrılmaktadır.

Sonuç

Çankırlılı bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelen Ali Suavi, okuma yazma bilmeyen babasından ziyade annesinin gayret ve çabası ile zamanına göre iyi bir eğitim görmüş, çok zeki olmasının da etkisiyle kısa zamanda dikkat çekmiştir.

17 yaşında iken Mısır üzerinden hacca gitmiş, Mısır'dan aldığı Ramuz'el-Ehadis isimli hadis kitabını kısa zamanda ezberlemiş, yaklaşık bir yıl süren hac seyahatinde iken ilk kitabını yazmış ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle İranlı bir tüccara bu kitabını satmıştır.

Hac dönüşü Bursa, Kütahya gibi yerlerde öğretmenlik, Filibe'de hakimlik yapan Suavi, İstanbul'a dönünce büyük camilerde, üst düzey yöneticilerin de dinlediği vaazlar vermiştir. Bu yıllarda aynı zamanda *Muhbir* gazetesinde yazı yazmaya başlamış, yazılarında kullandığı dil, içinde yer aldığı örgüt ve zamanın hükümetine yaptığı eleştiriler nedeniyle Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir. Buradan sonra İnebolu ve İstanbul üzerinden Fransa'ya kaçmıştır. Londra ve Paris'te yaşadığı dönemlerde gazete çıkarmaya devam etmiş, arkadaşları ile fikri ve yaşamsal ayrılığa düşmesine rağmen kendi bildiği doğruları yazmaya devam etmiştir. Londra'da diğer arkadaşlarının aksine Mary isimli bir İngiliz kadınla evlenmiş, tanınmış İngiliz ve Fransız düşünürleriyle tanışarak sosyal çevresini genişletmiş, bir taraftan da sosyal, ekonomik, politik, siyasal, pedagojik, teolojik vb. konularla ilgili yazılarına devam etmiştir.

Yaklaşık on yıllık Avrupa döneminden sonra Padişahın izniyle İstanbul'a dönmüş, tercüme ofisinde ve Galatasaray Lisesinde müdürlük yapmıştır. Dönemin Maarif vekili ile anlaşamaması nedeniyle görevden alınmış, Çırağan baskımına kadar ne yaptığı çok da iyi bilinmemekte olup, söz konusu baskında öldürülmüştür.

Kısa hayatına çok sayıda kitap, makale vb. sığdıran Suavi, Jön Türkler arasında düşüncelerini en çok teolojiye dayandıran kişidir. Türkçe vaiz, namaz, faiz vb. konulardaki görüşleri nedeniyle eleştirilen Suavi, İngilizlere Kıbrıs'ın verilmesi konusunda İngilizlerce kullanıldığı ve gerek eşi ve gerekse diğer yaşananlar onun İngiliz ajanı olduğu tezini güçlendirmektedir.

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Sonuç olarak Ali Suavi, zamanın koşullarına göre iyi yetişmiştir. Zeki, kısa sayılabilecek ömrüne çok şey sığdıran, düşündüğünü sonucunu düşünmeden yapmaya çalışan ve doğru bildiğini söylemek ve yazmaktan çekinmeyen biridir. Ona, İngilizlerce kullanılan ancak mankurtlaştırıldığının söylenmesi zor olan, sarıklı ihtilalci bir Osmanlı aydınıdır diyebiliriz.

Gök, M. (2021). Bir ihtilalci olarak Ali Suavi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 173-198.

Kaynakça

- Arabacı, C., “Darbelerle Yüzleşmek”, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi (2016/2), Konya-2016.
- Atay, F. R., Ali Suavi Baş Veren inkılapçı, Pozitif Yay., Birinci Baskı, İstanbul-2018.
- Barış, İ., Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve ölüm Sebepleri, Bilimsel Tıp Yay., Ankara-2002.
- Behramoğlu, A., Ali Suavi (8 Oyun 3 Bölüm), Tekin Yay., Birinci Baskı, İstanbul-2019.
- Çelik, H., Ali Süavi ve Dönemi, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul-1994.
- Erdül, M., Başveren İnkılapçı Ali Suavi, Yayın B, Birinci Baskı, İzmir-2016.
- Georgeon, F., Sultan Abdülhamit (Çev. Ali Berktaş), iletişim Yay., İstanbul-2012.
- Kandemir, F., Jön Türklerin Zindan Hatıraları, Muhit Yay. Uğur Kitabevi, Birinci Baskı, İstanbul-1975.
- Kasım, M., Talat Paşa'nın Anıları, Say Yay., Birinci Baskı, İstanbul-1986.
- Kocabaş, S., Jöntürkler Nerede Yanıldı, Vatan Yay., Birinci Baskı, İstanbul-1991.
- Kuntay, M. C., Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, Oğlak Yay., Birinci Baskı, İstanbul-2014.
- Mardin, Ş., Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yay., İstanbul-2019.
- Mardin, Ş., Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Çevirenler: Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan/İrfan Erdoğan, İletişim Yay., 13. Baskı, İstanbul-2017.
- Maksudoğlu, M., Osmanlı Tarihi, Salon Yay., 5. Basım, İstanbul-2018.
- Suavi, A., Tarih-i Efkâr, Çizgi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2019.
- Şeref, A., Tarih Söyleşileri (Müşahabe-i Tarihiye), Sadeleştiren: Mübeccel Nami Duru (Açıklamalı Tam Metin), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul-1980.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Makale Geliş Tarihi: 30.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 30.10.2021

OSMANLI SONRASI BALKAN DEVLETLERİNDE BAZI İSLAMİ GELİŞMELER VE DİN EĞİTİMİ

Abdullah AKIN*

Öz

Balkanlarda çok farklı dinî ve etnik yapılara sahip toplumlar uzun bir tarihî süreçte birlikte yaşamış ve bölge birçok medeniyet arasında köprü vazifesi görmüştür. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra fetihlerinde önceliği bu Balkan topraklarına tanımış ve henüz dilini, kültürünü ve dinî yapısını bilmediği bir bölgeyi kısa sürede etkisi altına almıştır. Osmanlıların Balkanlardaki bu başarısının arka planında uyguladıkları Millet Sistemi vardır. Temeli Medine Vesikasına dayanan bu sistem sayesinde Osmanlılar asırlarca uyum içerisinde buralarda varlığını sürdürebilmiştir. Millet Sistemi sayesinde Hristiyan bölgelerinde dahi kültürel ve dinî yapı korunmuş, herhangi bir asimilasyona ya da zorla ırk ve din değiştirme faaliyeti yaşanmamıştır. Beş asırdan fazla Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda 16.000 Türk vakıf eserinin inşa edildiğini tarih vesikalarda görülmektedir. Bu eserler sayesinde Balkanlarda İslam hızla yayılmış, Hristiyan halk dahi Osmanlılara hayranlık duymaya başlamıştır. Her devlet gibi Osmanlı Devleti de zamanla zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve bu bozgunun arda kalan son toprakların da elden çıkması neticesini verecek olan 1912-13 Balkan Bozgunu, etkilerini günümüze kadar sürdürmüş bulunmaktadır. Balkan ve I. Dünya Savaşlarından sonra Balkanların Türk idaresinden çıkmasıyla, burası Türklerle Türk olmayanlar veya Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki savaşa dönüşmüştür. Buradan hareketle Balkanların, en huzurlu ve istikrarlı dönemini Osmanlı hâkimiyeti zamanında yaşadığı söylenebilir. Makalenin amacı Osmanlı sonrası Balkanlarda oluşan durumu analiz etmek ve İslam din eğitimindeki bazı gelişmeleri tespit etmektir. Araştırmada “tarihî araştırma yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemle araştırmanın konusunu oluşturan dönem eleştirel bir gözle incelenip, doğru bir şekilde tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkan, İslam, Din Eğitimi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Bölümü; Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Bölümü, abdullahakin@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9337-302X.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Some Islamic Developments and Religious Education in The Post-Ottoman Balkan States

Abstract

Societies with very different religious and ethnic structures lived together in a long historical period in the Balkans and the region served as a bridge between many civilizations. After the establishment the Ottoman State, it gave priority to the Balkans in its conquests and in a short period of time it influenced a region where it wasn't accustomed to its language, culture and religious structure. In the background of this success of the Ottomans in the Balkans, there was the Millet System they implemented. Thanks to this system, which is based on the Medina Agreement, the Ottomans were able to preserve their existence here in harmony for centuries. Thanks to the Millet System, even in Christian regions, the cultural and religious structure was preserved, and there was no assimilation or forced racial or religious conversion. It is seen in historical documents that 16.000 Turkish foundation works were built in the Balkans during the period of Turkish domination for more than five centuries. By virtue of these works, Islam has spread rapidly in the Balkans, and even the Christian people began to admire the Ottomans. Like every other state, the Ottoman Empire weakened over time and resulted in disintegration. Especially the Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Balkan Wars of 1912-13, which resulted in the loss of the last lands left from this defeat, still have its impacts today. After the Balkan and First World Wars, the Balkans came out of Turkish rule, and it turned into a warzone between Turks and non-Turks, or Muslims and non-Muslims. From this point of view, it can be said that the Balkans experienced its most peaceful and stable period during the Ottoman rule. The aim of the article is to analyze the situation in the post-Ottoman Balkans and to identify some developments in Islamic religious education. "Historical research method" was used in the research. With this method, the period constituting the subject of the research was examined with a critical approach and an effort was made to analyze it correctly.

Keywords: Ottoman, Balkan, Islam, Religious Education.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Giriş

Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısı olan Balkan Yarımadası (Akın ve Çetin, 2011, s. 53) ismini Bulgaristan'ı ikiye bölerek batıdan doğuya uzanan sıra dağlardan alır (Karpat, 1992, s. 25). Yarımada, Osmanlı İmparatorluğu'ndan peyderpey ayrıldıktan sonra oluşan, Arnavutluk, Bulgaristan Macaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra bağımsızlığını ilan eden devletlerden oluşmaktadır (Gökdağ, 2012, s. 69). Balkanlarda çok farklı dinî ve etnik yapılara sahip toplumlar uzun bir tarihî süreçte birlikte yaşamış (İsen, 2001, s. 49) ve bölge birçok medeniyet arasında köprü vazifesi görmüştür (İbrahimgil, 1999, s. 6).

Balkanlardaki İslamlaşma olgusunu, bu İslamlaşmanın mahiyet ve karakteri meselesini, anlamlandırabilmek için öncelikle İslam'a muhatap olan yerel halkın dinî yapısı hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. İslam'ın buralarda yayılmasından önce yarımadada bilhassa dönemin hâkim gücü Bizans İmparatorluğu'nun da kabul ettiği Ortodoksluğa sıcak bakmayan yerel halkın Bogomilizm mezhebine mensup olduğu bilinmektedir (Okıç, 1952, s. 48-50). Temeli *Pauliyanizm'e* (Pavlosçuluk) dayanan bu mezhep veya inanç sistemi VIII. yüzyıldan itibaren Ermenistan'dan Trakya'ya kadar ve birçok şehirde kendine mahsus kiliselere sahipti.

IX. asrın başlarında Bizans tarafından tehlike arz ettiği düşüncesi ile katliama uğrayan Pavlosçular, Abbasi Halifesine bağlı Müslüman emirlere sığınarak Suriye ve Anadolu civarlarında inançlarını yaşama imkânı buldular. Ancak Bizans Pavlosçuları bu bölgelerde de rahat bırakmayarak Trakya ve Filibe civarına sürgüne gönderdi. Böylece X. yüzyılın ortalarına doğru Balkanları yavaş yavaş hâkimiyeti altına alacak heterodoks bir mezhep olan Bogomilizm'in altyapısı, bilmeden hazırlanmış oldu. Mezhep içindeki bütün bölünmelere rağmen, XI. yüzyılda artık Bogomilizm Balkanlarda tamamıyla yaygınlaşmıştı (Ocak, 2002, s. 93). 1186'da Bulgaristan'ın Bizans hakimiyetinden kurtulmasının ardından, Bulgar krallarının desteğiyle de büyük nüfuz kazandılar.

İnançları itibarıyla biraz Müslümanlara benzeyen Bogomilizm mezhebine sahip Balkan halkının ilk defa İslam'la tanışması, İsmailî ismiyle müsemma Müslüman Başkırtlar ve Müslüman Araplar ile başlamıştır. (Okıç, 1953, s. 263-274). Okıç'ın XIII. ve XVI. yüzyıllarda İslam coğrafyacı ve müelliflerinin eserlerindeki tarihî haberlere dayanarak verdiği bu bilgilere göre Macaristan başta olmak üzere Balkanların bazı

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

yerlerinde, X. ve XI. yüzyıllarda azınlıklar hâlinde birtakım Müslüman topluluklar mevcuttur (Okiç, 1952, s. 48; 1953, s. 264-265). Hatta peyderpey Macarlaşmalarına rağmen, yine de İsmaili Başkırtların XIII. yüzyıla kadar mevcudiyetlerini koruyabildiklerini belirten görüşler de vardır (Togan, 1970, s. 156-157). Aynı asırlarda Müslüman tüccarların Balkanlar'da beraberlerinde getirdikleri kitapları dağıtarak İslami tebliğ yaptıkları da biliniyor (Okiç, 1953, s. 273-274).

Balkanlara ilk giden aşiret olarak ünlenen Sarı Saltık Dobruca'da şehrinin kurup dervişleri ve aşiretiyle zâviyelerini kurup yaşamaya başladığında Bogomilizm mezhebi oldukça yaygındı. Bogomiller ile Müslümanlar arasındaki bu inanç yakınlığının sonucu, sınırlı da olsa Bogomilizm'den İslam'a geçiş sürecinin yaşanmış olması mümkündür (Ocak, 2002, s. 94). Bu nedenle Sarı Saltık ve aşiretinin, Balkanlarda İslamlaşmayı başlattığı görüşü oldukça yaygındır (Ocak, 2002, s. 85). Bu İslamlaşmayı Bektaşilik tarikatı çerçevesinde görmeyi tercih edenler olsa da Sarı Saltık yaşarken Bektaşiliğin henüz ortaya çıkmamış olması bu tezleri çürütmektedir (Ocak, 1999, s. 199-209). Belki Bektaşilik konusunda Sarı Saltık'tan daha önce Balkanlara gelen İsmaili Başkırtların etkisini kabul etmek daha doğru olabilir.

Sarı Saltık'ı İslam'ın Balkanlara yayılması açasından önemli bir proje olarak görenler de vardır (Okiç, 1952, s. 53-54). Ancak Sarı Saltık'ın bugünkü anlamıyla İslami tebliğ yapmak amacıyla özel bir vazifeli olarak gönderildiğine dair tarihî bir delil yoktur (Ocak, 2002, s. 89). 662/1263-64 yıllarında Sarı Saltık liderliğinde Anadolu'dan Dobruca'ya gerçekteşen yaklaşık on iki bin hanelik bu Türkmen aşiretinin Çepni boyuna mensup oldukları tahmin edilmektedir (Togan, 1970, s. 268). Bu küçük İslam cemaatinin önemi, Bizans'a sığınan II. İzzeddin Keykâvus'un bizzat İmparator'dan kendine bağlı Türkmen aşiretlerine kışlayıp yaylayacakları bir arazi talep etmesi üzerine herhangi bir fetih hareketine dayalı olmaksızın orada temekkün etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, bu küçük cemaatin ve başındaki Sarı Saltık'ın orada, buldukları çevreden tamamıyla kopuk, soyutlanmış bir hayat sürdürdüklerini düşünmek de mümkün değildir. Çünkü bu cemaatin oraya yerleşmiş olması, bir İslami hayat tarzının da onlarla beraber oraya taşınmış bulunması demektir (Ocak, 2002, s. 86).

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra fetihlerinde önceliği Balkanlara tanımış ve henüz dilini, kültürünü ve dinî yapısını bilmediği bir

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bölgeyi kısa sürede etkisi altına almıştır (Lowry, 2008, s. 2). Osmanlıların Balkanlardaki bu başarısının arka planında uyguladıkları Millet Sistemi vardır. Temeli Medine Vesikası'na dayanan bu sistem sayesinde Osmanlılar asırlarca uyum içerisinde buralarda varlığını sürdürebilmiştir (Vırmıça, 2016, s. 383). Millet Sistemi sayesinde Hristiyan bölgelerinde dahi kültürel ve dinî yapı korunmuş (Öngören, 2002, s. 47), herhangi bir asimilasyon ya da zorla ırk ve din değiştirme faaliyeti yaşanmamıştır (Akın, & Çetin, 2011, s. 56). Günümüzde hâlen bu sistemin oluşturduğu kültür ve Osmanlılık kimliği varlığını gönüllü olarak devam ettirmektedir (Karpat, 2016, s. 95). Osmanlıların genelde yeni fethedilen bölgelere yeni adlar vermektense, daha önceden mevcut çeşitli yer adlarını kullandıkları görölmektedir. Örneğin Didymoteichon'un, Dimetoka, Thessaloniki'nin de Selânik olması vb. gibi Balkanlarda ve Anadolu'da yüzlerce yer ismi, bu şekildedir. Yeni bir ad verildiğinde ise bu yeni bir Osmanlı yerleşim merkezi olduğu anlamına gelirdi (örneğin bugün İskeçe'nin güneyinde bulunan ve Genisea adını taşıyan Yenice Karasu gibi). (Lowry, 2008, s. 19).

Balkanlarda Osmanlı politikasının şekillendiği dönemde, imâret müessesesi ile zâviye, tekke ve hanegâh adlarıyla bilinen (Eyice, 1962, 3-80) derviş tekkeleri arasında neredeyse kopmaz bir bağ vardı. Durum sadece bu adların birbirinin yerine kullanılabilmesinden, örneğin bir belgede Evrenos zâviyyesi diye geçen bir başkasında Evrenos imâreti diye zikredilmesinden ibaret değildi fakat bunların sağladıkları hizmetler arasında da mutabakat vardı. Bu durum, özellikle dervişlere, tüccarlara, öğrencilere ve yoksullara yiyecek ve kalacak yer sağlanmasının oynadığı önemli rol bağlamında geçerliydi. Bu rollerin çoğulculuğuna ilişkin iyi bir örnek olarak, Hacı Evrenos tarafından geç 14. yüzyılda bir Makedonya şehri olan Siroz'da kurulan zâviyye-imâret'e ait vakfiyye gösterilebilir. Günümüzde elimizde olan ve 1416 yılında istinsah edilmiş bu belge, bu kuruluşlarda fakir zengin ayrımı yapmadan herkese imkân tanıdığını göstermektedir (Zengin, 2004, s. 106-107, 109).

Osmanlı Balkanlarda iskân politikası olarak mahalleleri Müslüman ve Hristiyan olarak belirlemiştir. Bazı farklılıklara rağmen Müslüman mahalleleri genellikle mahalle camisinin ismiyle, Hristiyan mahalleler ise mahalle kilisesinin ismiyle kayda geçmiştir. Sicillerde Müslümanlar Müslimânân, Hristiyanlar Gebrân olarak yer almıştır (Lowry, 2008, s. 177). Batı Makedonya'da bulunan Siroz şehrine ait 1478 tarihli tapu tahrir

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

defteri üzerinden yapılan bir araştırmaya göre şehrin 2,975 Müslümanı arasında yirmi beş imam bulunmakta ve her 119 Müslümana bir din görevlisi düştüğü görülmektedir. 1,666 kişinin yaşadığı Hıristiyan mahallelerinde ise on beş rahibin ve bir keşişin görev yaptığı düşünülürse her 110 kişiye bir rahip düşmektedir (Lowry, 2008, s. 186). Beş asırdan fazla Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda 16.000 Türk vakıf eserinin inşa edildiği tarihî vesikalarda görülmektedir (İbrahimgil, 1999, s. 6). Bu eserler sayesinde Balkanlarda İslam hızla yayılmış, Hristiyan halk dahi Osmanlılara hayranlık duymaya başlamıştır (Artun, 2003, s. 101-102).

Her devlet gibi Osmanlı Devleti de zamanla zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Özellikle Rumî takvim ile 1293 senesinde meydana gelmiş olmasından dolayı, eskilerin 93 Savaşı veya 93 Bozgunu olarak adlandırdıkları, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve bu bozgunun arda kalan son toprakların da elden çıkması neticesini verecek olan 1912-13 Balkan Bozgunu, etkilerini günümüze kadar sürdürmüş bulunmaktadır (Beydilli, 1999, s. 25). Balkan ve I. Dünya Savaşlarından sonra Balkanların Türk idaresinden çıkmasıyla, burası Türklerle Türk olmayanlar veya Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki savaşa dönüşmüştür. Buradan hareketle Balkanların, en huzurlu ve istikrarlı dönemini Osmanlı hâkimiyeti zamanında yaşadığı söylenebilir (İbrahimgil, 1999, s. 6). Bu kısa giriş bölümünden sonra sırasıyla Balkan Devletleri incelenecek ve İslam din eğitimi özelinde tanınan haklar analiz edilmeye gayret edilecektir.

1. Arnavutluk

Arnavutluk Bizans'ın temsil ettiği Ortodoks ve Roma'nın temsil ettiği Katolik mezheplerinin çekişme ve çatışmalarının yoğun olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Millet Sistemi gereği başlangıçta zımmî statüsü verilen Arnavutluk 1385 senesinden bağımsızlığını ilan ettiği 1912 yılına kadar, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı beş asrı aşkın süre zarfında halkın çoğunluğu İslamiyet'i benimsemiş ve diğer bölgelere örnek olmuştur (Ruga, 2017, s. 159). Arnavutluk'un İslamlaşmasında Buşati Ailesi, Tepedelenli Ali Paşa gibi devlet adamlarıyla ile Sarı Saltuk ve Hacı Bektaş-Veli gibi çeşitli sūfi tarikatlarının önemi büyüktür (Popovic, 1995, s. 17). Ayrıca Anadolu'da bir müddet kalmış genç Hristiyan çocuklarını düzenli aralıklarla toplayarak sarayda eğitmek esasına dayanan devşirme sisteminin de etkisi

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

dikkate alınmalıdır (Popovic, 1995, s. 18). Bölgede İslamiyet'e toplu katılımlarda ilk başlarda sosyal ve ekonomik etkenler görölse de sık sık, bu toplu İslam'a geçişlerin Arnavutları Balkanlarda Osmanlıların jandarması durumuna getirdiği söylenebilir (Popovic, 1995, s. 17). Arnavutluk'ta neredeyse nüfusun ¾'ünün İslam'ı benimsemiş olması Osmanlıların amacının toprak kazanmaktan ziyade insan kazanma olduğunu göstermektedir (Kurtuluş, 1991, s. 155). Bugün hâlâ, Arnavutluk sınırları içinde kalan bölgede tekke kurulmayan şehir hemen hemen yok gibidir. Tespit edilen toplam tekke adedi 170'in üzerindedir (Öngören, 2002, s. 53). XV. yüzyılda Arnavutluk sınırları içinde bulunan Prizren, Peje, Berat (beş medrese), Üsküp başta olmak üzere, Gjirokaster, Shkodra, Kavaje, Elbasan ve Peqin vb. pek çok şehirde olduğu fazla sayıda medrese açılmıştır (Yakut, 2006, s. 45-47).

XVII. yüzyılda Osmanlı'nın gücünün sarsılması ve müteakip yüzyılda Sırp ve Yunanlıların isyanları, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Rusya ve özellikle Avusturya-Macaristan'ın yayılma istekleri Arnavut milliyetçiliğini tahrik etmiş ve bu da 1878 Berlin Kongresi'nde "Arnavut Milletinin Haklarını Savunmak İçin Arnavut Birliği" ya da daha bilinen adıyla "Prizren Birliği" olarak kendini göstermiştir. Bu tarihten itibaren, yaklaşık %70'i Müslüman (bütün ülkeye dağılmış), %20'si Ortodoks (Arnavutluk'un güneyinde) ve %10'u Katolik (Arnavutluk'un kuzeyinde) olan tüm Arnavutları, din farkı gözetmeksizin bir araya toplama amacını güden Arnavutluk milliyetçiliği ideolojisi vücut buldu. Bu tahriklerin sonunda aksiyona dökülmesi ile birbirini takip eden uluslararası ilişkiler, 30 sene kadar sonra, 20 Kasım 1912'de bağımsız Arnavutluk devletinin ilanına sebep olmuştur (Popovic, 1995, s. 18). Bu dönemde temel dinî eğitim merkezi olarak 8 yıl öğrenim süreli ve 1912 Balkan savaşlarından evvel 120 öğrenci kapasiteli meşhur Berat Medresesi göze çarpmaktadır. Daha sonraları, bizi ilgilendiren dönem içinde bu medrese, öğrenimin Arnavutça olarak verildiği ve ülkenin ileri seviyeli öğrencilerinin toplandığı bir yer hâline gelecektir (Popovic, 1995, s. 21).

Arnavutluk'ta 1921 yılına kadar İstanbul'daki Şeyhülislamlığa bağlı olarak faaliyet gösteren "Millî İslam İttifakı" sona erdi. 1923 yılında ise Tiran I. İslam Cemaati Kongresi'nde hilafet makamından ayrılma kararı alındı. Bu bağımsız örgütlenme sonrası çarşafın ve birden fazla evliliğin yasaklanması gibi yapılan bazı reformlara Müslümanlar aşırı tepki gösterdiler. Bu dönemde yarım milyondan fazla Müslüman nüfusa

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

sahip Arnavutluk İslam Cemaati, dinî sorunların çözümü için 6 azalı Yüksek Şeriat Konseyine sahip Tiran'daki Başmüftüye bağlanmıştır. 1929 yılında II. İslam Cemaati Kongresi toplanarak Müslümanlar ile ilgili önemli kararlar almış ve yeniden örgütlenmiştir (Bilge, 1991, s. 387). Böylece Müslüman topluluk 13 Aralık 1928 tarihli ve 5 maddede belirtilmiş prensipleri geliştirerek, 24 Eylül 1929'da yasal bir statü kazanmıştır.

Ağustos 1928'de gerçekleştiren yeni anayasal değişiklikte dinlere dair metni şöyledir: "Arnavutluk devletinin resmî dini yoktur. Bütün din ve inançlara saygı gösterilmiş ve serbestçe tatbiki garanti edilmiştir. Din, hiçbir hukukî engellemeye tâbi tutulamaz. Din ve inançlar, hiçbir şekilde siyasî amaçlara alet edilemezler" (Popovic, 1995, s. 27). Diğer yandan, Arnavutluk devletinin, dinî politika prensipleri şunlardı: Devletin laikliği, din hürriyeti, dinlerin eşitliği, devlete bağımlılıkları. Açıkça görülüyor ki bütün bu prensipler İslam'ın ruhuna tamamen ters düşüyordu.

1929 yılında anayasadaki Müslümanlar ile ilgili uygulamalar şöyledir: Müslüman topluluk (md. 1) birkaç mezhebe bağlı, bütün Arnavutluk Müslümanlarından oluşmuştur. Tüzel bir kişiliğe sahiptir (md. 3). Bir genel konsey, bir başkan, bir sürekli konsey, bir genel yönetmenlik, bir başmüftü ve müftü yardımcıları ve taşra konseyleri tarafından yönetilir (md. 2). Topluluğun başkanı, Tiran'da bulunan başmüftüdür. Genel konsey tarafından seçilir ve bu seçim kral tarafından onaylanır. Başmüftüden sonra gelen dört müftü de aynı şekilde tayin olunur (md. 8 ve devamı). Merkezleri İşkodra, Tiran, Koritza ve Argyro-Kastro'dur (md. 27). Müftüler ve müftü yardımcıları, esas olarak müftülerin teklifleri üzerine başkan tarafından atanırlar (md. 26). Başkan ve içinde başmüftü bulunmayan 6 vilayetin delegeleri genel konseyi oluştururlar ve topluluğun genel menfaatleri hakkında konuşmak üzere, yılda en az bir kere toplanan daimî konsey ile iş birliği yapar (md. 16). Taşra konseyleri, diğer müftülere benzer durumlarda yardımcı olurlar (md. 31) (Popovic, 1995, s. 28).

Dinî kuruluşlara gelince (md. 53 ve 54), Müslümanların oturduğu bütün yerleşim merkezlerinde, Müslüman ahali hakkındaki istatistiki bilgiler dikkate alınarak, ihtiyaçtan fazla cami bulunmayacaktı. Yeni camiler açılması ve kurulması gerekmiyordu. Bu kuruluşların personeline, topluluğun bütçesinden tahsisat ödenirken bir özel yönetmelik ile idari teferruatları belirtiliyordu. 55. madde ve devamı, tek İslami kuruluş olan

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Tiran Medresesi'nin durumunu düzenliyordu (Popovic, 1995, s. 29). Sonuç olarak görüyoruz ki Arnavutluk, Rusya ve Türkiye'den sonra şeriatı tamamen ortadan kaldırmaya çalışan üçüncü ülkedir (Popovic, 1995, s. 30).

Arnavutluk 1943 yılında Almanya tarafından işgal edilmiş ve 1944 yılının Kasım ayında iktidara gelen Enver Hoca komünist rejimini benimsemiştir. Mayıs 1945'te ise Tiran'da Üçüncü İslam Cemaati Kongresi toplanarak Müslümanlara yeni bir statü getirilmiştir (Bilge, 1991, s. 388). Buna göre Müslümanların teşkilatı, Cemaatin başkanından, dört bölgenin (Tiran, İşkodra, Korça, Argirocastro) dört başmüftüsünden ve her eyalet için birer temsilci delegeden (beş senede bir seçiliyor) meydana gelen bir Genel Konsey; başkent'in başmüftüsünden ve Genel Konsey'ce atanan iki laik kişiden oluşan Olağan Konsey ve en son Bölge Konseylerinden oluşmuştur (Popovic, 1995, s. 47). Ancak Arnavutluk'ta 1945'ten itibaren istisnasız bütün dinî teşkilatlar ortadan kaldırılmış ve bütün dinî müesseselerin kapatılmıştır (Popovic, 1995, s. 39).

Mart 1946'da ilan edilen Arnavutluk'un yeni kuruluş beyannamesinin din hürriyeti ile ilgili maddeleri şöyledir:

Madde 15: "Bütün yurttaşlar milliyet, ırk ve din farkı gözetilmeksizin eşittir. Yurttaşlar arasında ayrıcalık gözetilen ya da milliyet, ırk ve din sebebiyle haklarını sınırlayan bütün eylem ve davranışlar anayasaya aykırıdır ve yasalarca belirlenen cezaya çarptırılırlar. Yine milliyet, ırk ve din konularında kin ve ihtilaf duyguları yaymayı hedefleyen bütün tahrikler anayasaya aykırıdır."

Madde 18: "Bütün yurttaşların din ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmıştır.

Kilise devletten ayrılmıştır. Bütün dinî topluluklar ibadetlerinde ve ayinlerini yapmakta serbesttirler. Kiliseyi ve dini, politik amaçlarla kötüye kullanmak yasaktır. Dini temel alan siyasî teşkilatlanmalar da yasaktır. Devlet, dinî topluluklara maddi yardım sağlayabilir" (Popovic, 1995, s. 45).

Yaklaşık 30 yıl sonra Arnavutluk'ta 28 Aralık 1976 yılında yeni Anayasa Halk Kongresi'nde kabul edilmiştir (Popovic, 1995, s. 49). Kabul gören bu yeni Anayasa ile din ve faaliyetleri bütünüyle yasaklanmıştır. Devlet hiçbir dini tanımayacağı gibi hiçbir dinî kuruluşun dinî propaganda yapamayacağı her türlü dinî propagandanın yasaklandığını ilan etmiştir.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Yanı sıra ateizmin devlet eliyle propagandasının destekleneceğini belirtmiştir. Ancak Avrupa'nın doğu ülkelerinde 1989 yılında yürürlüğe giren reform hareketlerinden Arnavutluk da etkilenmiştir. Bu çerçevede Arnavutluk'ta Mayıs 1990'dan itibaren daha önce haksız bir şekilde kapatılan ibadet mekânları açılmaya başlanmış ve ibadetler serbest bırakılmıştır (Kurtuluş, 1991, s. 155).

Komünizm sonrası Arnavutluk'ta İslami din eğitimi 1991-2002 ve 2002 yılından günümüze olmak üzere iki safhada ele alınabilir. 1990 yılından sonra Arnavutluk'ta İslami din eğitimine kısmen serbestlik tanınmış ve daha sonra genişlemiştir. Yüksek İslam tahsili bu dönemde mevcut değildi. Her ne kadar Tiran Medresesi varsa da yüksek tahsilin gerektirdiğı akademik kadrodan bahsetmek mümkün değildir. Tiran dışında diğer şehirlerde beş-altı medrese mevcuttu. İslami tedrisatı besleyecek kaynaklar (kitap ve kütüphane) yok denecek seviyedeydi (Neza ve Piku, 2016, s. 62-64). 2002 yılından itibaren günümüze kadar olan devrede medrese ve kütüphanelerde cüz'i bir gelişmeden söz edilebilir. Arnavutçada yayımlanan İslami neşriyat sayısında biraz artış görülmekle birlikte, dil ve tercüme eksikliği gibi problemlerle karşılaşmıştır (Neza ve Piku, 2016, s. 65-68).

2. Bulgaristan

Avrupa'nın eski kültürlerinden ve en köklü devletlerinden biri olan Bulgaristan aynı zamanda Müslüman nüfus olarak da Avrupa Birliği ülkeleri arasında birinci sıradadır (Atasoy, 2011, s 48). Türkler, bu toprakları yaklaşık olarak elli senede fethedebilmişlerdir. İlk akınlar 1341 yılına doğru olmuştur. 1341 yılını, sırasıyla 1382'deki Sofya'nın, 1388-1389'da Şumnu'nun, 1393'te Tırnova'nın ve 1396'da da Vidin'in fetihleri takip etmiştir. Böylece Bulgaristan'ın Türkler tarafından fethi tamamlanmıştır (Popovic, 1995, s. 69). Bulgaristan'daki Müslüman toplumunun oluşmasında, muhtelif kavimlerin (Türk, Anadolu Tatarları Çerkezler vb.) buraya iskânı önemli bir yer teşkil eder. İstanbul'un fethinden sonra Bulgaristan'daki İslam ahalisinin iskânındaki seyir daha da hızlanmış ve toplumda sosyojik kendini göstermiştir. (Popovic, 1995, s. 69-70).

Halkının çoğunluğunu Ortodoks Hıristiyanların oluşturduğu Bulgaristan Osmanlı'dan 1908'de ayrılmıştır. 1878-1944 yılları arası

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

dönemde, Bulgaristan'daki Müslüman toplumun yaşayışı hakkındaki bilgiler yeterli değildir (Popovic, 1995, s. 70). Ancak ulaşılan bazı bilgiler ışığında şunlar söylenebilir. Kuruluşu Mithat Paşa'nın Tuna valisi olduğu yıllara (1864-1868) rastlayan ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesinden öncesine dayanan "Cemaati İslâmiye" Müslüman Türk halkının çok yaygın bir kuruluşudur. Bu kuruluş Balkan savaşları sonrası 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan Barış antlaşmasınının 2 numaralı ekinde yer almıştır. Bulgaristan'daki müftülükleri ilgilendiren bu yeni sözleşmenin 8. maddesine göre Müslüman Türk nüfusunun yoğun olduğu her yerleşim yerinde birer "İslam Cemaati" seçileceği öngörülmüştür. Tüzel kişiliği Bulgar Devleti'nce tanınan bu kuruluş, eğitim icra etmek ve vakıf kurmak gibi imkânlarla sahiptir (Memişoğlu, 1995, s. 297). Bu Nizamname ile hem Bulgaristan'da yaşayan bütün Müslümanların dinî lideri sayılan bir Başmüftülük kurumu tesis edilmiş hem de Müslümanlara ait cemaatler teşkil edilmiştir (Günay, 2007. s. 542). Topluluğun başında bulunan Başmüftü ve müftülük merkezi Sofya'daydı. Başmüftüden hemen sonra 16 müftü daha vardı ki bunlar, sorumlu oldukları bölgelerde ikamet ederlerdi. Son 32 müftü ilçelerde yardımcı olarak görev almışlardır (Popovic, 1995, s. 85).

Müftüler üç sahada görev alırlardı: yargı sahasında, Müslüman gençliğin eğitimi sahasında, dinî sahada. Başmüftü, asıl üyeleri müftüler ve yardımcı müftülerden oluşmuş bir heyet tarafından seçilirdi. 16 asıl müftünün seçimi, başmüftünün bu 16 kişinin ismini vermesi ve bu isimlerin krallık kararnamesi sonucu kabulü ile yapılırdı. Asıl müftülerin, yardımcı müftülerin ve imamların büyük bir çoğunluğu Türk'tü. Yaklaşık olarak 2300 cami ve bu camilerde görev alan 4.000-4.500 personel vardı. Her köyde en az 40 aile bulunurdu. Bu 40 aile arasından seçilen Müslüman temsilci grubu o köyü temsil ederdi. Bu temsil grubu, iyi ya da kötü hâlen ayakta kalan vakıfların yönetimini ve toplumun idari bölümünün yönetiminin sorumluluğunu yüklenmişti. Bütün bu temsilci heyetleri, Sofya'da ikâmet eden, vakıfların ve dinî işlerin bütün eyaletteki genel başkanlığını yapan şahsa bağılıydı. 1935 yılına doğru, şeriat mahkemeleri sayısı 22 idi. Şahsi hukuk alanlarında çok geniş bir yetkiye sahiptiler: evlilikler, boşanmalar, miras hakkı, yardımlar, anlaşmazlıklar vs. Bu mahkemelerin de üstünde üç tane Cours d'appel ve Şeriat Yüksek Konseyi vardı. Bu konsey başmüftü tarafından temsil edilirdi.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

1878-1944 yılları arasında Bulgaristan'daki Müslüman okullarının sayısı oldukça fazlaydı. Kur'an okulları, ilkokullar, liseler, Türk okulları (İslam dininin öğrettiği şekilde), normal okullar, dinî okullar, pedagoji (eğitim bilimleri) okulları, özel okullar, liseler, yüksek okullar vs. (Popovic, 1995, s. 86). Bulgaristan'daki Müslüman okullarının başlıcası, ülkede dinî kadroların teşkilini sağlayan Şumnu Medresesi'dir (Medrese-i Nüvvâb, 1922'de kurulmuş). Bu medrese üç yıl temel bilimler bölümü, 5 yıl orta bölüm ve üç yıl yüksek bölümden oluşmaktaydı. Yüksek bölümde Kahire'deki el-Ezher Üniversitesindeki öğrenime benzer bir müfredat ile Arapça-Türkçe dinî eğitim yapıyordu (Popovic, 1995, s. 87).

Bulgaristan'da II. Dünya Savaşı sonrası komünist rejim hüküm sürmeye başlamıştır. Hükümet 1945'ten başlayarak 1950'li yıllara kadar Müslüman kimlik yerine seküler Türk kimliğini öne çıkarılmış, daha sonra Türk azınlığa dinî, etnik her türlü ayrımcılık başlamıştır. Bu dönemde köklü din eğitimi kuruluşları kapatılmış ve İslam din eğitimi neredeyse fiilen yok olmayla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Müslüman Türkler etnik ve dinî yönden asimilasyona tabi tutulmuş, ana dilde eğitim görme ve dinlerini yaşama gibi hakları gasbedilmiş beş asırdan fazla yaşadıkları yurtlarından göç etmeye mecbur bırakılmışlardır (Nuriler, 2016, s. 9-10).

Bulgaristan hükümeti 1946 yılında mevcut olan Müslüman Türklere ait bir öğretmen okulu, bir lise, 67 ortaokul ve 2500 ilkokulun tüm mal varlıklarına el koyarak kamulaştırmış ve Bulgar okulları ile birleştirmiştir. 1959 yılında ise ne kadar Türk azınlık okulu varsa hepsi kapatılmıştır (Aktaş, 2015, s. 11). Ancak 1945'ten bu tarafa, Bulgaristan'daki Müslüman Bulgar gruplarının dinî hayatları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin 1951 yılına ait bir Bulgar resmî gazetesinde Türk toplumu hakkında şu bilgiler verilmektedir: Müslümanların Bulgaristan'da 1.460 cami ve mescidi vardır. Bu yerlerde müftülükçe belirlenmiş 1.850 kişi görev almaktadır. Bulgaristan'da dört medrese bulunmaktadır. Bu medreselerde 354 öğrenci dinî eğitim almaktadır. Ayrıca, Kolanavgrad şehrinde bulunan Nyuvaab (Nüvvab) okulunda da 650 genç tahsil görmektedir. Devlet, bu okullara belirli miktar da para vermektedir (Popovic, 1995, s. 91). 1951 yılından sonraki gelişmeler hakkında ve Müslümanlar ile devlet otoritesi hakkında yeterli bilgi yoktur (Popovic, 1995, s. 92).

Bulgaristan'a 1990 yıllarda komünist rejim gelmiştir. Komünist sonrası bu dönemlerde Müslüman Türk toplumunun üzerindeki baskılar

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bir nebze de olsa azalmış, İslam din eğitimi açısından yeni gelişmeler olmuştur. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Bulgaristan Baş Müftülüğü iş birliğiyle 1991-1992 eğitim öğretim yılında Mestanlı, Rusçuk ve Şumnu İlahiyat Liseleri yanı sıra bir de Yüksek İslâm Enstitüsü kurulmuştur. 1991 yılında 30 öğrenci ile Mestanlı İlahiyat Lisesi, 1992 yılında ise Rusçuk İlahiyat Lisesi 52 kız ve erkek öğrenci ile eğitim-öğretime başlamıştır (Aktaş, 2015, s. 30-31). Şumnu İlahiyat Lisesi ise aslında daha önce Şumnu’da Şerif Halil Paşa Camii Külliyesi’nde 1922 yılında kurulan Medresetü’n-Nüvvab’tır. Komünist rejim zamanında kapatılan bu medrese 1990’lı yılların başında tekrar açılmıştır (Aktaş, 2015, s. 29). Komünist rejim sonrası kurulan veya yeniden açılan bu ilahiyat liselerinde Türkiye’deki imam-hatip liselerinde uygulanan müfredatın benzeri bir eğitim verilmektedir (Nuriler, 2016, s. 10).

Sofya’daki Yüksek İslâm Enstitüsü ilk olarak 1991 yılında eğitime iki yıllık program ile başlayarak 1998 yılında dört yıllık bir eğitim ile devam etmiş ve bu tarihten itibaren Müfredatı Temel İslam Bilimleri (Teoloji), Eğitim Bilimleri (Pedagoji) ve Kültür ve Yabancı Diller olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Müslüman azınlığın vaiz, imam, din dersi öğretmeni ihtiyacına cevap vermektedir (Aktaş, 2015, s. 29; Nuriler, 2016, s. 11).

Bugün Bulgaristan’da dinî cemaat ve topluluklarla ilgili, Anayasaya göre, “Tüm vatandaşlar, bir araya gelmekte (dernek kurmakta) özgürdür.” Madde 44/I. Ancak “Bu örgütler, ... dini husumete dayanamazlar” (Madde 44/II). Anayasanın 6. maddesi ise tüm vatandaşları, etnik kimlik, din, görüş, sosyal köken, eğitim, cinsiyet, ırk, siyasi yakınlık, mülkiyet durumu ya da kişisel ya da sosyal statüye göre haklarda hiçbir imtiyaz ya da kısıtlama olmadan kanun önünde eşit sayar. Madde 37/I. fıkrada “Fikir ve vicdan hürriyeti, din seçme ya da dini görüşleri veya ateist görüşleri seçme hürriyeti dokunulmazdır” denilmektedir. 13. maddesinde dinî müesseselerin devletten ayrı olduğunu ve hiçbir dinî kısıtlamanın olmayacağını ifade eder. Yine Bulgaristan’daki her seviyedeki kamu okulları, Hristiyanlık ile İslam arasında seçmeli din eğitimi imkânı sunmaktadır. Ayrıca kayıtlı her dinî grup, müfredata kendi dinlerinin dâhil edilmesini talep edebilir (Şencan, 2012, s. 85).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

3. Macaristan

Osmanlılar Macar krallığına 1390 senesi civarında akın düzenlemeye başladılar. Bunu takip eden 130 yıl içinde oradaki Balkan devletlerini tedricen ilhak etmeye başladılar ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından itibaren doğrudan Macaristan topraklarının fethi başlamıştır (Fodor, 2000, s. 187). Macaristan'daki Müslüman topluluğun kökenleri, tıpkı daha önce incelediğimiz üç ülkede olduğu gibi, bu ülkenin (topraklarının bir bölümünün) Türklerin Mohaç zaferi (1526) akabinde, Osmanlılarca fethedilmesi sonrasına dayanır (Popovic, 1995, s. 111). 1541'de Macaristan başşehri Buda'yı (Budın) fetheden Kanuni Sultan Süleyman bu şehir ile memleketin orta kısmını Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına ilhak edip, Macaristan'da 150 senelik bir Osmanlı hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Fethedilmiş bu topraklarda Osmanlılar Balkanlarda uyguladıkları, "Millet Sistemi" de denilen idari-adli sistemi tatbik etmişlerdir. Buda kentinden sonra Peşte ve Estergon şehirleri 1543'te, Zigetvar şehri 1566'da ve Eğri Şehri de 1596'da Osmanlıların eline geçmiştir.

Macaristan'daki Müslümanların dinî ve edebi hayatında muhtelif tarikatların tekke ve zaviyeler ile buralarda inzivaya çekilmiş, tasavvufi eserler yazan veya istinsah eden derviş ve şeyhlerin özel bir yeri vardır (Agoston, 1988, s. 222). Macarlar, Osmanlıların 1683 Viyana'daki bozgunu sonrası hızlıca Osmanlıların fethettikleri toprakları geri almaya başlamalarıyla Müslümanlar Osmanlı ordusu ile göç ederek Sırbistan, Bosna ve Valachi'ye gelmişlerdir. Kalanlar ise ya öldürülmüş ya da Hristiyanlaştırılmış olduğundan Müslüman topluluk tümüyle yok olmuştur (Popovic, 1995, s. 112).

Bugünkü Macaristan, anayasasının giriş bölümünde ülkesini Hristiyan Avrupa'nın bir parçası kabul etmekte ve farklı dinî unsurlara değer verdiğini ifade etmektedir (Doğan, 2012, s. 6). Komünist sosyalist sistem amaçlanarak, "ulusumuzun geçmiş yüzyılın fırtınalarında parçalanmış entelektüel ve manevi birliğini muhafaza etmeye söz veriyoruz" denilmiştir (Temelat, 2012, s. 60). Anayasanın 29. maddesi ise ülkede yaşayan vatandaşlara anadillerini kullanma, öz kültürlerini geliştirme ve anadillerinde eğitim görme hakkını vermektedir (Büyükcan, Ocaklı ve Öztürk, 2012, s. 382).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

4. Romanya

Romanya'da diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi ülkenin topraklarının bir bölümünün Osmanlılarca fethedilmesinden sonra, bir Müslüman topluluğu oluşturulmuştur (Popovic, 1995, s. 123). Romanya çok eski bir geçmişe sahip olması hasebiyle bugün bile Romanya'nın Dobruca'sında; Avarların, Peçeneklerin, Kumanların, Uzların ve Osmanlı Türklerinin torunları yaşamakta ve nüfusları yüz binlere ulaşmaktadır (Menabit, 2010, s. 226). Bu bölgelerden bilhassa Dobruca, Türkler ve Müslümanlar açısından özel bir yeri vardır. Dobruca'nın beş asra yakın Osmanlı hâkimiyetinde kalması, burasını Müslüman Türk vatani hâline getirmiştir Bir kaynakta şu tespitler yapılmaktadır: “*Dobruca'ya İslamiyet'i ilk getirenlerin Kuzey Türkleri mi yoksa Güney Türkleri mi olduğunu kesinlikle söylemek zordur. Bir rivayete göre İslamiyet bu topraklara, 1257 yılında İslamiyet'i kabul eden Altınordu Hanı Berke Han zamanında Anadolu'dan Dobruca'ya 12.000 Selçuk Türkü ile gelmiş olan Sarı Saltuk Dede tarafından getirilmiştir*” (Menabit, 2010, s. 229).

Romanya 1878 yılında Bulgaristan gibi Berlin Antlaşması ile Osmanlı'dan ayrılmıştır (Furat, 2012, s. 74). İki yıl sonra 9 Mart 1880'de yürürlüğe giren kanunda, Müslüman ahaliyle ilgili bazı maddeler şunlardır:

Tüm Dobruca mukimleri, şimdiye dek Osmanlı vatandaşı iken, 11 Nisan 1877 tarihinden itibaren Romen vatandaşı olmuşlardır. (3. Madde).

Vicdan ve kanaat hürriyeti mutlaktır. Her türlü ibadet toplum düzenini ve ahlâkı bozmadıkça serbesttir. (15. Madde)

Müslümanların evlilik ve miras meselelerinin halli için özel Müslüman mahkemeleri kurulacak, bu mahkemeler, Müslümanların hukuk, örf ve âdetlerine göre karar vereceklerdir. (61. Madde)

Dobruca'nın Müslüman ahaliyi ayrı bir süvari ve piyade alayı oluşturacak, bu askerler devletin sağlayacağı fes ve türbanlı ayrı bir üniforma giyeceklerdir... (68. Madde)

Herkes, dinine göre yemin edip and içecektir. (71. Madde)

Camilerin bakımı ve Müslümanların dini eğitimi bir kanunla düzenlenecektir. (76. Madde) (Popovic, 1995, s. 129-130).

Bu dönemde Dobruca'da üç çeşit Müslüman okulu vardı: ilkokul, ortaokul ve medreseler. Bölgenin her il ve ilçesinde bulunan Kur'an

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

okumanın öğretildiği ilkokulların (Mekteb-i Sıbyan) sayısı ve tedrisatına ait bilgi yoktur (Popovic, 1995, s. 132).

İkinci Dünya Savaşı sonrası komünist yönetim tüm Balkan ülkelerinde olduğu gibi Romanya'yı dinî hayat açısından derinden etkilemiştir. Komünist rejim Romanya'da ilk iş olarak camilere din görevlisi yetiştiren Mecidiye Müslüman Semineri'ni kapatmıştır. Bu durum camileri açık bıraksalar da aslında komünist yönetiminin maksadının dini kökünden kurutmak olduğu açıktır (Aksu, 2016, s. 174). Dinî müesseselerin durumuna gelince yaklaşık elli yıl gibi kısa bir süre zarfında sadece Dobruca bölgesinde 260 camiden sadece 151'i komünist dönemde kalmıştır. Bu camilerin yarıdan fazlası da günümüze kadar bakımsızlık ve sahipsizlikten yıkılarak yalnızca 72 cami kalmıştır (Özkanat, 2013, s. 457).

Romanya'da Müslümanlar, azınlık konumuna düşünce dinî kimlik ve şuurlarını muhafaza etmek üzere "Cemaati İslamiyye" adıyla bir teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilat Dobruca'nın Silistre, Pazarcık, Köstence ve Tulça gibi büyük öneme sahip dört şehrinde yaşayan Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Bu kuruluş hem dinî müesseselere ait vakıflarla ilgilenmiş hem din görevlisi hem de dinî eğitim veren hocaların ve diğer memurların istihdamını sağlamıştır. Bu teşkilat çalışmaları için 1913 yılında Müslüman Türk azınlıklar bir yönetmelik hazırlamışlar ve 1 Eylül 1929 tarihinde bu yönetmelik 537/930 no.lu karar ile resmen yürürlüğe girerek bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir (Aksu, 2016, s. 170-171). Bugün bu teşkilatların görevini Romanya Türk Demokrat Birliği (UDTR) ve Romanya Müslüman Tatar Türklerinin Demokrat Birliğinin (UDTTMR) din komisyonları çalışmalarıyla yürütölmektedir (Özkanat, 2013, s. 458). Diğer önemli bir kuruluş 27 Şubat 1937 tarihinde teşkil edilen "Başmüftölük" müessesidir (Aksu, 2016, s. 177). Müftölüğe dair yönetmelik 24 Mayıs 1949 tarihinde 14.062 no'lu karar ile yürürlüğe girmiştir. Romanya Müslümanları Müftölüğü hâlen bu yönetmeliğe tabidir (Aksu, 2016, s. 176).

Romanya 1989 yılından itibaren demokratik sisteme geçmiştir. Bu durum komünist rejimden kurtulan diğer bölgelerde olduğu gibi Romanya'da da Müslümanları rahatlatmıştır (Aksu, 2016, s. 163). Böylece azınlığa ait anadilde eğitim ve ibadet hürriyeti hususlarında gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir. Bu haklardan din derslerine katılma tercihe bağlanmıştır. Bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bu dersten muafiyet

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

ancak öğrencinin talebine bağlıdır. Herhangi bir dinden din eğitimi dersi açılabilmesinin şartı en az 18 öğrencinin tercihine bağlıdır. (Aksu, 2016, s. 172). Ders müfredatı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2004’te tasdik edilmiş ancak, İslami ders kitapları hazırlanmamıştır. Dolayısıyla din eğitimi öğretmenin inisiyatifine bırakılmıştır (Hasan, 2016, s. 505). 2006’da çıkarılan kanuna göre devlet, dinî kuruluşların okullarına ve dinî müesseselere yardım yapabilir duruma gelmiştir (Şencan, 2012, s. 128).

İslam dininin gereği olan ibadet edebilme hürriyetinin sınırları, Romen Anayasası’nın 29. maddesinin I-V. fıkraları ile şöyle belirlenmiştir:

Madde 29: “*Düşünce, görüş ve dinî inanç hiçbir şekilde tahdit edilemez. Hiç kimse, kendi kanaatlerine muhalifi olan bir fikri ya da dini sahiplenmeye zorlanamaz*” (29/I).

“*Vicdan hürriyeti teminat altındadır ve bu hürriyet karşılıklı müsamaha ve hürmet içinde ifade edilmelidir*” (29/II).

“*Tüm dinler serbesttirler ve kanunla çerçevesi çizilen, kendi iç nizamlarına göre teşkilatlanırlar*” (29/III). “*Mezhepler/cemaatlerin kendi aralarındaki münasebette herhangi bir düşmanca ifade, davranış ya da hareket yasaktır*” (29/IV).

“*Dini cemaatler devletten özerktirler ve hastahane, yurt, yetim evi ya da hapishanede dini hizmetlerin yerine getirilmesinde devletten destek alırlar*” (29/V) (Şencan, 2012, s. 129).

Bugün Müslümanlar Anayasaya taalluk eden haklar dairesinde her çeşit dinî, eğitim ve kültürel çalışmalarına ve faaliyetlerine devam etmektedirler. Yine günümüzde yürürlükte olan ve 1991’de çıkarılan Romen Anayasası’nın 4/II. ve 6/I. maddeleriyle din, dil, etnik ve kültürel hususiyetler muhafaza altına alınmıştır. Bu maddeler şöyledir:

Madde 4/II: “*Romanya hiçbir ırk, milliyet, etnik köken, dil, din, cinsiyet, fikir, siyasi bağlılık, mülkiyet ya da sosyal köken ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların bölünmez ve ortak vatanıdır.*”

Madde 6/I: “*Devlet, bütün millî azınlıkların etnik, kültürel, lisanî ve dini aidiyetlerin muhafazasına, inkişafına ve ifade edilmesine yönelik fertlerin haklarını tanır ve teminat altına alır.*” (Şencan, 2012, s. 129).

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

5. Yugoslavya

Hırvatlar, Slovenler I. Dünya Savaşı'nda Sırp'larla birlikte Güney Slav Devleti kurmak istiyorlardı (Azarkan, 2008, s. 68). 1918 yılında bu maksatlarını gerçekteştirerek Sırp, Sloven ve Hırvat Krallığı'nı (SSHK) kurdular. 18 Ocak 1919'da Versailles Barış Konferansı'nda devletin sınırları belirlendi. 1929 yılında krallığın adı Yugoslavya oldu (Azarkan, 2008, s. 117). 6 Nisan 1941'de İtalya ve Almanya'nın işgali ile Yugoslavya yıkıldı. Sırp'lar Alman himayesine alırken, Slovenya İtalya'ya katıldı. Yugoslavya J. B. Tito başkanlığındaki partizanlar tarafından 22 Kasım 1945'te altı cumhuriyet ve iki otonom bölge bir federal yapı içerisinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak tekrar birleştirildi (Azarkan, 2008, s. 118). 1980'de münavebeli (dönüşümlü) başkanlık sistemine geçildi (Azarkan, 2008, s. 121). Bu cumhuriyetleri Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ oluşturmuştur (Azarkan, 2008, s. 133). Ancak, bu sistem Federe Devletler arasında bulunan ihtilaflara çözümler üretmedi. Bundan dolayı, Federe Devletler bir bir Yugoslavya Federasyonundan ayrıldılar (Azarkan, 2008, s. 103).

Aralarında bugünkü Balkan ölkelerinden Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karabağ ve Sırbistan'ın da bulunduğu yirmiden fazla devletin bu istiklal tecrübesi, milletlerarası hukuk açasından büyük önem arz etmektedir (Azarkan, 2008, s. 102). 80'li yılların başlarında altılı koalisyon içerisinden ilk siyasi muhalefet Avrupa şartlarına intibak edemeyen Sırp'lardan bağlarını koparma amacıyla Slovenya tarafından başlatıldı. Alternatif ilk siyasi parti yine Slovenya Demokratik İttifak Partisi (SDİP) olarak kuruldu (Azarkan, 2008, s. 119). Eylül 1989'da bazı iç tüzük değişiklikleri yapan Slovenya 1990 yılı Aralık ayında yaptığı referandumda halkın %88,2'nin müstakil olmak talebi karşısında resmen kurulmak üzere AT'na (Avrupa Topluluğu) müracaatta bulundu. Slovenya'nın Milan Kucan başkanlığında bağımsızlığını kazanması refah seviyesinin yüksek olması ve Avrupa devletleri ile arasının iyi olması gibi sebeplerle Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan daha kolay olmuştur (Azarkan, 2008, s. 120-125).

Slovenya'nın ardından 1989'da General Franjo Tuğman Demokratik Hırvatistan Birliğini (DHB) resmî olarak kurdu. 19 Mayıs 1991'de bağımsızlık için yapılan referandumda halkın %93'ünün kabul yönünde oy kullanması üzerine 25 Haziran 1991 yılında Hırvatistan

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

“Hırvatistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık ve Özgürlük Beyannamesi” ile bağımsızlığını ilan etti (Azarkan, 2008, s. 138).

Ataları bugünkü Hırvatistan topraklarına VI. yüzyılda gelmiş olan Hırvatlar (Azarkan, 2008, s. 125), Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında yaklaşık üç asır kalmışlardır. Hırvatlar XVII. yüzyılda Avusturyalılar ile birlikte savaşarak Osmanlı İmparatorluğu’nu yenince Avusturya Habsburg hanedanlığına bağlanmıştır (Azarkan, 2008, s. 126). 19 Ekim 1919’te ise tek taraflı resmî bir bildiri ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’yla olan irtibatını tamamen kopararak bağımsızlığını ilan etmiştir (Azarkan, 2008, s. 128).

1991 yılında ise Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti (Djurđjev, 1992, s. 297). 1960’lı yıllarının sonuna doğru medreselerdeki Müslüman öğrencilerin lideri olarak ortaya çıkan (İzzetbegoviç, 2003, s. 11-27) Aliya İzzetbegoviç, 1970 yılında “İslami Deklarasyon: Müslümanların İslamizasyon Programı ve Müslümanlar” ismiyle bir bildiri yayımlandı. Bu programın amacı komünist ve kapitalistlerin elinden Müslümanların kurtulmasını sağlamaktı. Bildiride İslami görüşün yeniden uyanacağı, tarihî bir şuur doğacağı görüşü vurgulandı (Azarkan, 2008, s. 150). 1989’da İslami hareket çalışmalarına yeniden başlayan İzzetbegoviç’in başkanlığını yürüttüğü Demokratik Eylem Partisinin (DEP) amacı Müslümanların maneviyatını geliştirmektir. Partinin bu amaçla kurduğu sosyal ve siyasi teşkilatlanmalar Müslümanlar arasında yoğun ilgiyle karşılandı. Bosna-Hersek’te yapılan seçimleri DEP kazandı. İzzetbegoviç kolektif başkanlık konseyinin başkanı seçildi. İzzetbegoviç 20 Aralık 1991 tarihinde Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti bağımsızlık konusunda referandum yapmaya karar verdi. 28 Şubat – 1 Mart 1992 tarihleri arasında yapılan referandum sonucu oylamaya katılan seçmenlerin %66’sı Bosna-Hersek’in Yugoslavya’dan ayrılması yönünde oy kullandı (Azarkan, 2008, s. 150). 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna-Hersek milletlerarası toplum tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındı (Azarkan, 2008, s. 151).

Bosna-Hersek 1878’de fiilî olarak ve 1908’de resmen Avusturya-Macaristan hâkimiyetine girmiştir (Djurđjev, 1992, 301). Bosna-Hersekli, adil Osmanlı idaresi sayesinde kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır (Akgündüz, 2003, s. 111). Bosna’ya Osmanlı zamanında gösterdiği bu ihtimam ve takip edilen siyaset Bosna’nın İslamlaşmasında aynı kökene sahip Sırp ve Hırvatlardan daha farklı olmuştur (Gökaçtı, Turhan ve Kolçak, 2005, s. 126). Avusturya-Macaristan’ın Bosna-

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Hersek'i hâkimiyeti altına alması ise her alanda bir medeniyet değişikliğine sebep olmuştur (Çatiç, 2009, s. 371).

Balkanlarda çok önemli bir müessese olarak varlığını günümüze kadar sürdüren Reısü'l-ulemâ makamı 1882 yılında ilk olarak Bosna-Hersek'te başlamıştı. 1930 yılında Yugoslavya krallığı İslam dinî cemaati ve anayasası ile ilgili yeni bir kanun çıkarmış ve bu kanun ile eski bağımsız İslam dinî cemaatlerini Reısü'l-ulema ile ulema meclisinin reis ve iki başkanından oluşan yüksek bir idari teşkilatın tek başkanlığı altında birleştirmiştir (Djurđjev, 1992, 302). Kısa bir süre 1930-1938 yıllarında Belgrad'a taşınan Reısü'l-ulemâ makamı 1938 yılından sonra fasılasız olarak Saraybosna'da devam etmiştir. Bu makama Hırvatistan, Sancak ve Slovenya Müslüman toplulukları daha sonraları katılmış ve müftülüklerinin birer temsilcisini bulundurmuşlardır. Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Karadağ bölgelerinde Bosna-Hersek Riyaseti'nden bağımsız ve müstakil dinî idareler mevcuttur. Bu ülkelerin dışındaki Balkan ülkelerinde Reısü'l-ulemâ tabirinin alternatifi, Başmüftülüktür. Müslüman cemaatler bu başmüftülüklere bağlı faaliyet göstermektedirler (Aruçi, 2009, s. 56).

I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan Yugoslavya hükümetleri, din eğitimi de veren devlet ilkokullarını resmen tanımıştır. Daha sonra mektepler, Kur'an okumayı öğreten hazırlık veya eğitim dışı müesseseler hâline dönüşmüş ve din eğitimi bütün ortaokullarda verilmeye başlanmıştır. 1918 yılında hükümet Saraybosna'da bir devlet şariat ortaokulu açmıştır. Bu okul masrafları vakıf tarafından karşılanan bir hâkim yetiştirme koleji, yüksek şariat okulu ve fakülte seviyesinde bir ilahiyat mektebinin tesisine kadar (1937) eğitime devam etmiştir. Bu müesseselerin hepsi 1952 yılında yasaklanıncaya kadar eğitimlerini sürdürmüşlerdir (Djurđjev, 1992, s. 304). Daha önceki Balkan devletlerinde bahsedildiği üzere II. Dünya Savaşı'ndan sonra komünizm rejimi Yunanistan hariç bütün Balkanlarda benimsenmişti. İşte Yugoslavya da bunlardan biriydi. Yine aynı şekilde 90'lı yıllarda Doğu bloğunun çökmesiyle Yugoslavya'da da bağımsızlık hareketleri başlamış (Hodziç ve Okudan, 2013, s. 185) böylece Slovenya, Bosna Hersek, Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan ve daha sonra Karadağ ve Kosova olmak üzere yedi küçük devlet ortaya çıkmıştır. Bu bölünme sonucu hükümetin Saraybosna merkezli tek Diyanet İşleri Başkanlığı da bölünerek yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeni yapılanmaya göre devlet olarak

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

bağımsız olsalar da din konusunda Slovenya, Hırvatistan ve Sırbistan'ın Sancak bölgelerinden (Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgeler), Meşihat olarak adlandırılan müftülükler Bosna Hersek Diyanet İşlerine Başkanlığına bağlanmıştır. Bunların dışında kalan diğer ülkelerden olan Makedonya, Karadağ, Sırbistan'ın iç bölgesi ve daha sonra bağımsızlığını kazanan Kosova kendilerine bağımsız Diyanet İşleri Başkanlığı kurmuşlardır. Bu kuruluşlar İslam Dini Birliği Anayasası'na göre kurulmuş ve günümüze kadar devam etmişlerdir.

Yugoslavya Devleti tarafından 1947 yılında çıkarılan İslâm Dini Birliği Anayasası'nın dördüncü maddesi, "İslâm Dini Birliği, İslâmî hükümlere ve İslâm Dini Birliği anayasası maddelerine göre çalışır; bütün bu çalışmalar Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti anayasası çerçevesinde olmalıdır" diyerek din hizmetleri kontrol altına alınmıştır (Aruçi, 2009, s. 58). 1953, 1969 ve 1990 yıllarında bu dördüncü maddede geçen isimle anayasalar çıkarılmaya devam edilmiştir. 1953'te din görevlileri yetiştirmek üzere okul açma izni bu anayasalarda önemli bir fark olarak göze çarpmaktadır. Ancak aynı anayasa dinî eğitimi yalnızca ibadet yerlerine yakın yerlerde verilebilmeyi şart koşturmaktadır. İslami dinî cemiyetler tarafından Müslümanların devam etmelerinin mecburi kabul edildiği mektepler. 1952 yılında tamamıyla kaldırılincaya kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Djurđjev, 1992, 304). Şu an yürürlükte olan son anayasaya göre Yugoslav İslam birliğinin en yüksek mercii kırk altı üyesi olan Yüce Şûra'dır. Bu kırk altı üyenin görev süreleri dört yıl olmak üzere on ikisi Priştine'den, dokuzu Üsküp'ten, altısı Titograd'dan, altısı Zagreb'den ve on üçü Saraybosna'dandır. En yüksek dinî temsilcisi Reisü'l-ulema olan bu reislik makamı şûranın icra makamıdır ve genel merkezi Saraybosna'dadır. Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Karadağ İslam birlikleri şûraları bu Yugoslav İslam birliğinin beş ana şurasını oluşturur. Bu beş şuranın her biri kendi bölgesinde en büyük İslam birliği kolunu teşkil eder ve "meşihat" adı verilen icra makamına sahiptir. Bosna-Hersek şûrası veya meşihatının merkezi Saraybosna'dır (Djurđjev, 1992, s. 303).

6. Yunanistan

Yunanistan, Balkan ülkeleri içerisinde Osmanlı Devleti'nden kopan gayrimüslim topluluktur. Mora'da 1821 yılında aniden ortaya çıkan ve binlerce Müslümanın kanına mal olan isyan ile Rumların devlet kurma

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

safhası başlamıştır (Azarkan, 2008, s. 64). 1827 yılında dđnemin bđyđk gđçleri Fransa, Rusya ve İngiltere Londra anlaşmasında bu safhayı hızlandırmışlardır. O yıllarda buhran içinde olan Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya'nın da dâhil olduğu bu üçlü grup Güneydoğu Avrupa'yı şekillendirmek üzere Rumların devlet kurmasına destek vermiştir. Rusya 1828 yılında, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etmiştir (Clogg, 1997, s. 58-61). Avusturya Yunanistan için 3 maddelik bir protokol hazırlayarak adaları ve Hristiyan nüfusun yoğunluğu olan bölgeleri gündeme getirmiştir (Azarkan, 2008, s. 66). Bu durum diğer üçlü ittifak ile görüşülmüş ve 1830 tarihinde üç ana protokol imzalanmıştır. Buna göre Yunanistan kendi kanunlarına sahip bağımsız monarşik bir devlet olacaktı. Bu çerçevede yeni bir devlet olması hasebiyle protokollerde dinî eşitlik ilkesinin tam anlamıyla uygulanacağının garantisi isteniyordu. Bunun sebebi Yunanistan'da Müslüman Türkler ile Ortodoks mezhebi dışındaki mezheplere bağlı Hristiyanların yaşamasıydı. İngiltere, Fransa, Balveria ve Rusya arasında Yunanistan'ın hukuki olarak tanınmasını sağlayan antlaşma 1832 yılında imzalanmıştır. İlk olarak 1833 tarihinde Prusya ve Avusturya, daha sonra da 1833-1837 yıllarında diğer Avrupa devletleri bağımsız bir devlet olarak Yunanistan'ı tanımışlardır (Azarkan, 2008, s. 66).

Müslümanlar Yunanistan'da azınlık durumuna geldikten sonra ilk defa hukuki yönden (tüzel kişilik olarak) Müftülük seviyesinde, 1913 Atina Antlaşması'nın 3. maddesi ile tanınmıştır (Papastathis, 2008, s. 292). Aynı yılın Kasım ayının 14. günü Yunanistan, Bulgaristan ile 16 maddelik bir antlaşmayı Atina'da imzalamıştır. Bu antlaşmanın 11. maddesinde Bulgaristan'ın Yunanistan'a bırakacağı yerlerdeki dinî hürriyetler şöyle düzenlenmiştir: "Yunan idaresine bırakılacak olan yerlerde kalan halkın canına, malına, şerefine, dinine, örf ve âdetlerine tam olarak hürmet gösterilecektir" (şerif, 2016, s. 122). Tabii ki bu anlaşma yapıldığında Batı Trakya Bulgaristan sınırları içerisindeydi. Yunanistan'a 27 Kasım 1919 Neuilly Antlaşması'yla verildi. Yunanistan 24 Haziran 1920 yılında 2345 sayılı 15 maddelik "Müftüler ve başmüftü seçimiyle, İslâm cemaatlerine ait evkaf varidatının suret-i idaresine dair kanun" ismiyle bir kanun yürürlüğe koymuştur. Kanunun müftülerle ilgili bölümünün bir önceki kanunda olduğu gibi tekrar edildiği görülmektedir (şerif, 2016, s. 123). 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın azınlıkların himayesine ayrılan 3. faslının 40. maddesi de Batı Trakya'daki Türklerin din

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

hürriyetiyle alakalı olmuştur. Bu madde, “Her iki tarafta kalan azınlıkların ayin-i dinilerini vs.yi serbestçe icra etmek hususlarında diğersleriyle müsavi olacakları” denilmiştir (Şerif, 2016, s. 123).

Bugün bir Avrupa ülkesi olan Yunanistan diğers Avrupa ülkelerinin genelinin aksine laik değildir (Papastathis, 2008, s. 275). Ülkede Doğu Ortodoks Kilisesi resmî kilisesidir ve 1975 Anayasası devletin resmî dini olarak Doğu Ortodoks inancını kabul eder (Furat, 2012, s. 72). Diğers inançların hukukunu düzenleyen Anayasa’nın beşinci madde ikinci fıkrası şöyledir: “Milliyet, ırk, dil, din veya siyasal inanç farkına bakılmaksızın Yunanistan’da yaşayan herkesin hayatı, namusu ve hürriyeti tam bir himaye altındadır.” (Bahçekapılı, 2016, s. 5).

Yunanistan’da bütün dinleri denetleme yetkisi Milli Eğitim ve İnanç Bakanlığına bağlı “inançlar Genel Müdürlüğü”ndedir. Batı Trakya’da yaşayan Müslüman azınlığın üç müftüsü de resmen aynı Müdürlüğe bağlıdır (Papastathis, 2008, s. 284). Bu Müslüman azınlıklar Türkler, Pomaklar ve Çingeneler olmak üzere, üç etnik gruptan oluşmaktadır (Papastathis, 2008, s. 291). Yunanistan son zamanlarda yaşanan hadiseler sebebiyle 2015 sonrası Suriye’den göç almaya devam etmektedir (Nuriler, 2016, s. 12). İnanç ve ibadet hürriyetini garanti eden Anayasa’nın 13. maddesi şöyledir:

Madde 13: “Din ve vicdan hürriyeti masundur. Temel hak ve hürriyetlerin kullanımı kişinin dini inancına bağlanamaz” (13/I). “Bilinen bütün dinler serbesttir ve bunların ibadetlerine yönelik ayinler kanunun teminatı altında serbestçe yerine getirilir. İbadete yönelik ayinler kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı bir biçimde yapılamaz. Din değiştirmenin telkini ve teşviki yasaktır” (13/II). Şencan, 2012, s. 133).

Yunanistan’da son zamanlarda 1913 Atina ve 1924 Lozan antlaşmalarına uygun olarak yapılan İslam din eğitim faaliyetlerinin hız kazanması, devleti rahatsız etmiş ve 2007 yılında 240 İmam Yasası adıyla bir uygulamayı acilen çıkarmıştır. Azınlıkların aşırı tepkisi nedeniyle kanun yürürlüğe girememiş ancak 2013 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Birkaç küçük değişlikle de yavaş yavaş uygulamaya başlanmıştır. Bu kanunda dikkat çeken bir madde, devlet okullarında eğitimini sürdüren azınlık öğrencilerine İslam din eğitimini öğretmenlerin Yunanca anlatmasının şart koşulmasıdır (Şerif, 2016, s. 126). Bu maddenin anadil eğitimine ve İslam din eğitimine vereceği büyük zarar yanında asimilasyona yol açacağı aşıkârdır.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Sonuç

İslam din eğitimi, irade, seçme ve eylem hürriyeti olmak üzere üç safhası bulunan, insan hak ve hürriyetinin de içinde yer aldığı bir serbestlik sahasıdır. Bu hür sahanın ve sınırlarının belirlenmesinde, hem her din mensubunun kabul ettiği dinin kendine has özellikleri hem de yaşanan ülkenin insan haklarına ve dinlere bakış açısı etkili olabilmektedir. İnsanlık tarihine baktığımızda İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin temellerinde insan hak ve hürriyetine bakış açısında farklılık görülür. Batı medeniyetinin insan anlayışını Aristo'nun şu ifadesinde görmek mümkündür: (Aristotle, M.Ö. 384-323) *“insanlar iki grup halinde doğarlar; birisi hizmet edilenler yani hürler, diğeri ise hizmet edenler yani hizmetçiler ve köleler”*. Buna karşılık, İslam medeniyeti Kur'an'ın ifadesiyle, Allah insanı, yeryüzünde kendi halifesi (el-Bakara, 2/30) olmak üzere en güzel surette (et-Tin, 94/4; el-İsrâ, 17/70) ve mükerrer bir varlık (el-Hucurat, 49/13) olarak yaratmıştır. Zira İslam'da insan hak ve hürriyeti, insana saygıyla eşit anlama gelir. Bu da insanlar arasında ayırım yapmadan hukuk kurallarını herkese eşit uygulamakla mümkün olabilir.

Temel insan haklarının tatbiki açısından tarihteki gelişmelere baktığımızda İslamiyet'in dışındaki uygulamaların şöyle olduğuna şahit oluruz: Mesela, Tanrı'nın kavmi kabul edilen Yahudiler kendilerine has bir din anlayışı geliştirmiş ve bu anlayış Yahudilerin dışındaki milletlere şiddet olarak yansımıştır. Hristiyanlar ilk zamanlar putperestlerden işkence ve zulüm görmüşler ancak kendileri devlet olanca başkalarına daha fazla şiddete başvurmuşlardır. İslam dini, kendisi dışındaki bütün inanışlara müsamaha ile yaklaşmış ve gönüllü tasdik şart olduğu için asla insanları dini kabule ve ibadete zorlamamıştır. Türklerin bu anlayışları sayesinde kısa sürede Balkan yarımadası hâkimiyet altına alınmıştır ve hiçbir ciddi muhalefet ile karşılaşılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaklaşık beş asır tatbik ettiği huzurlu idaresini kolaylaştıran sebeplerden biri bölge halkının mensup olduğu Boğolizmi muhafaza arzusudur. Bu mezhebin Ortodoks mezhebine bir tepki olarak doğmuş olması, Osmanlı'nın takip ettiği inançlara müsamaha siyaseti Balkan halkını Türk idaresine bağlamış ve İslamiyet'i tercih etmelerinde etkili olmuştur.

Balkan bölgesinin fethinde ve öncesinde ordulara yardımcı olan erenlerin, fethedilen bölgelere yerleşerek örnek bir hayat tarzı sergilemeleri, bölge halkının Osmanlı Devleti'ne İslam'a temayüllerinde

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

hızlandırıcı unsur olmuştur. Bugün önemli bir nüfus oranına sahip Balkan Müslümanları, Osmanlı Müslüman kimliklerini ve Türklere karşı olan kültürel ve dinî yakınlıklarını hâlen korumaları Osmanlı'nın uygulamış olduğu sisteminin bir sonucu olarak düşünölebilir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sistem, Arnavut, Bulgar, Romen, Yunan ve Sırp ların kimliklerinin hayatta kalmasına yardımcı olmuştur.

Yaklaşık altı buçuk asır boyunca devam eden fetihlerle geniş bir coğrafyada sistemli ve düzenli olarak başarıyla idare edilen bu Hristiyan ve Yahudi milletlerin bir kısmı Osmanlı Devleti idaresini kendi rızalarıyla tercih etmişlerdir. Hatta Katolik kilisesine karşı Ortodoks Hristiyanlar Türk idaresini tercih etmişlerdir. Mesela aynı coğrafya içerisinde yaşayan Boşnaklar, Arnavutlar ve Sırp lar gibi günümüzde birer devlet olarak devam eden bu ırklar da kendi tercihleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Osmanlı sonrası Balkanlardaki tatbıkata baktığımızda Müslümanlara uygulanan siyaset gözler önündedir. Çıkarılan kanunlar ve uygulanan sistemler tüm insanlığın ve özelinde de Müslümanların tabii haklarının ihlal edildiği ve fırsat buldukça Türk ve Müslümanların asimilasyona tabi tutulduğu görölmektedir. Din değiştirmeye zorlama, sürgün, Türkçe konuşma yasağı, ibadet ve inanç hürriyetini kısıtlama vb. birçok insanlık dışı uygulamaların Balkanlar'ın hemen hemen bütün ölkelerinde uygulanmaya koyulması, yukarıda izahı yapılmaya çalışılan Batı medeniyetinin beslendiği kaynaklardan biri olan inanç sisteminin arka planına ışık tutmaktadır.

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Kaynakça

- Agoston, G. (1988). 16-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevilik. M. Tekin (Tash.). içinde. I. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1987 (221-231) Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Akgündüz, M. (2003). Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (18), 111-130.
- Akın, H. & Çetin, H. (2011). Osmanlı Millet Sisteminin Balkanlar'da etnik kimliklerin oluşmasındaki rolü. H. Eren (Ed.). içinde, Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bükreş, Romanya 2006 3 (51-66) İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Aksu, A. (2016). Romanya'da Müslüman olmak: Romanya Müslümanlarının dinî, kültürel ve eğitim durumları. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umud, V (163-221) Ankara: Tika Yayınları.
- Aktaş, D. (2015). *Bulgaristan Raporu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, H. (2011). Osmanlı son döneminde Kosova'da ihtida (İslamlaşma süreci) üzerine bazı değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.52 (1), 165-188.
- Artun, E. (2003). Osmanlının ilk dönemlerinde Türk ve Balkan kültürlerinde etkileşim. *Folklor/Edebiyat*. 9 (33), 99-104.
- Aruçi, M. (2002). Kosova (Osmanlı Dönemi Sonrası) Maddesi, İslam ansiklopedisi, XXVI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Aruçi, M. (2009). Balkanlar'da din hizmetleri ve din görevlileri. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. (3), 56-58.
- Atasoy, E. (2011). *Bizden olan ötekiler asimilasyon kaskacında Bulgaristan Türkleri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ayşe Zişan Furat, A. Z. (2012). Balkan ülkelerindeki devlet okullarında din dersleri. *JIRS: Journal of Intercultural and Religious Studies*. (2), 67-109.
- Azarkan, E. (2008). *Uluslararası hukukta devletlerin tanınması (Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek)*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Bahçekapılı, M. (2016). Yunanistan ve Batı Trakya’da Din ve Eğitim. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 1-58.
- Beydilli, K. (1999). Balkanlarda Dönüm Noktası: 93 Bozgunu ve Sonrası. içinde Berlin Antlaşmasından günümüze Balkanlar: Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı 10 Mayıs 1997 (25-34) İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları.
- Bilge, M. L. (1991) Arnavutluk Maddesi, İslam ansiklopedisi, III, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Büyükcan, T.; Ocaklı, Ç. F. ve Öztürk, E. (2012). Eğitim. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmalı Anayasa Çalışmaları (371-395) Ankara: TBMM Basımevi.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan tarihi*. (Çev. Dilek şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çatiç, R. (2009). Bosna Hersek Müslümanlarında eğitimin başlangıcı, gelişimi ve bugünkü durumu. M. H. Özev (Ed.). içinde. İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi (369-375) İstanbul: Tasam Yayınları.
- Djurđjev, B. (1992). Bosna-Hersek Maddesi, İslam ansiklopedisi, VI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Doğan, M. (2012). Başlangıç Hükümleri. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmalı Anayasa Çalışmaları (1-15) Ankara: TBMM Basımevi.
- Edmond Neza, E. & Piku, F. (2016). Arnavutluk’ta İslâmî Eğitim Araştırması. içinde A. Erken (Ed.) Balkanlarda Din Eğitimi (59-75) İstanbul: DEM Yayınları.
- Eyice, S. (1962). İlk Osmanlı devrinin dini-içtimai bir müessesesi zaviyeler ve zaviyeli-camiler. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23 (1-2), 3-80.
- Fodor, P. (2000). Osmanlılar ve Macaristan’da Hıristiyan tebaaları. A. Özcan (Ed.). içinde. Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti (187-199) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gökaçtı, M; Turhan, F. S. Ve Kolçak, Ö. (2005). Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3 (6), 117-150.
- Gökdağ, B. A. (2012). Balkan ülkelerinin anayasalarında dil kullanımını ile ilgili düzenlemeler. *Türkoloji Araştırmaları*. 7 (4), 69-97.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Günay, H. M. (2007). Osmanlı sonrası Bulgaristan'da Cemaat-i İslâmiyelerin merkezî yönetimi ve müessesât-ı diniye ve vakfiye müdürlüğü. İ. H. Göksay & N. Durak (Ed.). içinde. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007 (541-550) Isparta: S.D.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Hasan, N. (2016). Dil ve Dinin Yaşanması ve Yaşatılması Üzerine: Romanya Örneği. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, V (495-512) Ankara: Tika Yayınları.
- Hodziç, İ. & Okudan, M. (2013). Bosna Hersek'teki medreseler. İ. Narin (Ed.). içinde. Medrese ve ilahiyat kavşığında İslâmî ilimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran-1 Temmuz 2012 (167-186) Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- İbrahimgil, M. (1999). Balkanlar ve Kosova'daki Türk kültür mirasımızın dünü bugünü. *Vakıf ve Kültür*. 1 (4), 6-8.
- İbrahimi, N. (2016). Tarih boyunca Kosova'da İslam. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (389-397) Ankara: Tika Yayınları.
- İsen, M. (2001). Balkanlarda Türk çocuk şiiri. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (18), 49-61.
- İzzetbegoviç, A. (2003). *Tarihe tanıklığım*. (Çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Karçiç, F. (1998). Bosna Müslümanları arasında "Reisü'l- Ulema" müessesesi. *Dîvân: İlmî Araştırmalar*. 3 (4), 27-35.
- Karpat, K. H. (1992). Balkanlar Maddesi, İslam ansiklopedisi, V, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Karpat, K. H. (2016). Balkanlar'da İslam. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (93-128) Ankara: Tika Yayınları.
- Kemal Yakut, K. (2006). Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları. A. Çaksu (Ed.). içinde Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya, 21-23 Nisan 2000 (29-53) İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

- Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.
- Kurtuluş, R. (1991). Avrupa (Kıtada İslâmiyet) Maddesi, İslam ansiklopedisi, IV, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Kuyucuklu, N. (1992). Bulgaristan Maddesi, İslam ansiklopedisi, VI, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.
- Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı Döneminde balkanların şekillenmesi 1350-1550*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Memişoğlu, H. (1995). Bulgaristan'da Müftülükler ve şer'iyye Mahkemeleri. *Vakıflar Dergisi*. (27), 213-229.
- Menabit, C. S. (2010). Osmanlı öncesi ve Osmanlı zamanında Romanya'da Türk-Tatar varlığı. *Kültür Evreni: Üç Ayda Bir Yayımlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (6), 226-229.
- Nureddin, M. (2016). Balkanlar'da (Makedonya'da) İslamiyet'in yayılmasında tekke, zaviye ve ziyaretgâhların önemi. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, II (155-186) Ankara: Tika Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ocak, A. Y. (2002). *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okiç, M. T. (1952). Sarı Saltuk'a ait bir fetva. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1), 48-58.
- Okiç, M. T. (1953). Bir tenkidin tenkidi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (2-3), 219-290.
- Osman Nuriler, O. (2016). Bulgaristan ve Yunanistan'da İslâm Eğitim Araştırmaları. içinde A. Erken (Ed.) *Balkanlarda Din Eğitimi (7-12)* İstanbul: DEM Yayınları.
- Öngören, R. (2002). Balkanlar'ın İslamlaşmasında Sûfilerin Rolü. A. Çaksu (Ed.). içinde *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya, 21-23 Nisan 2000 (47-74) İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Özkanat, B. (2013). Avrupa Birliği'nin azınlık haklarına yaklaşımı: Romanya'daki Türk-Müslümanlar örneği. Ü. Güneş (Ed.). içinde. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - II (6-*

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

8 Mayıs 2013, Bursa) (445-460) Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Papastathis, C. (2008). Yunanistan. A. Köse & T. Küçükcan (Ed.). içinde. Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi (275-296) İstanbul: İsam Yayınları.

Popovic, Aleksandre. (1995). *Balkanlarda İslâm*. çev. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ruga, İ. (2017). XIV-XVI yüzyıllar arasında Arnavutluk'ta gayrimüslimler. *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*.15 (29), 159-172.

Selver, M. (2003). *Balkanlarda stratejik yaklaşım ve Bosna*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

Şencan, H. (2012). Din ve Devlet İlişkileri. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmal Anayasa Çalışmaları (371-395) Ankara: TBMM Basımevi.

Şerif, İ. (2016). Balkanlarda İslâm'ın yaşanmasında müftülüklerin rolü ve etkisi. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, V (117-129) Ankara: Tika Yayınları.

Temelat, N. (2012). Vatandaşlık Tanımı. A. Yıldız (Y. Kor.). içinde. Karşılaştırılmal Anayasa Çalışmaları (53-67) Ankara: TBMM Basımevi.

Togan, A. Z. V. (1970). *Umûmî Türk Tarihine Giriş I: En Eski Devirlerden 16. Asra kadar*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Vırıncı, R. (2016). Balkanların İslamlaşmasında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari anlayışı-yapısı. M. S. Kafkasyalı (Ed.). içinde. Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, II (379-388) Ankara: Tika Yayınları.

Zengin, Z. S. (2004). İlk dönem vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye ait zâviye vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*. 28, 101-120.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2021 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Makale Geliş Tarihi: 22.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 03.10.2021

ANNE-BABA TUTUMLARININ ERGENLERDEKİ DEPRESYON, ANKSİYETE VE STRES DÜZEYLERİNE ETKİSİ

Esmā ÖZDEMİR*

Hatice YALÇIN**

Öz

Bu çalışma; ergenlerin algıladığı anne-baba tutumlarının, ergenlerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya, lisede öğrenim gören 15-18 yaşındaki ergenler katılmıştır (N=517). Veriler “Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ)” ve “Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği-Lise Formu (DASS-42)” ile elde edilmiştir. Araştırma sonunda özellikle kız ergenlerin “aşırı izin verici-ihmalkâr” ve “otoriter” ailelerde çok yüksek derecede kaygılı olduğu saptanmıştır. Ebeveyn eğitim durumunun, ergenlerin depresyon ve anksiyete yaşamasında çok etkili olduğu belirlenmiştir. Demokratik ailelerdeki ergenlerin depresyon düzeyi azalmaktadır ve otoriter ailelerdeki ergenlerin depresyon düzeyi artmaktadır. Spor ve sanatla ilgilenenlerde stres, anksiyete ve depresyon belirtileri görülmemektedir. Elde edilen bilgiler, ergenlik dönemindeki çocuklarla ve ailelerle ilgilenen profesyonellere bilgiler sağlaması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Ebeveyn Tutumları, Anksiyete, Depresyon, Stres.

* Aile Danışmanı, esmozdemir478@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5590-9885.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, hatice.yalcin@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3557-8649.

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

The Effect of Parental Attitudes on Depression, Anxiety and Stress Levels of Adolescents

Abstract

This study was conducted to determine the effects of perceived parental attitudes of adolescents on depression, anxiety, and stress levels of adolescents. Adolescents aged between 15-18-year-old studying in high school participated in the research (N=517). The data were obtained via the "Parental Attitude Scale" (PAS) and "Depression, Anxiety and Stress Scale" (DASS-42)-High School Form. At the end of the research, it was determined that especially female adolescents were very anxious in "overly permissive-negligent" and "authoritarian" families. It has been determined that the education level of the parents is very effective in the depression and anxiety of adolescents. The Depression level of adolescents in democratic families decreases meanwhile it increases in authoritarian families. Stress, anxiety, and depression symptoms are not observed in those who are interested in sports and art. The information obtained is important in terms of providing information to professionals dealing with adolescent children and families.

Keywords: Adolescence, Parental Attitudes, Anxiety, Depression, Stress.

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Giriş

Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda çocukluk ve ergenlik dönemindeki çeşitli psikopatoloji biçimleri ile çocuğun ebeveyninin davranışına ilişkin algılanan ebeveynlik tarzı arasında bir ilişki olduğunu gösterilmiştir (Aldvin, 2007; Erdem ve Kabasakal, 2020; Saczawa, 2016). Ebeveyn tepkileri ve ebeveynlik stilleri aile ortamında duygusal bir iklim yaratmaktadır (Kushner et al., 2000). Ergenlik dönemindeki fiziksel, cinsel, bilişsel, psikososyal gelişimsel özellikler yetişkinlik dönemine geçişin adımlarının atıldığı özel bir dönemdir. Bu dönemde anne-babaların benimsedikleri tutum ve davranışlar, ergenlerin ruh sağlığını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle anne ve babaların benimsediği tutumlar çok önemlidir (Repetti et al., 2002).

Aile bireylerinin olay ve durumlara tepkileri çocukların psikososyal tepkileri üzerinde direkt etkilidir. Hoffman ve diğerleri (1992), travma yaşamış ergenleri ve aile bireylerinin etkilerini incelemiş ve %60'ının abartılı irkilme davranışları gösterdiğini, %59'unun çeşitli korkular yaşadığını, %49,6'sının kaçınma davranışları gösterdiğini bulmuştur. Seeman (1996), tutarsız ebeveyn davranışları bulunan bir ailedeki, özellikle 14 yaş civarındaki ergenlerin farklı benliklere bölünmüş hissettiklerini, örneğin arkadaşlar için bir benlik versiyonu ve sosyal ortamdaki diğer bireyler için farklı bir versiyon oluşturduklarını ne sürmektedir. Pedro ve diğerleri (2012) tarafından yapılan bir araştırmada, 40 erkek çocuktan oluşan bir örneklemede ebeveyn tutarsızlığı ile reddedilme ve ayrışma arasında bir ilişki olduğu öne srlmştir. Flett ve diğerleri (2011), tutarsız davranışları olan ailelerde ebeveynler ve çocuklar arasında güvensiz bağlanma davranışları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ailedeki birinin yoğun stres ve kaygı yaşaması durumunda evde ergenlik döneminde olan çocukların uyku yoksunluğu ve akademik başarısızlık gösterebildiği belirtilmektedir (Darling & Steinberg, 1993).

Ebeveynlik tarzları, ergenlik döneminde bireysel gelişim için risk faktörleri arasında sayılmaktadır. Çocuğun problemler karşısında başa çıkma stratejileri, kaygı düzeyi ve psikopatolojik faktörleri üzerinde, ebeveynlerin tepkileri önemli bir rol oynamaktadır (Repetti, Taylor & Seeman, 2002). Çocuklar, ebeveynlerinin stresörler oluştuğunda aktif karar verme becerilerini veya problem odaklı başa çıkma becerilerini model alırlar. Grant ve diğerleri (2008) stresli olaydan kaynaklanan duygusal durumları düzenlemeyi amaçlayan pasif veya duygu odaklı başa

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

çıkma davranışlarının, çocuklar üzerinde kalıcı etkileri olduğunu vurgulamaktadır. Repetti ve diğerleri (2002) algılanan stresin ergen depresyonunu etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtilmektedir. Algılanan stres, bir bireyin yaşam olaylarını öngörülemez, kontrol edilemez veya aşırı yüklenme olarak deneyimleme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Wagner, Cohen & Brook, 1996). Algılanan psikolojik baskının yoğunluğu ve algılanan stres daha ciddi depresif belirtilerle ilişkilendirilmektedir (Grav, Hellzen, Romild & Stordal, 2012). Algılanan stresin ergenlerde anksiyete ve depresyon üzerindeki etkilerine odaklanan araştırmalarda ergenlerin strete bir artış algıladıklarında yorgunluk, suçluluk, depresif ruh hâli, tatminsizlik, başarısızlık hissi, sinirlilik ve depresyonla ilişkili diğer semptomlar yaşayabilmektedirler (Neese, Pittman & Hunemorder, 2013). Algılanan stres miktarı ne kadar büyükse, bir bireyin depresyon düzeyindeki artış o kadar fazla olmaktadır (Zhang, Zhao, Ju & Ma, 2014).

Ebeveynlerin ergenlere yönelik davranışları ve desteği, gençlerin dış baskılarla ve olumsuz duygusal deneyimlerle etkili bir şekilde başa çıkılmalarını sağlamada önemli bir psikolojik kaynaktır. Ergenler için en önemli üç temel destek kaynağı aile, arkadaş ve yakın sosyal çevre desteğidir (Sömen Bayoğlu, 2020). Ergenler için duygusal, maddi, bilgi, saygı ve arkadaşlık desteği gibi farklı işlevsel kaynakların yanı sıra en önemli desteği aile bireyleri sağlamaktadır (Wilson, Pritchard & Revalee, 2005). Williford ve diğerleri (2007) akran desteği yerine aile desteğinin ergenlerin depresyonu üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. McLeod ve diğerleri (2007) aile desteğinin de arkadaş desteğinin de ergenlerin depresyonu üzerindeki yoğun etkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Algılanan stres ve depresyon arasındaki ilişkiye ve algılanan stres ile depresyon arasındaki ilişkide ergene yönelik sosyal desteğin rolüne odaklanan çalışmalarda (Matos, Barrett, Dadds & Shortt, 2003; Lewinsohn, Clarke, Seeley & Rohde, 1994) ebeveyn tutumlarının önemine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte, ergenlerde algılanan stres ve depresyon arasındaki ilişki üzerindeki aile desteğinin spesifik etkilerine ilişkin çalışmalar yetersizdir (Chu, Saucier & Hafner, 2010).

Ergenlerin algıladığı anne-baba tutumlarına dair literatüre dayanarak, bu çalışmada algılanan stres ve depresif belirtiler arasındaki ilişkide aile desteğinin ve algılanan anne-baba tutumlarının depresyon,

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

anksiyete ve stres düzeyleri üzerindeki rolleri incelenmiştir. Bu çalışmada aşağıdaki araştırma soruları kapsamında elde edilen bulgular değerlendirilmiştir:

-Anne baba tutumlarına göre ergenlerin algıladıkları depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri değişmekte midir?

-Demografik değişkenlere göre ergenlerin algıladığı anne-baba tutumları depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Ergenlerin algıladığı anne-baba tutumlarının depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bu araştırma, tarama modelinde planlanmıştır. Tarama araştırmalarında hedef kitlenin cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik durum gibi demografik değişkenleri ile bir duruma ilişkin var olan düşünce ve tutumlar bireysel veya çoğul faktörlerle ilişkileri bakımından betimlenmektedir (Fraenkel & Wallen, 2009).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Konya ili Meram, Selçuklu ve Karatay merkez ilçelerindeki lise düzeyinde öğrenimini sürdüren, 15-18 yaş aralığında, araştırmaya katılmayı kabul eden ergenler oluşturmuştur. Veri toplama araçlarının uygulandığı 536 form incelenip eksik doldurulan 19 form değerlendirmeye alınmamış ve sorulara tam yanıt veren 517 ergen çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubunda kızların oranı %54,7 ve erkeklerin oranı %45,3'tür; %38,3'ü iki kardeştir, %37,7'si üç kardeştir. Ailelerin ekonomik düzeyi %55,5'i orta gelirlidir. Annelerin %38,9'u ilkokul mezunudur, babaların ise %32,1'i üniversite mezunudur. Ergenlerin %34,4'ü ebevyenlerini demokratik; %29'u ebevyenlerini otoriter olarak değerlendirmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada ergenlerin algıladığı anne-baba tutumlarını belirlemek amacıyla "Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ)", depresyon, anksiyete ve stres düzeylerini tespit etmek amacıyla "Depresyon,

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Anksiyete ve Stres Ölçeği-Lise Formu (DASS-42)” ve demografik değişkenleri belirlemek amacıyla “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır.

Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ): Anne-Baba Tutum Ölçeği, çocuğa tepki vermede duyarlılık, talepkârlık boyutlarından ve anne-baba tutumuyla alakalı yapılmış olan ölçeklerden faydalanılarak Lamborn, Mounts, Steinberg ve Dornbusch (1991) tarafından hazırlanmış ve Yılmaz (2000) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek puanlarına uygulanan faktör analizleri sonucunda “kabul/ilgi, denetleme ve psikolojik özerklik” olarak 3 adet faktör ortaya çıkmıştır. Kabul/ilgi boyutu 9 madde olup, çocukların annebabalarını ne derece sevecen, ilgili ve katılımcı olarak algılayıp algılamadıklarını ölçmektedir. Denetleme boyutu 8 maddeden oluşmakta ve çocukların anne-babalarını ne derecede denetleyici olarak algıladıklarını ölçmeyi hedeflemektedir. Psikolojik özerklik boyutu ise 9 maddedir ve annebabanın demokratik tutumunu değerlendirmektedir. Üç boyutta da ortancanın üstünde puan alan anne-babalar toplamda 3 puan almaktadır ve demokratik olarak kabul edilmektedir. Ortancanın altında puan alanların anne-babaları ise 0 puan almakta ve demokratik tutumda olmayan olarak kabul edilmektedir. Maddeler 4 dereceli Likert tipindedir. Puanlamada altboyutların ortancanın üstünde veya altında olmasına bakılarak çocukların annebabaları demokratik, izin verici-ihmkâr, otoriter, izin verici-hoşgörülü olarak değerlendirmeleri dikkate alınmaktadır (Yılmaz, 2000). Bu çalışmanın güvenilirliğini belirlemek için yapılan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.794 olarak belirlenmiştir.

Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği-Lise Formu (DASS-42): Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilmiş, Akkuş-Çutuk ve Kaya (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 42 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler 14’er adet depresyon, anksiyete ve stres ile ilgilidir. Ölçek maddeleri 0 ile 3 arasında değerlendirilmektedir. 0, bana hiç uygun değil anlamındadır. 1, bana biraz uygun; 2, bana genellikle uygun; 3, bana tamamen uygun anlamındadır. Ölçek, 4’lü Likert tipi bir ölçektir. Toplanan puanlar, her alt boyut için 0 ile 42 arasında değişim göstermektedir (Akkuş Çutuk, 2018). Mevcut çalışmanın güvenilirliğini belirlemek için, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmış ve bu değer 0.824 olarak belirlenmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların cinsiyetini, yaşını, kaç kardeş olduklarını, kaçınıc çocuk olduklarını, kaçınıc sınıfta olduklarını, anne-

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

baba eğitim durumunu, kardeş sayısını, ikamet ettiği ilçeyi, herhangi bir spor veya sanat dalı ile ilgilenme durumlarını aydınlatacak niteliktedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın yapılması için KTO Karatay Üniversitesi Etik Kurulundan (03.11.2020 tarih ve 2020/001 sayılı) onay ve Konya Millî Eğitim Müdürlüğünden onay alınmıştır. Merkez ilçelerde lise düzeyindeki okulların yönetimlerinden randevu alınıp araştırma hakkında detaylı bilgiler verilmiş, araştırmaya katılmayı kabul eden okullarda veri toplanmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde pandemi nedeniyle alınan önlemlerden dolayı, öğrencilerin whatsapp gruplarına, veri toplama amacıyla sorular gönderilmiş ve gönüllülük esasına göre formları dolduran ergenlerin cevapları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 21 programı kullanılarak bağımsız gruplar t-testi ve varyans analizi ile çözümlenmiştir. Verilerin analizinde değişkenlere bağlı olarak aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayıları, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Demografik değişkenler ile ölçek alt grupları arasında ilişki olup olmadığını incelemek için Tek Yönlü ANOVA (One-Way Anova) analizleri yapılmıştır. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla Post-Hoc testi uygulanmıştır. Değişkenler ile ABTÖ ölçeği toplam puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Ki-Kare testi yapılmıştır. Bazı demografik değişkenler ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği toplam puanları arasındaki ilişki nonparametric testlerden Mann-Whitney U testi ile incelenmiştir. Değişkenler ile her iki ölçek arasındaki ilişki Spearman Korelasyon analiziyle değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu $p<0.05$ düzeyinde test edilmiştir.

Bulgular

Mevcut çalışmada grupların normal dağılım gösterip göstermediği belirlenmiştir. Normallik testi için Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan Anne Baba Tutum Ölçeği için

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

en düşük puanı 26 ve en yüksek puan ise 104'tür. Ölçekten alınan yüksek puan ebeveynlerin tutumlarındaki olumlu yönelimi göstermektedir. Ölçeğe ilişkin veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Anne-Baba tutum ölçeği (ABTÖ) düzeyleri

Ölçek	N	Min	Max	\bar{x}	ss	Kurtosis	Skewnes
ABTÖ	317	34	109	96.53	9.82	-.496	1.07

Ölçekten alınan en düşük puan 34, en yüksek puan ise 109 olarak hesaplanmıştır. Çalışma grubundakilerin bu ölçeğe ilişkin ortalama puanı 96,53'tür. Skewness değeri -.496 ile .209 arasında, Kurtosis değeri ise 1.07 ile -.386 arasında değiştiği gözlenmiştir. Kurtosis ve Skewness değerleri -1.5 ile +1.5 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013).

Çalışma grubundakilerin yaşı ile ABTÖ puanları arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA analizi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yaşa göre ABTÖ alt boyutları ANOVA analiz sonuçları

		N	\bar{x}	F	Sig.
Kabul-ilgi	15 yaş	302	3,0125	3,574	0,014
	16 yaş	92	2,9517		
	17 yaş	85	2,8144		
	18 yaş	38	2,845		
Psikolojik özerklik	15 yaş	302	2,4205	0,435	0,728
	16 yaş	92	2,4674		
	17 yaş	85	2,485		
	18 yaş	38	2,4591		
Kontrol-denetleme	15 yaş	302	2,3597	4,746	0,003
	16 yaş	92	2,2772		
	17 yaş	85	2,2588		
	18 yaş	38	2,1842		

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Yaş değişkeni ile kabul-ilgi ve yaş değişkeniyle kontrol-denetleme arasında istatistiksel olarak farklılık saptanmıştır ($p<0.05$). Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla Post-Hoc testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Yaş ile ABTÖ alt boyutları arasındaki farklılık sonuçları

(I) Yaş		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kabul-ilgi	16 Yaş	0,06082	0,06479	0,924
	17 Yaş	,19813*	0,06615	0,02
	18 Yaş	0,16748	0,11873	0,663
Kontrol denetleme	16 Yaş	0,08251	0,04057	0,177
	17 Yaş	0,10086	0,04183	0,076
	18 Yaş	,17547*	0,05864	0,015

Yapılan analiz sonucunda, 15 yaş ile 17 arasında algılanan ABTÖ alt gruplarından kabul-ilgide değişim olduğu tespit edilmiştir ($0,020 < 0,05$). Yapılan analiz sonucunda, 15 yaş ile 18 arasında algılanan ABTÖ alt gruplarından kontrol-denetlemede değişim olduğu tespit edilmiştir. ($0,015 < 0,05$).

Çalışma grubundakilerin doğum sırası değişkeni ile ABTÖ alt boyutları arasındaki ilişki ANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Doğum sırasıyla ABTÖ alt boyutları arasındaki farklılık

		N	Mean	F	Sig.
Kabul-ilgi	İlk Çocuk	223	2,9865	4,543	,004
	2. Çocuk	170	3,0235		
	3. Çocuk	78	2,7678		
	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,8865		
Kontrol-denetleme	İlk Çocuk	223	2,3537	2,622	,051
	2. Çocuk	170	2,3140		
	3. Çocuk	78	2,2644		

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,2228		
	İlk Çocuk	223	2,4609		
Psikolojik özerklik	2. Çocuk	170	2,3895	0,881	,451
	3. Çocuk	78	2,4843		
	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,4758		

Çalışma grubundakilerin doğum sırası ile kabul-ilgi arasında bir farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Farkı belirlemek amacıyla Post-Hoc testleri uygulanmış, sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Doğum sırası ile ABTÖ kabul-ilgi alt boyutu arasındaki farklılık-Post-Hoc testi sonuçları

		N	Mean	F	Sig.
Kabul-ilgi	İlk Çocuk	223	2,9865	4,543	,004
	2. Çocuk	170	3,0235		
	3. Çocuk	78	2,7678		
	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,8865		
Kontrol- denetleme	İlk Çocuk	223	2,3537	2,622	,051
	2. Çocuk	170	2,3140		
	3. Çocuk	78	2,2644		
	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,2228		
Psikolojik özerklik	İlk Çocuk	223	2,4609	0,881	,451
	2. Çocuk	170	2,3895		
	3. Çocuk	78	2,4843		
	4. ve Üzeri Çocuk	46	2,4758		

Post-Hoc test sonucu, kabul-ilgide, ilk çocuk olma ile 3. çocuk olma arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p<0,05$).

Herhangi bir spor veya sanat dalı ile ilgilenme değişkeni ile algılanan anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan Ki-Kare sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Tablo 6: Bir spor veya sanat dalı ile ilgilenme değişkeni ile algılanan anne-baba tutumları arasındaki ilişkiye yönelik Ki-Kare sonuçları

	Demokratik		İzin Verici-İhmalkâr		Otoriter		İzin Verici Hoşgörölü		Ki-Kare
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Evet	65	12,57	68	13,15	40	7,74	53	10,25	10,49
Hayır	113	21,86	80	15,47	58	11,22	40	7,74	
Toplam	178	34,43	148	28,62	98	18,96	93	17,99	

Bir spor veya sanat dalı ile ilgilenen ergenler; anne-babalarını %12,57 oranında demokratik, %13,15 oranında izin verici-ihmkâr, %7,74 oranında otoriter ve %10,25 oranında izin verici-hoşgörölü olarak algılamaktadır. Herhangi bir spor veya sanat dalıyla ilgilenmeyen ergenler ise anne-babalarını %21,86 oranında demokratik, %15,47 oranında izin verici-ihmkâr, %11,22 oranında otoriter ve %7,74 oranında izin verici-hoşgörölü olarak algılamaktadır.

Çalışma grubundakilerin cinsiyet değişkeni ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği toplam puanları arasındaki ilişki Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyet ile depresyon, anksiyete ve stres toplam puanları arasındaki ilişki-Mann-Whitney U Testi analiz sonuçları

Depresyon	Mann-Whitney U	26310,000
	Wilcoxon W	53805,000
	Z	-4,025
	P	,000
Anksiyete	Mann-Whitney U	22580,500
	Wilcoxon W	50075,500
	Z	-6,233
	P	,000
Stres	Mann-Whitney U	23486,500
	Wilcoxon W	50981,500

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Z	-5,695
P	,000

*p>0,05

Cinsiyet değişkeni ile depresyon, anksiyete ve stres durumu arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p<0,05). İlişkinin hangi alt boyutta daha fazla olduğunun belirlenmesi için Spearman Korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Cinsiyet ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği toplam puanı arasındaki farklılık-Spearman Korelasyon analizi sonuçları

Cinsiyet		Kabul ilgi	Psikolojik özerklik	Kontrol denetleme	
Cinsiyet	Correlation Coefficient	1,000	,064	,076	-,108*
	Sig. (2-tailed)		,144	,084	,014
	N	517	517	517	517

Cinsiyet deęiřkeni ile kontrol-denetleme arasında negatif yönlü bir iliřki bulunmaktadır (p<0,05). Bařka bir deyiřle cinsiyet, kız ergenlerden erkek ergenlere geçtikçe kontrol-denetlemede -,108’lik azalma meydana gelmektedir; erkek ergenlerde kontrol denetleme puanı dūřüktür.

Çalışma grubundakilerin algıladıkları anne baba tutumunun, cinsiyet değişkenine göre depresyon düzeyleri Ki-Kare sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Anne-baba tutumunun cinsiyete göre depresyon düzeyine etkisi Ki-Kare sonuçları

		Cinsiyete Göre Depresyon Düzeyleri										
		Normal		Hafif		Orta		İleri		ok İleri		Ki_Kare
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Demokratik	Kız	46	,258	11	,06	20	,112	11	,06	12	,07	50,885
	Erkek	54	,303	7	,04	8	,045	3	,02	6	,03	
	Kız	8	,054	9	,06	18	,122	11	,07	32	,22	

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

İzin verici-İhmalkâr	Erkek	14	,095	12	,08	8	,054	13	,09	23	,16
	Kız	14	,143	10	,1	13	,133	2	,02	23	,23
Otoriter	Erkek	14	,143	4	,04	6	,061	6	,06	6	,06
	Kız	24	,258	3	,03	15	,161	6	,06	6	,06
İzin verici-Hoşgörölü	Erkek	26	,28	6	,06	-	-	3	,03	4	,04

Çalışma grubundakilerin algıladığı anne-baba tutumlarının cinsiyet değişkenine göre depresyon düzeylerinin yüzdellikleri Tablo 9’da verilmiştir. Tabloya göre anne-babasını “*demokratik*” olarak algılayan kız ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,258 oranla ve erkek ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,303 oranla depresyon düzeyi “*normal*”dir. Anne-babasını “*izin verici-ihmalkâr*” olarak algılayan kız ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,22 oranla “*çok ileri*”dir. Erkek ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,16 oranla “*çok ileri*”dir. Anne-babasını “*otoriter*” olarak algılayan kız ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,23 oranla “*çok ileri*”dir. Erkek ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,143 oranla “*normal*”dir. Anne-babasını “*izin verici-hoşgörölü*” olarak algılayan kız ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,258 oranla “*normal*”dir. Erkek ergenlerin depresyon düzeyi en fazla %0,28 oranla “*normal*” düzeyde saptanmıştır.

Tartışma

Bu araştırma depresyon, anksiyete ve stres durumlarının lise öğrencileri üzerinde psikometrik özelliklerini belirlemek ve ebeveyn tutumlarını algılama durumlarını belirlemek temel hedefiyle yapılan betimsel bir çalışmadır. Ergen bireyler farklı ve kısa zaman dilimi içinde birbirine zıt olan duygularla baş etmektedir. Çoğu zaman duygularıyla baş edebilmek için kendilerine göre yöntemler geliştirirler. Duyguyu yaşadığı dönemde özellikle ebeveynleri tarafından olumlu değerlendirme yapılırsa ve problemlerle başetme becerileri konusunda ebeveynler rol modeli olursa, ergen bireyler duygu düzenleme konusunda daha başarılı olabilmektedir (McLeod, Wood & Weisz, 2007). Ebeveynlerin problemler karşısında gösterdikleri tepkiler ve görüşleri, ergen bireylerin duygularını etkili biçimde düzenlemede yetersiz kalmalarına neden olabilmektedir (Grant, 2008). Repetti ve diğerleri (2002) riskli ailelerin ev ve sosyal

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

ortamlarında çocukların zihinsel ve fiziksel sağlığına ilişkin yaptıkları çalışmada özellikle otoriter, tutarsız ve ilgisiz ebeveyn tutumları olan bir ailede yaşayan ergen bireylerin yüksek düzeyde kaçınma davranışı gösterdiği ve yaşadığı durumu tehdit edici olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.

Ergenlerin karşılaştıkları problemlerle başetme becerileri her ailede farklı şekillenmektedir. Bazı ergenler, başka insanlar tarafından önemsiz görülebilecek sorunların üstesinden gelmede çok zorlanmaktadır (Çekiç, Akbaş ve Hamamcı, 2015). Anksiyete ve gerginlik oluşturan durumlarla uyumlu bir şekilde başedemediklerinde bu kişiler, problemleri davranışlar gösterebilir ve sosyal yaşamlarında diğer insanlarla etkileşimlerinde çatışma riski artar (Akkuş-Çutuk, 2017). Çalışmamızda, ihmalkâr tutum sergileyen anne babaların çocuklarında anksiyete altboyut puanlarında artış saptanmıştır. Benzer ihmalkâr tutum sergileyen anne-babaların çocuğu denetlemeye ihtiyaç duymadıkları ve genellikle duygusal yönden yakınlık göstermedikleri vurgulanmaktadır. Ergen bireyler için kendini değerli hissetme, anlaşılma ve aidiyet duyguları çok önemli olduğundan (Aldwin, 2007) ebeveynlerin bu tutumlarından dolayı anksiyete puan ortalamalarının artması beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir.

Çalışma grubunda ailede otoriter tutumun, kız ergenlerde depresif belirtilerle önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve bu ergenlerde olumsuz otomatik düşünceler ve düşük benlik saygısını gösteren anksiyete belirtilerinin aracılık ettiği belirlenmiştir. Erkek ergenler için, ailedeki otoriter tutumun, stres ile ilgili altboyutlarda artışa neden olduğu ancak depresif belirtilerle ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Çalışmamızda aşırı koruyucu tutum altboyutlarıyla ilişkili olan sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlıdır (Jackson, Pratt, Hunsberger & Pancer, 2005; McKinnel, Donnelly & Renk, 2008). Bu sonuçlar, kız ergenlerin ebeveyn tutumlarına erkeklerden daha duyarlı olabileceğini göstermektedir.

Bazı araştırmacılar, aynı cinsten ebeveynin ebeveynlik tarzının, çocuktaki depresyonla ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Aldwin (2007) ergenlerde anksiyete, depresyon ve ebeveynlik algısıyla ilgili yaptığı meta-analiz çalışmalarında aynı cinsiyetten ebeveynliğin karşı cinsten ebeveynlikten daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu, bunun nedeninin çocuğun aynı cinsten ebeveynle daha fazla özdeşleşme göstermesiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Chu ve diğerleri (2010) uyumsuz ebeveynliğin

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

ergendeki depresyon üzerindeki etkisini artırdığını göstermiştir. Darling ve Steinberg (1993), otoriter tutum ve depresyon arasındaki negatif ilişkiye iyimserliğin önemli ölçüde aracılık ettiğini bulmuştur. Grant (2013), ergenlerin problemlere yönelik olumlu ve olumsuz algılarının ebeveynlik tarzı ile depresyon arasındaki ilişkilerini önemli ölçüde değiştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca tutarsızlık ve zorlama gibi olumsuz ebeveynliğin ergenlerin kendilerini ve geleceklerini olumsuz olarak değerlendirmelerine, özellikle düşük benlik saygısına yol açabileceğini ve bunun da ergenleri depresif belirtilere karşı savunmasız hâle getirebileceğini öne sürmüştür. Öte yandan, destek ve izleme gibi olumlu ebeveynlik davranışları, ergenlerin olumlu benlik görüşlerine katkıda bulunabilir ve bu da onları içselleştirici semptomlar geliştirmekten koruyabilir (Erdem ve Kabasakal, 2020).

Çalışmamızın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışma kesitsel olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle ebeveynlik tutumları ile stres, anksiyete ve depresif belirtiler arasındaki nedensel ilişkiler çalışma grubu ile (N=517) sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada yalnızca anne ve babanın ebeveynlik tutumları araştırılmıştır ancak ailede birlikte yaşayan bireylerin (kardeşler veya aile büyükleri gibi) davranışlarının ve aile içi iletişimin ergenlerin psikolojik sonuçlarını etkilediğini gösteren çok sayıda kanıt vardır (Jackson, Pratt, Hunsberger & Pancer, 2005; Neese, Pittman & Hunemorder, 2013; Trueman, 1984) ve bazı ailelerde tek ebeveyn ile yaşama, bu sonuçları etkilemektedir (Pedro, Ribeiro & Shelton, 2012). Ayrıca stresli yaşam olayları ve kişilik özellikleri gibi ek faktörler bu çalışmada hesaba katılmamıştır. Bu faktörler, ebeveynlik tutumlarıyla birlikte değişir ve olumsuz bilişlere, düşük benlik saygısına ve depresif belirtilere giden yollar olabilir. Ayrıca bu çalışmada klinik değerlendirmelerle depresyon teşhisi yapılamamıştır.

Bu çalışma aynı zamanda anne baba tutumlarının ergenlerin sosyal kaygısı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Daha spesifik olarak, ebeveynlerin aşırı “izin verici-ihmkâr” ve aşırı “otoriter” tutumları, özellikle kızlarda “çok ileri” düzeyde anksiyete oluşturmaktadır (Tablo 4). Hoffman ve diğerleri (1992), yüksek sosyal kaygısı olan çocukların annelerinin daha korumacı ve kontrol edici davranışlar sergilediğini bulmuştur. Ebeveyn tutumlarının kültürel etkileri de dikkate alınmalıdır. Çin'de, geleneksel sert baba ve şefkatli anne yetiştirme biçimi çoğu ailede hâlâ geçerlidir. Zhang, Zhao, Ju ve Ma (2014) annelerin “şefkatli anne”

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

imajına uymak için genellikle çocuklarına karşı aşırı koruyucu bir duruş sergilediklerini belirtmektedirler. Aşırı korunan çocuklar genellikle dış dünyayla etkileşimde zorluk çekmektedirler, iyi sosyal beceriler geliştirememekte ve kişilerarası iletişimde geri çekilme gösterdikleri için sosyal kaygı düzeyleri artmaktadır (Seiffge-Krenke, Aunola & Nurmi, 2009). Bu nedenle, ebeveynlerin tutumları, ergen bireylerin bireysel bağımsızlığını ve sosyal becerilerinin gelişimini engelleyebilmektedir. Ebeveyn yetiştirme kalıplarının, tutumlarının ve davranışlarının çocukların psikolojisi, davranışları ve stres düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği sonucu çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma grubundakilerin yaşı ile Anne Baba Tutum Ölçeği altboyutlarından kabul-ilgi ve kontrol-denetleme arasında istatistiksel olarak farklılık saptanmıştır ($p<0.05$). Öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre Anne Baba Tutum Ölçeği altboyutları incelendiğinde de aynı şekilde kabul-ilgi ve kontrol-denetleme arasında fark olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$).

Çalışma grubundaki ergenlerin herhangi bir spor veya sanatla ilgilenip ilgilenmediğini gösteren değişken ile depresyon ölçeği arasında bir farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre spor ve sanatla ilgilenenlerde stres, anksiyete ve depresyon belirtileri görülmemektedir.

Çalışma grubundaki ergenlerin demografik değişkenleri ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği ilişkisine yönelik Kruskal-Wallis-H test sonuçları incelendiğinde kardeş sayısı ve anne eğitim düzeyi değişkenlerine göre Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeğinin değişim göstermediği saptanmıştır ($p>0,05$). Ancak doğum sırası; baba eğitim düzeyi ve ailenin ekonomik düzeyi ile Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği toplam puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$).

Çalışma grubundakilerin algıladığı anne-baba tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anne-babasını “izin verici-ihmalkâr” olarak algılayanlar incelendiğinde kızlarda %0,23 oranla “çok ileri” düzeyde anksiyete vardır ve erkeklerde %0,115 oranı ile anksiyete düzeyi “orta” düzeydedir. Anne-babasını “otoriter” olarak algılayanlar incelendiğinde

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

kızlarda %0,204 oranla “çok ileri” düzeyde anksiyete vardır ve erkeklerde %0,153 oranı ile anksiyete düzeyi “normal” düzeydedir. Anne-babasını “İzin verici-Müşamahakâr” olarak algılayan kızlarda %0,151 oranla “orta” düzeyde anksiyete vardır ve erkeklerde %0,312 oranı ile anksiyete düzeyi “normal” düzeydedir. Anne-babasını “demokratik” olarak algılayan kızlarda %0,18 ve erkeklerde %0,275 anksiyeteleri “normal” düzeydedir.

Çalışma grubundaki 9. sınıfa devam eden ergenler ile 11. ve 12. sınıfa devam eden ergenler arasında, “kontrol-denetleme” konusunda anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Demokratik ailelerdeki ergenlerin depresyon düzeyi azalmaktadır. Otoriter ailelerdeki ergenlerin depresyon düzeyi artmaktadır. Çalışma grubundaki ergenlerin herhangi bir spor veya sanat dalı ile ilgilenip ilgilenmediği araştırılmıştır. Spor yapan ergenlerde depresyon düzeyinin azaldığı saptanmıştır. Ergenlerin doğum sırası ile stres düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ailede ilk çocuk olmak, çocuk yerine üçüncü çocuğu olmasıyla stres artmaktadır.

Bu çalışmadaki bulgular sonucunda, ebeveynlerinin tutumlarını izin verici-ihmalkâr ve otoriter olarak algılayan ergenlerin depresif belirtiler yaşamalarını önlemeye yardımcı olmak için problemlerle başetme becerilerini artıran ve stres durumlarını hafifletebilen yolları araştırmak için, gelecekte bir dizi yönelim önerilmektedir. Kaygı ve stres oluşturmeyen ebeveyn tutumlarının uygulanması, depresyonu önlemek ve tedavi etmek için önemlidir. Aile içinde birlikte yaşanan bireylerle güçlü ilişkiler ve anksiyete oluşturmeyen sosyal ağlar, yüksek özgüvene sahip gençler için önemli ilişkişel faktörlerdir. Bu nedenle, ebeveynlerden duygusal destek sağlamak, özellikle ihmalkâr ve otoriter ebeveyn tutumları bulunan ailede yaşayan ergenler için koruyucu faydalar sağlayabilir.

Bu çalışmanın çıkarımlarından biri, duygusal sorunları olan ergenlere yönelik tedavinin, özellikle depresif belirtileri olan kız ergenlerin stres, anksiyete ve depresyon belirtilerini yönetebilmeleri için ebeveynlik tarzlarını ve müdahaleleri değerlendiren ayrıntılı aile değerlendirmeleri içermesi gerektiğidir. Bir büyükşehir merkezindeki okullarda öğrenim gören ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan ergenler bu çalışmaya dâhil olmuştur. Bu nedenle, bulgularımız tüm ergenlik dönemindeki gençleri temsil etmiyor olabilir. Daha geniş örneklerle ve tüm aile bireylerinin tutumları dâhil olmak üzere ek demografik verilerle, longitudinal çalışmalara ihtiyaç vardır.

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Kaynakça

- Akkuş Çutuk, Z. (2017). Duygusal dışavurum amaçlı psiko-eğitim programının ergenlerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyine etkisi. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aldwin, C. (2007). Stress, coping, and development: an integrative perspective. Toronto: The Guilford Press.
- Chu, P. S., Saucier, D. A. & Hafner, E. (2010). Meta-analysis of the relationships between social support and well-being in children and adolescents. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9 (6), 624-645. doi:10.1521/jscp.2010.29.6.624
- Çekiç, A., Akbaş, T., Hamamcı, Z. (2015). Adaptation of parenting stress index into Turkish: the validity and the reliability study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14 (3), 647-667. <https://doi.org/10.21547/jss.256755>
- Darling, N. & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: an integrative model. *Psychological Bulletin*, 113 (1), 487-496.
- Erdem, Ş. ve Kabasakal, Z. (2020). Üniversite öğrencilerinde benliğin ayrımlaşması ve psikolojik iyi oluş. *Turkish Studies Social*, 15(8), 3505-3519. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.42923>
- Flett, G. L., Coulter, L. M., Hewitt, P. L. & Nepon, T. (2011). Perfectionism, rumination, worry, and depressive symptoms in early adolescents. *Canadian Journal of School Psychology*, 26 (3), 159-176. doi:10.1177/0829573511422039
- Grant, D. M., Beck, J. G., Marques, L., Palyo, S. A., & Clapp, J. D. (2008). The structure of distress following trauma: Posttraumatic stress disorder, major depressive disorder, and generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 117 (1), 662-672.
- Grav, S., Hellzen, O., Romild, U. & Stordal, E. (2012). Association between social support and depression in the general population: the hunt study, a cross-sectional survey. *Journal of Clinical Nursing*, 21 (1), 111-120. doi:10.1111/j.1365-2702.2011.03868.x
- Hoffman, M. L., Shiff, R., Sohlberg, S. & Zarizki, J. (1992). The impact of stress and coping: developmental changes in the transition to adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21 (1), 451-469.

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

Jackson, L., Pratt, M., Hunsberger, B. & Pancer, M. (2005). Optimism as a mediator of the relation between perceived parental authoritativeness and adjustment among adolescents: finding the sunny side of the street. *Soc Dev*, 14 (1), 273-304.

Kushner, M. G., Abrams, K., Borchardt, C. (2000). The relationship between anxiety disorders and alcohol use disorders: A review of major perspectives and findings. *Clin Psychol Rev*, 20 (2), 149-171.

Lewinsohn, P., Clarke, G., Seeley, J. & R., Paul (1994). Major depression in community adolescents: age at onset, episode duration, and time to recurrence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 33 (6), 809-818.

Matos, M., Barrett, P., Dadds, M. & Shortt, Al. (2003). Anxiety, depression, and peer relationships during adolescence: results from the Portuguese National Health Behaviour in school-aged children survey. *European Journal of Psychology of Education*, 18 (1), 3-14.

McKinnet, C., Donnelly, R., Renk, K. (2008). Perceived parenting, positive and negative perceptions of parents, and late adolescent emotional adjustment. *Child Adolesc Ment Health*, 13 (2), 66-73.

McLeod, B., Wood, J. & Weisz, J. (2007). Examining the association between parenting and childhood anxiety: a meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27 (1), 155-172.

Neese, A., Pittman, L. & Hunemorder, R. (2013). Depressive symptoms and somatic complaints among zambian adolescents: Associations with stress and coping. *Journal of Research on Adolescence*, 23 (1), 118-127. doi:10.1111/j.1532-7795.2012.00834.x

Pedro, M. F., Ribeiro, T. & Shelton, K. H. (2012). Marital satisfaction and partners' parenting practices: The mediating role of coparenting behavior. *Journal of Family Psychology*, 26 (4), 509-522.

Repetti, R., Taylor, S. & Seeman, T. (2002). Risky families: Family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological Bulletin*. 128 (2), 330-366.

Seiffge-Krenke, I., Aunola, K. & Nurmi, J. E. (2009). Changes in stress perception and coping during adolescence: The role of situational

Özdemir, E. ve Yalçın, H. (2021). Anne-Baba tutumlarının ergenlerdeki depresyon, anksiyete ve stres düzeylerine etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 229-248.

and personal factors. *Child Development*, 80 (1), 259-279.
doi:10.1111/j.1467-8624.2008.01258.x

Seeman, T. (1996). Social ties and health: the benefits of social integration. *Annals of Epidemiology*, 6 (5), 442-451. doi:10.1016/S1047-2797(96)00095-6

Sömen-Bayoğlu, D. (2020). *Ergenlik dönemi cinsel gelişim*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.

Trueman, D. (1984). Anxiety, depersonalisation and derealization experiences. *Psychological Reports*, 54 (1), 91-96.

Wagner, B., Cohen, P. & Brook, J. (1996). Parent/adolescent relationships moderators of the effect of stressful life events. *Journal of Adolescent Research*, 11 (1), 347-374.

Williford, A. P., Calkins, S. D. & Keane, S. P. (2007). Predicting change in parenting stress across early childhood: Child and maternal factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35 (2), 251-263.

Wilson, G., Pritchard, M. & Revalee, B. (2005). Individual differences in adolescent health symptoms: the effects of gender and coping. *Journal of Adolescence*, 28 (3), 369-379.

Yılmaz, A. (2000). Anne-Baba Tutum Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 7 (3), 160-172.

Zhang, B., Zhao, F., Ju, C. & Ma, Y. (2014). Paternal involvement as protective resource of adolescents' resilience: roles of male gender-role stereotype and gender. *Journal of Child and Family Studies*, 23 (5), 767-948. doi:10.1007/s10826-014-9995-3